

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५९

२०७४ जेठ

अङ्क - २

ने
का
प

२
०
७
४

जे
ठ

अ
ङ्क

२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायव महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
अधिवक्ता श्री शैलेन्द्र दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री ठगिन्द्र कट्टेल

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन शाखामा कार्यरत्
कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
कम्प्युटर अधिकृत श्री विक्रम प्रधान
ना.सु. श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु. श्री पुष्पराज शर्मा
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.कं. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : सहप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू
सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी
कार्यालय सहयोगी श्री रामचन्द्र खड्का

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७४... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७४, जेठ, नि.नं.९७५५, पृष्ठ २०१

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७४ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७४, जेठ - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९७५५ पूर्ण अंश चलन	खगेन्द्रध्वज जोशी विरुद्ध अनिलध्वज जोशीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अंशबापत चल र अचल सम्पत्ति पनि लिने पुनः अंश नभएको भन्ने जिकिर कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन । लिखतमा उल्लेख व्यहोराको व्याख्या गर्दा कुनै शब्द वा वाक्यको मात्र आधारमा अर्थ निकाल्न मिल्दैन । समुच्चा लिखतमा उल्लेख व्यहोराको समष्टिगत अध्ययनबाट सोको निष्कर्ष निकाल्नु पर्छ र समुच्चा लिखतको अध्ययनबाट मानोसम्म छुट्टिएको अंश लिई नसकेको भन्ने निष्कर्ष निकाल्न नसकिने । 	२०९
२.	९७५६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	मोतीबहादुर प्रसाई विरुद्ध सुनसरी जिल्ला अदालत, इनरुवा, सुनसरीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क(१)(ख) मा अ.बं.११० नं. बमोजिमको तोकिएका प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेमा कुनै राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरेर म्याद तामेल गराउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रियस्तरको समाचारपत्रमा सार्वजनिक सूचना जारी गरिसकेपछि पनि निवेदकले थाहा जानकारी नपाएको भन्न मिल्ने अवस्था नरहने । 	२१३
३.	९७५७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता पुष्पराज पाण्डेय विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सरोगेसीसम्बन्धी सेवा वा व्यवसाय विधायिका निर्मित कानूनबाट मात्र व्यवस्थित गरिनु पर्ने जन स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकताको विषय हो । सरोगेसी आमा, ती आमाबाट जन्मने बच्चा र सरोगेसी आमा बाबुको हक अधिकारका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने कानूनी व्यवस्थाको शून्यतामा सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्नु वा गर्न दिनु सार्वजनिक नीति एवं सार्वजनिक हितविपरीत हुन जाने हुन्छ । सरोगेसी आमाबाट सन्तान जन्माई ग्रहण गर्न पाउने वा त्यस्तो पेसा वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने कुरा संविधान प्रदत्त 	२२९

			हकको विषय होइन । सरोगेसीबाट सन्तान प्राप्ति गर्ने गराउने व्यवसाय सञ्चालनको विषय संविधानले परिकल्पना नगरेको अवस्थामा यसलाई अधिकारको रूपमा मान्न पनि नमिल्ने ।	
४ .	९७५८ संयुक्त सरकारी छाप किर्ते गरी झुठो नागरिकता बनाएको	छुल्टीम डौमा लामा विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि संविधान तथा कानूनले निर्धारण गरेको सर्त पूरा गरेका व्यक्तिले कानूनद्वारा तोकिएको प्रक्रिया र कार्यविधि पूरा गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था सबैले पालना गर्नुपर्छ । कानूनको अज्ञानता वा अनभिज्ञता क्षम्य हुँदैन भन्ने कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुसार मलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया थाहा नभएको र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा जान असमर्थ रहेकी हुँदा अर्कै व्यक्तिलाई पैसा दिएर आफ्नो नागरिकता बनाउन लगाएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको कथनलाई कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुकूलको कार्य मान्न नमिल्ने । 	२४९
५ .	९७५९ संयुक्त उत्प्रेषण	गणेशदत्त पौडेलसमेत विरुद्ध सहकारी संस्था लिमिटेड, जमुनी बर्दियासमेत	<ul style="list-style-type: none"> विबन्धनको सिद्धान्तअनुसार कसैलाई पनि परस्पर विरोधी कुरा गर्ने अधिकार हुँदैन । सदनियतलाई प्रवर्द्धन गरी न्यायको संरक्षण गर्नु यस सिद्धान्तको उद्देश्य हो । आफूले एकपटक बोलेको कुराप्रति बचनवद्ध हुनु पर्दछ । आफूलाई फाइदा हुँदा एउटा कुरा र बेफाइदा हुँदा अर्को कुरा गर्ने छुट कसैलाई हुँदैन । जसले परस्पर विरोधी कुरा गर्छ उसको कुरा नसुनिन पनि सक्छ भन्ने मान्यता विबन्धनको सिद्धान्तको हो । स्वच्छ र सफाहातको सिद्धान्तबमोजिम अदालतमा उपचार माग्न आउने व्यक्तिले आफ्नो भएको व्यहोरा सही र उपयुक्त ढंगबाट प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । रिट निवेदनमा भएको तथ्यलाई कपटपूर्ण तवरले उल्लेख गर्छ भने त्यो कपटपूर्ण व्यवहारले निजलाई उपचार प्राप्त गर्नबाट अयोग्यसमेत बनाउँछ । तथ्यलाई 	२४९

			लुकाउने, तथ्यलाई बङ्गयाउने कार्यले सफा हात र शुद्ध हृदय लिएर अदालतमा प्रवेश गरेको हो भन्न नसकिने ।	
६.	९७६० संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	बिरे भन्ने याडचा तामाङ विरुद्ध नुवाकोट जिल्ला अदालत, नुवाकोट, विदुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> म्याद कानूनबमोजिम रीतपूर्वक तामेल भएको हुँदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसलासमेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हनन् भएको मान्नुपर्ने अवस्था आउँछ । कुनै पनि व्यक्तिउपर चलेको मुद्दामा कानूनबमोजिम प्रतिवाद गर्न पाउने हकलाई हनन् गर्न मिल्दैन । आफूउपर लागेको अभियोगमा प्रतिवाद गर्न पाउने त्यस्तो कानूनी हक प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित हुने हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको काम कारवाहीले वैद्यता प्राप्त गर्न नसक्ने । 	२५५
७.	९७६१ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	सिकीलाल यादव विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> मृतकको टाउकोमा सबैभन्दा ठूलो चोट परेकोले सो चोट मृत्युको मुख्य कारण देखिए तापनि यी प्रतिवादीहरूले छोडेका अन्य चोटहरू मृतकको शरीरमा देखिएको र सो चोटहरूको मृत्यु हुने घटनामा सहायक नहुने भन्ने देखिँदैन । अर्थात् कुटपिट गर्दा परेका सामूहिकमध्ये मुख्य चोट र सहायक चोटको एकीकृत परिणाम वा सहसम्बन्धात्मक प्रभाव (cumulative effect) का कारण मृतकको मृत्यु भएको देखिने । 	२६२
८.	९७६२ संयुक्त उत्प्रेषण	नारद कंडेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विधायिका निर्मित खास ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ ले सम्बोधन गरेको विषय निरस्त हुने गरी अर्कै प्रयोजनको लागि बनेको ऐनअन्तर्गत कार्यविधि बनाई भत्ता पाउने सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकहरूबीच अविवेकी वर्गीकरण गरी भेदभाव गर्नु उपयुक्त हुँदैन । यसबारे छाता ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ अन्तर्गत नै सम्बोधन हुनु उपयुक्त हुने । 	२७९
९.	९७६३ संयुक्त निषेधाज्ञा	गोमा कुमारी पण्डित विरुद्ध मनतोरिया देवी	<ul style="list-style-type: none"> मूलतः अदालतले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्दा हुन गइरहेको वा भइरहेको काम कारोबारबाट कुनै पनि व्यक्तिको कानूनी हकमा आघात पर्न जाने स्थितिको आशंकाको विद्यमानतालाई नै हेर्ने गरिन्छ र त्यस्तो आशंका तथ्यपरक एवं प्रमाणपरक 	२९९

			ढंगले पुष्टि भएको पनि हुनुपर्छ । निषेधाज्ञाको रिटबाट उपचार खोज्ने पक्षले आफूलाई मर्का परेको कुराको आशंकाको विद्यमानता रहेको कुरामा अदालतलाई आश्चर्य पार्न सक्नुपर्छ । यसैगरी, सहज र पहुँचयोग्य अन्य उपचार र मार्ग भएसम्म यो रिट जारी गर्न पनि मिल्दैन । यद्यपि पुनरावेदकले जिकिर लिए झैं निषेधाज्ञाको मुद्दामा नक्सा सर्जमिनलगायतको प्रमाण बुझ्न नसकिने होइन तर त्यस्तो प्रमाण बुझी प्रमाणको मुल्याङ्कन गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने कुरामा अदालत विश्वस्त हुनुपर्ने ।	
१०.	९७६४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	यज्ञप्रसाद बजगाई विरुद्ध फैसला कार्यान्वयन अधिकारी, काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहलसमेत	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१ क को कानूनी व्यवस्थाले अदालतबाट अन्तिम फैसला भई कैद र जरिवाना लागेको व्यक्ति स्वयम् अड्डामा उपस्थित भई फैसला कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न आएमा लागेको कैद र जरिवानामा छुट दिई फैसला कार्यान्वयनमा सहजता पुगोस् भन्ने मकसद राखेको पाइन्छ । यस्तो छुट सुविधा न्यायिक प्रक्रियामा सहजता, फैसलाको सम्मान गर्दै सोको कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउन आउने पक्षले मात्र प्राप्त गर्ने । 	२९४
११.	९७६५ संयुक्त जबरजस्ती करण	रामेश्वर श्रेष्ठ विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> उद्योग कसुरको एक अपूर्ण क्रिया भएपनि यसलाई पनि कानूनले आपराधिकीकरण गरेको अवस्थामा यो अन्य पूर्ण अपराध जस्तै छुट्टै अस्तित्वको अपराध नै हुने हुन्छ । कस्तो मानव क्रियालाई अपराधीकरण गर्ने र त्यस्तो क्रिया भएको के कस्तो अवस्थामा के कति सजाय गर्ने भनी निर्धारण गर्ने अधिकार केवल विधायिकालाई मात्र हुन्छ । अपराधीकरण गरी सो अपराधका लागि स्पष्टरूपमा तोकेको सजाय मात्र उक्त अपराधका लागि कसुरदारले बेहोर्नुपर्ने आपराधिक दायित्व हुन जान्छ । कुनै अपराधको लागि यो सजाय भनी विधायिकाले नतोकेको अवस्थामा न्यायकर्ताले मनोगत अर्थ गरी कसुरदारलाई 	३००

			मर्का पर्ने गरी सो कसुरसँग सम्बन्ध राख्ने अर्को कसुरको सजायसमेत थप हुने भन्न नमिल्ने ।	
१२ .	९७६६ संयुक्त अदालतको अवहेलना	दिलिपकुमार ठाकुर विरुद्ध चन्दा राय यादव	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक निकायले गरेको काम कारवाहीमा कसैले प्रश्न उठाएको र सोउपर बुझ्नु पर्ने बुझी निर्णय गर्नु भनी अदालतबाट परमादेशसमेत जारी भएको अवस्थामा रीतपूर्वक काम सम्पन्न भएकोले छानबिनको औचित्यता नरहेको भनी दायित्वबाट पन्छन मिल्दैन । यदि त्यसरी आदेशानुसारको काम गर्ने दायित्वबाट पन्छिएमा अदालतको अवहेलना भएको होइन भन्न नमिल्ने । 	३१०
१३ .	९७६७ संयुक्त उत्प्रेषण	मिनबहादुर थापासमेत विरुद्ध कुलपति, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं	<ul style="list-style-type: none"> मौद्रिक सुविधा उत्प्रेरणाको महत्त्वपूर्ण तत्व हो । कर्मचारीको इच्छाबेगर उनीहरूको सुविधामा कटौती गर्दा कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणा र मनोबलमा हास आई संगठनको उत्पादकत्वमा नै असर पर्न जाने । 	३१७
१४ .	९७६८ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	निमेश लाखे विरुद्ध ललितपुर जिल्ला अदालत, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दा बन्दीलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने मागको आधारमा चल्ने हो । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुख्य उद्देश्य गैरकानूनी थुनामा रहेको बन्दीलाई सो गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु हो । बन्दी थुनामा नरहेको वा कानूनबमोजिम नै थुनामा रहेको वा थुनाबाट छुटिसकेको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्दैन । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दामा प्रथमदृष्टिमा थुनामा रहेको देखिएमा बन्दीलाई थुनामा राख्नुको कानूनसम्मत आधार र अवस्था नदेखिएको अवस्थामा बन्दीलाई थुनामुक्त गराउन आदेश जारी हुन सक्ने । 	३२४
१५ .	९७६९ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	राजेन्द्र विष्ट विरुद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कुनै पनि विवाद निरूपण गर्दा आरोपित व्यक्तिलाई दोषी करार गर्नुभन्दा पहिला निज विरुद्ध लागेको आरोप सम्बन्धमा खण्डन गर्न पाउने निजको नैसर्गिक अधिकार हो । त्यस्तो अधिकारको सुनिश्चिता प्रदान गर्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तको रूपमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना गर्नुपर्ने विषयमा 	३३२

			<p>विवाद गर्न सकिँदैन । निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने जस्तो गम्भिर विषयमा निर्णय लिनुभन्दा पहिला निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका प्रदान नगरेमा न्यायमा जनताको पहुँच कायम हुन नसक्ने र तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग बढ्न गई कानूनको शासन कमजोर हुन पुग्ने हुन्छ । कानूनले नै अपवादात्मक अवस्थाको व्यवस्था गरेकोमा बाहेक सामान्यरूपमा सफाइको मौका दिनुपर्ने ।</p>	
१६.	१७७० संयुक्त परमादेश	<p>अधिवक्ता डा.चन्द्रकान्त झवालीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत</p>	<ul style="list-style-type: none"> बालिग मताधिकारको प्रयोगसहित निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउनु नागरिक अधिकारको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । आवधिक निर्वाचनमा भाग लिन पाउनु नागरिकको अधिकार हो भने सो अधिकारको प्रत्याभूति दिने गरी आवधिकरूपमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष तवरबाट निर्वाचन गराउनु प्रत्येक लोकतान्त्रिक राज्यको कर्तव्य र दायित्व हुने । 	३३८
१७.	१७७१ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	<p>विभाकुमारी यादवसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत</p>	<ul style="list-style-type: none"> अदालतसमक्ष न्याय माग गरी आउने हरेक पक्षले आफूले गरे बिराएको व्यहोरासमेत खुलाई तथ्य उजागर गरी सो तथ्यहरू बीच आफ्नो कानूनी अधिकारको संरक्षणको माग गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदकले पेस गरेका कर चुक्तासम्बन्धी प्रमाण कागजमा अंक थप भएको तथ्य आफैँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयसमक्ष पेस गरेको मिति २०७१।२।१ को पत्र पत्रबाट प्रस्ट हुन्छ, उक्त गलत कागजातको दोष राजस्व कार्यालयमाथि थोपर्ने प्रयत्न गर्न मिल्ने हुँदैन । आफूले प्रचलित कानूनबमोजिम आह्वान गरिएको बोलपत्रमा उल्लेख गरेको विवरण र पेस गरेको कागजातको आधिकारिकताको जिम्मेवारी आफैँले लिनुपर्ने । 	३५४

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १७५५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७३।०७।११
०७०-NF-००१६

मुद्दा: अंश चलन

निवेदक / वादी : जिल्ला काठमाडौं का.म.न.पा. वडा
नं. १४ कलंकी बस्ने खगेन्द्रध्वज जोशी
विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं का.म.न.पा.
वडा नं. १४ बस्ने चण्डिमानध्वज जोशीको
मु.स. गर्ने अनिलध्वज जोशीसमेत

- अंशबापत चल र अचल सम्पत्ति पनि लिने पुनः अंश नभएको भन्ने जिकिर कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन । लिखतमा उल्लेख व्यहोराको व्याख्या गर्दा कुनै शब्द वा वाक्यको मात्र आधारमा अर्थ निकाल्न मिल्दैन । समुच्चया लिखतमा उल्लेख व्यहोराको समष्टिगत अध्ययनबाट सोको निष्कर्ष निकाल्नु पर्छ र समुच्चया लिखतको अध्ययनबाट मानोसम्म छुट्टिएको अंश लिई नसकेको भन्ने निष्कर्ष निकाल्न नसकिने ।
(प्रकरण नं. ८)

- प्रत्यर्थीले मिलापत्र गरी छोरालाई दिएको घर जग्गामा यी वादी पुनरावेदकको नाममा धारा बत्ती जडान भएको छ, मर्मत संहार आफैं गर्दै आएको छु भनी लिएको जिकिर

ठोस एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा पुष्टि हुन सक्तैन । यसरी उक्त लिखतमा अंशबापत भनी लिखतको प्रयोजन खुलेको र छोडपत्र गरी दिनुस् भनी माग गरेको तथा छोडपत्र गरिदियो भन्ने शब्द एवं वाक्य परेको स्थितिमा पुनरावेदक वादीले मिति २०३०।७।२० को र.नं. १५४९ को उक्त लिखतबाट आफूले पाउने अंशबापत जग्गा बुझ्निएको तथ्य स्थापित हुन आउने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू जगतबहादुर कार्की, जयनारायण पौडेल, अर्जुन खनाल

विपक्षी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, अधिवक्ता राजु बस्नेत, अधिवक्ता राजकुमार श्रेष्ठ, अधिवक्ता केदार ढकाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री बाबुराजा कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. न्यायाधीश श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

मा. न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

यस अदालतमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८/३/२० को

फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ ।

पिता हरिमान र आमा पूर्ण देवीबाट हामी ६ भाइ छोराहरूको जायजन्म भएको हो । जसमा जेठा विपक्षी चण्डीमान, माइला जनक, साइला दामोदर, काइला खगेन्द्र, ठाइला योगेन्द्र र कान्छा गोपुजेन्द्र हौं । माइला जनक र साइला दामोदरको अविवाहित अवस्थामा र माता पिताको समेत परलोक भइसकेको छ । अब अंशियारहरूमा ४ जना मात्र छौं । आजसम्म हामीहरूको अंशबन्डा भएको छैन । म फिरादी मिति २०३०।७।२० मा र.नं.१५४९ बाट मानो छुट्टिई भिन्न बसेको छु । विपक्षी दाजु चण्डीमानलाई अब सधैं अंशबन्डा नगरी बस्नु उचित हुँदैन अंशबन्डा गरौं भन्दा मेरो नामको जग्गा दिन्न भनी जवाफ दिई अंश दिन इन्कार गरेकोले मिति २०३०।७।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ४ भाग लगाई ४ भागको १ भाग अंश छुट्टयाई चलनसमेत चलाई पाउँ साथै साबिक कलंकी गा.वि.स. वडा नं. ६ कि.नं. २८ हाल काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ कि.नं. ५५ को क्षेत्रफल ००६९७.०० वर्गमिटर जग्गा र सो जग्गामा अवस्थित घरका सम्बन्धमा विपक्षीहरूले मिलापत्र गरेउपर यसै अदालतमा मिलापत्र बदर मुद्दा दायर गरेको छु सोसमेत साथै राखी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको फिराद पत्र ।

विपक्षीले फिरादमा उल्लेख गरेको नातामा कुनै विवाद छैन । अन्य कुरा झुठ्ठा हुन् । मैले भाइहरूलाई अंश दिनुपर्ने होइन, भाइहरूले मलाई अंश दिनुपर्ने हो तर दिएका छैनन् । मेरो एकलौटी हक भोगको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ कि.नं. ५५ को जग्गा मैले छोरा अनिललाई दिएको हुँ । अतः विपक्षीको झुठ्ठा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी

चण्डीमानध्वज जोशीको प्रतिउत्तर पत्र ।

मैले पिताउपर अंश मुद्दा दायर गरेकोमा मेरो पिताको एकलौटी हक भोगको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १४ को कि.नं. ५५ को घरजग्गा पिताको रु. पाँच लाख ऋण तिर्ने र बाँचुन्जेल हेरचाह गर्ने गरी मुद्दा मिलापत्र गरी मलाई दिनुभएको हो । विपक्षी काकाले मउपर अंश मुद्दा दायर गर्ने हक दैयासमेत नहुँदा फिराद पत्र खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अनिलध्वज जोशीको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीका साक्षी शान्तराम थापा र प्रतिवादीको साक्षी नविन श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

वादी खगेन्द्र भाइ र अनिल भतिजो नाताका हुन् । वादीले देखाएको नातामा विवाद छैन । अंशियारमध्ये जीवित अंशियार हामीहरूको बीच हालसम्म अंशबन्डा भएको छैन । हामी ४ अंशियार बाँकी रहेको छ । अंश लाग्ने सम्पत्ति दाजुहरू चण्डिमान र खगेन्द्रध्वजको जिम्मामा छ । मैले पनि ४ खण्डको एक खण्ड अंश पाउनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिममा बुझिएका गोपुजेन्द्रध्वज जोशीको बयान ।

वादीले देखाएको नातामा विवाद छैन । हाल हामी जीवित अंशियारमा ४ जना क्रमशः जेठा चण्डिमानध्वज, खगेन्द्रध्वज, म योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वज छौं । खगेन्द्रध्वजले २०३० सालमा अंशबापत भनी केही जग्गा लिएको छ । सबैको अंशबन्डा भएको छैन, सबैले बराबर अंश पाउनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका योगेन्द्रध्वज जोशीको बयान ।

वादी प्रतिवादी एवं बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइबाट वादी प्रतिवादीहरू बीच अंशबन्डा भएको नदेखिएको हुँदा मिति २०३०।७।२० लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिसम्मको बन्डा

गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी वादी प्रतिवादी र अ.बं. १३९ नं.बमोजिम बुझिएका योगेन्द्रध्वज तथा गोपुजेन्द्रध्वजबाट अंशबन्डाको २०, २१, २२, २३ र २४ नं.बमोजिम दाखेल गराउनु भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।५ को आदेशानुसार वादी प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी पेस भई मिसिल सामेल रहेको।

वादी प्रतिवादी अंशियार रहे भएकोमा विवाद नरहेको र प्रतिवादीले देखाएको सम्पत्तिहरू मध्ये वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको नाममा रहेको भनिएको कि.नं. ५६ को जग्गा वादीले मिति २०३०।७।२० को छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिँदा सो जग्गा बन्डा गर्नुपर्ने देखिएन। सोबाहेकको सम्पत्तिबाट वादीले ४ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१० को फैसला।

वादी खगेन्द्रध्वजले मिति २०३०।७।२० को पारित लिखतबाट पाएको सम्पत्ति हामी सबै अंशियारको सम्पत्ति हो। उक्त जग्गा हामी सबैको सगोलको पैतृक सम्पत्ति बन्डा लाग्ने हो भनी अर्का अंशियार गोपुजेन्द्र तथा मसमेतले दाबी गरेकोमा सो जग्गा बन्डा नलाग्ने भनी सुरुले गरेको फैसला सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चण्डिमानध्वज र अनिलध्वजले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको दे.पु.नं. १८८१ को संयुक्त पुनरावेदन पत्र।

२०३० सालमा मानो छुट्टिएको मात्र हो अंश भएको होइन भन्ने तथ्य वादीले स्वीकार गरेको अवस्थामा पैतृक सम्पत्ति नै बन्डा गर्नुपर्ने होइन भन्न मिल्दैन। उक्त जग्गासमेत बन्डा हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण नभएकोमा सम्पूर्ण पैतृक सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्नेमा सुरुबाट कि.नं. ५६ को जग्गा बन्डा नलाग्ने

ठहर गरी सुरुले गरेको फैसला कानून र नजिरसमेतको प्रतिकूल भई त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी योगेन्द्रध्वजको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको दे.पु.नं. ३०३७ को पुनरावेदन पत्र।

तायदातीमा उल्लिखित जग्गा पैतृक सम्पत्ति देखिएको, निजी आर्जनको बन्डा नलाग्ने भनी पुष्टि नभएको, सगोलकै अंशियारबाट छोडपत्र गरी पाएको जग्गासमेत बन्डा लाग्ने जग्गा हो। विपक्षी खगेन्द्रध्वजको २०३० सालमा बुझिलिएको कि.नं. ५६ को जग्गामध्ये कित्ताकाट गरी छोरीलाई दिएको कि.नं. २०१ को जग्गासम्म मैले नालिस नगरी चित्त बुझाई बसेको छु। सोबाहेक बाँकी कि.नं. २०२ बाट बाँकी अंशियार जना ३ ले अंश पाउनु पर्नेमा सो नगरी कि.नं. ५६ को जग्गा वादीले छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिँदा बन्डा गर्नुपर्ने देखिएन भनी भएको सुरु फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी यी विपक्षीबाहेक मसमेतका अंशियारहरू बीच मात्र बन्डा गरी ३ खण्डका १ खण्ड अंश हक ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोपुजेन्द्रध्वजले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको दे.पु.नं. २०३९ को पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रत्यर्थी वादी खगेन्द्रध्वज जोशी बाबुआमा र दाजुभाइहरू समेतसँग २०३०।७।२० मा अंश छोडपत्र गरी छुट्टी भिन्न बसेको मिसिल संलग्न लिखतबाट देखिँदै रहेको अवस्थामा छुट्टी भिन्न भएको व्यक्तिले दिएको नालिसबाट अंश पाउने ठहर गरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला प्रमाण मुल्याङ्कनको रोहमा नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं.बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१०।२१ को आदेश।

यसमा प्रत्यर्थी वादी खगेन्द्रध्वज जोशी २०३०।७।२० मा नै अंश छोडपत्रको लिखत रजिस्ट्रेसन पारित गरी छुट्टी भिन्न भई बसेको

देखियो । तसर्थ निजबाहेकका अन्य अंशियारहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज, गोपुजेन्द्रध्वज गरी ३ अंशियार मात्र सगोलमा रहेको देखिन आएकोले बन्डा गर्नुपर्ने संख्या ३ जना कायम भई पुनरावेदक प्रतिवादी चण्डिमानध्वज जोशीले ३ भागको एक भाग अंश पाउने ठहरी लगाउका मुद्दाहरूमा आजै फैसला भएको हुँदा सो हदसम्म सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुन्छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चण्डिमानध्वज र अनिलध्वज जोशीले दिएको दे.पु.नं. १८८१ को पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६।२।५ को फैसला ।

यसमा मिति २०३०।७।२० मा भएको लिखतमा अंशबापत भन्ने प्रयोजन खुलेको र यी पुनरावेदकसमेतले छोडपत्र गरिदिएको देखिँदा पुनरावेदन दाबी युक्तिसङ्गत देखिन आएन । खगेन्द्रध्वजले अंश प्राप्त गरिसकेको हुनाले ४ भागको १ भाग अंश पाउँ भन्ने उल्लेख गर्दैमा अन्यथा परिणाम निस्कने हुँदैन । फिराद र प्रतिउत्तर पत्रमा उल्लिखित व्यहोराबाट २०३०।७।२० को लिखतले स्थापित गरेको मान्यता विस्थापित हुने किसिमको अर्थ गर्न मनासिब देखिन आएन । प्रत्यर्थी वादी खगेन्द्रध्वज जोशी मिति २०३०।७।२० मा नै अंश छोडपत्रको लिखत रजिस्ट्रेसन पारित गरी आफ्नो अंश बुझी भिन्न भएको तथ्य प्रमाणित भएको देखिँदा निजसमेतबाट अंश पाउँ भन्ने निजको दाबी पुन सक्दैन । सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१० को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदक गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले दिएको दे.पु.नं. २०३९ को पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६।२।५ को फैसला ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. २०३९ को अंश चलन मुद्दामा विवेचना गरिएका आधार कारणबाट प्रत्यर्थी वादी खगेन्द्रध्वज जोशी २०३०।७।२० गते

नै लिखत अंश रजिस्ट्रेसन पारित गरी आफ्नो अंश भाग लिई छुट्टी भिन्न भएको अवस्था देखिँदा पहिले नै छुट्टी भिन्न भएका वादी खगेन्द्रध्वजसँग अंश पाउँ भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरअनुसार अंशमा दाबी पुन सक्दैन । सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१० को फैसला उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको योगेन्द्रध्वज जोशीले दिएको दे.पु.नं. २०३७ को पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६।२।५ को फैसला ।

म पुनरावेदक / वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले २०३०।७।२० गते सम्पूर्ण अंशियारहरूको मन्जुरीमा कालिमाटी २(ख) कि.नं. ५६ क्षे.फ. १-१-२-० जग्गा र चल सम्पत्ति बुझी लिई अन्य सम्पत्ति दामासाहीले पछि सम्पूर्ण अंशियारबीचमा बन्डा गर्ने गरी मानो छुट्टी भिन्न बसेको हुँ । उक्त कुरालाई विपक्षीहरूले अन्यथा भनी भन्न सकेको अवस्था छैन । उक्त जग्गा मेरो एकलौटी हुने गरी दिन र अन्य सम्पत्ति पछि दामासाहीले भाग बन्डा गर्नसमेत सबै अंशियार मन्जुर भई लिखतसमेत गरी र.नं. १५४९ मिति २०३०।७।२० मा रजिस्ट्रेसनसमेत पारित गरिदिएको विषयलाई अहिले यसो होइन भन्ने अधिकार उक्त लिखतमा सहिछाप गर्ने अंशियार र अदालतसमेतलाई नहुने प्रस्ट हुँदाहुँदै उक्त लिखतको व्यहोरालाई अतिरञ्जित तरिकाबाट गलत व्याख्या गरी म वादी पुनरावेदकले अंश पाइसकेको भन्ने अर्थ निकाली दाबी जिकिर र प्रतिउत्तर जिकिरभन्दा बाहिर गई सुरु फैसला उल्टी हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गम्भीर त्रुटि भएको छ । उक्त लिखतमा तपसिलमा लेखिएको हामीहरूको नाउँमा दर्ता भएको जग्गा मेरो हक एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरिदिनुहोस् पछि दामासाहीले लाग्ने अंश दिनुहोस् भन्ने वाक्य प्रयुक्त भएकाले पनि मैले अंश पाउन बाँकी नै छ । प्रतिवादी चण्डिमानध्वजले निजका छोरा अनिलध्वजलाई मिलापत्र गरी दिएको घर जग्गामा मेरै नाउँमा धारा बत्ती

मेरै नाममा जडान भएकोले पनि सगोलमा नै रहेको पुष्टि हुन्छ । उक्त लिखतको उचितरूपमा अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको एकै मिलानको खगेन्द्रध्वज जोशीले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट दे.पु.नं. २०३९, १८८१ र २०३७ को पुनरावेदनमा भएका फैसलाउपर यस अदालतमा गरेको ०६६-CI-०१५४, ०६६-CI-०१५५, ०६६-CI-०१५६ नं. का छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन पत्र ।

पैतृक सम्पत्ति बन्डा गर्नुपर्ने होइन भन्न मिल्दैन । अंशबन्डाको १८ नं. अनुसार कसैले आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट निजीरूपमा आर्जन गरेको, निजी तवरले दान बकस पाएको, अपुताली परेको र स्त्री अंश धनको ५ नं. बमोजिम पाएको सम्पत्ति मात्र बन्डा गर्नु नपर्ने हो । उपर्युक्त कुनै पनि तरिकाबाट विपक्षीले कि.नं. ५६ को जग्गा पाएका होइनन् । २०३४।१।२७ गतेभन्दा अघि निजी तवरले बकस पाएको वा आर्जेको सम्पत्ति पनि सगोलको हुन्छ, बन्डा लाग्छ भनी विभिन्न मुद्दामा यसै सम्मानित अदालतबाट सिद्धान्त कायम भएका छन् । पैतृक सम्पत्ति भएको तथ्य निर्विवाद रहँदा रहँदै आँखा चिम्लेर प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ६(क) र ५४ विपरीत बन्डा गर्नु नपर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएकोले सोको परिणाम स्वरूप पैतृक सम्पत्तिमाथिको अंश हकबाट म वञ्चित भएको छु । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १९ नं. को देहाय ४ बमोजिम आफ्नो अंश हकको जति आफूखुसी गर्न पाउने भएकोले विपक्षीले निजकी छोरीलाई हक छोडी हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएको कि.नं. २०१ (उक्त साबिक कालीमाटी वडा नं. २ख कि.नं. ५६ को नयाँ नापीबाट कायम भएको कि.नं. ४४ मध्ये कित्ताकाट भई कायम भएको) को हदसम्म मैले नालिस उजुर नगरी चित्त बुझाई बसेको छु । बाँकी कि.नं. २०२ बाँकी अंशियारहरूजना ३ ले बन्डा पाउनुपर्नेमा मेरो पुनरावेदन

जिकिरतर्फ पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मौन रहेकोले कि.नं. २०२ बन्डा गर्ने ठहर गर्नुपर्नेमा नगरेको हदसम्म सो फैसला उल्टी गरी कि.नं. ५६ मध्ये हाल विपक्षीका नाउँमा कायम काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १३ सिट नं. १०२।११४३-०१ कि.नं. २०२ क्षेत्रफल ००३८०.९३ वर्गमिटर जग्गा यी विपक्षीबाहेक मसमेतका ३ अंशियारहरू बीच मात्र बन्डा गरी मैले ३ खण्डको १ खण्ड अंशहक पाउने ठहर गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले दे.पु.नं. २०३९ को पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाउपर यस अदालतमा गरेको ०६६-CI-०३२२ नं. को र यसै व्यहोराको मिलान प्रतिवादी योगेन्द्रध्वज जोशीले दे.पु.नं. २०३७ को पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनमा भएको फैसलाउपर यस अदालतमा गरेको ०६६-CI-०३२१ को पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मिति २०३०।७।२० मा सगोलको सम्पत्तिमध्ये चल सबै र अचलमध्ये उक्त मितिको लिखतमा लेखिएको जग्गासम्म लिने गरी छुट्टीभिन्न भएको र उक्त मितिसम्म कायम रहेको सगोलको सम्पत्तिमध्येबाट अंश पाउँ भन्ने वादीको दाबी भएकोमा उक्त मितिमा यी वादी पूर्णरूपले अंश लिई छुट्टी भिन्न भएको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिरसमेत नभएको तथा उक्त मितिसम्मको सम्पत्तिमा सबै अंशियारबीच अंशबन्डा भइसकेको भन्ने पनि प्रतिउत्तर जिकिरसमेत नभएको अवस्था देखिनुका अतिरिक्त मिति २०३०।७।२० मा र.नं. १५४९ को पारित लिखतको भाषा र प्रकृति हेर्दा पनि पूर्णरूपले अंश लिई यी वादी अन्य अंशियारहरूबाट छुट्टी अलग हुने गरी अंश छोडपत्र गरेको नदेखिएकोले उक्त मितिको लिखतलाई अंश छोडपत्रको लिखतको संज्ञा दिई अंश नपाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला प्रमाणको मुल्याङ्कन तथा लिखतको व्याख्याको सन्दर्भमा त्रुटिपूर्ण हुनुका अतिरिक्त तल्लो अदालतबाट भएको एउटा मुद्दाको

एउटै फैसलाउपर वादी प्रतिवादीहरूको जतिवटा पुनरावेदन परे पनि पुनरावेदन सुन्ने अदालतले एउटै फैसला गर्नुपर्नेमा सोको विपरीत एउटै फैसलाउपर परेको अलग अलग पुनरावेदन पत्रमा भिन्दाभिन्दै फैसला गर्नु प्रक्रियागतरूपमा त्रुटिपूर्ण फैसला भएको लगाउको मुद्दाहरू समेतबाट देखिएकोले अ.बं. २०२ नं. अनुसार प्रत्यर्थीहरू झिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको मिति २०६७।९।२८ को आदेश। साथै यसै आधारमा विपक्षी झिकाउनु भन्ने लगाउका ०६६-CI-०३२२, ०६६-CI-०१५५, ०६६-CI-०१५६ र ०६६-CI-०३२१ का पुनरावेदनमा सोही मितिमा भएको आदेश।

पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशी मिति २०३०।७।२० को छोडपत्रबाट १-१-२-० जग्गा लिई आफ्नो भागको अंश पाई छुट्टी भिन्न भई बसेको देखिएको, उक्त जग्गा निजको एकलौटी हुने भनी अन्य सबै अंशियार उपस्थित भई छोडपत्र गरिदिएको देखिई उक्त जग्गा खगेन्द्रध्वजको एकलौटी अन्यको अंश लाग्ने नदेखिएको स्थितिमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले प्रतिवादीहरूबाट अंश नपाउने र निजले छोडपत्रबाट पाएको कि.नं. ५६ को जग्गा बन्डा नलाग्ने सोबाहेकको अन्य सम्पत्ति प्रतिवादीहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वजका बीचमा बन्डा लाग्ने भन्नेसमेत ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।२।५ को प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित फैसलाहरू मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदन गर्ने वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको प्रतिवादीहरूबाट चार भागको एक भाग अंश पाउँ भन्ने जिकिर एवं योगेन्द्रध्वज जोशी र गोपुजेन्द्रध्वज जोशीको खगेन्द्रध्वज जोशीले २०३०।७।२० को लिखतबाट प्राप्त कि.नं. ५६ को जग्गामध्येबाट निजले छोरीलाई दिई बाँकी रहेको कि.नं. २०२ जग्गासमेतबाट तीन भागको एक / एक भाग अंश पाउनु पर्छ भन्ने पुनरावेदन

जिकिरहरूसमेत पुन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला।

मिति २०३०।७।२० मा पारित छोडपत्र गराई लिएको कि.नं. ४० बाट फोड भएको कि.नं. ५६ को जग्गाको लिखत भनेको राजीनामा, बकसपत्र सरहको छोडपत्रको लिखत हो। एउटै लिखतबाट चल सम्पत्ति बुझिलिएको व्यहोरा परेकाले चल हाँडाभाँडा लिई चुलो भान्छा अलग गरिने हुनाले मानो छुट्टिएको कुरामा विवाद नै छैन। विपक्षीहरूले पनि २०३०।७।२० को लिखतलाई मानो छुट्टिएको लिखत भन्नुभएको छ। अंश पाएका हुन् भनेकै छैनन्। मैले अंश छोडपत्र नभई मानोसम्म छुट्टिई बसेकोलाई स्वीकारे गरेको अवस्था छ। मिति २०५४।९।१६ मा सबै अंशियारको संयुक्त नाउँमा नामसारी दर्ता भएको जग्गा निवेदकका हकमा बन्डा नहुने ठहर भएको छ जुन मिलेको छैन। मिति २०४८।९।१६ मा काठमाडौं महानगरपालिकाबाट नक्सा पास हुँदा मसमेतका नाउँमा नक्सा पास भएको जग्गा हाल मैले नै नपाउने गरी फैसला भएको छ। मैले २०३० सालमा मानो छुट्टिँदाका अवस्थामा मेरो जग्गा खाल्डोमा पर्ने जग्गा थियो हाल पनि उक्त जग्गा खाल्डोमा नै पर्दछ र यसको बिक्री मूल्य एकदम कम छ। विपक्षीहरूका नाममा रहेका जग्गाहरू बहुमूल्य छन्। सडकसँग जोडिएका छन् सोतर्फ पनि कुनै विचार गरिएको छैन। अंश घटिबढी भयो भन्ने दाबी नै छैन तर अदालतबाट फैसला हुँदा अंशबन्डा भएको बढी अंश पाएको भन्ने ठहर फैसला गरिएको छ। तसर्थ *ने.का.प. २०५० अंक १, पृ. ५, नि.नं. ४६७९, ने.का.प. २०५२ अंक ८, पृ. ७४१, नि.नं. ६०६०* मा यस अदालतबाट स्थापित कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने गरी संयुक्त इजलासबाट फैसला भएकोले उक्त फैसला उल्टी गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम हुने गरी निर्णय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको खगेन्द्रध्वज जोशीले यस अदालतमा मिति २०६८।१०।१७ मा चढाएको पुनरावलोकनको निवेदन पत्र।

यसमा मिति २०३०/७/२० को छोडपत्र लिखतमा "..... हाल म खगेन्द्रध्वजको तपाईं आमा दाजु भाइसँग बस्न मन्जुर नभएको हुँदा मैले पाउने अंशबापत चल धनमाल र तपसिलमा लेखिएको हामीहरूको नाउँमा दर्ता भएको जग्गा मेरो हक एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरी दिनुहोस् पछि दामासाहीले लाग्ने अंश दिनुहोस् भनी भन्दा चल जति आजकै मितिमा दिएकोले लिइसकेको हुँदा यसमा लेखिरहन परेन । अचलका हकमा तपाईं आमा दाजु भाइले तपसिलमा लेखिएको जग्गा मात्र हालैदेखि तपाईं छोरा, भाइ, दाजु खगेन्द्रध्वज जोशीलाई छोडपत्र गरिदियोँ । उक्त जग्गा आफ्नो एकलौटी जानी भोगचलन गर्न जानु भनी हामीहरूको मनोमानी खुसीराजीसँग जग्गा छोडपत्रको कागज तपाईं छोरा, दाजु, भाइ खगेन्द्रध्वजलाई दियोँ...." भनी सर्तसहितको व्यहोरा उल्लेख भई पछि दामासाही हिसाब किताब मिलान गर्ने व्यहोरा उल्लेख भइरहेको अवस्था, विपक्षीसमेतको सो छोडपत्र लिखतमा चित नबुझी फिराद परेको र छोडपत्रअनुसार गरिरहेको भोगको सम्पत्तिमा समेत विवाद परी खिचोला मुद्दा चलिरहेको प्रमाणमा आएको मिसिलबाट देखिएकोले अंश नैसर्गिक हक भएको र जुनसुकै सगोलको अंशियारका नाउँमा रहेको सगोलको सम्पत्तिबाट सबै अंशियारले बाँडी लिन पाउने (ने.का.प. २०६२, अंक २, नि.नं. ७४९३ पृ. १५२) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त सिद्धान्तविपरीत हुने गरी यस अदालतबाट मिति २०६८/३/२० मा भएको फैसलामा उपर्युक्त नजिर सिद्धान्तसमेतको व्याख्यात्मक त्रुटि देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) को अवस्था विद्यमानता देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । सम्बन्धित मिसिल झिकाई विपक्षीहरूलाई सोको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०७०/८/२१ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक प्रतिवादी खगेन्द्रध्वजको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री जगतबहादुर कार्की, श्री जयनारायण पौडेल, श्री अर्जुन खनालले वादी चण्डिमानध्वजसमेतका अन्य अंशियारहरूले गरिदिएको मिति २०३०।७।२० को पारित लिखत मानो छुट्टिएको लिखत हो र अंशियार ४ जना भएको भन्ने कुरा वादी चण्डिमानध्वजको प्रस्तुत मुद्दाको फिरादपत्र एवं खगेन्द्रध्वजले दायर गरेको अंशचलन मुद्दामा प्रतिवादी रहेका चण्डिमानध्वजको प्रतिउत्तरबाट स्पष्ट भएको छ । साथै अ.बं. १३९ नं. बमोजिम उक्त मुद्दामा बुझिएका योगेन्द्रध्वज, गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले समेत अंशियार चारजना बाँकी रहेको हुँदा चार भागको एक भाग अंश पाउनु पर्दछ भनी गरेको बयानसमेतबाट देखिँदै रहेको अवस्थामा सो लिखतलाई अंश छोडपत्रको लिखत भनी नामाकरण गर्न र वादी खगेन्द्रध्वजले अंश छोडपत्र गरी छुट्टिसकेको भनी अर्थ गर्न मिल्ने होइन । लिखतमा रहेको व्यहोराभन्दा बाहिर गएर फैसला गर्न मिल्दैन । वादी प्रतिवादीले नबोलेको कुरामा अदालत प्रवेश गर्न मिल्दैन । वादी प्रतिवादीहरू सगोलमा नै रहेको कुरा विपक्षी वादी चण्डिमानध्वजले निजको छोरा अनिलध्वजलाई मिलापत्र गरी दिएको घरजग्गामा धारा बत्ती खगेन्द्रध्वजको नाममा जडान भएको तथ्यले पनि पुष्टि गर्दछ । साबिकदेखि नै लागू रहेको अंशबन्डाको १९(५) नं. अनुसार सबै अंशीले खुसीराजीसाथ खगेन्द्रलाई दिएको सम्पत्ति भएकोले निजले नै एकलौटी खान पाउने हो । जग्गाको क्षेत्रफललाई आधार लिएर फैसला गर्न मिल्दैन लिखतमा भएको व्यहोरालाई विश्लेषण गर्नुपर्दछ । अंश लिइसकेको भनी खगेन्द्रध्वजलाई बाहेक गरी अन्य अंशियारलाई मात्र बाँकी सम्पत्ति बन्डा गर्न मिल्दैन संयुक्त इजलासको फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत

गर्नुभयो।

विपक्षी वादीहरूका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, अधिवक्ता श्री राजु बस्नेत, अधिवक्ता श्री राजकुमार श्रेष्ठ, अधिवक्ता श्री केदार ढकालले निस्सा दिँदा उल्लेख गरिएको आधार नै गलत छ तथ्यसँग मिल्दैन। निस्सा दिँदाको कानून हेर्नुपर्ने हुन्छ र जुन आधारमा निस्सा दिइएको हो सोही व्यहोरामा सीमित रहनु पर्दछ। मिति २०३०।७।२० मा अंश छोडपत्रको कागज गर्ने मानो छुट्टिएको अर्थ गरी शब्दमा खेलेर अंश पाउनुपर्छ भन्न मिल्दैन। लिखतमा लेखिएको भाषाको अर्थ निकाल्दा समुच्च्या लिखतको व्यहोराबाट अर्थ निकाल्नु पर्छ। निश्चित शब्दको अर्थ गरेर समुच्च्या लिखतको अर्थ निकाल्न मिल्दैन। खगेन्द्रध्वज जोशी अन्य अंशियारसँग बस्न नचाहेको र अन्य अंशियारहरूले पनि अंश छोडपत्र गरी लिएमा मन्जुर भएको भन्ने लिखतबाट देखिन्छ। जग्गाको क्षेत्रफल हेर्दा पनि प्रत्येक अंशियारको भागमा ०-६-३-३ मात्र पर्ने हुन्छ। विपक्षी खगेन्द्रध्वजले सोभन्दा निकै बढी १-२-०-० जग्गा मिति २०३०।७।२० को छोडपत्र लिखतबाट एकलै प्राप्त गरेका हुँदा सोसमेतका आधारमा यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल संलग्न यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला पुनरावलोकनको लागि परेको निवेदन र यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट भएको पुनरावलोकन गरी हेर्ने गरी प्रदान गरिएको निस्साको आदेशसहितका मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन? पुनरावलोकन भई वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको निवेदन जिकिरबमोजिम हुनुपर्ने हो होइन

भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले प्रतिवादी चण्डिमानध्वज जोशीसमेतबाट अंश पाउँ भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दायर गरेकोमा मिति २०३०/७/२० मा नै खगेन्द्रध्वजले अंश छोडपत्र गरी भिन्न भएका हुँदा अंश दिनुपर्ने होइन भनी चण्डिमानध्वज जोशीसमेतको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको र अ. वं. १३९ नं.बमोजिम बुझिएका योगेन्द्रध्वज जोशी र गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले हाल हामी ४ अंशियार छौं। बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति चण्डिमानध्वज जोशी र केही जग्गा खगेन्द्रमानध्वज जोशीसँग रहेकोले ४ भाग लगाई अंश पाउनुपर्छ भन्ने जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा खगेन्द्रध्वजको नाममा रहेको कि.नं. ५६ को जग्गाबाहेकको सम्पत्तिबाट वादी खगेन्द्रध्वजले ४ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्याएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट फैसला हुँदा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी खगेन्द्रध्वज जोशीले अंशबापत मिति २०३०/७/२० मा कि.नं. ५६ को जग्गा लिई छोडपत्रको कागजसमेत भएकोले वादीको दाबी पुग्न नसक्ने र अन्य अंशियारहरू चण्डिमानध्वज योगेन्द्रध्वज गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले ३ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६/२/५ मा फैसला भएउपर यस अदालतमा वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको पुनरावेदन परी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८/३/२० मा फैसला हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनकै फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएउपर वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी यस अदालतमा दिएको निवेदनउपर यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०७०/८/२१ मा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो।

३. पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्रमा मैले मिति २०३०।७।२० मा केही जग्गा लिई मानो छुट्टिई बसेको मात्र हुँ, अंश लिएको हैन। कि.नं. ५६ को जग्गा अंशबापत लिएको होइन, मैले अंश लिएको नहुँदा ४ भागको एक भाग अंश पाउनुपर्छ। मसमेतले अंश पाउने मेरो नाममा धारा बिजुली जडान भएको घर जग्गा छोरा अनिलध्वजलाई मिलापत्र गरी दिएउपर मिलापत्र बदर मुद्दासमेत दिएको छु भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ भने प्रतिवादीहरू योगेन्द्रध्वज जोशी र गोपुजेन्द्रध्वज जोशीले खगेन्द्रध्वजसँग रहेको कि.नं. ५६ को जग्गासमेत पैतृक सम्पत्ति हो उक्त जग्गाबाट बन्डा नलाग्ने गरी फैसला भएको मिलेको छैन। उक्त फैसला बदर गरी कि.नं. ५६ को जग्गा कित्ताकाट गरी खगेन्द्रध्वजले छोरीलाई दिएको कि.नं. २०१ को जग्गाबाहेक कि.नं. २०२ को जग्गासमेतबाट बाँकी अंशियारहरू जना ३ ले बन्डा पाउनुपर्ने ठहर हुनुपर्नेमा सो नगरेको हदसम्म उक्त फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिएको तथा झिकाइएका चण्डिमानध्वज जोशीले वादीले २०३० सालमा नै बढी जग्गा लिई छुट्टिभिन्न भएको हुँदा निजले अंश पाउने होइन भन्ने व्यहोरा फिरादपत्रमा नै उल्लेख गरेको देखिन्छ।

४. खासगरी पिता हरिमान र आमा पूर्ण देवीबाट जम्मा ६ भाइ छोराहरूको जायजन्म भएकोमा जेठा चण्डीमान, माइला जनक, साइला दामोदर काइला खगेन्द्र, ठाइला योगेन्द्र र कान्छा गोपुजेन्द्र रहेको र माइला जनक र साइला दामोदरको अविवाहित अवस्थामा नै मृत्यु भएको र पिता हरिमान र आमासमेत परलोक भइसकेको र ४ जना अंशियारहरू मात्र बाँकी रहेको र नातामा समेत दुवै पक्षको मुख मिलेको र सो मा विवाद देखिँदैन। तत्काल ७ जना अंशियार कायम रहेको अवस्थामा खगेन्द्रध्वज जोशी मिति २०३०।७।२० मा र.नं. १५४९ को लिखत पारित गरी

कि.नं. ५६ को क्षेत्रफल १-१-२-० जग्गा लिई भिन्न बसेको भन्नेमा समेत दुवै पक्षको मुख मिलेकै देखिन्छ। यद्यपि उक्त लिखतलाई खगेन्द्रध्वजले मानो छुट्टिएको लिखत हो, अंश भरपाई होइन भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ भने अन्य अंशियारहरू मध्ये चण्डिमानध्वजले खगेन्द्रध्वजले पाउनेभन्दा बढी जग्गा लिएको हुँदा अंश पाउने होइन भनी र अन्य अंशियारहरूले उक्त लिखतलाई यसै हो भनी स्पष्टरूपमा नभनी खगेन्द्रध्वजका नाममा गएको कि.नं. ५६ को जग्गा पैतृक हो, सोबाट समेत अंश पाउनुपर्ने हो भनी दाबी लिएको देखिन्छ। उक्त लिखत कुन प्रकृतिको लिखत हो उक्त लिखतको व्यहोरालाई विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने देखिन्छ।

५. मिति २०३०।७।२० मा भएको लिखतको व्यहोरा हेर्दा.... हाल म खगेन्द्रध्वजको तपाईँ आमा दाजुभाइसँग बस्न मन्जुर नभएको हुँदा मैले पाउने अंशबापत चल धनमाल र तपसिलमा लेखिएको हामीहरूको नाउँमा दर्ता भएको जग्गा मेरो हक एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरिदिनुहोस् पछि दामासाहीले लाग्ने अंश दिनुहोस् भनी भन्दा चल जति आजैका मितिमा दिएकोले लिइसकेको हुँदा यसमा लेखि रहन परेन। अचलका हकमा तपाईँ आमा दाजु भाइले तपसिलमा लेखिएको जग्गा मात्र हालैदेखि तपाईँ छोरा, भाइ, दाजु खगेन्द्रध्वज जोशीलाई छोडपत्र गरी दियो। उक्त जग्गा आफ्नो एकलौटी जानी भोग चलन गर्न जानु भनी हामीहरूको मनोमान खुसी राजीसँग जग्गा छोडपत्रको कागज तपाईँ छोरा दाजुभाइ खगेन्द्रध्वज जोशीलाई दियो... भन्ने उल्लेख भएको र जग्गा काठमाडौँ जिल्ला कालिमाटी २ख को कि.नं. ४० को १-१-२-० मध्येबाट १-१-२-० भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ।

६. उल्लिखित लिखतमा उल्लेख भएको व्यहोराबाट खगेन्द्रध्वज जोशी आमा, दाजु र भाइहरूसँग सँगै बस्न नचाही अलग हुन चाहेको कुरा

स्पष्टरूपमा देख्न सकिन्छ भने निजले आफूले पाउने अंशबापत चल धनमाल र तपसिलमा उल्लिखित जग्गा एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरिदिनुहोस् भनी माग गरेको र तत्काल कायम सबै अंशियारहरू उक्त जग्गा वादी पुनरावेदक खगेन्द्रध्वजले एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्रको कागज गरिदिन मन्जुर भई कागज गरिदिएको भन्ने लिखतको व्यहोराबाट स्पष्ट नै देखिन आउँछ । यसरी लिखतको व्यहोराबाट वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले कि.नं. ४० को जग्गामध्येबाट क्षेत्रफल १-१-२-० जग्गा लिई आफूले पाउने अंशबापत अंश छोडपत्र गरेको भन्ने उक्त लिखतको व्यहोराबाट स्पष्ट हुन आयो ।

७. त्यसैगरी उक्त लिखतमा लेखिएको व्यहोरालाई सूक्ष्म ढंगले अवलोकन गर्दा वादी पुनरावेदक खगेन्द्रध्वजले छोडपत्र गरिदिनुहोस् भन्ने माग गरेको र पुनरावेदक विपक्षीहरूले छोडपत्र गरिदियाँ भन्ने शब्दको प्रयोग भएको देखिन्छ । मानो छुट्टिएको भन्ने शब्द उल्लेख नै नहुनुको साथै मानो छुट्टिएको कागजमा लेखिने खतिउपति भन्ने शब्दावलीको प्रयोगसमेत भएको पाइँदैन । यसप्रकार उक्त कागज वादी पुनरावेदकले दाबी लिएझैं मानो छुट्टिएको कागज मान्न मिल्ने देखिएन । मानो छुट्टिनु र अंशबन्डा हुनु अलग अलग विषय हो । अंशबन्डा गर्दा जहिले मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गरिन्छ । लिखतको व्यहोराबाट मानो छुट्टिएको भन्ने कुनै शब्दावलीको प्रयोग नभएको र वादी खगेन्द्रध्वज अन्य अंशियारासँग सँगै बस्न नचाहेको कारणले अंश छोडपत्रको कागज गरी अंश छुट्याई अलग भएको र अन्य अंशियारले निजलाई अंशबापतमा केही जग्गा एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरिदिएको देखियो ।

८. उक्त लिखतमा तपसिलमा लेखिएको हामीहरूको नाउँमा दर्ता भएको जग्गा मेरो हक एकलौटी गर्न पाउने गरी छोडपत्र गरिदिनुहोस् पछि दामासाहीले लाग्ने अंश दिनुहोस् भनी भन्दा भन्ने वाक्य प्रयुक्त

भएकाले मैले अंश पाउन बाँकी नै छ विपक्षीहरूबाट मानोसम्म छुट्टिएको हो अंश लिएको छैन भन्ने निजको भनाइ उक्त लिखतको व्यहोराबाट नै खण्डन भइरहेको छ । अंशबापत चल र अचल सम्पत्ति पनि लिने पुनः अंश नभएको भन्ने जिकिर कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन । लिखतमा उल्लेख व्यहोराको व्याख्या गर्दा कुनै शब्द वा वाक्यको मात्र आधारमा अर्थ निकाल्न मिल्दैन । समुच्चा लिखतमा उल्लेख व्यहोराको समष्टिगत अध्ययनबाट सोको निष्कर्ष निकाल्नु पर्छ र समुच्चा लिखतको अध्ययनबाट मानोसम्म छुट्टिएको अंश लिई नसकेको भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिँदैन । त्यसैगरी विपक्षी चण्डिमानध्वजले निजको छोरा अनिलध्वजलाई दिएको घरजग्गासमेत मेरो नामबाट धारा बत्ती जडान भएकोले तथा साबिक कालिमाटी गा.वि.स. वडा नं. २ख कि.नं. ५५ क्षेत्रफल ०-८-०-० हाल नापीमा कायम काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १३ कि.नं. ४५ क्षेत्रफल ०-८-०-० जग्गा आमाको मृत्युपश्चात् नामसारी हुँदा मेरोसमेत नाममा नामसारी भई हालसम्म मेरो नाममा समेत कायम रहेको छ । तसर्थ पनि मैले अंश पाउन बाँकी रहेको पुष्टि हुन्छ भन्ने पुनरावेदक वादीको जिकिरतर्फ विचार गर्दा उक्त लिखत भएको समयमा सगोलमा कि.नं. २८ र ४० गरी दुई कित्ता मात्र जग्गा रहेको देखिन्छ भने उक्त कि.नं. का जग्गाहरूको क्षेत्रफल क्रमशः १-७-०-० र १-९-२-० समेत जम्मा ३-०-२-० रहेको भन्ने पेस भएका तायदाती विवरणबाट देखिन्छ । सोमध्ये कि.नं. ४० को १-९-२-० जग्गामध्येबाट यी पुनरावेदक वादीले १-१-२-० जग्गा उक्त मिति २०३०।७।२० को लिखतबाट प्राप्त गरेको पाइन्छ । उक्त लिखतअनुसार यी वादी पुनरावेदक खगेन्द्रध्वजको सगोलमा रहेको सम्पत्तिबाट कित्ताकाट गरी लिएको समेत हुँदा यसरी सगोलमा रहेको सम्पत्तिबाट कित्ताकाट नै गरेर लिएको अवस्थासमेतले गर्दा पनि उक्त जग्गा अंशबापतमा नै लिएको हो भन्ने पुष्टि हुन आएको देखिन्छ ।

९. वादी खगेन्द्रध्वजले पाएको जग्गाको क्षेत्रफलसमेत हेर्दा तत्काल कायम रहेका ७ अंशियार एवं हाल कायम रहेका ४ अंशियार प्रत्येकले पाउन सक्ने बराबर जग्गाभन्दा बढी नै जग्गा निज प्रतिवादी खगेन्द्रध्वजले मिति २०३०।७।२० को छोडपत्रको लिखतबाट उक्त समयमा प्राप्त गरेको देखिन्छ भने अन्य अंशियारले भन्दा बढी जग्गा यी वादी पुनरावेदकले पाउनुपर्ने कुनै तर्कसङ्गत आधारसमेत निजले पेस गर्न सकेको देखिँदैन। यसैगरी निज खगेन्द्रध्वजले मैले प्राप्त गरेको उक्त जग्गा कमसल वा अन्य जग्गाभन्दा कम मूल्यको भएकाले बढी जग्गा लिएको भनी स्पष्ट आधार दिन सकेको समेत देखिँदैन। उक्त कि.नं. ५६ को जग्गा पैतृक हो सोबाट समेत हामीहरूले अंश पाउनुपर्छ भनी जिकिर लिने पुनरावेदक प्रतिवादीहरू योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वजले निजहरूसमेत आफैँ उपस्थित भई दाबीको कि.नं. ५६ को जग्गा पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वजको एकलौटी हक हुने गरी छोडपत्र गरिदिएको देखिँदा वादी खगेन्द्रध्वजले हामीहरूले भन्दा यो यस आधारमा बढी जग्गा पाउनुपर्ने हो भनेको समेत देखिँदैन। पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले दामासाहीले पाउनेभन्दा बढी जग्गा पाएको देखिएको र निजले अन्य अंशियारको तुलनामा बढी नै जग्गा प्राप्त गरेको स्थितिमा सो लिखतमा प्रयुक्त उक्त दामासाही भन्ने शब्दकै आधारमा मात्र यी पुनरावेदकको अंश बाँकी रहेको भनी तर्क गर्न न्यायसङ्गत हुने देखिएन।

१०. प्रत्यर्थी चण्डिमानध्वजले मिलापत्र गरी छोरा अनिलध्वजलाई दिएको घर जग्गामा यी वादी पुनरावेदकको नाममा धारा बत्ती जडान भएको छ, मर्मत संहार आफैँ गर्दै आएको छु भनी लिएको जिकिर ठोस एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा पुष्टि हुन सक्तैन। यसरी उक्त लिखतमा अंशबापत भनी लिखतको प्रयोजन खुलेको र छोडपत्र गरी दिनुस् भनी माग गरेको तथा छोडपत्र गरिदियो भन्ने शब्द एवं वाक्य परेको स्थितिमा पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले मिति

२०३०।७।२० को र.नं. १५४९ को उक्त लिखतबाट आफूले पाउने अंशबापत जग्गा बुझलिएको तथ्य स्थापित हुन आयो।

११. त्यसैगरी मिति २०३०।७।२० भन्दा पछाडि यी पुनरावेदक वादी प्रतिवादीहरू बीच पुनः सगोलमा रहेबसेको भन्ने तथ्यसमेत कहींकतैबाट खुल्न आएको देखिँदैन भने अंश फिर्ता गरी सगोलमा रहेबसेको भन्ने प्रमाणसमेत पेस भएको देखिँदैन। यसर्थ पुनरावेदक वादीले २०३० सालमा नै अंशबापत कि.नं. ५६ को जग्गा बुझी भिन्न भई बसेको पुष्टि हुन आएकाले प्रतिवादीहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वज जोशीसमेत ३ जना मात्र अंशियार कायम रहेको र निजहरूका बीचमा रीतपूर्वकको बन्डा भएको भन्ने नदेखिएको र सो हदसम्म निजहरूको मुख मिलेकै देखिँदा निजहरू एकासगोलमा नै रहे भएको र निजहरूबीच मात्र बन्डा हुनुपर्ने देखिएको यस स्थितिमा यी पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वजले प्रतिवादीहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज, गोपुजेन्द्रध्वज जोशीबाट अंश पाउने भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने नदेखिई यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा दिँदा उल्लेख आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

१२. मिति २०३०।७।२० को र.नं. १५४९ लिखतबाट यी पुनरावेदक वादीले पाएको कि.नं. ५६ को १-१-२-० जग्गा योगेन्द्र र गोपुजेन्द्रसमेतको बन्डा लाग्ने हो होइन, सो जग्गाबाट अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अंश पाउने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त लिखतमा अन्य पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको समेत दस्तखत परेको र सो लिखतको व्यहोराबाट उक्त लिखतमा अचलका हकमा तपाइँ आमा दाजुभाइले तपसिलमा लेखिएको जग्गा मात्र हालैदेखि तपाइँ छोरा, भाइ, दाजु खगेन्द्रध्वज जोशीलाई छोडपत्र गरिदियो। उक्त जग्गा आफ्नो एकलौटी जानी भोग चलन गर्नु जानु भनी हामीहरूको मनोमान खुसी राजीसँग जग्गा छोडपत्रको कागज तपाइँ छोरा दाजुभाइ

खगेन्द्रध्वज जोशीलाई दियो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी सहिष्णु गरेको देखिन्छ भने उक्त जग्गा पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वजलाई १-१-२-० जग्गा एकलौटीरूपमा भोग गरी खान मनोमान राजीखुसीसँग खानु भनी छोडपत्रको लिखत गरिदिएको देखिँदा हाल आएर त्यसो होइन, बन्डा लाग्छ भनी भन्नलाई प्रतिवादी पुनरावेदक योगेन्द्रध्वज, गोपुजेन्द्रध्वज जोशीसमेतलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विवन्धित गरेको देखिन्छ । यसरी अन्य सबै अंशियार उपस्थित भई मनोमानी राजीखुसीसँग एकलौटीरूपमा भोगचलन गर्नु भनी छोडपत्र गरी पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीलाई छाडिदिएको जग्गा पुनरावेदक वादीले आफूखुस गर्न पाउने नै देखिँदा सो जग्गासमेत बन्डा गरिपाउँ भन्ने जिकिर युक्तिसङ्गत देखिन आएन ।

१३. पुनरावेदक प्रतिवादीहरू योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वजले वादी खगेन्द्रध्वजका नाउँमा छोडपत्रबाट भएको कि.नं. ५६ को जग्गा किताकाट गरी छोरीलाई गरिदिएको कि.नं.२०१ को जग्गा खगेन्द्रध्वजको अंशभाग हुँदा सोबाहेक बाँकी कि.नं. २०२ को सम्पूर्ण जग्गा बाँकी ३ हामी अंशियारका बीचमा समेत बन्डा हुनुपर्छ भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा निजहरूलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट अ.बं. १३९बमोजिम झिकाइएकोमा निजहरू अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा यी वादी खगेन्द्रध्वजसमेत चार जना अंशियार हुँदा ४ भागको एक भाग अंश पाउनु पर्छ भनी उल्लेख गरेको र पुनरावेदन गर्दा अंश लिन बाँकी तीन अंशियार भएकोले तीन भागको एक भाग अंश पाउनुपर्छ भनी विरोधाभासपूर्ण व्यहोरा उल्लेख गरी दाबी नै परिवर्तन गरेको अवस्था देखिन्छ । पुनरावेदन गर्दा दाबी परिवर्तन गर्नु निजहरूको सफा मनसाय नदेखिनुका अतिरिक्त निजहरूले नै छोडपत्रको लिखतबाट एकलौटी हुने भनी छोडिदिएको जग्गा खगेन्द्रध्वजले आफूखुसी गर्न पाउने नै हुँदा निजले छोरीलाई बकस गरी दिई बाँकी रहन

गएको कि.नं. २०२ को जग्गा सबैमा अंशहक कायम गरिपाउँ भन्ने निजहरूको दाबी निरर्थक एवं आधारहीन देखियो । यसर्थ खगेन्द्रध्वज जोशीका नाउँमा बाँकी रहेको कि.नं. २०२ को जग्गासमेतबाट अंश पाउनुपर्छ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरू योगेन्द्रध्वज, गोपुजेन्द्रध्वज जोशीको पुनरावेदन जिकिर मनासिब मान्न मिलेन ।

१४. माथि विश्लेषण गरिएका आधार, कारण र प्रमाणबाट पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले २०३० सालमा नै आफ्नो अंशभाग बुझी छोडपत्र गरेको र प्रतिवादीहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वज जोशी मात्र सगोलमा रहेका अंशियार भई निजहरू बीच बन्डा हुन बाँकी नै रहेको पुष्टि हुन आएकोले खगेन्द्रध्वज जोशीको नाममा हाल कायम रहेको कि.नं. ५६ बाट किताकाट भई बाँकी रहेको कि.नं. २०२ बाहेक ताथदातीमा उल्लिखित अन्य सम्पत्ति अन्य अंशियारहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वज जोशीका बीच मात्र बन्डा हुने देखियो । पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशी मिति २०३०।७।२० को छोडपत्रबाट १-१-२-० जग्गा लिई आफ्नो भागको अंश पाई छुट्टी भिन्न भई बसेको देखिएको, उक्त जग्गा निजको एकलौटी हुने भनी अन्य सबै अंशियार उपस्थित भई छोडपत्र गरिदिएको देखिँदा उक्त जग्गा खगेन्द्रध्वजको एकलौटी भई अन्यको अंश लाग्ने नदेखिएको स्थितिमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीले प्रतिवादीहरूबाट अंश नपाउने र निजले छोडपत्रबाट पाएको कि.नं. ५६ को जग्गा बन्डा नलाग्ने सोबाहेकको अन्य सम्पत्ति प्रतिवादीहरू चण्डिमानध्वज, योगेन्द्रध्वज र गोपुजेन्द्रध्वजका बीचमा बन्डा लाग्ने भन्नेसमेत ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।२।५ को फैसला सदर गर्ने ठहर्याएको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८।३।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा

सदर हुने ठहर्छ । कि.नं. ५६ को जग्गाबाहेकको बाँकी जग्गाबाट ४ भागको १ भाग अंश पाउँ भन्ने पुनरावेदक वादी खगेन्द्रध्वज जोशीको पुनरावेदन जिकिरसमेत पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद बस्याल
इति संवत् २०७३ साल कात्तिक ११ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १७५६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
आदेश मिति : २०७२।१०।०१
०६९-WO-१०७९

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : ताप्लेजुङ जिल्ला हाडपाङ गा.वि.स. वडा नं. १ घर भई हाल संयुक्त राज्य अमेरिकास्थित ८६०८ फ्लावर एभ्यू अपार्टमेन्ट बि ७ टाकोमा पार्क, मेरिल्यान्ड, २०९१२ बस्ने मोतीबहादुर प्रसाई

विरुद्ध

विपक्षी : सुनसरी जिल्ला अदालत, इनरूवा, सुनसरीसमेत

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क(१)(ख) मा अ.बं.११० नं. बमोजिमको तोकिएका प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेमा कुनै राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरेर म्याद तामेल गराउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रियस्तरको समाचारपत्रमा सार्वजनिक सूचना जारी गरिसकेपछि पनि निवेदकले थाहा जानकारी नपाएको भन्न मिल्ने अवस्था रहँदैन । सार्वजनिक सूचना जारी गर्नुको उद्देश्य सम्बन्धित सबैले सूचना थाहा पाएको हुन्छ भन्ने अनुमान गर्नु हो । मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. बमोजिमको प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेको अवस्थामा सार्वजनिक सूचना जारी गरेर प्रतिवादीको नामको म्याद तामेल गर्न नमिल्ने भन्ने हो भने कतिपय अवस्थामा प्रतिवादीका नाममा सूचना म्यादतामेल गर्न नसकिने अवस्था आईपछि । यसबाट अदालतमा विचाराधीन रहेका मुद्दामा अनन्तकालसम्म म्यादतामेल हुन नसकी न्यायनिरूपण गर्नेकार्य असम्भव हुन गई अन्तत यसबाट सम्पूर्ण न्यायिक प्रक्रिया नै अन्योलग्रस्त हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा, विद्वान् अधिवक्ता पूर्णप्रसाद राजवंशी

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, अधिवक्ता युवराज भण्डारी
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

आदेश

स.प्र.न्या. कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:

सुनसरी जिल्ला एकम्बा गा.वि.स. वडा नं. ८ ख कि.नं. ९ ज.बि. ०-४-१०, कि.नं. १४ ज.बि. ०-३-१०, कि.नं. २० ज.बि. ०-११-४, कि.नं. ५३ ज.बि. १-१४-१०, कि.नं. ८४ ज.बि. ०-२-४, कि.नं. ५५ ज.बि. ०-२-१३, कि.नं. ५६ ज.बि. ०-१०-१३ का जग्गा म निवेदक नाम दर्ताका जग्गाहरू हुन्। मलाई संयुक्त राज्य अमेरिकाको ग्रिनकार्ड प्राप्त भएकोले अमेरिका गई लामो समयसम्म बस्नु पर्ने भएकोले उल्लिखित जग्गा जमिनको सम्बन्धमा मुद्दा मामिला गर्नु परेमा वा बिक्री गर्ने प्रयोजनको लागि समेत प्रत्यर्थी ज्योति प्रसाईंलाई मिति २०५६।६।१९ मा अधिकृत वारेसनामा दिएको थिएँ। सो समयदेखि हालसम्म म अमेरिकामा नै बसोबास गरी आएको छु।

यसबीचमा विपक्षी ज्योति प्रसाईं र मबीच मनमुटाव सिर्जना भएको, लामो समयसम्म घरजग्गा बिक्री गर्न नसकेको कारणले गर्दा मिति २०६६।९।१६ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी उक्त अधिकृत वारेसनामा अ.बं.७१ ग नं. बमोजिम बदर गरेको छु। उक्त वारेसनामा बदर भएपश्चात् प्रत्यर्थी ज्योति प्रसाईंलाई उक्त जग्गाको विषयमा कुनै पनि काम कारवाही गर्ने अधिकार नरहेकोमा विपक्षीमध्येका लिलबहादुर नेपालसँगको मिलेमतोमा अधिकृत वारेस बदर हुनुभन्दा अघिको मिति २०६५।८।७ मा रु.७५,००,०००।- रकम बैना लिएको भनी बैनाबहाको कागज खडा गरेको

रहेछ। उक्त बैनाबहाअनुसार जग्गा राजीनामा गरी नदिएको भनी विपक्षी लिलबहादुर नेपालले सुनसरी जिल्ला अदालतमा संवत् २०६८ सालको दे.नं. २६-०६८-०६५०० को दायित्व पूरा गराई बैनारकम दिलाई पाउँ भनी मुद्दा दायर गरी मेरो नामको म्याद हुँदै नभएको स्थान इटहरी न.पा. वडा नं.४ मा बेपत्ते तामेल भएको रहेछ। म निवेदक अमेरिकामा बस्छु भन्ने विपक्षीलाई थाहा हुँदाहुँदै मिति २०६८।१२।१० को गोरखापत्रमा ३० दिने सूचना प्रकाशित गरी म्यादभित्र प्रतिवादी हाजिर नभएको भन्दै वादी दाबीबमोजिमको रकम रु.७५,००,०००।- विपक्षी लिलबहादुर नेपालले भरी पाउने ठहरी फैसला भएछ। उक्त फैसलाबमोजिम विपक्षी लिलबहादुरले भरिपाउने रकम उल्लिखित जग्गाबाट असुलउपर गरिपाउँ भनी निवेदन दिई रु.६६,०७,२५०।- रकममा मेरो जग्गा लिलाम सकार गरी मा.पो.का. सुनसरीबाट विपक्षी लिलबहादुरको नाममा दा.खा. नामसारी गरिएको रहेछ। उक्त सबै व्यहोरा कानून व्यवसायीमार्फत मिति २०६९।११।१७ मा नक्कलसारी हेर्दा विस्तृतरूपमा थाहा जानकारी प्राप्त हुनआयो। विपक्षीहरूको उक्त निर्णय एव काम कारवाहीबाट म निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१)(२), धारा १९(१)(२) द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हक एवं अ.बं. ११०, ११२ नं., रजिस्ट्रेशनको ११क नं. समेतद्वारा प्रत्याभूत कानूनी हक अधिकारको प्रचलनमा बाधा पुग्न गएकोले सो हक प्रचलन गरी पाउने अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम यो निवेदन दिन आएको छु।

मैले अधिकृत वारेसनामा बदर गराइसकेपछि विपक्षीहरूले मिलेमतोमा अगाडिको मिति राखेर बैनाको लिखत खडा गरिएको तथ्य मैले वारिसनामा बदर गरिसकेपछि मुद्दा दायर गरेकोबाट स्पष्ट हुन्छ। मुद्दा दायर गर्दा उक्त कागजको वैधानिकता शून्य भइसकेकोमा त्यसबाट फैसला गरी गराई मेरो

हक प्रभावित तथा अपहरण नहुने तथा म निवेदकमाथि कुनै दायित्व सिर्जना नहुने निश्चित छ । जसले ऋण खाएको हो निजले तिर्नुपर्ने हुन्छ । मिति २०६५।८।७ मा रू. ७५,००,०००।- बैना दिएर २०६८ सालको ज्येष्ठ मसान्तसम्मको भाखा राखिँदैन । यस्तो रकम लिनुदिनु नगरी केवल कागजखडा गरी मेरो जग्गा लिनेखाने नियतबाट विपक्षीहरूको मिलेमतोमा मलाई सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गरिएको छ । प्रतिवादको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको विपक्षीहरूको उल्लिखित सम्पूर्ण गैरकानूनी काम कारवाहीहरू बदर भागी छ ।

विपक्षी लिलबहादुर नेपालले श्री सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायर गरेको फिराद पत्रको प्रकरण नं.१ मा विवादको जग्गामा मेरो घर रहेको उल्लेख छ । मेरो नाउँको म्याद सोही घरजग्गामा पनि तामेल गर्न सकिन्थ्यो । त्यसबाहेक मेरो पैतृक घरमा पनि म्याद तामेल गर्न सकिन्थ्यो । वादीलाई कागज गराई मेरो ठेगाना खुलाई विद्युतीय माध्यमद्वारा म्याद पठाउनु पर्नेमा सोसमेत गरिएन यसरी मैले सहजरूपले थाहा पाउन सक्ने मनासिब आधार र कारण रहेको यी उल्लिखित कुनै पनि माध्यमको अवलम्बन नगरी जानी जानी गलत तरिकाले म्याद तामेली गरिएको आधारबाट म निवेदकले सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित हुनु परेको अवस्था रहेको छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क (१)(क) ले अ.बं.११० नं. बमोजिमको तोकिएका प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेमा मुद्दाको प्रकृति हेरी म्याद तामेली भएको जानकारी सहजरूपमा पाउन सक्ने मनासिब आधार र कारण छ भनी इजलासबाट आदेश भएमा मात्रै कुनै राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरेर वा विद्युतीय माध्यम रेडियो, टेलिभिजनबाट प्रसारण गरेर म्याद तामेल गराउन सकिने व्यवस्था छ । प्रत्यर्थी जिल्ला अदालतबाट गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्ने भनी मिति २०६८।१२।६ मा आदेश गर्दा मैले

सहजरूपमा थाहा जानकारी पाउन सक्ने कुनै पनि मनासिब आधार र कारण खुलाइएको छैन । मेरो विरुद्धमा निर्णय गर्दा रीतपूर्वक म्याद सूचना प्रदान गरी सुनुवाइको अवसर पाउनु पर्ने मेरो कानूनी हक हो । म विदेश अमेरिकामा रहेको व्यक्तिलाई गोरखापत्रको सूचनाले सहजरूपमा थाहा जानकारी पाउने अवसर बिलकुल छैन । यो तथ्यगत जानकारी विपक्षीहरूलाई हुँदाहुँदै पनि कुनै आधार कारण नखुलाई गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको र त्यसै सूचनालाई तामेली म्यादमानी गरिएको फैसलालगायतका सम्पूर्ण काम कारवाही विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल भएकोले बदरभागी छ । प्रतिवादीलाई सुनुवाइको अवसरबाट वञ्चित गरिएको निर्णय दूषित एवं बदरभागी हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त नै प्रतिपादन भएको छ ।

उल्लिखित निवेदन जिकिरको अतिरिक्त उक्त दाबीमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी सम्मानित न्यायालयबाट विवादको विषयवस्तुमा निवेदकलाई समेत राखी न्यायिक विचार हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएमा माथि लेखिएबमोजिम प्रत्यर्थीहरूको उल्लिखित सम्पूर्ण गैरकानूनी काम कारवाहीहरू बदर गरी यसै अदालतबाट सुनसरी जिल्ला अदालतमा हाजिर हुन जाने तारिख तोकी सो मितिबाट कानूनबमोजिमको म्यादभित्र निवेदकको हकमा प्रतिरक्षा गर्ने अवसर दिलाई पाउने परमादेशसमेत जारी गरी न्याय पाउँ ।

अतः माथि प्रकरण-प्रकरणमा वर्णित निवेदन जिकिरहरूबमोजिम मेरो नाउँ दर्ताको जग्गा सम्बन्धमा मुद्दा मामिला तथा बिक्री गर्न दिएको अधिकृत वारेसनामा कानूनबमोजिम बदर गरिसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूले मिलेमतो गरी अगाडिको मिति राखी बैनाबद्धको कागज खडागरी दायर गरेको मुद्दामा निवेदकलाई सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गर्ने गरी सुनसरी जिल्ला अदालतबाट तामेल गरिएको मिति

२०६८।१०।३ बेरीतको म्याद, मिति २०६८।१२।१० को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना, सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ मा भएको फैसला, सो फैसलाबमोजिम मा.पो.का. सुनसरीबाट विपक्षी लिलबहादुर नेपालको नाममा दाखिल खारेज गरी उपलब्ध गराएको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जालगायत सो सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो नाम दर्ताको जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा एवं स्वामित्व कायम गर्नु, गराउनु भनी विपक्षी सुनसरी जिल्ला अदालत तथा मा.पो.का. सुनसरीको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म उल्लिखित जग्गा कसैलाई बिक्रीलगायत कुनै पनि प्रकारले हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने गरी रोक्का राख्नु भनी विपक्षीका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदिकाको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ र २ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीका हकमा आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै प्रस्तुत निवेदनको किनारा नलागेसम्म निवेदनमा उल्लिखित सम्पत्ति जे अवस्थामा छ यथावत् अवस्थामा रोक्नु भनी विपक्षीको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा वादी लिलबहादुर नेपाल प्रतिवादी जिल्ला सुनसरी इटहरी न. पा. वडा नं ४ बस्ने

मोतीबहादुर प्रसाई १, ऐ.ऐ. बस्ने ज्योति प्रसाईसमेत भएको दायित्व पूर गराई बैनाको रकम दिलाई पाउँ मुद्दामा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ मा फैसला भई सोहीअनुसार मोतीबहादुर प्रसाई नामको एकम्बा ८(ख) का कि.नं. ९, १४, २०, ५३, ५४, ५५, ५६ का जग्गाहरू लिलबहादुर नेपालका नाममा दा.खा. दर्ता गरिदिनु भन्ने आदेश पुर्जी प्राप्त भई सोहीबमोजिम लिलबहादुर नेपालको नाममा दा.खा. गरी अदालतको आदेश कार्यान्वयन गरेको हुँदा यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, सुनसरीको लिखित जवाफ ।

वादी लिलबहादुर नेपाल, प्रतिवादी मोतीबहादुर प्रसाईसमेत भएको दायित्व पूरा गरी बैना रकम दिलाई पाउँ भन्ने मुद्दामा प्रतिवादीका नाममा बेपत्ते म्याद तामेल भएकोले मिति २०६८।१२।१० गते गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित हुँदासमेत प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तर नगरी बसेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा फिराद दाबीबमोजिम रु.७५,००,०००।-वादीले प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ मा फैसला भएको छ । फैसलाबमोजिमको रकम दिलाई भराई पाउँ भनी वादीको यस अदालतमा दरखास्त परेकोमा बिगो दाखिल गर्न ल्याउनु भनी प्रतिवादीका नाममा गोरखापत्रमा ३५ दिने सूचना प्रकाशित भएकोमा बिगो दाखिल गर्न नल्याएकोले विवादित जग्गा डाक लिलाम हुँदा कोही कसैले लिलाम सकार नगरी वादीले लिलाम सकारी लिएको हो । यसरी कानूनबमोजिम वादीले डाक लिलाम सकार गरेको हुँदा दाखेल खारेजका लागि मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाएको हो । तसर्थ यस अदालतको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सुनसरी जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

वारेसनामाको कानूनी अस्तित्व शून्यमा पुगिसकेको अस्थामा मैले लिँदै नलिएको बैना रकम लिएको भन्दै बैनापट्टाको कागज पेस गरी मुद्दा

दायर गरी मसमेतलाई थाहा जानकारी नपाउने गरी सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गराई बेपत्ते म्याद तामेली एवं सूचना प्रकाशित गरी एकतर्फी बिगो भरी पाउने गरी भएको फैसला र फैसलाबमोजिम भएका लिलाम सकार, नामसारीसमेतका काम कारवाही बदर हुनुपर्ने निर्विवाद छ । लिलबहादुर नेपालसँग मिलेमतो गरी बैना कागज खडा गरी मुद्दा दायर गरी एकतर्फी फैसला गराएको भन्ने हदसम्मको निवेदन दाबी झुट्टा ठहर गरी मलाई समेत सुनुवाइको हकबाट वञ्चित गराई एकतर्फी फैसला गराएको सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी पुनः सुनुवाइको मौका प्रदान गरी इन्साफ गर्नु भन्ने परमादेशसमेतको जो आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने ज्योति प्रसाईको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले निजका दाजु ज्योति प्रसाईलाई मिति २०५६।६।१९ गते सुनसरी जिल्ला अदालतमा अधिकृत वारेस नियुक्त गरी निजका नाममा दर्ता रहेको जग्गाहरू बेचबिखन गर्नसमेत अख्तियारी प्रदान गरेकोले सोही अधिकृत वारेसनामाका आधारमा निज अ.वा. ज्योति प्रसाईले अधिकृत वारेसमा उल्लिखित जग्गामध्ये क्षे.फ. ३-९-११ जग्गा बेचबिखन गर्न मिति २०६५।८।७ गते बैनाबट्टाको लिखत गरेको हो । बैनाबमोजिमको समयावधिमा जग्गा पारित गरी नदिएकोले बैनाबमोजिमको दायित्व पूरा गराई बैना रकम दिलाई पाउन सुनसरी जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरी विपक्षीको वारेसनामामा उल्लिखित ठेगानामा म्याद जारी भएको तथा गोरखापत्रमा समेत ३० दिने सूचना म्याद प्रकाशित भएको छ । कानूनबमोजिमको रीत पुर्याई म्याद तामेल भएर नै जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ गते फैसला भएको हो । उक्त फैसला कार्यान्वयन गरी डाक लिलाम सकार गरी मेरा नाममा दा.खा. दर्ता भई जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जा प्राप्त गरेको हुँदा उक्त कार्यहरू रिट क्षेत्रबाट बदर हुने होइन । मिति २०५६।६।१९ गतेको अधिकृत वारेसनामा मिति २०६६।९।१६ गते गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित

गराई बदर गरेको भन्ने विपक्षीको रिट निवेदन दाबी भए तापनि एउटा पत्रिकामा सूचना प्रकाशित हुँदा अधिकृत वारेसनामा बदर हुने कानूनी व्यवस्था छैन । मुलुकी ऐन, अ.बं. ७१(ग) नं. मा राष्ट्रिय स्तरको २ वटा पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरी बदर गराउनु पर्ने र बदर गराएको जानकारी अधिकृत वारेसलाई लिखत रूपले दिनुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा सोविपरीत अधिकृत वारेसनामा बदर भएको मानिँदैन । तसर्थ, मिति २०५६।६।१९ को अधिकृत वारेसनामा र मिति २०६५।८।७ को बैनाबट्टा कागज बदर नभई सदर कायम रहेको तथा सोबमोजिम अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन भई प्राप्त चलन पुर्जाबमोजिम दर्ता भएको जग्गा कानूनसम्मत भएकोले बदर हुनुपर्ने होइन । विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिलबहादुर नेपालको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, अधिवक्ता श्री पूर्णप्रसाद राजवंशीले निवेदकले दिएको अधिकृत वारेसनामा मिति २०६६।९।१६ मा बदर गराइसकेपछि विपक्षीहरूको मिलेमतोमा पहिलेको मिति राखी बैना गरेको हुँदा उक्त कागज बनावटी हो । ७० लाख लेनदेन गरेर २ वर्ष पछाडिको जग्गा पास गर्ने भाका राखिँदैन । बैना कागज विपक्षी ज्योति प्रसाईको घरडेरामा तयार भएको भनी उल्लेख भइरहेकोमा सोही वतनको म्याद तामेली सार्वजनिक चौतारामा टाँस तामेल गरेको छ । बेपत्ते तामेल भएको वतनमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेको हुँदा उक्त सूचनालाई कानूनसम्मत भन्न मिल्दैन । निवेदकको स्थायी वतनमा म्याद तामेल गरी सुनुवाइको मौका प्रदान गर्न सकिने पर्याप्त अवसर रहेकोमा त्यसविपरीत म्याद तामेल भएकोलाई कानूनी रित पुगेको भन्न मिल्दैन । किनबेचमा तय भएको मूल्यभन्दा धेरै घटीमा लिलाम भएकोबाट पनि कैफियत

रहेको भन्ने देखिन्छ । तसर्थ, निवेदकको नामको तामेली म्याद, जिल्ला अदालतको फैसलालगायतका कामकारवाही बदर गरी प्रतिरक्षाको अवसर प्रदान गरिपाउँ भनी र विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारीले सुनसरी जिल्ला अदालतबाट तामेल भएको म्यादमा कानूनी त्रुटि छैन । निवेदकका नाममा बेपत्ते तामेल भएकै कारण गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको हो । निवेदकले उक्त म्याद गुजारी प्रतिवाद नगर्नु भएको स्पष्ट छ । साथै फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा पनि सूचना प्रकाशित भएको छ । पटकपटकको सूचनाबमोजिम अदालतमा हाजिर हुन आउनु भएको छैन । मैले गरेको बैना लिखत जालसाजी हो भनी किर्तेमा नालिस गर्न सकेको छैन । बैना कागज जुन ठाउँमा भएको हो त्यही ठाउँमा म्याद तामेल भएको छ । गलत ठेगानामा म्याद तामेल भएको भन्ने दाबी छैन । तसर्थ, कानूनबमोजिम रीतपूर्वक म्याद तामेल भई भएको फैसला र सोपश्चात्का काम कारवाही बदर हुने होइन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक अमेरिकामा बस्नुपर्ने भएकोले निजको नाममा दर्ता रहेको जग्गा बिक्री गर्न भनी विपक्षी ज्योती प्रसाईलाई दिएको अधिकृत वारिसनामा बदर भइसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूको मिलेमतोमा अगाडिको मितिको बैना कागज बनाई सोही बैना कागजको आधारमा मलाई विपक्षी बनाई सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायर भएको मुद्दामा मेरो नाममा जारी म्याद सूचना रीतपूर्वक तामेल नगरेको, गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना म निवेदकले सहजरूपमा थाहा जानकारी पाउन सक्ने अवस्थानभएकोमा मिति २०६८।१२।१० को गोरखापत्रमा

प्रकाशित सूचनालाई रीतपूर्वकको मानी निवेदकलाई सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गर्ने गरी सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ मा फैसला भएको हुँदा उक्त फैसला, सो फैसलाबमोजिम खडा गरिएको मिति २०६९।९।२५ डाक मुचुल्कालगायत विपक्षी लिलबहादुर नेपालका नाममा मालपोत कार्यालय, सुनसरीबाट जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा दिने निर्णयसमेतका यावत कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो नाम दर्ताको जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा एवं स्वामित्व कायम गर्नु, गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । उक्त दाबीमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी विवादको विषयवस्तुमा कानूनबमोजिम म्यादभित्र प्रतिवादको अवसर दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग दाबी रहेको देखिन्छ ।

३. विपक्षी लिलबहादुर नेपालले निवेदकउपर सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायित्व पूरा गराई बैना रकम दिलाई पाउँ भनी दयार गरेको मुद्दामा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६९।३।२४ को फैसलाअनुसार वादीले भराई पाउने ठहरेको बिगो रकम म्यादभित्र प्रतिवादीले दाखिल नगरेको कारण विवादित जग्गा डाक लिलाम भएकोमा कसैले सकार नगरेकाले पञ्चकिर्ते मुल्याङ्कनबमोजिम वादीले डाक लिलाम सकार गरी लिई सोहीअनुसार निवेदक मोतीबहादुर प्रसाई नामको एकम्बा ८(ख) कि.नं. ९, १४, २०, ५३, ५४, ५५, ५६ का जग्गाहरू लिलबहादुर नेपालका नाममा दाखिल खारेज भई गएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन । रिट निवेदक र निजका भाइ ज्योति प्रसाईउपर सुनसरी जिल्ला अदालतमा दायित्व पूरा गराई बैनारकम दिलाई पाउँ भनी दयार भएको फिरादमा प्रतिवादीको वतन जिल्ला सुनसरी इटहरी न.पा. वडा नं. ४ भनी देखाइएकोमा उक्त वतनमा जारी भएको ३० दिने म्यादसूचना म्यादवाला मानिस र निजको घरसमेत फेला नपरेको भनी बेपत्ते तामेल

भएको कारण सोही वतनमा मिति २०६८।१२।१० को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरी म्याद तामेल भएको देखिन्छ । उक्त गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना अमेरिकामा बसोबास रहेको निवेदकले सहजरूपमा थाहा जानकारी पाउन नसक्ने अवस्थामा सोही सूचना म्यादलाई रीतपूर्वक मानी फैसला भएकोले सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित हुनु परेको भन्ने निवेदकको जिकिर रहेको देखियो । निवेदकका नाउँ दर्ताको उल्लिखित जग्गाहरू बेचबिखन गर्न र मुद्दा गर्नु परेमा फिराद प्रतिउत्तर, मिलापत्रसमेतका कार्य गर्नको लागि सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।६।१६ मा आफ्नो भाइ ज्योति प्रसाईलाई अधिकृत वारेसनामा दिएको देखिन्छ । उक्त अधिकृत वारिसनामाको कागजमा आफ्नो र भाइ ज्योति प्रसाईको ठेगाना साबिक ताप्लेजुङ जिल्ला हाडपाङ गा.वि.स. वडा नं.१ घर भई हाल सुनसरी जिल्ला इटहरी न.पा. वडा नं. ४ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षी बनाइएका ज्योति प्रसाईले उल्लिखित सुनसरी जिल्ला इटहरी न.पा. वडा नं. ४ ठेगाना राखेर विपक्षी लिलबहादुर नेपाल लाई बैनाबट्टाको कागज गरिदिएको र वादीले सोही ठेगाना उल्लेख गरी फिराद दायर गरेको देखिन्छ । फरकफरक सन्दर्भ रहेका अधिकृत वारेसनामा र बैनाबट्टाको लिखतमा एउटै ठेगाना उल्लेख भएको देखिँदा उक्त ठेगाना निवेदकहरूको सही र वास्तविक ठेगाना रहेको देखियो । यसरी निवेदकले आफ्नो भनी उल्लेख गरेको ठेगानाभन्दा अन्यत्र अदालतबाट म्याद सूचना जारी गरी म्याद तामेल भएको भन्ने देखिँदैन । अधिकृत वारिसनामाको कागजमा उल्लिखित ठेगाना परिवर्तन भएको छ भन्न निवेदकले सकेको छैन । गलत वतन उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित भएको भन्ने पनि निवेदकको जिकिर रहेको पाइँदैन । यसरी बैनाबट्टा दिलाई पाउँ भन्ने मुद्दामा प्रतिवादी रहेका यी निवेदक र निजका भाइ ज्योति प्रसाईको नाउँको म्याद लेखिएको वतनमा तामेल हुँदा फेला नपरी सार्वजनिक चौतारामा

टाँस भएको कारण प्रतिवादीलाई जानकारी नहुन सक्ने कुरालाई मध्यनजर गरेर अदालतबाट गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको देखिन्छ । यस्तो सूचना फैसला कार्यान्वयनको चरणमा समेत प्रकाशित भएको देखिन्छ । निवेदक विरुद्ध चलेको मुद्दामा प्रतिवादको अवसर प्रदान गर्नु उक्त सूचनाको उद्देश्य हो । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क (१)(ख) मा अ.बं.११० नं. बमोजिमको तोकिएका प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेमा कुनै राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरेर म्याद तामेल गराउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार राष्ट्रियस्तरको समाचारपत्रमा सार्वजनिक सूचना जारी गरिसकेपछि पनि निवेदकले थाहा जानकारी नपाएको भन्न मिल्ने अवस्था रहँदैन । सार्वजनिक सूचना जारी गर्नुको उद्देश्य सम्बन्धित सबैले सूचना थाहा पाएको हुन्छ भन्ने अनुमान गर्नु हो । मुलुकी ऐन अ.बं.११० नं. बमोजिमको प्रक्रियाबाट म्याद तामेल हुन नसकेको अवस्थामा सार्वजनिक सूचना जारी गरेर प्रतिवादीको नामको म्याद तामेल गर्न नमिल्ने भन्ने हो भने कतिपय अवस्थामा प्रतिवादीका नाममा सूचना म्याद तामेल गर्न नसकिने अवस्था आईपछि । यसबाट अदालतमा विचाराधीन रहेका मुद्दामा अनन्त कालसम्म म्याद तामेल हुन नसकी न्याय निरूपण गर्ने कार्य असम्भव हुन गई अन्तत यसबाट सम्पूर्ण न्यायिक प्रक्रिया नै अन्योलग्रस्त हुन जान्छ ।

४. यसरी निवेदकले आफ्नो वतन भनी अधिकृत वारेसनामामा उल्लेख गरेको सुनसरी जिल्ला इटहरी न.पा. वडा नं. ४ मा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ अनुसारको प्रक्रिया अनुशरण गरी मिति २०६८।१२।१० को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरी अदालतबाट म्याद तामेल भएको देखिँदा उक्त कार्य कानूनविपरीत भएको भन्न मिल्ने ।

५. कानूनबमोजिम अधिकृत वारिसनामा बदर भइसकेपश्चात् खडा भएको बनावटी बैना

कागजबाट आफ्नो दायित्व सिर्जना हुने होइन भन्ने निवेदकको अर्को दाबी सन्दर्भमा हेर्दा निवेदकले मिति २०६६।९।१६ अधिकृत वारेसनामा बदर गराएको भन्ने देखिन्छ । यसरी अधिकृत वारेसनामा बदर गराउनु अगावै मिति २०६५।८।७ मा विपक्षी ज्योति प्रसाईंले ०६८ साल जेठ मसान्तसम्मको भाखाभित्र जग्गा रजिस्ट्रेशन पास गरिदिने सर्तमा रकम लिई बैनाबट्टाको कागज गरेको देखिन्छ । विपक्षीहरूबाट मिलेमतोमा बैना कागज खडागरी निवेदकको हक जाने काम कारवाही गरेको भए त्यस्तो बैना कागजलाई किर्ते जालसाजी घोषित गरी बदर गराउन सकिनेमा त्यसतर्फ निवेदकले कारवाही चलाएको छु भन्न सकेको देखिँदैन । अधिकृत वारेसनामा बदर भएपश्चात् त्यसको कानूनी हैसियत शून्य हुने हुन्छ । तर कानूनबमोजिम अधिकृत वारेसनामा बहाल रहेकै अवस्थामा भए गरेका काम कारवाहीबाट उत्पन्न दायित्व निस्तेज हुन सक्दैन । यसरी निवेदकले दिएको अधिकृत वारेसनामा मिति २०६६।९।१६ मा बदर भएकोमा सोभन्दा अगाडि मिति २०६५।८।७ मा गरिदिएको बैना कागजबाट उत्पन्न दायित्वबाट यी निवेदकले फुर्सद पाउने भन्न मिल्दैन । यसरी मुद्दा दायर गर्नुअघि अधिकृत वारेसनामाको वैधानिकता शून्य भइसकेको भनी बैनाबट्टाको कागजबाट उत्पन्न दायित्व आफूले वहन गर्नु नपर्ने भन्ने निवेदकको जिकिरसमेत स्वीकारयोग्य देखिएन ।

६. माथि उल्लिखित आधार कारणबाट सुनसरी जिल्ला अदालतमा यी निवेदकसमेत उपर दायित्व पूरा गराई बैनाको रकम दिलाई पाउँ भनी दायर भएको मुद्दामा निवेदकको वतन जिल्ला सुनसरी इटहरी न.पा. वडा नं.४ मा जारी भएको ३० दिने म्याद बेपत्ते तामेल भएको कारण जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क(१)(ख) बमोजिम गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी म्याद तामेल भई फैसला भएको देखिँदा उक्त मिति २०६८।१२।१० को

गोरखापत्रमा प्रकाशित म्याद सूचना, सोही आधारमा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।२४ मा भएको फैसला र उक्त फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धमा भए गरेका अन्य कामकारवाही कानूनविपरीत रहेको भन्ने नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने देखिएन । तसर्थ प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेत स्वतः निष्क्रिय हुन्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय

इजलास अधिकृत: सुरेशराज खनाल
इति संवत् २०७२ साल पुस १ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १७५७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७३।०३।३०
०७२-WO-०११९

विषय:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कञ्चनपुर जिल्ला, सुडा गा.वि.स., वडा
नं. ६ स्थायी घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला,
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३२
अनामनगर बस्ने अधिवक्ता पुष्पराज पाण्डेय
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- आमा, बाबु र सन्तानबीचको सम्बन्ध
या त प्राकृतिक हुन्छ या कानूनी हुन्छ ।
प्राकृतिक सम्बन्ध आफैले प्राकृतिकरूपमा
जन्म दिएर हुन्छ भने हाल प्रचलित
कानूनी व्यवस्थाअनुसार कानूनी सम्बन्ध
धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको ग्रहणबाट हुने
हुन्छ । प्राकृतिकरूपमा सन्तान जन्माउने
कुरा संविधान प्रदत्त प्रजननसम्बन्धी
हकसँग सम्बन्धित छ भने कानूनीरूपमा
सन्तान ग्रहण गर्न पाउने कुरा कानूनका
सर्तको अधीनमा रहने हुन्छ । उक्त
कानूनी व्यवस्था सामाजिक हित कायम
गर्ने सार्वजनिक नीतिगत विषय भएको
देखिन्छ । सोबाहेक अन्य कुनै पनि

तरिकाबाट सन्तान प्राप्त गर्ने कुरा हाम्रो
सामाजिक प्रचलनका साथै कानूनी
व्यवस्थासमेतको अभाव रहेको पाइने ।

(प्रकरण नं. १५)

- विवाहित दम्पतिबाहेक अर्को व्यक्तिमार्फत
सन्तान प्राप्ति गर्ने, बच्चाको पितृत्व एवं
मातृत्वको निर्धारण गर्ने र बच्चा एवं
आमाबाबुको हक अधिकार र दायित्व
निर्धारणसम्बन्धी विषय केवल कानूनद्वारा
मात्र स्थापित हुने हुन्छ । सो सम्बन्धमा
उठान भएका विवादित विषय पनि
कानूनबमोजिम नै निरूपण हुने हुन्छ ।
सरोगेसी सेवा प्रवाहसँगै अन्तरनिहित
भएर आउने विवादित प्रश्नहरूको सम्बोधन
गर्न सरोगेसी सम्बन्धमा विधायिका निर्मित
कानून आवश्यक मात्र नभई अपरिहार्य नै
हुन जाने ।

(प्रकरण नं. २०)

- सरोगेसी प्रविधिबाट महिलामा हुनसक्ने
शारीरिक र मानसिक हानिको कुनै विचारै
नगरी कोख भाडामा दिने र बच्चा जन्माई
उपलब्ध गरे गराएबापत रकम लेनदेन गर्ने
व्यावसायिक सरोगेसीलाई बिना कानूनी
व्यवस्था प्रयोगमा आउन दिनु समाजको
लागि घातक मात्र नभएर महिलाहरूको
शोषणजन्य कार्यको प्रोत्साहनसमेत
हुन जाने हुन्छ । कुनै नारी विवाहपूर्व
गर्भवती हुँदा कलंकको लाञ्छना लगाइने
समाजमा बिना कानूनी व्यवस्था एवं
कानूनबमोजिमको नियमनकारी निकायको
अनुमति बिना सरोगेसी सेवाको प्रविधि
व्यवहारमा लागू गर्नलाई छुट प्रदान गर्न
नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २८)

- सरोगेसीसम्बन्धी सेवा वा व्यवसाय विधायिका निर्मित कानूनबाट मात्र व्यवस्थित गरिनु पर्ने जन स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकताको विषय हो । सरोगेसी आमा, ती आमाबाट जन्मने बच्चा र सरोगेसी आमाबाट सन्तान प्राप्त गर्न चाहने जैविक आमा बाबुको हक अधिकारका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने कानूनी व्यवस्थाको शून्यतामा सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्नु वा गर्न दिनु सार्वजनिक नीति एवं सार्वजनिक हितविपरीत हुन जाने हुन्छ । सरोगेसी आमाबाट सन्तान जन्माई ग्रहण गर्न पाउने वा त्यस्तो पेसा वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने कुरा संविधान प्रदत्त हकको विषय होइन । सरोगेसीबाट सन्तान प्राप्ति गर्ने गराउने व्यवसाय सञ्चालनको विषय संविधानले परिकल्पना नगरेको अवस्थामा यसलाई अधिकारको रूपमा मान्न पनि नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. २९)

- परोपकारको दृष्टिकोणबाट कुनै रकम कलम नलिई स्वयम् सरोगेट हुन चाहने कुनै महिलाको परोपकारी ईच्छालाई पनि कानूनी व्यवस्था बिना वैधता प्रदान हुन सक्दैन । त्यसमा पनि सरोगेसीसम्बन्धी कानूनको अभावको अवस्थामा कुनै महिलाको आर्थिक अवस्थाको कमजोरीका कारण निजलाई केही रकम दिई जो कोही व्यक्तिले निजको कोख भाडामा लिई सन्तान जन्माउने स्वास्थ्य संस्थाहरूले आर्थिक मुनाफाको दृष्टिकोणले सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवसाय गर्न लालायित हुने र सरोगेट आमाबाट

जन्मिएको बच्चा निजबाट छुटाई लैजाने कार्य अमानवीय मात्र होइन शोषणजन्य नै मानिने हुन्छ । महिलाको मातृत्व र कोख जस्तो अपनत्व भएको कुरा भाडामा लगाएर वा सोसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गरेर आर्थिक उपाजन गर्न प्रेरित गर्नु वा हुनु नैतिक दृष्टिले पनि सुहाउँदो नमानिने ।

(प्रकरण नं. ३०)

- कुनै पनि कार्यलाई वैध मान्न त्यो कार्य सामाजिकरूपमा स्वीकार्य, नैतिक मूल्य र मान्यतामा उचित हुनुको साथै कानूनबाट स्वीकृत हुनु आवश्यक हुन्छ । त्यस्तो कार्य न्यायपूर्ण छ छैन सोसमेत महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सरोगेसी आमा बन्नु कुनै पनि महिलाको स्वेच्छिक परोपकारको चाहना हो वा बाध्यता हो विचारणीय कुरा हो । सन्तान नभएकालाई सन्तान दान दिने परोपकारयुक्त स्वेच्छिक चाहना भए त्यहाँ कुनै रकमकलम वा शुल्क लिने अवस्था नै हुँदैन । जब रकम लिएर सरोगेसी आमा बन्नुपर्ने सम्झौता हुन्छ भने त्यो आर्थिक कमजोरीको बाध्यता हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ । आमा र बच्चाबीचको सम्बन्ध शाश्वत्, पवित्र र सबैभन्दा नजिकको नाता पनि हो । सरोगेट आमाले आफ्नो कोखमा हुर्काएर जन्माएको बच्चा पूर्व सम्झौताअनुसार अन्य व्यक्तिलाई दिनुपर्ने भए तापनि बच्चाप्रतिको गहिरो मातृत्व रहने नै हुन जाने ।
- केवल आर्थिक अभावको कारण अन्य तेस्रो व्यक्तिको बच्चा आफ्नो कोखमा धारण गर्ने, आफूले गर्भमा राखेर जन्म दिएको बच्चाबाट भौतिक एवं कानूनीरूपमा सदाको लागि टाढा हुने गरी हुने सम्झौता

कुनै पनि महिलाका लागि सहज विषय होइन। आफूले बच्चा जन्माएपछि आमाले त्यो बच्चा अरुलाई सुम्पनु निकै गाह्रो कुरा हो। केही देशमा सरोगेट आमाले बच्चा जन्माएपछि दिन नमानेको तथा बच्चालाई आमाबाट छुटाएपछि त्यस्ता महिलामा मानसिक समस्या भएको दृष्टान्तसमेत पाइएका छन्। यसले सरोगेसी हुने महिलालाई सदाको लागि पीडित बनाउने, सरोगेट आमालाई कुनै पनि दृष्टिले न्याय नगर्ने र यो महिलाको भावना र संवेदनशीलतासँग गाँसिएको विषय हुँदा यसलाई न्यायपूर्ण मान्न नसकेको कारण अधिकांश देशहरूमा **Commercial Surrogacy** लाई कानून बनाई बन्देज लगाइएको पाइन्छ। यस्तो अवस्थामा नेपालमा कानून नै नबनाई **Commercial Surrogacy** सेवा सञ्चालन गर्नु वा गर्न दिनु कुनै पनि हिसाबले उचित मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं. ३१)

- सरोगेसी सेवा सञ्चालनका सम्बन्धमा अन्तरनिहित हुने कानूनी एवं नियमनकारी संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितताको आवश्यकतालाई उपेक्षा गरी यस्तो गम्भीर मानवीय, एवं सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकता र महिलाको भावना र संवेदनशीलता गाँसिएको विषयमा बिना कानूनी व्यवस्था कुनै पनि किसिमको **Surrogacy** सेवा सञ्चालन गर्नु वा गराउनु उचित नहुने।

(प्रकरण नं. ३२)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू लक्ष्मी

दाहाल रावल, निर्मला भण्डारी, नन्दप्रसाद अधिकारी र पुष्पराज पाण्डे

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बट्टीबहादुर कार्की, सुशील पन्त, श्याम खरेल, अर्जुनप्रसाद लम्साल, शम्भु थापा एवं विद्वान् अधिवक्ताहरू दिपक घिमिरे, आर्या श्रेष्ठ, समीर शर्मा र सदिप खरेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड)

आदेश

स.प्र.न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदक कानून व्यवसायी हुँ। संविधानको परिपालना, कानूनी शासन, पारदर्शिता, जवाफदेहीता सम्बन्धमा नेपालीहरूको सरोकारको विषयमा निवेदन गर्नु, आवाज उठाउनु, बहस पैरवी गर्नु मेरो कर्तव्य हो। मिति २०७२/४/३० गतेको नागरिक राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा प्रकाशित गरिएको फाइल लुकाएर कानून नबन्दै सरोगेसी सेवा, नेपाली कोखको मनलागी दलालीसम्बन्धी समाचार र मिति २०७२/५/६ गतेको कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सोही सम्बन्धमा समाचार प्रकाशित भएको हुँदा नेपालमा कानून नै नबनाई मानवीय संवेदना, सामाजिक न्यायसँग जोडिएको छ। यस प्रकारको अवैध (कोख भाडामा लिएर बच्चा जन्माउने) सेवा सञ्चालन भइरहेको अवस्थामा यस्तो अवैध सेवाका कारण नागरिकको मानव अधिकार उल्लङ्घन भई नेपाली समाजको

धार्मिक एवं सामाजिक मान्यतामा नै नकारात्मक असर पर्न गइरहेकोले (कोख भाडामा लिएर बच्चा जन्माउने) सेवा निषेध गर्नु आवश्यक छ ।

नेपालको वर्तमान संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाविपरीत महिलाहरूलाई लोभ देखाएर पैसा दिएर कोखमा गर्भधारण गर्न बाध्य पारी जन्मनासाथ आमाबाट बच्चा अलग्याएर विदेश लैजाने कार्यबाट बच्चा जन्माउने महिला र बच्चाको मानव अधिकार हनन् भइरहेको छ । हालसम्म नेपालमा कोख भाडामा दिन सकिने, लिन सकिने, भाडाको कोखमा वीर्यधारण गरी बच्चा जन्माउने र यसरी जन्मेका नानीहरू विदेश पठाउन पाउने कुनै पनि कानूनी व्यवस्था छैन । कानूनी व्यवस्था नै नभएको विषयवस्तुमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को नीतिगत निर्णय भन्दै सोही निर्णयको आधारमा नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले निजी अस्पतालहरू श्री ग्रान्डी सिटी क्लिनिक एन्ड डाइगोस्टिक सेन्टर, कान्तिपथ, काठमाडौं, श्री ओम हस्पिटल, चावहिल काठमाडौं, भेनस हस्पिटल, काठमाडौंलाई सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति दिइएको रहेछ ।

यससम्बन्धमा प्रत्यार्थीहरूसँग सरोगेसी सेवालाई कानूनी मान्यता दिनेसम्बन्धी निर्णयहरू माग गर्दा सोसम्बन्धमा सूचना पाउन असमर्थ भएको छु । अवैधरूपमा दिएको अनुमतिको आधारमा उल्लिखित अस्पतालहरूले सरोगेसी सेवा (कोख भाडामा लिएर बच्चा जन्माउने) सञ्चालनमा ल्याई अवैध किसिमको सेवा सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएका छन् । समाचार स्रोतका अनुसार विदेशी दलालले ग्राहकसँग कोख खोजी दिएबापत १ करोड लिन्छन्, नेपालका अस्पतालहरूलाई ४० लाख दिन्छन् र कोख दिने आमाले ३/४ लाख मात्र पाउँछन् । मुख्यतया यसरी नेपालका अस्पतालहरूमा जन्माइएका शिशुहरू इजरायल र अस्ट्रेलिया पठाउने कार्य हुँदै आएको छ ।

सरोगेट आमाहरूले बच्चा जन्माई सो बच्चामा

निजको अधिकार नै नरहने गरी बच्चालाई जन्मदिई विदेशी नागरिकहरूलाई जिम्मा लगाउने कार्य नारी संवेदनामाथिको चोटिलो प्रहार हो । सुत्केरी गराउँदाका अवस्थामा महिलाको मृत्यु हुन सक्ने, बालकको मृत्यु हुन सक्ने जोखिमपूर्ण कार्यको लागि कानूनी व्यवस्था नै नगरी सेवा सञ्चालन गर्न दिनु मानवता विरुद्धको कार्य हो । कुनै पनि महिलालाई उसको गरिबी, अज्ञानता, कामको अभाव, कमजोर सामाजिकस्तरको नाजायज फाइदा उठाई, पैसाको प्रलोभनमा कोख बेचन बाध्य पार्नु र त्यस्ता सेवाको समन्वय तथा संयोजन नेपाल सरकारले गर्नु गैरजिम्मेवारीको पराकाष्ठा क्रियाकलाप हो । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को नीतिगत निर्णयको हवला दिई सञ्चालन भइरहेको सरोगेसी सेवा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(१),(२), १३(१), २०(३), २२, २७, २९(३) मा रहेका मौलिक हकको व्यवस्थाविपरीतको सेवा व्यवसाय भएको हुँदा बदरभागी छ ।

बाँझो कोख भएका दम्पतिको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न मन्त्रिपरिषद्को नीतिगत निर्णयको आधारमा अवैध सेवा सञ्चालन गर्ने गराउने गरी नेपाल सरकार स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट भएको निर्णयले नेपाललाई अवैधरूपमा बालबालिका बेचबिखन, खरिद बिक्री, उत्पादनको स्थल बनाउँदै छ । तसर्थ नेपालमा अवस्थित रहेका उल्लिखित अस्पतालहरूमा बालबालिका जन्माई विदेश पठाउने कार्य गैरसंवैधानिक, गैरकानूनी र मानव अधिकार विरुद्धको रहेको हुँदा अवैध सेवा सञ्चालनमा रोक लगाउन जरूरी छ । तसर्थ, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट कानून बनाएर सरोगेसी सेवा चलाउन सैद्धान्तिक सहमति दिने निर्णय र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अनधिकृतरूपमा सरोगेसी सेवा सञ्चालन नगर्नु नगराउनु भनी उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ । साथै नेपालमा सरोगेसी सेवा आवश्यक भए नभएको अध्ययन गर्न संयन्त्र निर्माण गर्नु भनी आदेश

जारी गरी नेपालमा अवैधरूपमा सञ्चालनमा रहेको सरोगेसी सेवा निषेध गर्न प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्न परमादेश जारी गरिपाउँ ।

साथै अन्तरिम आदेश जारी नगरेको खण्डमा प्रस्तुत रिट निवेदन पत्र निष्प्रयोजित हुने हुँदा निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अवैधरूपमा गैरकानूनी किसिमले सरोगेसी सेवा सञ्चालन नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यार्थीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी अग्राधिकार दिई पेस गर्नु भन्ने आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी गर्न नपर्ने कानूनबमोजिमको कारण भए यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित प्रमाण कागज साथै राखी विपक्षी नं. १, २, ३, ४ र ८ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीहरूका हकमा आफैँ वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रजनन स्वास्थ्य मौलिक हकको विषय भएको र जीवनलाई व्यापारको रूपमा नेपाल कानूनले मानेको अवस्था नभएकोले सरोगेसी (कोख भाडामा लिएर बच्चा जन्माउने) कार्यलाई नेपालमा मान्यता दिने नदिने ? त्यस्तो प्रक्रियाबाट जन्मने बच्चाको उपर आमा वा बाबुको के कस्तो हक रहने ? कोख भाडामा लिएको महिलाको शरीर वा जीवनको शोषण नहुने व्यवस्था कसरी गर्ने, स्वयम् बच्चाको उपर आमाबाबुको कस्तो हक वा दायित्व रहने ? र निजहरूको समाजमा हक के कस्तो रहने ? महिलाको कोखको व्यापारिक प्रयोजन गर्न मिल्ने नमिल्ने ? भाडामा प्रयोग गरेको

भए तिनका प्रयोगका प्रश्नहरू कसरी निरूपित रहने, सरोगेसीबाट जन्मेको त्यस्तो बच्चाको नागरिकता, जन्म मृत्यु घटनाको दर्ता वा प्रमाणिकता के कस्तो हुने ? देशान्तरण वा स्थानान्तरण के कस्तो अवस्थामा हुने ? सरोगेसी सेवा प्रदायक वा व्यवस्थापक व्यक्ति वा संस्थाको पञ्जिकरण र व्यवस्थापन तथा उत्तरदायित्वका प्रश्नहरू के हुने जस्तो विविध प्रश्नहरू यस्तो कार्यमा अन्तरनिहित हुने भई त्यसको नीतिगत कानूनी एवं संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितताको आवश्यकतालाई उपेक्षा गरेर यस्तो गम्भीर मानवीय, कानूनी एवं सामाजिक परिणाम भएको विषयलाई तदर्थवादी हिसाबले प्रचलनमा आउन, ल्याउन वा चलाउन दिन वाञ्छनीय नहुने हुनाले प्रस्तुत निवेदनमा अन्तिम आदेश नभएसम्म स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०७१/७/२८ को पत्रद्वारा गरिएको व्यवस्था अघि नबढाउनु, तत्काल स्थगित गर्नु कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु । अन्य कुनै अस्पताल, नर्सिङ होम वा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने निकायलाई कुनै तरिकाले प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा अनुमति नदिनु नदिलाउनु । साथै यो आदेशको कार्यान्वयनको अनुगमन गरी त्यसको प्रतिवेदन प्रत्येक महिना स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले यस अदालतमा पेस गर्नु भन्नेसमेत सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु ।

साथै यस्तै विषयवस्तु समावेश रहेको अधिवक्ता प्रविण पन्दाक विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय भएको ०७०-WO-०१२० को रिट निवेदनसमेत साथै राखी नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/५/८ को आदेश ।

नेपालमा अवैधरूपमा सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति दिएको भन्ने सम्बन्धमा नेपालमा हालसम्म आमाको कोख भाडामा लिई बच्चा

जन्माउन पाउने नपाउनेबारे स्पष्ट नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था नरहेको। राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७१ को बुँदा नं. १२.१४ मा बाझोपनलाई सरोगेसीसम्बन्धी कानून बनाई व्यवस्थित गरिने भन्ने व्यवस्था छ। नीतिमा रहेको सो व्यवस्थालाई व्यवस्थित, मर्यादित र सुरक्षितरूपमा सञ्चालन गर्न मापदण्ड तथा कार्यविधि बनाउने र विभिन्न सर्तहरू समेत पूरा गर्ने गरी अधि बढ्ने वातावरण तयार गर्ने असल मनसायबाट नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१/६/२ मा नीतिगत निर्णय भएको हो। उक्त नीतिगत व्यवस्थाको सम्बन्धित अस्पतालले जानकारी माग गरेकोले निर्णयको जानकारीसम्म गराइएको विषयलाई केही अस्पतालहरूबाट आफूअनुकूल व्याख्या गरी निर्णयको दुरुपयोग गरी गैरकानूनीरूपमा सेवा सञ्चालन गरेको पाइयो। हालसम्म कुनैपनि अस्पताल, क्लिनिक वा स्वास्थ्य संस्थाले सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति माग गरेको अवस्था नै छैन। ग्राण्डी सिटी क्लिनिकले मापदण्डको जानकारी पाउन माग गरेको र सो जानकारीसम्म गराएको विषय सञ्चालन अनुमति हुन सक्तैन। साथै सरोगेसी सेवा अत्यन्त संवेदिनशील सेवा भएकोले यस मन्त्रालयको कुन तहबाट निर्णय गरी अनुमति दिने भन्ने स्पष्ट भई नसकेको अवस्थामा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय जानकारी गराइएको विषयको हवाला दिई उक्त सेवा सञ्चालन गर्नु गैरकानूनी कार्य हो।

सरोगेसी सेवा सञ्चालनका सम्बन्धमा नेपाल सरकारका मुख्य सचिवबाट शुभकामनासम्म दिएको विषयलाई कानूनप्रतिकूल हुने गरी बदनियतसाथ अपव्याख्या गरी दुरुपयोग गरेकोले खण्डन गर्दै "एक प्रतिष्ठित व्यवसायीको अनुरोधमा दिइएको शुभकामना पत्रलाई विज्ञापनको माध्यम बनाइएको भन्ने पाइएकोले त्यस्तो गरेको पाइएमा त्यो शुभकामना जफत गरी आइन्दा प्रयोग गर्न रोक्ने काम गर्नु हुन" भन्ने व्यहोराको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका सचिवको नाममा

सम्बोधन गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिवबाट पत्र प्राप्त हुनुका साथै आम सञ्चारको माध्यमलगायतबाट समेत मन्त्रिपरिषद्को उक्त निर्णयको दुरुपयोग भएको जानकारी प्राप्त भएपछि यस मन्त्रालयले नेपाल प्रहरीसमेतको सहयोगमा छानबिन गरिरहेको र सोही क्रममा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस मन्त्रालयको मिति २०७१/८/२८ को पत्रद्वारा गरिएको व्यवस्था अधि नबढाउनु, तत्काल स्थगित गर्नु, कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश भएअनुरूप यस मन्त्रालयबाट सरोगेसी सेवा तत्काल रोक्नु, उक्त गैरकानूनी सेवा सञ्चालन नगर्नु नगराउनु र कुनैपनि चिकित्सक स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य व्यक्तिहरू उक्त कार्यमा संलग्न नहुन र संलग्न भएको पाइएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही हुने व्यहोराको सार्वजनिक सूचना जारी गरी उक्त सेवा सञ्चालन गरिएका भनिएका ग्राण्डी सिटी, ओम अस्पताल र भेनस अस्पतालका नाउँमा उक्त सेवा सञ्चालन नगर्न र गरेको भए तत्काल रोक्न मिति २०७२/५/१६ (मन्त्रिस्तर) को निर्णयानुसार निर्देशनसमेत दिई सकिएको छ।

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को निर्णय बदनियतसाथ अपव्याख्या गरी मेडिकल टुरिज्मको नाममा तल्लो स्तरमा गई व्यापार गरेकोले यसलाई सदाका लागि बन्द गर्न मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को निर्णय नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मितिय २०७२/६/१ को निर्णयबाट खारेज गरिसकेको व्यहोरा सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव शान्तबहादुर श्रेष्ठ, ऐ. का मन्त्री खगराज अधिकारी र ऐ. चिकित्सा सेवा महाशाखाको एउटै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने महत्वपूर्ण कार्यहरू बारेको सूचना यस मन्त्रालयको www.mohip.gov.np वेभसाइटमा राखिने गरेको र रिट निवेदकले

निवेदनको प्रकरण २(क) मा उठाएको सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी निर्णय यस मन्त्रालयको मिति २०७२/३/२२ को निर्णयबाट वेभसाइटमार्फत सार्वजनिक भइसकेको विषयमा सूचना पाउन असमर्थ भए भन्नु सरासर गलत र झुट्टा छ । रिट निवेदकलाई सरोगेसीसम्बन्धी मन्त्रिपरिषद्बाट भएको निर्णयका बारेमा सूचना अधिकारीको हैसियतबाट जानकारी गराइएको, जहाँसम्म लिखितरूपमा यस मन्त्रालयमा मिति २०७२/५/३ गते द.नं. १८५२ बाट सूचना माग गरेको सम्बन्धमा यस मन्त्रालयको च.नं. ६ मिति २०७२/५/९ को पत्र मार्फत सूचना तयार गरी उपलब्ध गराउन खोज्दा रिट निवेदकले पेस गरेको निवेदनमा पत्राचार गर्ने स्पष्ट ठेगाना उल्लेख नभएबाट सूचना उपलब्ध गराउन नसकिएको र विपक्षीले सम्पर्क राख्दा सूचना उपलब्ध गराउने गरी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को निर्णय र पत्र तयार गरी राखिएको र सोको बोधार्थ राष्ट्रिय सूचना आयोगसमेतलाई दिइएको अवस्थामा सूचना अधिकारीबाट सूचना पाउन नसकेको भन्नेलगायतका कथनमा सत्यता नभएको र हालै नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७२/६/१ को निर्णयबाट सरोगेसीसम्बन्धी अधिल्लो मिति २०७१/६/२ को निर्णय खारेज गरिसकेको विद्यमान अवस्थामा रिट निवेदनको औचित्य नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी फुर्सद पाउँ भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयका सूचना अधिकारी ऋषिराम पङ्गेनीको लिखित जवाफ ।

यस अँ हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा. लि. कम्पनी ऐनबमोजिम २०५२ सालमा स्थापना भएको एक निजी अस्पताल हो । यस अस्पतालमा विभिन्न विधाका स्वास्थ्य सेवाहरू लगायत प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी आधुनिक चिकित्सा प्रणालीबमोजिमका विशेषज्ञ सेवाहरू उपलब्ध छन् । यस अस्पतालमा निःसन्तान दम्पतिहरूलाई IVF (In Vitro Fertilization) प्रणालीबाट सन्तानको

सुख प्राप्ति सेवा सञ्चालन गरी ५०० भन्दा बढी IVF baby हरूको जन्म भई निःसन्तान दम्पतिहरूले सन्तानको सुख प्राप्त गरिरहेका छन् । कानून नबन्नेको अवस्थामा बिना कानून कसैले सरोगेसीसम्बन्धी कार्य गर्न नसक्ने अवस्थामा यस अँ हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.ले पनि त्यस्तो कार्य गर्न नसक्ने र गर्न नमिल्ने हुँदा यस हस्पिटलबाट हालसम्म यस्तो सरोगेसीसम्बन्धी कुनै कार्य नगरेको नभएको र गर्नसमेत नसक्ने हुँदा यस हस्पिटलको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी छ । ओम हस्पिटलले सरोगेसीसम्बन्धी कुनै अनुमति लिएको प्रमाण निवेदक विपक्षीले पेस गर्न सकेको अवस्था छैन र जहाँसम्म नेपाल सरकारले अनुमति दिएको भन्ने सम्बन्धमा सरोगेसीसम्बन्धी कुनै अनुमति दिने निर्णय भएको जानकारी हामीलाई छैन र हामीले सरोगेसीसम्बन्धी कुनै अनुमतिसमेत नलिएका र कानूनविनाको कुनै कार्य यस हस्पिटलबाट नगरेको हुँदा विपक्षी निवेदकले मनगढन्ते कुराहरू रिट निवेदनमा उल्लेख गरी यस अँ हस्पिटलसमेतको विरुद्धमा दिइएको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अँ हस्पिटल रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. को लिखित जवाफ ।

सरोगेसीसम्बन्धी कानून नेपालमा नभएको कुरा ठीक हो । यस भेनस अस्पतालमा IVP Lab को व्यवस्था गरिएको थियो । सो IAB मार्फत (IVF) को सुविधाहरू प्रदान गर्दै आएका थियौं । त्यसै समयमा नेपालमा पनि सरोगेसी सञ्चालन गर्न दिने भनी नेपाल सरकारको अभिव्यक्तिहरू आएको थियो । त्यसै समयमा भारतबाट डा. शिवानी आई सरोगेसी गर्ने मनसाय व्यक्त गर्नु भएको थियो । सोको लागि निजले नेपाल मेडिकल काउन्सिलबाट अनुमति लिने प्रयास गर्नु भएको र हामीले पनि मिल्छ भने अनुमति दिलाउने कार्यमा सहयोग गरेका थियौं । सोही समयमा नेपाल सरकारद्वारा सरोगेसीसम्बन्धी कानून ल्याई सरोगेसी गर्न पाउने जस्तो आशय व्यक्त भएको हुँदा सोको आधारमा डा.

शिवानीले आफ्नो Website मार्फत त्यसको प्रचार प्रसार पनि गर्नु भएको रहेछ। पछिबाट नेपाल मेडिकल काउन्सिलले डा. शिवानीलाई practice गर्न अनुमति नदिएको र कानून पनि नआएको हुँदा सरोगेसी गर्न बन्देज गरेका थियोँ। यसर्थ हाम्रो भेनस अस्पतालले सरोगेसी नगर्ने र नगरेको हुँदा पनि हाम्रो हकमा रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ। सरोगेसी वास्तवमा रिट निवेदकले भने जस्तो गर्ने नहुने भन्ने होइन। धेरै नेपालीहरूले अहिले पनि विदेश भारत गई सरोगेसीद्वारा सन्तान प्राप्त गरी रहेका छन्। भारत जाँदा लाखौँ रूपैयाँ खर्च हुने गर्छ। जसबाट हाम्रो देशको लाखौँ रूपैयाँ बाहिर गइरहेको अवस्था छ। यसर्थ पनि कानून बनाएर व्यवस्थितरूपमा सरोगेसी सेवा दिन सकेमा यसले बच्चा हुन नसक्ने दम्पतिहरूलाई बच्चाको सुख दिन्छ। यसर्थ निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भेनस हस्पिटल मध्य बानेश्वरको तर्फबाट बेदनाथ भण्डारीको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् संविधान कार्यालय तथा प्रचलित कानूनको परिपालना गरी गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक र अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै उपभोगको सुनिश्चिता प्रदान गर्न कटिबद्ध छ। स्वास्थ्य नीति, २०७१ को बुँदा नं. १२.१४ मा बाझोपनलाई सेरोगेसीसम्बन्धी कानून बनाई व्यवस्थित गरिनेछ भन्ने व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०७१/६/२ मा नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सरोगेसी प्रविधिको प्रयोगद्वारा सन्तान जन्माउने सेवा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा आमा बाबु र सरोगेट आमा सबै विदेशी नागरिक भएमा र उनीहरूले नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा भर्ना भई बच्चा जन्माउन चाहेमा सो सेवा प्रदान गर्न सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाको मापदण्डबमोजिम दस्तुर लिई संलग्न सर्तहरू अनिवार्यरूपले पालना गर्ने गरी सञ्चालन गर्न

स्वीकृति दिने निर्णय गरेको थियो। नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को निर्णयविपरीत सरोगेसी प्रविधिको प्रयोगद्वारा सन्तान जन्माउने सेवा सञ्चालन भएको सम्बन्धमा विभिन्न सञ्चार माध्यम तथा सरोकार समूहबाट जानकारी प्राप्त हुन आएको अवस्थामा आम सर्वसाधारणको जनस्वास्थ्य एवं जनहित र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७२/५/८ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेतलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले सो सम्बन्धमा मिति २०७१/६/२ मा गरेको निर्णयलाई मिति २०७२/६/१ मा बदर गरिसकेको हुँदा रिट निवेदनमा उठाइएको विषय अब निरर्थक भइसकेको छ। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले सरोगेसी सेवालालाई अवैध सेवा हो र नेपाली समाजमा धार्मिक, सामाजिक मान्यतामा नकारात्मक असर पर्न गएको छ भन्ने उल्लेख गर्नु भए तापनि नेपाल कानूनले यो सेवालालाई अवैध मानेको छैन। यो सेवाले नेपाली समाजमा कुनै प्रतिकूल असर पुग्दैन। यो सेवा वर्तमानमा विशुद्ध विदेशी नागरिकहरूको लागि मात्र हो। निवेदक कम्पनीबाट सञ्चालित विदेशी नागरिकको लागि चालू सरोगेसी सेवाले मानव समाजको मूल्य मान्यतामा, मानव अधिकारमा कुनै आघात पुग्दैन। त्यसरी मानव अधिकारमा आघात पुगेमा पीडित पक्षले मानव अधिकार ऐन, २०५३ अन्तर्गत कानूनी उपचार प्राप्त गर्ने वैकल्पिक उपाय रहेको छ। महिलालाई बोलाएर कोखमा गर्भधारण गर्न बाध्य पारी बच्चा जन्माएर विदेश लैजाने कार्य भयो भन्ने रिट निवेदन जिकिर काल्पनिक हो। कुनै संस्थाले कहिले कहाँ कसरी त्यस्तो कार्य गर्‍यो रिट निवेदनमा उल्लेख छैन। सरोगेसी सेवा प्रदानको सिलसिलामा कसले करोड लियो, कसले कति लाख लियो भन्ने यी सबै काल्पनिक कुरा उल्लेख छन्। मन्त्रिपरिषद्को निर्णयलाई आधार

बनाई स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले मिलोमतो गरेको, कोख बेचन बाध्य पारेको, अस्पतालले मानव बेचबिखन गरेको भन्नेलगायतका झुठ्ठा काल्पनिक एवं मनोगत व्यहोरा लेखी विपक्षीबाट रिट निवेदन दर्ता हुन आएको अवस्था टङ्कारो देखिएको छ। रिट निवेदनको सम्पूर्ण व्यहोरा अध्ययन गर्दा कुनै पनि वस्तुनिष्ठ, ठोस एवं विश्वसनीय आधार प्रमाणमा निवेदन टेकेएको छैन। सार्वजनिक सरोकारको विषयभित्र नै नपर्ने विषयलाई विवादको विषय बनाई दर्ता हुन आएको विपक्षीको रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमा नै खारेज हुनुपर्नेमा सो नगरी निवेदकसमेतका प्रत्यर्थीलाई विवादको विषयको गम्भिरताको आधारमा छलफलको लागि सूचना प्रदान नगरी, आफ्नो कुरा राख्ने प्रतिवादको मौका प्रदान गर्नुपर्नेमा सो पनि नगरी एकतर्फी ढंगबाट सम्मानित एकल इजलासले अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएबाट यस कम्पनीसमेतलाई घोर अन्याय पर्न गएको छ। मिति २०७२/५/८ को एकल इजलासको आदेश सम्बन्धमा सोही निवेदनउपर हुने आदेशबाट मागबमोजिम न्याय इन्साफ पाउने नै छैन। यथार्थ सत्य तथ्यमा आधारित नभएको विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी झुठ्ठा दाबीबाट फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ग्राण्डीसिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा. लि.को तर्फबाट ऐ. का अध्यक्ष डा.रूपज्योतिको लिखित जवाफ।

यस सम्मानित अदालत एकल इजलासको मिति २०७२/५/८/३ को एकतर्फी अन्तरिम आदेश रद्द गरी विदेशी नागरिकको लागि मात्र प्रदान भइरहेको सरोगेट सेवा सुविधा यथावत् सुचारु गर्दै जान पाउने गरी आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि. को तर्फबाट एका अध्यक्ष डा. रूपज्योतिको निवेदन।

यसमा मिति २०७१/६/२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयमिति २०७२/६/१ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट बदर गरी सकेको भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या

मन्त्रालयको लिखित जवाफको प्रकरण २(ग) मा उल्लेख भएको र सोको पुष्टि सो साथ संलग्न निर्णयको बुँदा नं. ६२ बाट भइरहेको देखिए पनि उक्त बुँदासँग सम्बन्धित प्रस्तावसहितको आवश्यक विवरणहरू सहित पेस गर्न १५ दिनको समय दिई लगाउका अन्य रिट निवेदनसमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/११/२३ को आदेश।

यस अदालतको मिति २०७२/११/२३ का आदेशानुसारको विवरण महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट प्राप्त भई मिसिल समेल रहेको।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री लक्ष्मी दाहाल रावल, श्री निर्मला भण्डारी, श्री नन्दप्रसाद अधिकारी र स्वयम् रिट निवेदक विद्वान् अधिवक्ता श्री पुष्पराज पाण्डेले नेपालमा कोख भाडामा दिने वा लिने सरोगेसी सेवा सञ्चालन सम्बन्धमा कुनै कानूनी व्यवस्था छैन। कानूनी व्यवस्था नै नभएको विषयवस्तुमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले नेपालका स्वास्थ्य संस्थामा भर्ना भई सरोगेसी प्रविधिबाट सन्तान प्राप्त गर्न चाहने विदेशी नागरिकका लागि सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउन स्वीकृति दिने भनी मिति २०७१/६/१२ मा गरेको निर्णय कानूनसम्मत छैन। मन्त्रिपरिषद्को सोही निर्णयको आधारमा विपक्षी स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सरोगेसी सेवासम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गरी बच्चालाई विदेशी नागरिकको जिम्मा लगाउने कार्य हुँदै आएको छ जुन नारी संवेदनामाथिको चोटिलो प्रहार मात्र नभई मानवता विरुद्धको कार्य हो। कुनै पनि महिलालाई उसको गरिबी र अज्ञानताको नाजायज फाइदा उठाई पैसाको प्रलोभनमा कोख बेचन बाध्य पार्नु र यस्तो सेवासम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्न छुट दिनु सरकारको लागि सुहाउने कार्य होइन। तसर्थ

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी अनधिकृत रूपमा सरोगेसी सेवा सञ्चालन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी स्वास्थ्य संस्थाहरूका नाममा उपयुक्त आदेश जारी गरी नेपालमा अवैध रूपमा सञ्चालनमा रहेको सरोगेसी सेवा निषेध गर्ने गरी प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्न परमादेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नेपाल सरकारको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७१ मा बाँझोपनलाई Surrogacy सम्बन्धी कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनेछ भन्नेसम्म उल्लेख गरिएको छ। सोही नीतिको आधारमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा विदेशी नागरिकहरूको हकमा तोकिएको सर्तको अधीनमा रही नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने भनी निर्णय भएको हो। सो निर्णयबमोजिम स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट मापदण्ड तथा कार्यविधि निर्माण हुन बाँकी नै रहेको तथा कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थालाई अनुमति प्रदान गरिएको छैन। नेपाल सरकारको मिति २०७१।६।२ को निर्णयको जानकारीसम्म गराएको कार्यलाई अनुमति प्रदान गरेको भन्न मिल्दैन। कुनै स्वास्थ्य संस्थाले सरोगेसी सेवा सञ्चालन गरेको भए सरासर गैरकानूनी कार्य गरेको स्पष्ट छ। नेपाल सरकारको मिति २०७१।६।२ को निर्णयका विरुद्ध सम्मानित अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिटमा सरोगेसीसम्बन्धी नीतिगत कानूनी एवं संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितताको आवश्यकतालाई उपेक्षा गरेर तदर्थवादी हिसाबले प्रचलनमा आउन, ल्याउन वा चलाउन दिन वाच्छनीय नहुने भनी सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदानसमेत नगर्नु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात् नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् स्वयंमूले आफ्नो मिति २०७१।६।२

को निर्णय बदर गर्ने गरी मिति २०७२।६।१ मा निर्णय गरिसकेको छ। सरोगेसी सेवासम्बन्धी कानून निर्माण भई नसकेको, सो सेवा सञ्चालनसम्बन्धी अनुमतिसमेत प्रदान नगरिएको अवस्था हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षीमध्येका ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बट्टीबहादुर कार्की, श्री सुशील पन्त, श्री श्याम खरेल, श्री अर्जुनप्रसाद लम्साल, श्री शम्भु थापा एवं विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री दिपक घिमिरे, आर्या श्रेष्ठ, समीर शर्मा र सदिप खरेलले प्रस्तुत निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया नै रिट निवेदकलाई छैन। विश्वका अधिकांश मुलुकमा प्रयोग र प्रचलनमा रहेको सरोगेसी सेवा विशेषतः निःसन्तान दम्पतिका लागि सन्तान सुख प्रदान गर्ने स्वास्थ्य विज्ञानको वरदान हो। नेपालका स्वास्थ्य संस्थामा भर्ना भई सरोगेसी प्रविधिबाट सन्तान प्राप्त गर्न चाहने विदेशी नागरिकका लागि तोकिएको भौतिक पूर्वाधार र मापदण्डको सर्तको अधीनमा रही सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउनेसम्बन्धी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा पारित भएको छ। स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट तोकिएको सर्त, मापदण्ड र पूर्वाधारको अधीनमा रही निवेदक ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटलले सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको हो। नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०७१।६।२ मा गरेको निर्णयलाई बिना कारण बदर गरी सरोगेसी सेवालार्ई अवरुद्ध गर्न मिल्दैन। एक पटक सरोगेसी सेवालार्ई मान्यता प्रदान गर्ने गरी नीतिगत निर्णय भइसकेपश्चात् सो निर्णयको विपरीत हुने गरी सरोगेसी सेवालार्ई रोक लगाउने गरी निर्णय गर्न सरकार विवन्धित छ। तसर्थ सरोगेसी सेवालार्ई स्वीकृति प्रदान गर्ने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज

हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस तथा विपक्षीमध्येकै भेनस हस्पिटलको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री सविता बरालले भेनस हस्पिटलले सरोगेसी सेवा सञ्चालन नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने हो भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा मूलतः नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट सरोगेसी प्रविधिबाट सन्तान प्राप्त गर्न चाहने दम्पतिहरूका लागि सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउन नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई अनुमति प्रदान गर्ने भनी गरेको निर्णय र सो आधारमा नेपालका विभिन्न स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको कार्य कानून प्रतिकूल हुनुका साथै मानवीय जीवनलाई व्यापारको रूपमा प्रयोग गर्ने गराउने कार्य मानवता विरुद्धको कार्य हुँदा नेपाल सरकारबाट सरोगेसी सेवा प्रदान गर्न स्वीकृति दिने निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी नेपालका स्वास्थ्य संस्थाबाट कानून प्रतिकूल व्यावसायिकरूपमा सञ्चालन गरिएको सरोगेसी सेवालार्इ निषेध गर्न परमादेश जारी गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ ।

३. विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको लिखित जवाफमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा विदेशी नागरिकहरूको हकमा तोकिएको सर्तको अधीनमा रही सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने भनी निर्णय भए पनि कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थालार्इ सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति प्रदान नगरिएको अवस्थामा बिना इजाजत सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्ने कार्य गैरकानूनी रहेको र सम्मानित

अदालतबाट सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदानसमेत नगर्नु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात् नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिने भनी मिति २०७१।६।२ मा गरेको निर्णय बदर गर्ने गरी मिति २०७२।६।१ मा निर्णय गरिसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी उल्लेख गरेको पाइयो ।

४. विपक्षीमध्येका ॐ हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. ले र भेनस हस्पिटलले सरोगेसी सेवासम्बन्धी कानूनको अभावमा सो सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति प्राप्त नगरेको र सेवा सञ्चालनसमेत नगरेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । अर्का विपक्षी ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि.ले भने नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णयपश्चात् स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट अनुमति लिई तोकिएको सर्तको अधीनमा रही सरोगेसी सेवा सञ्चालन गरेको भनी रिट निवेदन खारेजीको माग गरी लिखित जवाफ पेश गरेको देखिन्छ ।

५. प्रस्तुत रिटमा मूलतः नेपालमा सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी विवाद रहेको देखिन्छ । निवेदकको दाबीका सम्बन्धमा विचार गर्नुपूर्व सर्वप्रथम सरोगेसीको अवधारणा, यसको विकास र कानूनी पक्षका सम्बन्धमा यहाँ विचार गर्नु सान्दर्भिक रहने हुन्छ । साधारणरूपमा कोख भाडामा लिएर बच्चा जन्माउने विधि अर्थात् कुनै महिलाले आफ्नो कोख भाडामा दिएर अरूका लागि बच्चा जन्माइदिने कार्य सरोगेसी सेवा हो । सामान्यतः कुनै महिलाको पाठेघरमा बच्चा रहन नसक्ने अवस्थामा ती दम्पतिको डिम्ब र शुक्रकिटलाई टेस्ट ट्युबमा गर्भाधान गराएर भ्रुण विकास गरी अर्को महिला (सरोगेट आमा) को गर्भमा प्रत्यारोपण गरी बच्चा जन्माउने विधि सरोगेसी हो । सरोगेट सम्झौताका आधारमा बच्चा जन्माइदिने महिलाले बच्चा जन्मिएपश्चात् सम्बन्धित दम्पतिलार्इ

हस्तान्तरण गर्दछिन् । Black's Law Dictionary मा Surrogacy लाई "The process of carrying and delivering a child for another person"¹ अर्थात् अर्काको लागि बच्चा धारण गरी जन्माई हस्तान्तरण गर्ने विधि भनी परिभाषित गरिएको छ । यसरी अर्काको लागि बच्चा जन्माइदिने आमालाई सट्टा आमा अर्थात् Surrogate Mother भनिन्छ । सरोगेट सम्झौताका सम्बन्धमा Black's Law Dictionary मा "A contract between a women and a typically an infertile couple under which the women provides her uterus to carry and embryo through pregnancy"² अर्थात् कुनै निःसन्तान दम्पति र अर्को कुनै महिलाको बीचमा भएको त्यस्तो सम्झौता जुन सम्झौताअनुसार ती महिलाले निःसन्तान दम्पतिको निमित्त बच्चा जन्माई उनीहरूलाई हस्तान्तरण गर्न राजी हुन्छिन् भनी सरोगेट सम्झौतालाई परिभाषित गरिएको पाइन्छ ।

६. सरोगेसी सेवा निःसन्तान दम्पतिको सन्तान सुःखको चाहनालाई पूरा गर्न प्रचलनमा आएको भए तापनि बच्चा जन्माउन सक्षम हुँदा हुँदै पनि आफ्नै कोखबाट बच्चा जन्माउन नचाहने महिला, समलिङ्गी पुरुष तथा समलिङ्गी महिला, एकल पुरुष र एकल महिलाले समेत यो विधि अपनाउने गरेको विभिन्न अध्ययनले देखाएको पाइन्छ ।

७. सरोगेसी सेवा विभिन्न देशमा प्रचलनमा रहेको अभ्यासलाई हेर्दा मूलतः Altruistic Surrogacy र Commercial Surrogacy गरी दुई प्रकृतिका रहेको पाइन्छ । Altruistic Surrogacy परोपकारिताको भावनामा आधारित रहेको हुन्छ । यसमा सरोगेट आमाले निःसन्तान दम्पतिलाई बिना

कुनै आर्थिक लाभ बच्चा जन्माई हस्तान्तरण गर्दछिन् । यसको विपरीत Commercial Surrogacy अन्तर्गत सरोगेट आमा र निःसन्तान दम्पतिबीच हुने सम्झौताका सर्तको अधीनमा रही सरोगेट आमाले निश्चित रकम लिई बच्चा जन्माई ती दम्पतिलाई हस्तान्तरण गर्दछिन् । सरोगेसी सेवालार्इ व्यावसायिकरूपमा सञ्चालनमा ल्याउन उचित हुने नहुने भन्ने प्रश्न संसारभर बहसको विषय भएको छ । सरोगेसी सेवालार्इ छुट्टै दिएका अधिकांश मुलुकमा हाल Commercial Surrogacy लाई अवैध मानिएको पाइन्छ ।

८. सरोगेसी सेवा सम्बन्धमा विश्वका विभिन्न देशमा प्रचलित कानूनी अभ्यासलाई हेर्दा अष्ट्रेलियामा हाल प्रचलनमा रहेको Surrogacy Act २०१० ले व्यावसायिक प्रयोजनका रूपमा हुने Commercial Surrogacy लाई पूर्णरूपमा बन्देज गरी यसलाई फौजदारी अपराध मानी कसुर गर्नेलाई सजायको समेत व्यवस्था गरेको छ³ । उक्त ऐनमा परोपकारी उद्देश्यको Altruistic Surrogacy लाई गैरकानूनी नगरिए तापनि सो सम्बन्धी कुनै पनि प्रकारको विज्ञापन, कुनै पनि सञ्चारका साधनबाट प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न नपाइने यदि गरेमा दण्डनीय हुने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

९. अमेरिकामा हाल ६ वटा राज्यमा सरोगेसीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरी सरोगेसीलाई वैधता प्रदान गरिएको छ⁴ । अमेरिकाको अन्य राज्यमा

1 Bryan A. Garner, Black's Law Dictionary, West Publishing Co. USA, Eight ed. 2004, p. 1485

2 ऐ.ऐ.

3 सो ऐनको दफा ५६ मा रहेको कानूनी व्यवस्था निम्न अनुसार पाइन्छ:-
Commercial surrogacy arrangements prohibited: A person must not enter into or offer to enter into a commercial surrogacy arrangement. Maximum penalty -100 penalty units or 3 years imprisonment.

4 Abbie E. Goldberg, Katherine R. Allem, LGBT Parent Families: Innovation in Research and Implications for practice, Spring Science and Business Media, USA, 2012, p.82 Six States allow individuals and couples to enter into surrogacy contracts: Arkansas, California, Illinois (gestational surrogacy only), Massachusets,

भने यससम्बन्धी कानून रहेको पाइँदैन । अमेरिकाको Baby "M" case लाई अध्ययन गर्दा यस मुद्दामा Mary Beth Whitehead सरोगेट आमा थिइन भने William Stern र Elizabeth Stern निःसन्तानः दम्पति थिए । उनीहरूको बीचमा सरोगेट सम्झौता भई सन १९८६ मा सरोगेसी आमा Mary Beth Whitehead बाट जन्मिएकी Melissa Stern (baby "M") को जन्मपश्चात सट्टा आमा Mary Beth Whitehead ले सम्झौताअनुसार बच्चा हस्तान्तरण गर्न अस्वीकार गरेकी थिइन्^५ । यस मुद्दामा अमेरिकाको New Jersey राज्यको सर्वोच्च अदालतले बच्चाको कानूनी बाबु William Stern भएपनि कानूनी आमा Mary Beth Whitehead भएको ठहर गर्दै उनीहरू बीच भएको बच्चा हस्तान्तरणको सम्झौतालाई सार्वजनिक नीति विरुद्धको कार्य भनी उक्त सम्झौतालाई गैरकानूनी घोषित गरेको थियो^६ ।

१०. बेलायतमा पनि Commercial Surrogacy लाई कानूनी मान्यता प्रदान गरिएको छैन । बेलायतमा प्रचलित Surrogacy Arrangement Act, १९८५ दफा २ र ३ ले व्यावसायिक दृष्टिकोणबाट सरोगेसीसम्बन्धी विज्ञापन गर्न तथा Commercial basis मा Surrogacy Arrangements सम्बन्धी Negotiation गर्नसमेत बन्देज गरेको पाइन्छ । यदि सम्झौताबाट लेनदेन गरी सरोगेसी प्रक्रिया अपनाइएको रहेछ भने विवाद उठेमा त्यस्तो करारलाई कार्यान्वयन गर्न नसकिने करारको रूपमा मान्ने गरिएको छ । बेलायतमा बच्चाको अभिभावक (Parent) को निर्धारण Parental Order वा Adoption Order

New Jersey (uncompensated surrogacy agreements only) and Washington (uncompensated surrogacy agreements only).

5 Rachel Cook and Shelley D. Schater, Surrogate Motherhood: International Prospective, Oxford Portland Oregon, USA 2003, p. 146-147

6 ऐ.ऐ.

बाट हुने हुँदा सो तय नभएसम्म बच्चामाथिको सम्पूर्ण कानूनी अधिकार सट्टा आमामा रहने देखिन्छ ।

११. भारतमा सरोगेसीसम्बन्धी स्पष्ट कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेको छ, तापनि भारतीय सर्वोच्च अदालतमा दायर भएको Baby Manji Yamada vs Union of India को मुद्दामा Intended Parent को रूपमा रहेका जापानी नागरिकले भारतीय सरोगेट आमाबाट जन्मिएकी baby Manji लाई आफूसँग जापान लैजाने अनुमति पाएका थिए । यस मुद्दाले भारतमा Commercial Surrogacy लाई मान्यता दिएको पाइन्छ^७ । तर हाल सन् २०१५ मा Advocate Jayashree Wad ले सार्वजनिक सरोकारको विवादअन्तर्गत सरकार विरुद्ध Commercial Surrogacy ले भारतीय गरिब महिलाहरू पीडित भएकोले सोउपर बन्देज लगाउने माग गरी भारतको सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनमा भारतीय सरकारले लिखित जवाफ पेस गर्दा भारतमा Commercial Surrogacy लाई बन्देज गरी दण्डनीय बनाउने र केवल सन्तान प्राप्त गर्न नसक्ने निःसन्तान भारतीय नागरिकलाई मात्र सम्बन्धित तोकिएको आधिकारिक निकायबाट परीक्षणपश्चात् परोपकारी सरोगेट (Altruistic Surrogacy) बाट सरोगेसी सेवा उपलब्ध गर्नेसम्बन्धी कानूनको मस्यौदा भइरहेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ^८ । हाल भारतमा Surrogacy Bill, २०१६ को मस्यौदा तयार भएको छ जसमा समलिङ्गीबाहेकका भारतीय निःसन्तान दम्पतिलाई मात्र सरोगेसी सेवा उपलब्ध हुन सक्ने व्यवस्था राखिएको छ^९ । भारतमा जनस्तरमा सरोगेसी

7 Baby Manjit Yamada vs. Union of India, Writ Petition no. 369 of 2008, decided date 29 september, 2008

8 The Indian Express दैनिक पत्रिकामा मिति २५ डिसेम्बर सन 2015 प्रकाशित समाचारमा उल्लेख भएको ।

9 <http://www.familiesthrusurrogacy.com/wp-content/uploads/2016/05/Indian-Surrogacy-Bill-Background-latest-developments.pdf> (2073.4.12)

सेवालाई पूर्णरूपमा प्रतिबन्ध लगाउने माग महिला अधिकारकर्मीहरूबाट उठाउँदै आएको पाइन्छ ।

१२. फ्रान्समा भने Civil Code को दफा १६(७) मा *All agreements relating to procreation or gestation on account of a third party are void* भनी व्यावसायिक वा परोपकारी दुवै प्रकारका सरोगेसीलाई अवैध मानेको पाइन्छ । फ्रान्सको नागरिकले विदेशमा गई विदेशी महिलासँग सम्झौता गरी जन्माएको बच्चालाई फ्रान्सको नागरिकता प्रदान गर्न फ्रान्सको सर्वोच्च अदालतले अस्वीकार गरेको पाइन्छ ।

१३. यसरी विभिन्न मुलुकमा प्रचलित सरोगेसी सेवासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा हालका वर्षहरूमा अधिकांश मुलुकमा Commercial Surrogacy लाई बन्देज मात्र होइन फौजदारी अपराध मानी दण्डनीय नै गरेको पाइन्छ । केही देशहरूमा परोपकारी (Altruistic) सरोगेसीलाई भने सरोगेसी आमा, Intended Parents र बच्चासमेतको कानूनी हित र संरक्षणलाई ध्यानमा राखी सरोगेसीसम्बन्धी कानून बनाई व्यवस्थित गरेको पाइन्छ ।

१४. हाम्रो देशको सन्दर्भमा हेर्दा हाम्रो सामाजिक अभ्यासमा प्राकृतिकरूपमा सन्तान प्राप्त गर्न नसकेका दम्पति वा व्यक्तिका हकमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने प्रचलन रहेको छ । यो प्रचलनलाई कानूनीरूपमा नै मान्यता प्रदान गरी मुलुकी ऐन धर्मपुत्र धर्मपुत्रीको महलमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको योग्यता, अधिकार र दायित्वका सम्बन्धमा विविध व्यवस्था गरिएको छ । समाजमा पारिवारिक सद्भाव, सामाजिक न्याय र नैतिकता कायम गर्न सामाजिक आवश्यकताको सम्बोधन गर्न धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीसम्बन्धी सार्वजनिक नीतिगत व्यवस्था कायम गरेको पाइन्छ ।

१५. आमा, बाबु र सन्तानबीचको सम्बन्ध या त प्राकृतिक हुन्छ या कानूनी हुन्छ । प्राकृतिक सम्बन्ध आफैँले प्राकृतिकरूपमा जन्म दिएर

हुन्छ भने हाल प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुसार कानूनी सम्बन्ध धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको ग्रहणबाट हुने हुन्छ । प्राकृतिकरूपमा सन्तान जन्माउने कुरा संविधान प्रदत्त प्रजननसम्बन्धी हकसँग सम्बन्धित छ भने कानूनीरूपमा सन्तान ग्रहण गर्न पाउने कुरा कानूनका सर्तको अधीनमा रहने हुन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्था सामाजिक हित कायम गर्ने सार्वजनिक नीतिगत विषय भएको देखिन्छ । सोबाहेक अन्य कुनै पनि तरिकाबाट सन्तान प्राप्त गर्ने कुरा हाम्रो सामाजिक प्रचलनका साथै कानूनी व्यवस्थासमेतको अभाव रहेको छ ।

१६. प्रस्तुत विवादमा निवेदकले नेपालमा Surrogacy सेवालाई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णयबाट स्वीकृत गरिएको कार्य र सो अनुरूप विपक्षी स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सरोगेसी सेवा प्रदान गर्ने व्यवसाय सञ्चालन गरेको कार्य नै विधिसम्मत नभएको भनी दाबी गरेको पाइन्छ । विपक्षीमध्येका ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि. ले सरोगेसीका सम्बन्धमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको निर्णयको सूचना माग गरेअनुसार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट मिति २०७१।७।२८ र मिति २०७२।३।३० मा उल्लिखित निर्णयको सूचना लिखितरूपमा उपलब्ध गराएको पाइयो । विपक्षी ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि. ले स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट प्राप्त गरेको उक्त सूचनाका आधारमा सरोगेसी सेवा सञ्चालनमा ल्याएको तथ्यलाई लिखित जवाफमा समेत उल्लेख गरेको पाइयो ।

१७. प्रस्तुत रिटमा प्रारम्भिक सुनुवाइ हुँदा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट "... **सरोगेसी सेवा सञ्चालनका सम्बन्धमा अन्तरनिहित हुने कानूनी एवं संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितताको आवश्यकतालाई उपेक्षा गरी यस्तो गम्भीर मानवीय, कानूनी एवं सामाजिक परिणाम भएको विषयलाई**

तदर्थवादी हिसाबले प्रचलनमा आउन, ल्याउन वा चलाउन दिन वाञ्छनीय नहुने हुनाले प्रस्तुत निवेदनमा अन्तिम आदेश नभएसम्म स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०७१/७/२८ को पत्रद्वारा गरिएको व्यवस्था अघि नबढाउनु, तत्काल स्थगित गर्नु, कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु। अन्य कुनै अस्पताल, नर्सिङ्ग होम वा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने निकायलाई कुनै तरिकाले प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा अनुमति नदिनु नदिलाउनु। साथै यो आदेशको कार्यान्वयनको अनुगमन गरी त्यसको प्रतिवेदन प्रत्येक महिना स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले यस अदालतमा पेश गर्नु" भनी मिति २०७२/५/८ मा अन्तरिम आदेश जारी भएको देखिन्छ।

१८. यस अदालतबाट उल्लिखित अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात् स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले सरोगेसी सेवा सञ्चालन नगर्न नगराउन गरे गराएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही हुने भनी नेपाल सरकार (मन्त्रिस्तर) को मिति २०७२/५/१६ को निर्णयानुसार मिति २०७२/५/२१ मा ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि. लाई पत्र प्रेषित गरेको देखिन्छ। साथै विदेशी नागरिकहरूलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने विषयको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१/६/२ को निर्णयलाई मिति २०७२/६/१ गते स्वयम् मन्त्रिपरिषद्ले बदर गर्ने गरी निर्णय गरेको भन्ने मिसिल संलग्न नेपाल सरकारको मिति २०७२/६/१ को निर्णयको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ।

१९. सरोगेसी सेवा सञ्चालनको विषय विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनबाट व्यवस्थित हुनुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्न प्रस्तुत विवादमा टङ्कारोरूपमा खडा भएको छ। सरोगेसी सेवा परोपकारको रूपमा प्रदान गरिएको होस् वा व्यावसायिकरूपमा भएको होस यसबाट उत्पन्न हुने समस्यालाई अनदेखा गर्न सकिँदैन। महिलाको कोखको व्यापारिकरूपमा

प्रयोग गर्न मिल्ने नमिल्ने? सरोगेसी प्रक्रियाबाट जन्मेको बच्चाको कानूनीरूपमा आमा बुबा को हुने? कोख भाडामा दिने महिलाको आफूले जन्म दिएको बच्चाप्रतिको हक के कस्तो हुने? उक्त बच्चाको जैविक आमा बाबुको हक र दायित्व के कस्तो रहने? यदि बच्चा विकलाङ्ग जन्मियो भने त्यसको रेखदेख एवं संरक्षणको जिम्मेवारी कसमा रहने? जन्मपश्चात् DNA नमिलेको भनी सम्झौता गर्ने आमा बाबुले बच्चा ग्रहण गर्न अस्वीकार गरेमा बच्चाको हकको संरक्षण कसरी गर्ने? कोख भाडामा लिएको महिलाको शरीर वा जीवनको शोषण नहुने व्यवस्था कसरी गर्ने? नाबालकको अधिकारको संरक्षण कसरी गर्ने? बच्चाको राष्ट्रियता र सम्पत्तिसम्बन्धी विवादहरू उठेमा के हुने? बच्चाको जन्म, मृत्यु, विवाह, बसाइँसराई जस्ता व्यक्तिगत घटनाको दर्ता र प्रमाणीकरण के कस्तो हुने? विवाहित दम्पतिले बच्चा लिन समयमा सम्बन्ध विच्छेद गरेको अवस्था भएमा उक्त बच्चामाथिको हक कसमा रहने? दम्पतिमध्ये एकले मात्र सम्झौता गरेको भएपछि अर्कोले अस्वीकार गरेमा के गर्ने? सरोगेसी सेवा प्रदायक व्यक्ति वा संस्थाको पञ्जिकरण व्यवस्थापन तथा उत्तरदायित्वका विषयहरू के कस्तो रहने? सद्दा आमाको सामाजिक संरक्षण कसरी गर्ने? सद्दा आमाका अधिकारहरू के कस्तो हुने? सरोगेसीसम्बन्धी सेवा प्रवाह कानूनसम्मत रूपमा प्रवाह भए नभएको हेर्ने नियमनकारी निकाय कुन हुने र कसरी नियमन गर्ने? विवाद उत्पन्न भएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र कुन निकायमा रहने आदि विविध प्रश्नहरू सरोगेसी सेवासँगै अन्तरनिहित भएर आउने हुन्छन।

२०. सरोगेसी सेवा प्रवाहका सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिएका प्रश्नहरू लगायत अन्य कैयौं विषयमा विवाद उत्पन्न हुनसक्ने कुरा स्वाभाविक हुन्छ। यस कुराको पुष्टि सरोगेसी सेवालार्ई खुल्ला गरेका मुलुकमा अदालतसम्म दायर हुन आएका माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लिखित विवादसमेतबाट पुष्टि

भएको छ । विवाहित दम्पतिबाहेक अर्को व्यक्तिमार्फत सन्तान प्राप्ति गर्ने, बच्चाको पितृत्व एवं मातृत्वको निर्धारण गर्ने र बच्चा एवं आमाबाबुको हक अधिकार र दायित्व निर्धारणसम्बन्धी विषय केवल कानूनद्वारा मात्र स्थापित हुने हुन्छ । सो सम्बन्धमा उठान भएका विवादित विषय पनि कानूनबमोजिम नै निरूपण हुने हुन्छ । सरोगेसी सेवा प्रवाहसँगै अन्तरनिहित भएर आउने विवादित प्रश्नहरूको सम्बोधन गर्न सरोगेसी सम्बन्धमा विधायिका निर्मित कानून आवश्यक मात्र नभई अपरिहार्य नै हुन्छ ।

२१. निवेदकले गैरकानूनी भनी दाबी गरेको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको निर्णय हेर्दा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट मिति २०७१।५।९ मा नेपालका अस्पतालहरूबाट विदेशी नागरिकहरूलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने स्वीकृतिसम्बन्धी प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्मा पेश भएको देखिन्छ । उक्त प्रस्ताव पेश गर्नुपर्ने कारण र मन्त्रालयको सिफारिसमा **सरोगेसी सेवालार्इ विश्वका विभिन्न मुलुकहरूले लागू गर्दै आइरहेका तथा भारत र चीनका अधिकांश स्वास्थ्य संस्थाहरूले समेत यो सेवा उपलब्ध गराउँदै आइरहेको परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा सरोगेसी सेवा लागू गर्न विभिन्न स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट विगतदेखि माग भइरहेको, नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट विदेशी नागरिकहरूलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउँदा नेपालमा चिकित्सा पर्यटन (मेडिकल टुरिज्म) प्रवर्द्धन हुने, चिकित्सा क्षेत्रमा हालसम्म विकास भएका नयाँ अभ्यास, अनुभव र आधुनिक प्रविधिलार्इ स्वदेशमा भित्र्याउन मद्दत मिल्ने र नेपाल सरकारको स्वास्थ्य नीति २०७१ ले समेत यस विषयलार्इ सम्बोधन गर्न दिशानिर्देश गरेको** भन्नेसमेत उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

२२. उक्त प्रस्तावको निर्णय गर्नुपर्ने व्यहोरामा **"नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सरोगेसी प्रविधिको प्रयोगद्वारा सन्तान जन्माउने सेवा**

उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा आमा, बाबु र सरोगेट आमा सबै विदेशी नागरिक भएमा र उनीहरूले नेपालका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा भर्ना भई बच्चा जन्माउन चाहेमा सो सेवा प्रदान गर्न सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाको मापदण्डबमोजिम दस्तुर लिई निम्नानुसारको सर्तहरू अनिवार्यरूपले पालना गर्ने गरी सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिने" भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । जसअन्तर्गत स्वास्थ्य संस्थामा हुनुपर्ने केही पूर्वाधार र सर्तहरू सोही प्रस्तावमा उल्लेख भएको पाइन्छ । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको २७/४१-०७१।५।९ को प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्को बैठक संख्या २७।०७१ मिति २०७१।६।२ को बैठकमा पेश हुँदा **प्रस्तावमा लेखिएबमोजिम गर्ने** भनी निर्णय भएको पाइन्छ । मन्त्रिपरिषद्बाट भएको उक्त निर्णय मिति २०७१।६।२ गते नै मुख्य सचिवबाट स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा प्रेषित गरेको पाइन्छ ।

२३. नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७१ को रणनीति नं. १२ मा **गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गर्न आवश्यक नीतिगत, संस्थागत र व्यवस्थापकीय माध्यमद्वारा स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न निम्नअनुसारको रणनीतिहरू (नीति १२ सँग सम्बन्धित) लिइनेछ** भन्ने उल्लेख छ । जसअन्तर्गत रणनीति नं. १२.१४ मा **बाँझोपनलार्इ Surrogacy सम्बन्धी कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनेछ** भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त स्वास्थ्य नीति संविधान प्रदत्त नागरिकको स्वास्थ्यसम्बन्धी मौलिक हकको संरक्षण तथा नागरिकको स्वास्थ्य प्रवर्द्धन, संरक्षण, सुधार र पुनर्स्थापनसमेत गर्ने उद्देश्यले जारी भएको देखिन्छ । जसमा बाँझोपनलार्इ व्यवस्थित गर्न सरोगेसीसम्बन्धी कानून निर्माण गरिने भन्नेसम्म उल्लेख गरेको तर निवेदकले दाबी गरेजस्तो बिना कानून Commercial Surrogacy को सेवा सञ्चालन गर्ने भन्ने उल्लेख गरेको भने देखिँदैन ।

२४. नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) मा नेपाल कानूनको परिभाषामा "यो शब्दले नेपाल ऐन वा नेपालको कुनै भागमा कानूनसरह लागू हुने ऐन, सवाल, नियम, आदेश वा उपनियम सम्झनु पर्छ" भनी परिभाषा गरेको पाइन्छ । निवेदकले उल्लेख गरेको मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको निर्णयलाई नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) को नेपाल कानूनको परिभाषाअनुसार कानून भन्न सकिने अवस्था पनि देखिन्छ ।

२५. माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएअनुसार कतिपय मुलुकले कुनै पनि प्रकारको सरोगेसी सेवालाई वैधता प्रदान नगरेको र वर्तमान समयमा विश्वका अधिकांश मुलुकले Commercial Surrogacy लाई फौजदारी अपराध मानी अवैध घोषणा गरिसकेको अवस्थामा बिना कानून मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट नेपालमा चिकित्सा पर्यटन (मेडिकल टुरिज्म) प्रवर्द्धनको नाममा आमा, बाबु र सरोगेट आमा सबै विदेशी नागरिक भएमा नेपालका स्वास्थ्य संस्थामा सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउन स्वीकृति प्रदान गर्ने भनी गरेको निर्णय आफैँमा कानूनको हैसियतको नहुनुका साथै कानूनी मान्यता अनुकूलको समेत देखिएन । मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७१।६।२ मा भएको उक्त निर्णयले अन्य मुलुकमा गैरकानूनी घोषित भएको Commercial Surrogacy लाई कानूनबिना नै समर्थन तथा प्रश्रय दिएको समेत देखिएको हुँदा सो निर्णयलाई कानूनसम्मतको निर्णय मान्न मिलेन । नेपाल सरकार स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट नेपालका अस्पतालहरूबाट विदेशी नागरिकहरूलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने विषयको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णय बदर गर्ने विषयको प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्को बैठक संख्या ३५/०७२ मिति २०७२।६।१ मा मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेस भई उक्त मिति २०७१।६।२ को निर्णय

बदर गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णय स्वयम् मन्त्रिपरिषद्ले नै अनुपयुक्त मानी मिति २०७२।६।१ मा बदरसमेत गरिसकेको हुँदा सो सम्बन्धमा थप बोलिरहनु परेन ।

२६. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले उक्त मिति २०७१।६।२ को निर्णय बदरको प्रस्ताव पेस गर्नुपर्नाको कारणमा सर्वोच्च अदालतको मिति २०७२।५।८ को अन्तरिम आदेशका साथै प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था नभएसम्म सरोगेसी सेवा प्रवाहको नियमन गर्न कठिनाई देखिएको भन्नेसमेत उल्लेख गरेको पाइन्छ । सरोगेसी सेवाको सञ्चालन कानूनी व्यवस्थाका आधारमा कानूनबमोजिम मात्र हुनसक्ने कुरामा विवाद छैन । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले कानूनी व्यवस्था बिना नै सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिने भनी मिति २०७१।६।२ मा गरेको निर्णय स्वयम् मन्त्रिपरिषद्ले अनुपयुक्त ठानी मिति २०७२।६।१ मा बदर गरिसकेको देखिन्छ । नेपाल सरकारले आफूबाट हुन गएको गलत निर्णयलाई कानूनसम्मत बनाउने प्रयोजनको लागि सच्याउन नपाउने भन्ने देखिन्छ । त्यसमा पनि सरकारको मिति २०७१।६।२ को निर्णयउपर यस अदालतमा रिट दायर भई प्रारम्भिक न्यायिक परीक्षण भई उक्त निर्णय विधिसम्मत नदेखिई अन्तरिम आदेशसमेत जारी भएपश्चात् सरोगेसी सेवा जस्तो संवेदनशील विषयमा भएको निर्णय प्रारम्भिकरूपमा नै गैरकानूनी देखिएको हुँदा सरोगेसी सेवा विधिसम्मत प्रक्रियाबिना कार्यान्वयनमा आउन नदिने उद्देश्यले मन्त्रिपरिषद्ले मिति २०७२।६।१ मा निर्णय गरेको देखिन्छ ।

२७. विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले लिखित जवाफमा हालसम्म कुनै पनि स्वास्थ्य संस्थाले सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न निवेदन माग नगरेको र कुनै स्वीकृतिसमेत नदिएको भनी निवेदन दाबीलाई अस्वीकार गरेको पाइन्छ ।

निवेदकले निवेदनसाथ स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा कुनै स्वास्थ्य संस्थाले सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमतिको लागि दिएको निवेदन तथा प्राप्त अनुमतिसम्बन्धी पत्र केही पेस गर्न सकेको समेत देखिन्छ । विपक्षीमध्येका ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा.लि. ले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णयको सूचना स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा माग गरेको र मन्त्रालयले सो सूचनाको जानकारीसम्म गराएको देखिन्छ । मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको जानकारी सूचना माग गर्नु र मागबमोजिमको सूचना प्राप्त गर्नु नै सरोगेसी सेवा सञ्चालनको लागि कानूनबमोजिम अनुमति प्राप्त गरेको मान्न मिल्दैन ।

२८. सरोगेसी प्रविधिबाट महिलामा हुनसक्ने शारीरिक र मानसिक हानिको कुनै विचारै नगरी कोख भाडामा दिने र बच्चा जन्माई उपलब्ध गरे गराएबापत रकम लेनदेन गर्ने व्यावसायिक सरोगेसीलाई बिना कानूनी व्यवस्था प्रयोगमा आउन दिनु समाजको लागि घातक मात्र नभएर महिलाहरूको शोषणजन्य कार्यको प्रोत्साहनसमेत हुन जाने हुन्छ । कुनै नारी विवाहपूर्व गर्भवती हुँदा कलंकको लाञ्छना लगाइने समाजमा बिना कानूनी व्यवस्था एवं कानूनबमोजिमको नियमनकारी निकायको अनुमति बिना सरोगेसी सेवाको प्रविधि व्यवहारमा लागू गर्नलाई छुट प्रदान गर्न मिल्ने हुँदैन । सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्ने स्वास्थ्य संस्था ग्राण्डी सिटी क्लिनिक एण्ड हस्पिटल प्रा. लि. लाई सरोगेसी सेवा बन्द गर्न नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले मिति २०७२।५।१६ मा निर्णय गरी पत्राचार गरेको र नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले सरोगेसी सेवालाई स्वीकृति प्रदान गर्ने भनी मिति २०७१।६।२ मा गरेको निर्णय मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७२।६।१ को निर्णयबाट हाल कायम नरही बढर भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकको प्रस्तुत निवेदन नै निष्प्रयोजित भइसकेको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको

आदेश जारी गर्नुको कुनै औचित्य रहेको देखिँदैन ।

२९. सरोगेसीसम्बन्धी सेवा वा व्यवसाय विधायिका निर्मित कानूनबाट मात्र व्यवस्थित गरिनु पर्ने जन स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकताको विषय हो । सरोगेसी आमा, ती आमाबाट जन्मने बच्चा र सरोगेसी आमाबाट सन्तान प्राप्त गर्न चाहने जैविक आमा बाबुको हक अधिकारका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने कानूनी व्यवस्थाको शून्यतामा सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्नु वा गर्न दिनु सार्वजनिक नीति एवं सार्वजनिक हितविपरीत हुनजाने हुन्छ । सरोगेसी आमाबाट सन्तान जन्माई ग्रहण गर्न पाउने वा त्यस्तो पेसा वा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने कुरा संविधान प्रदत्त हकको विषय होइन । सरोगेसीबाट सन्तान प्राप्ति गर्ने गराउने व्यवसाय सञ्चालनको विषय संविधानले परिकल्पना नगरेको अवस्थामा यसलाई अधिकारको रूपमा मान्न पनि मिल्दैन ।

३०. परोपकारको दृष्टिकोणबाट कुनै रकम कलम नलिई स्वयम् सरोगेट हुन चाहने कुनै महिलाको परोपकारी इच्छालाई पनि कानूनी व्यवस्थाबिना वैधता प्रदान हुन सक्दैन । त्यसमा पनि सरोगेसीसम्बन्धी कानूनको अभावको अवस्थामा कुनै महिलाको आर्थिक अवस्थाको कमजोरीका कारण निजलाई केही रकम दिई जो कोही व्यक्तिले निजको कोख भाडामा लिई सन्तान जन्माउने स्वास्थ्य संस्थाहरूले आर्थिक मुनाफाको दृष्टिकोणले सरोगेसी सेवा सञ्चालनसम्बन्धी व्यवसाय गर्न लालायित हुने र सरोगेट आमाबाट जन्मिएको बच्चा निजबाट छुटाई लैजाने कार्य अमानवीय मात्र होइन शोषणजन्य नै मानिने हुन्छ । महिलाको मातृत्व र कोख जस्तो अपनत्व भएको कुरा भाडामा लगाएर वा सोसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गरेर आर्थिक उपार्जन गर्न प्रेरित गर्नु वा हुनु नैतिक दृष्टिले पनि सुहाउँदो मानिँदैन ।

३१. कुनै पनि कार्यलाई वैध मान्न त्यो कार्य सामाजिकरूपमा स्वीकार्य, नैतिक मूल्य र

मान्यतामा उचित हुनुको साथै कानूनबाट स्वीकृत हुनु आवश्यक हुन्छ । त्यस्तो कार्य न्यायपूर्ण छ छैन सोसमेत महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सरोगेसी आमा बन्नु कुनै पनि महिलाको स्वेच्छिक परोपकारको चाहना हो वा बाध्यता हो विचारणीय कुरा हो । सन्तान नभएकालाई सन्तान दान दिने परोपकारयुक्त स्वेच्छिक चाहना भए त्यहाँ कुनै रकमकलम वा शुल्क लिने अवस्था नै हुँदैन । जब रकम लिएर सरोगेसी आमा बन्नुपर्ने सम्झौता हुन्छ भने त्यो आर्थिक कमजोरीको बाध्यता हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ । आमा र बच्चाबीचको सम्बन्ध शाश्वत, पवित्र र सबैभन्दा नजिकको नाता पनि हो । सरोगेट आमाले आफ्नो कोखमा हुर्काएर जन्माएको बच्चा पूर्व सम्झौताअनुसार अन्य व्यक्तिलाई दिनुपर्ने भए तापनि बच्चाप्रतिको गहिरो मातृत्व रहने नै हुन्छ । केवल आर्थिक अभावको कारण अन्य तेस्रो व्यक्तिको बच्चा आफ्नो कोखमा धारण गर्ने, आफूले गर्भमा राखेर जन्म दिएको बच्चाबाट भौतिक एवं कानूनीरूपमा सदाको लागि टाढा हुने गरी हुने सम्झौता कुनै पनि महिलाका लागि सहज विषय होइन । आफूले बच्चा जन्माएपछि आमाले त्यो बच्चा अरुलाई सुम्पनु निकै गाह्रो कुरा हो । केही देशमा सरोगेट आमाले बच्चा जन्माएपछि दिन नमानेको तथा बच्चालाई आमाबाट छुटाएपछि त्यस्ता महिलामा मानसिक समस्या भएको दृष्टान्तसमेत पाइएका छन् । यसले सरोगेसी हुने महिलालाई सदाको लागि पीडित बनाउने, सरोगेट आमालाई कुनै पनि दृष्टिले न्याय नगर्ने र यो महिलाको भावना र संवेदनशीलतासँग गाँसिएको विषय हुँदा यसलाई न्यायपूर्ण मान्न नसकेको कारण अधिकांश देशहरूमा Commercial Surrogacy लाई कानून बनाई बन्देज लगाइएको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपालमा कानून नै नबनाई Commercial Surrogacy सेवा सञ्चालन गर्नु वा गर्न दिनु कुनै पनि हिसाबले उचित मान्न सकिँदैन ।

३२. तसर्थ माथि विवेचना गरिएअनुसार सरोगेसी सेवा सञ्चालनका सम्बन्धमा अन्तरनिहित

हुने कानूनी एवं नियमनकारी संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितताको आवश्यकतालाई उपेक्षा गरी यस्तो गम्भीर मानवीय, एवं सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकता र महिलाको भावना र संवेदनशीलता गाँसिएको विषयमा बिना कानूनी व्यवस्था कुनै पनि किसिमको Surrogacy सेवा सञ्चालन गर्नु वा गराउनु उचित नहुने हुनाले नेपालका अस्पतालहरूबाट विदेशी नागरिकहरूलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने विषयको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।६।२ को निर्णय त्रुटिपूर्ण भई उक्त निर्णयलाई बदर गर्ने गरी स्वयम् नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०७२।६।१ मा निर्णय भई निवेदकको मागको सम्बोधन भइसकेको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहनु परेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । साथै यस अदालतबाट मिति २०७२।५।८ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशको औचित्यसमेत समाप्त भइसकेको हुँदा सो सम्बन्धमा समेत केही बोलिरहनु परेन ।

३३. प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भए तापनि सरोगेसीका सम्बन्धमा चिकित्सा विज्ञानमा भएको विकास र यसको सकारात्मक प्रयोग गर्ने सन्दर्भमा विश्वका विभिन्न देशहरूले कानून निर्माण गरी व्यावसायिक सट्टा आमा (Commercial Surrogacy) लाई निषेध गरेका र कानूनले तोकेको सर्तहरूको अधीनमा रही केवल आफ्ना देशका निःसन्तान दम्पतिको हकमा भने परोपकारी सरोगेसी सेवा सञ्चालन गर्न अनुमति प्रदान गर्ने गरेको अभ्यास एवं नेपालमा विभिन्न स्वास्थ्य संस्थामा दृश्य वा अदृश्यरूपमा व्यावसायिक प्रकृतिको सरोगेसी सेवा सञ्चालनमा आएको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा नेपालमा व्यावसायिक सरोगेसी सेवालालाई नियन्त्रण गर्न र सन्तान सुःख प्राप्त गर्न असमर्थ तथा असक्षम भएका स्वदेशी निःसन्तान दम्पतिको हकमा सामाजिक चाहनाअनुरूप परोपकारी सट्टा आमा (Altruistic

Surrogacy) सम्बन्धी सेवा कानून बनाएर सञ्चालन तथा नियमन गर्न सरोगेसीसम्बन्धी कानूनको निर्माण हुनु आवश्यक भएको हुँदा निम्न विषयहरूको सम्बोधन हुने गरी सरोगेसीसम्बन्धी कानून निर्माण गर्न विपक्षी बनाइएका सरकारी निकायहरूका नाममा प्रस्तुत निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छः-

१. महिलाको कोखको व्यापारिकरूपमा प्रयोग गर्न नमिल्ने हुँदा व्यावसायिक सट्टा आमा (Commercial Surrogacy) लाई पूर्णरूपमा प्रतिबन्धित गर्ने,
२. कमजोर स्वास्थ्य अवस्थाको कारण वा प्रजनन क्षमता नभएको कारण सन्तान सुःख प्राप्त गर्न नसक्ने भनी स्वीकृत मेडिकल बोर्डले सिफारिस गरेका नेपाली नागरिक रहेका निःसन्तान विवाहित दम्पतिलाई मात्र सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने,
३. नेपाली समलिङ्गी दम्पति वा एकल पुरुष वा एकल महिलालाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध नगराउने,
४. कुनै पनि विदेशी नागरिकलाई नेपालमा सरोगेसी सेवा उपलब्ध नगराउने,
५. सट्टा आमाबाट सन्तान प्राप्त गर्न नेपाली नागरिक रहेका निःसन्तान विवाहित दम्पति दुवैको मन्जुरी हुनुपर्ने,
६. सट्टा आमा हुन चाहने महिला कुनै आर्थिक लाभ आर्जन गर्ने तथा व्यावसायिक दृष्टिले सट्टा आमा हुन नपाउने, केवल परोपकारको भावनाले निजको स्वतन्त्र सहमतिले मात्र सट्टा आमा बन्न सक्ने, इच्छाप्रतिकूल सट्टा आमा बन्न कुनै महिलालाई बाध्य पार्न नपाइने,
७. परोपकारी सट्टा आमा हुन चाहने महिलाको निश्चित तोकिएको योग्यता पूरा हुनुपर्ने जस्तैः निजको उमेरको अवस्था, बच्चा

जन्माउन सक्ने स्वास्थ्य अवस्था हुनुपर्ने, निज अविवाहित हुन नहुने, कम्तिमा एउटा सन्तान जन्माई सकेको हुनुपर्ने, कुनै महिला एकपटक भन्दा बढी सट्टा आमा हुन नपाउने, सट्टा आमा हुन निजको पति वा परिवारको उमेर पुगेको कुनै एक सदस्यको समेत मन्जुरी हुनुपर्ने आदि ।

८. नेपाली नागरिकलाई सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउन चाहने स्वास्थ्य संस्थाले पूरा गर्नुपर्ने भौतिक पूर्वाधारका सम्बन्धमा निश्चित मापदण्ड तोकिएको तोकिएको मापदण्ड पूरा गर्ने स्वास्थ्य संस्थाले कानूनले तोकिएको निकाय वा अधिकारीबाट अनुमति पत्र लिएर मात्र कानूनबमोजिम सरोगेसीसम्बन्धी स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सक्ने,
९. कानूनबमोजिम सरोगेसी सेवा लिन चाहने नेपाली दम्पति र सट्टा आमा हुन चाहने महिलाले कानूनले तोकिएको निकायमा सरोगेसी सेवा सम्बन्धमा निवेदन दिई उक्त निकायबाट छानबिन गरी सरोगेसी सेवाको लागि योग्य मानी सिफारिस गरेको व्यक्तिहरूका हकमा मात्र स्वास्थ्य संस्थाले सरोगेसी सेवा उपलब्ध गराउने,
१०. सरोगेसी प्रक्रियाबाट जन्मेको बच्चाको कानूनीरूपमा आमा बुबाको निर्धारण गरी बच्चाको आमा बाबुसँगको हक तथा बच्चा प्रतिको आमा बाबुको दायित्वसमेत प्रस्ट गर्ने,
११. सट्टा आमाले आफूले जन्म दिएको बच्चामा के कस्ता हक हुने हो प्रस्ट गर्ने,
१२. बच्चाको व्यक्तिगत घटना दर्ता र पञ्जिकरणको सम्बन्धमा प्रस्ट गर्ने,
१३. सरोगेसीसम्बन्धी सेवा प्रवाह कानूनसम्मत रूपमा प्रवाह भए नभएको हेर्ने नियमनकारी निकायको व्यवस्था गर्ने,

१४. सरोगेसी सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र भएको निकाय कानूनमा नै तोकिएको,

१५. कानून प्रतिकूल सरोगेसी सेवा प्रदान गर्ने व्यक्ति तथा स्वास्थ्य संस्था एवं सो सेवा लिनेलाई कसुरको मात्रा अनुरूप कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने।

३४. यो निर्देशनात्मक आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षी सरकारी निकायहरूलाई दिनु। साथै यो निर्देशनात्मक आदेशको पालना भए नभए सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु भनी यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई आदेशसहितको जानकारी दिनु। प्रस्तुत रिटको दायरीतर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत: दुर्गाप्रसाद खनाल
इति संवत् २०७३ साल असार ३० गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. १७५८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
फैसला मिति : २०७३।०२।०३
०७१-CR-१५४५

मुद्दा: सरकारी छाप किले गरी झुठो नागरिकता बनाएको।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : रामेछाप जिल्ला गुम्देल
गाउँ विकास समिति वडा नं. १ घर भई हाल
कारागार कार्यालय रामेछापमा थुनामा रहेकी
छुल्टीम डौमा लामा
विरूद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.स.नि.हस्तबहादुर ताम्राकारको
जाहेरीले नेपाल सरकार

- नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि संविधान तथा कानूनले निर्धारण गरेको सर्त पूरा गरेका व्यक्तिले कानूनद्वारा तोकिएको प्रक्रिया र कार्यविधि पूरा गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था सबैले पालना गर्नुपर्छ। कानूनको अज्ञानता वा अनभिज्ञता क्षम्य हुँदैन भन्ने कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुसार मलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया थाहा नभएको र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा जान असमर्थ रहेकी हुँदा अर्कै व्यक्तिलाई पैसा दिएर आफ्नो नागरिकता बनाउन लगाएको भन्ने पुनरावेदक

प्रतिवादीको कथनलाई कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुकूलको कार्य मान्न नमिल्ने ।

- कानूनले गर्नु हुँदैन भनी बर्जित गरेको कार्य गरेको अवस्थामा कानूनले निर्धारण गरेको सजायको भागिदार हुनु नै पर्ने हुन्छ । कानूनन निषेधित कार्य गर्ने र गराउने दुवै कार्य गैरकानूनी मानिने हुँदा त्यस्तो निषेधित कार्य आफैँले उपस्थित भई नगरी अर्को व्यक्तिबाट गराएको भन्ने आधारमा कानूनद्वारा निर्धारण गरेको सजायबाट कसैले छुटकारा पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता

प्रेमराज सुवेदी

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३)

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जिल्ला न्या. श्री उमेशप्रसाद लुइटेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरीप्रसाद घिमिरे

आदेश

स.का.मु.प्र.न्या. सुशीला कार्की : पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।३।३२ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

जिल्ला पर्सा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १८ स्थित पूर्वमा वीरगञ्ज बसपार्क जाने

सडक, पश्चिममा घण्टाघर जाने रिडरोड सडक, उत्तर र दक्षिणमा बाईपास सडक यति चार किल्लाभिन्न पर्ने भानुचोक सडकमा छुल्लीम डौमा लामाको शरीर तथा झोलासमेतको कानूनबमोजिम खानतलासी लिँदा कम्प्युटरबाट स्केनिङ्ग गरिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि, छुल्लीम डौमा लामाको नामको शरणार्थी परिचयपत्र, भारू रु.१,०००।- र ५,००।- दरका जम्मा रु.२८,०००।- रकम, तिब्बतीयन महिला संघको छुल्लीम डौमा लामाको नामको परिचयपत्रसमेतका चिजवस्तु सामान फेला परेको भन्नेसमेत व्यहोराको **खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।**

मिति २०६९।६।२० गते अ.प्र.पोष्ट वीरगञ्ज बसपार्कमा मेरो कमाण्डमा खटिएको टोली गस्ती गर्दै सो दिनको १२.०० बजेको समयमा जिल्ला पर्सा वीरगञ्ज उप महानगरपालिका वडा नं. १८ भानुचोकमा एक जना महिलालाई शंकास्पद अवस्थामा भेटी निजको नाम थर सोधपुछ गर्दा जिल्ला रामेछाप गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने सोनम लामाकी छोरी वर्ष ५५ की छुल्लीम डौमा लामा भनी बताएको शंका लागी निजको शरीर खान तलासी गर्दा निजको साथमा रहेको झोलाबाट कम्प्युटरबाट स्केनिङ्ग गरिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि, छुल्लीम डौमा लामाको नामको शरणार्थी परिचयपत्र, भारू १०००।- दरको नोट थान २७ र रु.५००।- दरको थान २ समेतको जम्मा रु.२८०००।- फेला परेको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **प्र. ना.नि. हस्तबहादुर ताम्राकारको प्रतिवेदन ।**

छुल्लीम डौमा लामालाई नागरिकताको सद्धे कित्ते सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्नुपर्ने र निजबाट बरामद भएको भारतीय मुद्राको सम्बन्धमा विदेशी मुद्रा ओसार पसार तथा कारोबार गरेको अभियोगमा समेत मुद्दा चलन सक्ने भएकाले सोसम्बन्धी कारवाही सम्बन्धित निकायबाट चलाई सोको कारवाहीपछि छुटी जाने

बखत अध्यागमनसम्बन्धी कारवाहीको लागि यस विभागमा उपस्थित गराउने भन्नेसमेत व्यहोराको अध्यागमन विभाग काठमाडौंको पत्र ।

मिति २०६९।६।२० मा म नेपालको वीरगञ्जबाट पारीपट्टी भारतको बजारमा कपडा खरिद गर्न वीरगञ्ज बसपार्क हुँदै जाने क्रममा सो स्थानको प्रहरीले चेक जाँच गरी मेरो झोला खानतलासी गर्दा रङ्गीन फोटोकपी मिसिनबाट फोटोकपी गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्रसमेत बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सामानसाथ वीरगञ्ज प्रहरी कार्यालयमा लगेको हो, मेरो साथमा रहेको झोलाबाट बरामद भएको नागरिकता प्रमाणपत्रको फोटोकपी मैले नागरिकता बनाई सकेपछि काठमाडौंमा स्केनिङ्ग गरी बनाएको हो, सक्कली नागरिकता प्रमाणपत्र अहिले कहाँ छ मलाई थाहा छैन, डेरा कोठा सर्दा हराएको हो, पहिले नागरिकता बनाउँदा मसँग एकजना केटा मान्छे साथै आएका थिए, निजको नाम, थर, वतनबारे मलाई केही थाहा छैन, निजले नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाएर मलाई दिएका हुन्, नेपाली नागरिकता बनाइसकेपछि मसँग आउने केटा मान्छेले मबाट रु.७,०००।- लिएका हुन्, निज केटा मान्छेलाई मैले देखे पनि चिन्दिन, नागरिकता बनाएपछि निज सम्पर्कमा पनि छैनन्, भेटघाट पनि भएको छैन, उक्त मुचुल्कामा उल्लिखित नागरिकता, भारतीय रूपैयाँ, मेरो नामको तिब्बतियन शरणार्थी परिचयपत्रसमेत चिजवस्तुहरू मेरो साथबाट बरामद भएको हो । मेरो बाबु आमा, पति तिब्बतियन हुन्, आमाले तेरो जन्म रामेछाप जिल्ला गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ मा भएको भनेको आधारमा मैले नागरिकता बनाउँदा उक्त वतन मेरो हो भनी लेखाई दिएको हुँ, उक्त ठेगानामा म बसोबास गरेको छैन, अचल सम्पत्ति के कति छ छैन, मलाई थाहा छैन, भारतमा आउन जान सजिलो हुने हुँदा सो प्रयोजनको लागि नागरिकता बनाएको हुँ, नागरिकतामा उल्लिखित ठेगानामा नै मेरो जन्म भएको हो भन्ने अन्य सबुद प्रमाण

मसँग केही छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामाको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान ।

स्थायी प्रहरी पोष्ट वीरगञ्ज पर्साबाट खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का भई प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामाको नामको क. ५०।१४६८ नं. को नेपाली नागरिकताबाट स्वयानिङ्ग गरी निकालेको नागरिकताको सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापमा खुलाई पठाइदिनु भनी पत्र लेखी पठाएकोमा गुम्देल १ निवासी छुल्टीम डौमा लामाका नाममा क. ५०।१४६८ नं. को नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र मिति २०४९।८।२१ मा यस कार्यालयबाट जारी भएको अभिलेखबाट नदेखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापको पत्र ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रामेछापबाट अनुसन्धान भई अभियोजनार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पर्न आएको किटानी प्रहरी प्रतिवेदन, खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामाको बयान कागज, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापको पत्रसमेतका मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामाले मिति २०४९।८।२१ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापबाट जारी भएको भनिएको नागरिकतामा आफ्नो जन्म स्थान रामेछाप जिल्ला गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ भएको, जन्म मिति २०१४।५।६ भएको भन्नेसमेतका व्यहोरा उल्लेख गरी नेपाली नागरिकताको झुठो, कित्तै प्रमाणपत्र खडा गरी प्रचलनमा ल्याएको वारदात कायम हुन आएकोले प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामालाई नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) को कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा २१(३) नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीले नेपाली नागरिकताको झुठो प्रमाणपत्र खडा गर्दा सरकारी अड्डाको छाप, सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखतसमेत झुठा बनाएको समेत देखिन आएकोले

उक्त कार्य मुलुकी ऐन, कित्ते कागजको महलको १ नं. विपरीत हुँदा सोही महलको ९ नं. र १२ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग पत्र।

मलाई देखाएको प्रमाणपत्र र शरणार्थी परिचयपत्र मैले बनाएको हो, जाहेरवालालाई चिन्दिन रामेछापमा जन्मे र हुर्केको हो, बाबुआमा तिब्बतियन हुन्। म नेपालमा जन्मेपछि नेपालमा बसेको नेपाली हुँ, बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित चिजवस्तु मबाट बरामद भएको हो। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो। मिति २०४९।८।२१ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापबाट क. ५०।१४६८ को नागरिकता साथीले भनेर बनाएको हो। हाल म साथीलाई चिन्दीन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी छुल्लिम डौमा लामाको अदालतसमक्षको बयान।

प्रतिवादी छुल्लिम डौमा लामाले झुठो विवरण उल्लेख गरी नेपाली नागरिकता झुठो कित्ते प्रमाणपत्र खडा गरी आफू तिब्बतियन शरणार्थी भएको व्यहोरालाई छिपाई सहजसँग नेपाल भारत आवत जावत गर्न प्रस्तुत नागरिकता खडा गरेको र नेपाल भारत आवत जावत गर्न र अन्य प्रयोगका लागि पनि प्रचलनमा ल्याई सरकारी अड्डाको छाप, सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत कित्ते गरेको पुष्टि हुन आएकाले नागरिकता प्रमाण-पत्र खडा गरेको मितिदेखि पक्राउ परेको मितिसम्म करिब २० वर्ष झुठा र कित्ते नागरिकता प्रचलनमा ल्याएको हुँदा प्रतिवादी छुल्लिम डौमा लामालाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) अनुसार पाँच वर्ष कैद र एक लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने र कित्ते कागजको १ नं. को कसुर गरेकाले ऐ. को १२ नं. अनुसार थप एक वर्ष कैदसमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको रामेछाप जिल्ला अदालतको मिति २०७०।७।१० को फैसला।

प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन कित्ते कागजको महलको ९ नं. को सजायको सम्बन्धमा केही नबोली

भएको हदसम्म उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले नेपालमा जन्मेका र नेपाली बाबु भएपछि जन्म भएकालाई जन्म र वंश दुवै आधारमाबाट नागरिकता दिने प्रस्ट व्यवस्था गरेको साथै नागरिकता ऐन, २०२० र नागरिकता ऐन, २०६३ ले पनि प्रस्ट गरेकोमा उक्त संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाका आधारमा म नेपालमा जन्मेको हुँदा म नेपाली भएका कारण मैले नेपाली नागरिकता पाएको हो। नेपालमा मेरा नातेदार चिन्न नसकेकी हुँदा नागरिकता प्राप्तिका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा आफैं उपस्थित हुन नसकी अर्को साथीमार्फत नागरिकता बनाउन लगाएकी र उक्त प्रमाणपत्र मैले नेपालबाट आफ्ना केटाकेटी भारतमा लैजाने प्रयोजनका लागि मात्र प्रयोग गरेकी छु। म नेपाली भए पनि तिब्बतियनहरूसँग बढी घुलमिल भएका कारण मेरो नागरिकता बनाउन अर्को साथीलाई लगाएकीले उक्त कित्ते नागरिकता बनाउनमा मेरो कुनै संलग्नता नरहेको हुँदा मउपरको अभियोग स्थापित गर्ने गरी भएको रामेछाप जिल्ला अदालतको फैसला अन्यायपूर्ण रहेकाले सो फैसला बदर गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी छुल्लिम डौमा लामाको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा कित्ते कागजको ९ नं. अनुसार सजाय नगरी कित्ते कागजको १२ नं. अनुसार थप सजाय गर्ने गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला प्रमाण मुल्याङ्कन र विश्लेषणको रोहमा फरक पर्न सक्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत,

जनकपुरको मिति २०७१।३।१८ गतेको आदेश ।

प्रतिवादी छुल्टीम डौमा लामाले निजको नामबाट सरकारी अड्डाको छाप, सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत कित्ते गरी नेपाली नागरिकताको झुठो कित्ते प्रमाणपत्र खडा गरी प्रचलनमा ल्याएको तथ्य पुष्टि भएकाले निजलाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र एक लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहरी भएको सुरु फैसलामा कसुरको प्रकृति हेर्दा कैद जरिवानाको हकमा केही उल्टी भई निज प्रतिवादीलाई तीन वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर्छ र कित्ते कागजको महलको ९ नं.बमोजिम रु. ५०।- थप जरिवानासमेत हुनुपर्नेमा सो नगरिएको हदसम्मको सुरु फैसला केही उल्टी भई थप रु. ५०।- जरिवाना हुने एवं ऐ.१२ नं. बमोजिम एक वर्ष थप कैद हुने ठहरेको हदसम्म रामेछाप जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको २०७१।३।३२ को फैसला ।

मेरी आमा तिब्बतियन भए पनि रामेछाप गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ मा मेरो जन्म भएको र म नेपाली नागरिक भएको र नागरिकता बनाउने प्रक्रियाका बारेमा मलाई केही थाहा नहुँदा र जिल्ला प्रशासन कार्यालयसम्म म जान नसक्ने भएकाले एकजना नचिनेका व्यक्तिलाई रु.७०००।- दिई नागरिकता बनाउन लगाएकीमा निजले तपाईँको नागरिकता यही हो भनी एउटा कागज दिएका थिए । मसँगबाट बरामद भएको नागरिकता भनिएको कागज नागरिकता नै होइन । स्केनिङ्ग नागरिकताको पनि फोटोकपीका आधारमा मुद्दा चलन सक्दैन । मलाई नागरिकता भनी दिएको भनिएको कागज नागरिकता नभएको भन्ने कुरा मुद्दा चलेपछि थाहा हुन आएको हो । मसँगबाट बरामद भएको फोटोकपीमा सरकारी छाप र सरकारी कर्मचारीको दस्तखत कित्ते भएको छैन र हराएको सक्कलमा पनि म स्वयम् सरिक भई

कुनै किसिमको झुठ्ठा विवरण दिने वा मुलुकी ऐन, कित्ते कागजको १ नं. को परिभाषाअन्तर्गतको कुनै कसुर गरेकी छैन । नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३)अनुसार नागरिकताको झुठ्ठो वा कित्ते प्रमाणपत्र खडा गरे वा बनाई प्रचलनमा ल्याएमा मात्र सजाय हुन सक्छ । तर मैले नागरिकताको झुठ्ठो वा कित्ते प्रमाणपत्र खडा गरे वा बनाएको होइन । एउटा अप्रमाणित फोटोकपीका आधारमा मलाई दोषी ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी अभियोगबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **प्रतिवादी छुल्टिम डौमा लामाको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।**

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रेमराज सुवेदीले प्रतिवादीले झुठो कित्ते नागरिकता नबनाएको र निजसँग रहेको नागरिकता भनिएको कागज नागरिकता नभई नागरिकताको स्क्याननिङ्ग गरी त्यसको पनि फोटोकपी रहेको हुँदा त्यस्तो कागजको आधारमा कसैलाई पनि मुद्दा चलाउन मिल्ने हुँदैन । प्रतिवादीलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र भनी अरु नै व्यक्तिले दिएको कागज तयार गर्ने कार्यमा यी प्रतिवादीको कुनै संलग्नता नै नरहेको र उक्त कागज बनाउन र सरकारी छाप र कर्मचारीको दस्तखत कित्ते गर्ने कार्यमा प्रतिवादीको कुनै संलग्नता नै नरहेको अवस्थामा अभियोग लगाई निजलाई कसुरदार ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोगबाट सफाई दिनु पर्ने भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गर्दा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा तिब्बतियन

नागरिक प्रतिवादी छुल्टीमा डौमा लामाले झुठ्ठा विवरण उल्लेख गरी नेपाली नागरिकताको झुठो कित्ते प्रमाणपत्र खडा गरेको, प्रचलनमा ल्याएको, सरकारी अड्डाको छाप, सरकारी कर्मचारीको दस्तखतसमेत कित्ते गरी निजले नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) र मुलुकी ऐन कित्ते कागजको महलको १ नं. विपरीत कसुर गरेको हुँदा नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) बमोजिम तथा मुलुकी ऐन, कित्ते कागजको महलको ९ नं. र १२ नं.समेतबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा प्रतिवादी छुल्टिम डौमा लामालाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) अनुसार पाँच वर्ष कैद र एक लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने र कित्ते कागजको १२ नं. बमोजिम एक वर्ष थप कैद सजाय ठहर गरी भएको रामेछाप जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको र प्रतिवादी छुल्टिम डौमा लामाको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा पुनरावेदन परेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले प्रतिवादीलाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१ (३) बमोजिम ५ वर्ष कैद र रु. एक लाख जरिवाना हुने ठहर गरी भएको फैसलामा केही उल्टी गरी प्रतिवादीलाई तीन वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर गरी तथा कित्ते कागजको ९ नं.बमोजिम रु. ५०।- जरिवाना हुनुपर्नेमा सो नगरिएको हदसम्म सुरुको फैसला केही उल्टी भई थप रु. ५०।- जरिवाना हुने र ऐ १२ नं.बमोजिम एक वर्ष थप कैद हुने ठहरेको हदसम्म सुरुको फैसला सदर हुने भनी गरेको फैसलाउपर प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परी इजलासमा पेस हुन आएको देखियो ।

३. यसमा आमा तिब्बतीयन भए पनि मेरो जन्म रामेछाप गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ मा भई म नेपाली नागरिक भएकाले नागरिकता बनाउने प्रक्रिया थाहा नहुँदा एकजना नचिनेका व्यक्तिलाई रु.७,०००।- दिई नागरिकता बनाउन लगाएकोमा निजले तपाईँको नागरिकता यही हो भनी एउटा कागज

दिएको, सो कागजको सक्कल प्रति हराएकाले त्यसको स्क्यानइङ्गको फोटोकपी मात्र रहेको, नागरिकता भनिएको उक्त कागज नागरिकता होइन भन्ने कुरा मुद्दा चलेपछि थाहा हुन आएको एवं मसँगबाट बरामद भएको फोटोकपीमा सरकारी छाप र सरकारी कर्मचारीको दस्तखत कित्ते भएको छैन र हराएको सक्कलमा पनि म स्वयम् सरिक भई कुनै किसिमको झुठ्ठा विवरण दिने वा कित्ते गर्ने कार्य नगरेको साथै एउटा अप्रमाणित फोटोकपीका आधारमा मलाई दोषी ठहर गर्न मिल्दैन भन्ने मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।

४. रामेछाप गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ मा जन्म भएकी नेपालको नागरिक भएको तर नागरिकता बनाउने प्रक्रिया थाहा नभएकाले रु.७,०००।- दिई अरु नै व्यक्तिलाई नागरिकता बनाउन लगाएकीले उक्त नागरिकता बनाउने कार्यमा मैले कुनै झुठ्ठा विवरण पेस गरेकी छैन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर तर्फ हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दा मिति २०६९।६।२० मा वीरगञ्ज बसपार्क हुँदै भारत जाने क्रममा प्रहरीले चेक जाँच गरी झोला खानतलासी गर्दा रङ्गिन फोटोकपी मेसीनबाट निकालिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रसहित बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सामान बरामद भएको, सो नागरिकताको प्रमाणपत्रको फोटोकपी नागरिकता बनाई सकेपछि काठमाडौँमा बनाएको, सो नागरिकता २०४९ सालतिर एकजना नचिनेका केटा साथीले बनाएर मलाई दिएका, सक्कल प्रमाणपत्र हराएकाले कहाँ छ थाहा छैन, नागरिकता बनाउँदा निज केटा मानिसले मसँग रु.७,०००।- लिएका र निजले मेरो नागरिकता बनाई दिएका, त्यसपछि निज मेरो सम्पर्कमा छैनन्, मेरो बुबा, आमा, पति तिब्बतीयन नागरिक हुन्, मलाई आमाले तेरो जन्म रामेछाप जिल्ला गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं.१ मा भएको भनेको आधारमा मैले नागरिकता बनाउन उक्त वतन लेखाई दिइएको हो, म सो ठाउँमा बसोबास गरेको पनि छैन, बुबा आमाको जग्गा जमिन

छ छैन केही थाहा छैन, मेरो बच्चाहरू भारतमा पढ्ने भएकाले भेट्न जाँदा वा आउँदा सजिलोका लागि नागरिकता बनाएको हुँ भनी कसुरमा साबित रही बयान गरेको र अदालतको बयानमा समेत मौकामा गरेको बयान व्यहोरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादीबाट बरामद भएको क ५०/१४६८ नं. को नागरिकता प्रमाणपत्र मिति २०४९।८।२९ मा यस कार्यालयबाट जारी भएको अभिलेखबाट नदेखिएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापको पत्रबाट खुल्न आएको पाइन्छ । रामेछाप जिल्लाको गुम्देल गाउँ विकास समिति वडा नं. १ मा सोनाम लामा, अयोटोन लामा र छेम्बा लामा भन्ने व्यक्तिहरू उक्त ठाउँ ठेगानामा बसोबास गरेको नपाइएको भन्ने प्रहरी सञ्चारको पत्रबाट खुल्न आएको पाइन्छ ।

५. मौकामा तथा अदालतमा बयान गर्दा नेपाली नागरिक हुँ भनी बयान गरे पनि निज प्रतिवादीले तिब्बतियन शरणार्थीको प्रमाणपत्रसमेत साथमा लिई हिँडेको अवस्था रहेको पाइयो । एकातिर नेपाली नागरिक भनी नागरिकताको प्रमाणपत्रसमेत बनाउन लगाई २० वर्षदेखि प्रयोग गरी आएको र अर्कोतिर तिब्बतियन शरणार्थीको प्रमाणपत्रसमेत लिई प्रयोग गरी हिँडेको अवस्था हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादी नेपाली नागरिक नरहेको कारण नागरिकता बनाउन आफू जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उपस्थित नै नभई अर्को व्यक्तिलाई पैसा दिएर कित्ते नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाउन लगाएको भन्ने देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिम झुठ्ठा विवरण उल्लेख गरी नेपाली नागरिकताको कित्ते प्रमाणपत्र बनाई प्रचलनमा ल्याएको र निजले सो नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाउन सरकारी छाप र कर्मचारीको छाप दस्तखतसमेत कित्ते गरी झुठ्ठो विवरणको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाएको तथ्य पुष्टि हुन आएको देखियो ।

६. नेपालको नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नका लागि संविधान तथा कानूनले निर्धारण

गरेको सर्त पूरा गरेका व्यक्तिले कानूनद्वारा तोकिएको प्रक्रिया र कार्यविधि पूरा गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट नागरिकताको प्रमाणपत्र लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था सबैले पालना गर्नुपर्छ । कानूनको अज्ञानता वा अनभिज्ञता क्षम्य हुँदैन भन्ने कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुसार मलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने कार्यविधि र प्रक्रिया थाहा नभएको र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा जान असमर्थ रहेकी हुँदा अर्कै व्यक्तिलाई पैसा दिएर आफ्नो नागरिकता बनाउन लगाएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको कथनलाई कानूनको मान्य सिद्धान्तअनुकूलको कार्य मान्न मिल्दैन । कानूनले गर्नु हुँदैन भनी बर्जित गरेको कार्य गरेको अवस्थामा कानूनले निर्धारण गरेको सजायको भागिदार हुनु नै पर्ने हुन्छ । कानूनन निषेधित कार्य गर्ने र गराउने दुवै कार्य गैरकानूनी मानिने हुँदा त्यस्तो निषेधित कार्य आफैँले उपस्थित भई नगरी अर्को व्यक्तिबाट गराएको भन्ने आधारमा कानूनद्वारा निर्धारण गरेको सजायबाट कसैले छुटकारा पाउन सक्दैन ।

७. पुनरावेदक प्रतिवादी छुल्टिम डौमा लामाले सरकारी अड्डाको छाप र सरकारी कर्मचारीको दस्तखत गरेको कित्ते देखिँदा सरकारी अड्डाको छाप र सरकारी कर्मचारीको दस्तखत कित्ते गरेको अवस्थामा के कस्तो सजाय हुनसक्छ भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, कित्ते कागजको ९ नं. र १२ नं. मा भएको व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । कित्ते कागजको ९ नं. अनुसार "लिखत जम्मै कित्ते नगरी अड्क वा व्यहोरासम्म घटी बढी पारी कित्ते गरेमा जति कुरा घटी बढी गरेको छ उति कुरामा मात्र सजाय गर्नुपर्छ । मितिसम्म अघि पछि पारेको रहेछ भने सो गर्दा बिगो खुलेकोमा जे जति बेहक हुने वा नोक्सान हुने गरी अघि पछि पारेको हो सोही बिगोको सयकडा पच्चीसले जरिवाना गर्नुपर्छ । बिगो नखुलेको मुद्दामा पचास रूपैयाँसम्म जरिवाना गर्नुपर्छ" भन्ने र ऐ. महलको १२ नं. मा "सरकारी अड्डाको छाप वा सरकारी काममा सरकारी कर्मचारीको छाप दस्तखत

वा सो छाप दस्तखत भएको सरकारी कागज कित्तै गर्नेलाई यसै महलको अरु नम्बरले हुने सजायमा एक वर्ष र उसै अड्डाको कर्मचारीले कित्तै गरेमा दुई वर्ष थप कैद हुन्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी छुल्लिम डौमालामाले झुठो विवरण दिई कित्तै नागरिकता बनाउन लगाएको तथ्य माथि विवेचित प्रमाणबाट पुष्टि भएको, निजको साँगाथबाट बरामद भएको क५०/१४८६ नं. को नागरिकता मिति २०४९।८।२९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापबाट जारी भएको भन्ने रेकर्डबाट नदेखिएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, रामेछापबाट खुलाई पठाएको देखिँदा सो नागरिकताको प्रमाणपत्रमा प्रयोग गरिएको सरकारी छाप र कर्मचारीको दस्तखतसमेत कित्तै भएको पुष्टि हुन आएकाले निज प्रतिवादीले कित्तै कागजको ९ नं. र १२ नं. द्वारा तोकिएको सजायबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने नदेखिँदा सो नं. बमोजिम सजाय गर्नुपर्ने देखियो ।

८. त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादीले झुठो वा कित्तै नागरिकता खडा गरेको भन्ने पुष्टि भएकाले निजको सो कार्य नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) विपरीतको कसुर भएको देखिँदा निजलाई के कस्तो सजाय हुने रहेछ भन्ने सम्बन्धमा ऐ. दफाको व्यवस्थालाई उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक नै देखिन्छ । नागरिकता ऐन, २०६३ को दा २१(३) मा "कसैले नेपाली नागरिकताको झुठो वा कित्तै प्रमाणपत्र खडा गरेमा वा बनाई प्रचलनमा ल्याएमा त्यस्तो कार्य गर्ने, गराउने व्यक्तिलाई एक वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद वा बीस हजारदेखि एकलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । पुनरावेदक प्रतिवादीले कित्तै नागरिकताको प्रमाणपत्र बोकी हिँडेको र प्रयोग गर्ने गरेको देखिए पनि सो प्रमाणपत्र बनाउने कार्यमा निज प्रतिवादीको प्रत्यक्ष संलग्नता नरही अर्कै व्यक्तिले प्रतिवादीसँग रकम लिई उक्त कित्तै नागरिकता बनाई दिएको र पुनरावेदक प्रतिवादीले

सो नागरिकताको फोटोकपी प्रचलनमा ल्याएको भन्ने प्रतिवादीको मौकाको बयान, अदालतमा भएको बयान तथा मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिँदा निज प्रतिवादीलाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) बमोजिम हदैसम्मको सजाय नगरी तीन वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेन भन्ने पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. अतः उल्लिखित तथ्य, कानूनी व्यवस्था तथा विवेचित आधार प्रमाण र प्रतिवादीको कसुरको प्रकृतिसमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रतिवादी छुल्लिम डौमालालाई नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा २१(३) बमोजिम ३ (तीन) वर्ष कैद र रु.५०,०००।- (पचास हजार रुपैयाँ) जरिवाना हुने र कित्तै कागजको महलको ९ नं. बमोजिम रु.५०।- थप जरिवाना र ऐ. को १२ नं. बमोजिम १ (एक) वर्ष थप कैद हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।३।३२ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्नु सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कडा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत: इन्दिरा शर्मा

इति संवत् २०७३ साल जेठ ३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७५९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त ईजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७३।०३।२४
०६९-WO-०५२०

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : बर्दिया जिल्ला जमुनी गा.वि.स. वडा नं. ६
बस्ने गणेशदत्त पौडेलसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : सहकारी संस्था लिमिटेड, जमुनी बर्दियासमेत

- विबन्धनको सिद्धान्तअनुसार कसैलाई पनि परस्पर विरोधी कुरा गर्ने अधिकार हुँदैन। सदनियतलाई प्रवर्द्धन गरी न्यायको संरक्षण गर्नु यस सिद्धान्तको उद्देश्य हो। आफूले एकपटक बोलेको कुराप्रति बचनवद्ध हुनुपर्दछ। आफूलाई फाइदा हुँदा एउटा कुरा र बेफाइदा हुँदा अर्को कुरा गर्ने छुट कसैलाई हुँदैन। जसले परस्पर विरोधी कुरा गर्छ उसको कुरा नसुनिन पनि सक्छ भन्ने मान्यता विबन्धनको सिद्धान्तको हो। स्वच्छ र सफाहातको सिद्धान्तबमोजिम अदालतमा उपचार माग्न आउने व्यक्तिले आफ्नो भएको व्यहोरा सही र उपयुक्त ढंगबाट प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। रिट निवेदनमा भएको तथ्यलाई कपटपूर्ण तवरले उल्लेख गर्छ भने त्यो कपटपूर्ण व्यवहारले निजलाई उपचार प्राप्त गर्नबाट अयोग्यसमेत

बनाउँछ। तथ्यलाई लुकाउने, तथ्यलाई बङ्ग्याउने कार्यले सफा हात र शुद्ध हृदय लिएर अदालतमा प्रवेश गरेको हो भन्न नसकिने।

- निवेदकहरूले कथंकदाचित कुनै बेला ऋण लिएको भए भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख गरी ऋण लिएको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ भने ऋण तिरिसकेपश्चात ऋण लिएको कार्यसमेत पुष्टि भएको अवस्था छ। कर्जा वा ऋण लिएपछि तोकिएको निश्चित समयमा तिर्नुपर्ने दायित्वसमेत स्वयम ऋणीको हुन्छ। सहकारी संस्थाबाट आफूलाई आवश्यक पर्दा र आफ्नो फाइदाका लागि ऋण लिने र तोकिएको अवधि र समयमा ऋण चुक्ता नगर्ने तथा संस्थाले आफ्नो प्रक्रियाबमोजिम कारवाही गरी घरजग्गा रोक्का राख्दा र लिलाम गर्दा सो कार्य बदर गराउन ऋण कर्जाको कारोबार गरेका छैनौं, कपाली वा वृष्टिबन्धक तमसुक गरिदिएका छैनौं भनी रिट निवेदन लिई अदालत आउने कार्यलाई स्वच्छ र सफाहात लिई अदालत प्रवेश गरेको हो भनी भन्न सकिने अवस्था नरहने।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकको तर्फबाट :

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिक्ता श्री
उद्धवप्रसाद पुडासैनी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(ख)(३)
- बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३

आदेश

स.का.मु.प्र.न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

हामी निवेदकहरूले विपक्षी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट कुनै ऋण कर्जाको कारोबार गरी कपाली वा दृष्टिबन्धक तमसुक गरी विपक्षीलाई दिएका छैनौं। विपक्षी सहकारी संस्थाको नामबाट मिति २०६७।१०।२० मा विपक्षी इन्द्रबहादुर वली व्यवस्थापक तथा विपक्षी सोमबहादुर गुरुङ अध्यक्षको हैसियतबाट २०६७ साल पौष मसान्तसम्मको हिसाब भनी हामी निवेदकले विपक्षी सहकारी संस्थाबाट लिएको ऋणको साँवा ब्याज ३५ दिनभित्र तिर्न बुझाउन नआएमा रोकका रहेको घर जग्गा लिलाम बढाबढ गरी असुल गरिने व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भनी सार्वजनिक स्थानमा सूचना प्रकाशित गरिएको रहेछ। मिति २०६७।११।१४ मा मालपोत कार्यालय, बर्दियामा गई हाम्रो नामको घरजग्गा के कसरी रोकका राखिएको हो भनी माग गर्दा रोकका राख्ने आदेश, निर्णय पत्र केहि छैन। हाम्रो मोठमा निम्नानुसार रोकका भएको जनिएको छ भनी मिति २०६७।११।१७ मा एउटा पत्रमार्फत हामीलाई जानकारी गराइयो। हामीले विपक्षीसँग कुनै ऋण माग फाराम भरी ऋण नलिएको, कुनै लिखत नगरी दिएको अवस्थामा अचानक मिति २०६७।१०।२० मा हामीलाई ऋण चुक्ता गर्न आउने बारे सार्वजनिक सूचना गा.वि.स.मा टाँस गरेको भन्ने व्यहोरा मिति २०६७।११।१४ मा थाहा पाई विपक्षी मालपोत कार्यालयमा गएर बुझ्दा रोककाको जानकारी पाएकोले मिति २०६७।११।२५ मा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा निषेधाज्ञाको निवेदन दायर गरेका थियौं। उक्त निवेदनमा उल्लिखित गैरकानूनी रोकका फुकुवा गरिदिन र विपक्षीको मिति

२०६७।१०।२० को सूचनाको कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने माग गरिएको थियो। सो मुद्दामा मिति २०६८।१०।११ मा निवेदन दाबी खारेज हुने ठहर्छ भनी भएको आदेशको जानकारी पुनरावेदन म्याद मिति २०६९।६।२१ मा बुझी लियोँ। सो मुद्दाबाट उल्लिखित गैरकानूनी रोकका निर्णय पत्राचार बदर भई रोकका घरजग्गा फुकुवा नहुने केवल लिलाम रोकिई यथास्थितिमा मात्र रहने अवस्था भएकोले उक्त रोकका बदर गरी फुकुवा गरी पाउन कानूनमा अन्य वैकल्पिक र प्रभावकारी कानूनी उपचारको मार्ग नभएको हुँदा बाध्य भई संविधान तथा कानूनले हामीलाई प्रदान गरेको कानूनको अगाडि समानताको अधिकार र सम्पत्ति आर्जन भोग चलनसमेतको अधिकारको प्रचलन गराई पाउने सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असाधारण क्षेत्रअन्तर्गत नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को १२, १३, १९, ३२, १०७(२) अन्तर्गत यो निवेदन लिई आएका छौं। हामीले विपक्षीसँगबाट ऋण नै नलिएको, कथंकदाचित कुनै बेला ऋण लिएको भए सोही समयदेखि नै ताकेता गरी कानूनबमोजिम मात्र असुलउपर गर्ने कारवाही गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थाविपरीत बिना लिखत ऋण देखाई १५ वर्षपछि आएर ऋण थियो भनी हाम्रो घरजग्गा रोकका राख्ने र सोही आधारमा आफूखुसी लिलाम गर्न खोज्ने कार्य कानूनी त्रुटिपूर्ण छ। दृष्टिबन्धक लिखत पारितबेगर यदि ऋण लेनदेन कारोबार भएको रहेछ, कुनै दुघर्टना परी घरायसी लिखत दैवी परेको रहेछ भने मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको १, २ र ४० नं. समेतका आधारमा कारवाही गर्न सकिनेमा सो केही नगरी यतिका वर्षपछि आएर आफूखुसी बिना लिखत प्रमाण हाम्रो जग्गा रोकका राख्ने भनी विपक्षी सहकारी संस्थाले गरेको निर्णय र सोका आधारमा मालपोत कार्यालय बर्दियालाई लेखेको पत्र, सो पत्रका आधारमा मालपोत कार्यालयले राखेको रोकका विपक्षी सहकारीले हामीलाई कर्जा चुक्ता गर्न आउनु भनी गरेको

सार्वजनिक सूचना पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रोक्का फुकुवा गरिदिनु भनी विपक्षी सहकारी संस्था र मालपोत कार्यालयका नाममा उपयुक्त आदेश जारी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. ५ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । विपक्षी नं. १, २, ३ र ४ का हकमा आफैँ वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

विपक्षीहरूले यसै रिट निवेदनकै विषयमा मिति २०६७।११।२९मा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन दर्ता गरी सो निवेदन खारेज भएपछि यसै सम्मानित अदालतमा पुनरावेदन दिई कानूनी उपचारको बाटो अवलम्बन गर्दागर्दै असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी आउन मिल्दैन । उक्त विषयमा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा दिएको निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको निवेदन खारेज भएपछि उक्त निवेदनको रूप विचार गरी करिब २ वर्ष पछि प्रस्तुत रिट निवेदन दिनलाई विपक्षीहरूलाई विलम्बको सिद्धान्तले अनुमति दिँदैन । त्यस्तै विपक्षीहरूको निवेदनको प्रकरण ३(ड) मा कथंकदाचित कुनैबेला ऋण लिएको भए सोही समयदेखि नै तरताकेता गरी कानूनबमोजिम असुल गर्नुपर्नेमा कानूनी व्यवस्थाविपरीत बिना लिखत ऋण देखाई १५ वर्षपछि

ऋण थियो भनी घरजग्गा रोक्का राखेको भनी उल्लेख गरेबाट विपक्षीहरूले एकातिर ऋण लिएको कुरा स्वीकार गरिराखेको कानूनी प्रक्रियाबमोजिमको ऋण असुलीको कारवाहीलाई निष्प्रयोजित पार्ने बदनियतसाथ दिएको छ । यसैगरी संस्थाको बहिखातामा विपक्षीहरूको नाममा रहेको ऋण रकमको सम्बन्धमा तथा आफ्नो जग्गाको विवरण संस्थामा कसरी प्राप्त भयो भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न नसक्नुका साथै विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुर सुनार स्वयम् अध्यक्ष हुँदाको अवस्था संस्थाको लिखतहरू जलाएको तथा चोरी भएको कुरा आफैँले जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा जिल्ला सहकारी कार्यालयमा समेत उजुरी जानकारी दिनुका साथै निज प्रेमबहादुर सुनार स्वयम्ले मिति २०५९।२।२० र २०५९।२।२३ मा समेत रकम लिई भरपाई गरिदिई रहेको अवस्था विद्यमान हुँदा हाल आएर यस सहकारी संस्थाबाट ऋण लिएको छैन, लिखत गरेको छैन, कानूनविपरीत जग्गा रोक्का राख्यो भन्नलाई विपक्षीहरू विवन्धित भएबाट विवन्धितको सिद्धान्तले समेत विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ । न्यायका लागि अदालतमा प्रवेश गर्दा स्वच्छ हृदय र सफा हात लिई प्रवेश गर्नुपर्दछ र तथ्य जस्तो छ सोही उल्लेख गरिनु पर्दछ । विपक्षीहरूबाट तेस्रो गरिएको छैन । कानूनबमोजिम दर्ता भई सञ्चालित यस संस्थामा करिब ७९३ सदस्य छन् भने विपक्षीहरू मात्र ऋणी सदस्य नभई अन्य ऋणी सदस्यहरूलाई पनि ऋण प्रवाह गरी आएको छ । विपक्षीहरूले लिएको ऋण रकमको समयमा साँवा ब्याज बुझाउन ताकेता गर्दा पनि नबुझाएकाले ऋण लिँदा सुरक्षणबापत रोक्का राखिएको जग्गा कानूनबमोजिम लिलाम गर्ने निर्णय गरी सोको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरिएको हो । द्वन्द्वको समयमा विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुर सुनार संस्थाको अध्यक्ष रहेकै अवस्था मिति २०५९।१।१९ मा संस्थाको भवनमा अपरिचित व्यक्तिबाट आगो लगाइएको उक्त अवस्थामा बचेको बहिखाता सेस्ताको

आधारमा लेखापरीक्षण गरी सोको जानकारी जिल्ला सहकारी कार्यालय, बर्दियामा पठाएको थियो । तत्पश्चात् पुनः मिति २०६०।६।२५ मा संस्थाको कोठाको सटरको ताला काटी ऋणीहरूको लालपुर्जा र तमसुकसमेतमा आगोलाई नष्ट पारी दिएको कुरा स्वयम् विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुरले जिल्ला प्रशासन कार्यालय तथा जिल्ला सहकारी कार्यालयसमेतमा उजुरी जानकारी दिएका छन भनेपछि आएर तत् अवस्थामा कागजात तथा तमसुक जलेको फाइदा आफूहरूले लिन सकिन्छ की भन्ने बदनियत पूर्वक तमसुक गरेको छैन भन्नेलगायतको झुठ्ठा व्यहोराको उल्लेख गरिदिएको छ । आ.व.२०५९।०६० सालमा भएको आगजनी तोडफोड पश्चात प्रतिकूल समयका कारण ऋणी सदस्यबाट तत्काल ऋण रकम असुलउपर गर्न सकिने अवस्था नभएको मौकाको फाइदा उठाई विपक्षीमध्येका ज्ञानेश्वर शर्मा गौतमले मा.पो.का. बर्दियामा रोक्का राखेको जग्गासमेत के कसरी रोक्का फुकुवा गरी अन्यत्र हक हस्तान्तरण गरेको जानकारी आएकोले संस्थाको निर्णयअनुसार सदस्यको ऋण असुलको लागि सुरक्षण गर्न अन्य जग्गा रोक्का राख्न पठाएको हो । यसरी संस्थाको निर्णयअनुसार विपक्षीहरूबाट ऋण असुलीका लागि सुरक्षणबापत राखेको विपक्षीहरूको नाउँको घरजग्गा रोक्का राख्ने भनी गरेको निर्णयका आधारमा मालपोत कार्यालय बर्दियाले गरेको रोक्कासमेतबाट विपक्षीको कुनै संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात परेको छैन । अतः विलम्बको सिद्धान्त, विवन्धनको सिद्धान्त एवं विपक्षीहरूले ऋण लिएको वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाणबाट समेत स्थापित भएको हुँदा विपक्षी निवेदकहरूको कुनै संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको श्री सहकारी संस्था लिमिटेड जमुनी बर्दियाको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

मालपोत ऐन, २०३४ (संशोधनसहित) को

दफा ८(ख)(३)मा प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कुनै बैंक, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा कुनै घरजग्गा रोक्का राख्न वा त्यसरी रोक्का राखिएको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखि पठाएमा मालपोत कार्यालयले तोकिएबमोजिम त्यस्तो घर जग्गा रोक्का राख्नु वा फुकुवा गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको र सहकारी संस्था लिमिटेड पनि सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित संस्था रहेकोले उक्त संस्थाले आफ्नो सदस्यहरूसँग आर्थिक कारोबार गर्ने भएकोले निजको पत्रबाट रोक्का राखिएको हो । विपक्षीको रिट निवेदनमा उल्लिखित विवरणको जग्गा नै जमुनी सहकारी संस्था लि. को पत्रानुसार रोक्का राखिएको मालपोत कार्यालयको अभिलेखमा रोक्का रहेको साथै सोही संस्थाको च.नं. ३१ मिति २०६७।५।२४ को पत्रानुसार ज्ञानेश्वर गौतमको नाममा रहेको पुनः नापीअनुसारको जमुनी वडा नं. ५ कि.नं. ६०३, १२२९, १२५१ एवं ऐ. को वडा नं.९ कि.नं. १२९३ को जग्गासमेत रोक्कामा रहेको । जमुनी सहकारी संस्थाले आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा जग्गा रोक्का राख्न लेखी पठाएको हुँदा मालपोत कार्यालयले रोक्कासम्म राखिएको हो । अतः विपक्षीहरूले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने हुँदा खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालतसमक्ष अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, बर्दियाको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मालपोत कार्यालय, बर्दियाको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनीले मालपोत ऐनबमोजिम सहकारी संस्थाले आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा घरजग्गा रोक्का राख्न लेखिपठाएको आधारमा कानूनबमोजिम मालपोत कार्यालयले रोक्कासम्म राखेको हो । सोबाहेक उक्त कार्यालयबाट अन्य कुनै

कार्य भएको छैन तसर्थ प्रस्तुत निवेदनको औचित्य नरहेको हुँदा खारेज होस् भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहस जिकिरसमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सो विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा, श्री सहकारी संस्था लिमिटेड, जमुनी बर्दियाले लिलाम गर्नका लागि सूचना प्रकाशित गरेका घरजग्गाहरू विपक्षीलाई धितो स्वरूप दृष्टिबन्धक लेखिदिई रोक्का रहेका जग्गाहरू होइनन्। मालपोत कार्यालयले बैंक तथा वित्तिय संस्थाले कोही व्यक्तिको घरजग्गा रोक्का राख्न लेखी पठाएकै आधारमा रोक्का राख्ने मालपोत ऐन २०३४ को दफा ८(ख) (३) को कानूनी व्यवस्था होइनाबैंक तथा वित्तिय संस्था ऐन, २०६३ ले बैंक तथा वित्तिय संस्थाको परिभाषाभित्र नपर्ने संस्थाले पत्र लेखेकै आधारमा निवेदकहरूको घरजग्गा रोक्का राखिरहन नमिल्ने भएकोले निवेदन मागबमोजिम गैरकानूनी रोक्का बदर गरी गैरकानूनी लिलाम नगर्नु नगराउनु तथा गैरकानूनी रोक्का फुकुवा हुने आदेश गरिपाउँ भन्ने माग दाबी रहेको देखिन्छ।

३. विपक्षीले यसै रिट निवेदनकै विषयमा मिति २०६७।११।२९ मा पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको माग गरी सो निवेदन खारेज भएपश्चात् कानूनी उपचारको बाटो अवलम्बन गर्दा गर्दै असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी निवेदन खारेज भएको २(दुई) वर्षपछि आएको तथा विपक्षीहरूले ऋण लिएको कुरा स्वीकार गरिराखेको अवस्थामा कानूनी प्रक्रियाबमोजिमको ऋण असुलीको कारवाहीलाई निस्प्रयोजित पार्ने बदनियत साथ रिट निवेदन दिएको देखिन्छ। विपक्षीमध्येका प्रेमबहादुर सुनार स्वयम् अध्यक्ष हुँदा संस्थाको लिखतहरू जलेको र चोरी भएको कुरा आफैँले जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला सहकारी कार्यालयमा

समेत उजुरी जानकारी दिएको र निज स्वयम्ले मिति २०५९।२।२० र मिति २०५९।२।२३ मा रकम लिई भरपाई गरिदिएको अवस्थामा हाल आएर रकम नलिएको, लिखत नगरेको, जग्गा रोक्का राख्यो भनेको भनी झुट्टा विवरण उल्लेख गरेको कारण विपक्षीहरूको रिट निवेदन विलम्बको सिद्धान्त, विवन्धनको सिद्धान्त प्रतिकूल एवं विपक्षीहरूले ऋण लिएको वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाणसमेत स्थापित भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्री सहकारी संस्था लिमिटेड, बर्दियाको लिखित जवाफ रहेको छ।

४. त्यसैगरी सहकारी संस्था लिमिटेड सहकारी ऐनबमोजिम स्थापित संस्था भएको र उक्तसंस्थाले आफ्ना सदस्यहरूसँग आर्थिक कारोबार गर्ने भएकोले मालपोत ऐन २०३४ को दफा ८(ख) (३) बमोजिम सहकारी संस्थाले आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा जग्गा रोक्का राख्न लेखी पठाएको हुँदा श्री सहकारी संस्था जमुनी बर्दियाको पत्रबाट घरजग्गा रोक्कासम्म राखेको हो। सोबाहेक अन्य कार्य भएको छैन तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, बर्दियाको लिखित जवाफ रहेको पाइयो।

५. श्री सहकारी संस्था लिमिटेड जमुनी बर्दियाको ऋण लिएका ऋणीहरूले सूचना प्रकाशित भएको ३५ दिनभित्र साँवा, ब्याज, र हर्जनासहित सम्पूर्ण रकम बुझाउनुपर्ने र नबुझाएका ऋणीहरूको रोक्का रहेको जग्गाहरू लिलाम बढाबढ गरिने सूचना प्रकाशित भएको साथै मालपोत कार्यालय, बर्दियाको मिति २०६७।११।१७ को सहकारी संस्था लिमिटेड जमुनीको रोक्का पत्रद्वारा जग्गा रोक्का रहेको जानकारीपत्रसमेत भएको मिसिलबाट देखिन्छ। त्यसैगरी रिट निवेदकमध्येका नवराज श्रेष्ठले सहकारी संस्था लिमिटेडको ऋण असुली रसिद नं. २२५ मिति २०७२।२।२२ को रसिद र ज्ञानेश्वर शर्मा गौतमले मिति २०७२।२।२० तथा प्रेमबहादुर सुनारले मिति २०७१।४।१९ रसिद नं. १४९ को रसिदबाट ऋण

बुझाइसकेको एवं गणेशदत्त पौडेल र यमकला भुर्तेलले बुझाउन बाँकी रहेको कुरा मिसिल संलग्न कागजातबाट देखियो । साथै पुनरावेदन अदालत, नेपालगञ्जमा मिति २०६७।११।२५ मा सोही विषयमा निषेधाज्ञाको निवेदन परी मिति २०६८।१०।११ मा उक्त अदालतले खारेज ठहर गरेको भनी जिकिर लिएको मिसिल संलग्न निवेदनबाट समेत देखिएको अवस्था छ ।

६. प्रस्तुत सन्दर्भमा विपक्षी निकायले लिखित जवाफमा जिकिर लिएका केही सिद्धान्तिक पक्षहरूको वारेमा विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक देखियो । विबन्धनको सिद्धान्तअनुसार कसैलाई पनि परस्पर विरोधी कुरा गर्ने अधिकार हुँदैन । सदनियतलाई प्रवर्द्धन गरी न्यायको संरक्षण गर्नु यस सिद्धान्तको उद्देश्य हो । आफूले एकपटक बोलेको कुराप्रति बचनवद्ध हुनुपर्दछ । आफूलाई फाइदा हुँदा एउटा कुरा र बेफाइदा हुँदा अर्को कुरा गर्ने छुट कसैलाई हुँदैन । जसले परस्पर विरोधी कुरा गर्छ उसको कुरा नसुनिन पनि सक्छ भन्ने मान्यता विबन्धनको सिद्धान्तको हो । स्वच्छ र सफा हातको सिद्धान्तबमोजिम अदालतमा उपचार माग्न आउने व्यक्तिले आफ्नो भएको व्यहोरा सही र उपयुक्त ढंगबाट प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । रिट निवेदनमा भएको तथ्यलाई कपटपूर्ण तवरले उल्लेख गर्छ भने त्यो कपटपूर्ण व्यवहारले निजलाई उपचार प्राप्त गर्नबाट अयोग्यसमेत बनाउँछ । तथ्यलाई लुकाउने, तथ्यलाई बङ्ग्याउने कार्यले सफा हात र शुद्ध हृदय लिएर अदालतमा प्रवेश गरेको हो भन्न सकिँदैन । रिट निवेदकहरूले कथंकदाचित कुनै बेला ऋण लिएको भए भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख गरी ऋण लिएको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ भने ऋण तिरी सकेपश्चात ऋण लिएको कार्यसमेत पुष्टि भएको अवस्था छ । कर्जा वा ऋण लिएपछि तोकिएको निश्चित समयमा तिर्नुपर्ने दायित्वसमेत स्वयम् ऋणीको हुन्छ । सहकारी संस्थाबाट आफूलाई आवश्यक पर्दा र आफ्नो फाइदाका लागि ऋण लिने र तोकिएको अवधि

र समयमा ऋण चुक्ता नगर्ने तथा संस्थाले आफ्नो प्रक्रियाबमोजिम कारवाही गरी घरजग्गा रोक्का राख्दा र लिलाम गर्दा सो कार्य बदर गराउन ऋण कर्जाको कारोबार गरेका छैनौं, कपाली वा दृष्टिबन्धक तमसुक गरिदिएका छैनौं भनी रिट निवेदन लिई अदालत आउने कार्यलाई स्वच्छ र सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको हो भनी भन्न सकिने अवस्था रहँदैन ।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण र सिद्धान्तसमेतबाट प्रस्तुत विषयमा पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परी निवेदन खारेज भई बसेको तथ्यलाई निवेदकले लुकाई प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत: यज्ञप्रसाद भट्टराई

इति संवत् २०७३ साल असार २४ गते रोज ६ शुभम् ।

निर्णय नं. १७६०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७३।०५।१०
०७२-W०-१०५६

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : नुवाकोट जिल्ला रालुकादेवी गा.वि.स.
वडा नं.६ को ऐ. ओखरपौवा गा.वि.स. वडा
नं. ३ ककनीमा बसोबास भई हाल कारागार
कार्यालय, नुवाकोटमा थुनामा रहेको बिरे भन्ने
याडचा तामाड

विरुद्ध

विपक्षी : नुवाकोट जिल्ला अदालत, नुवाकोट
विदुरसमेत

- सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष भेटी बुझाएको म्यादबाहेक म्याद वा सूचना पाउने सरोकारवाला व्यक्ति खोजतलास गर्दा फेला नपरेमा निजको घर, ढोका र भित्तामा समेत तामेल गरेको म्यादमा गा.वि.स./नगरपालिकाको प्रतिनिधिसमेत रोहवरमा राख्नुपर्ने मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. मा व्यवस्था रहेको देखिन्छ । कानूनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम नभएको कार्यले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन । यस्तो अवस्थामा कसैको कानूनी हक सामान्य त्रुटिको कारण गुमेको देखिएमा त्यस्तो

गुमेको कानूनी हक अदालतले प्रचलन गराउन आदेश जारी गर्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- म्याद कानूनबमोजिम रीतपूर्वक तामेल भएको हुँदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसलासमेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हनन् भएको मान्नुपर्ने अवस्था आउँछ । कुनै पनि व्यक्तिउपर चलेको मुद्दामा कानूनबमोजिम प्रतिवाद गर्न पाउने हकलाई हनन् गर्न मिल्दैन । आफूउपर लागेको अभियोगमा प्रतिवाद गर्न पाउने त्यस्तो कानूनी हक प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित हुने हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको काम कारवाहीले वैद्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता भोजेन्द्रबहादुर
खत्री र गणेशबहादुर गुरुङ

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०५३, वैशाख, नि.नं.६१२३
- ने.का.प. २०४४, नि.नं.३०१०
- ने.का.प. २०६८, मंसिर, नि.नं.८६६३,
पृ.१२७६

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको आवश्यक संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

म निवेदकलाई एककासी पक्राउ गरी विपक्षी नुवाकोट जिल्ला अदालतको तहसिल शाखाबाट मिति २०७२।८।२० गते १४ वर्ष कैद ठेकी च.नं. ९६८ मार्फत मलाई कैदी पुर्जी दिई विपक्षी कारागार कार्यालय, नुवाकोटमा कैदमा राख्न पठाइएकोले हाल म थुनामा छु। मलाई के कुन कारणले १४ वर्ष कैद सजाय हुने रहेछ र मलाई के कुन मुद्दा चलेको रहेछ भन्ने सम्बन्धमा बुझ्दा मउपर विपक्षी नुवाकोट जिल्ला अदालतमा मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दा चली मेरो नाममा नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट नुवाकोट जिल्ला रालुकादेवी गा.वि.स. वडा नं. ६ को वतन खुलाई ७० दिने म्याद जारी भएको रहेछ। मउपर मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दा दायर भएको र फैसला भएको मलाई थाहा छैन। मेरो नाममा जारी भएको म्याद इलाका प्रहरी कार्यालय खरानीटारका प्रहरी कर्मचारीले मलाई खोज तलास गर्दा फेला नपरेको भनी मेरो घरको भित्तामा टाँस गरेको व्यहोरा उल्लेख गरी तामेली व्यहोरा जनाई बुझाएपछि म मुद्दामा अनुपस्थित रहेको भनी मिति २०६७।१।१६ मा मुद्दा मुलतबीमा राखी मिति २०७०।१।१२ मा मुलतबीबाट जगाई मिति २०७०।१२।१८ मा विपक्षी नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट मलाई १० वर्ष कैद सजाय र रु. १,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर्याई फैसला भएको कुरा सो फैसलाको नक्कल सारी हेर्दा थाहा जानकारी हुन आयो। मेरो घरमा बुबा आमा, दाजु भाइ र दिदी बहिनीसमेत भएकोमा तामेली म्यादमा निजहरू घरमा फेला परे नपरेको र निजहरूले मेरो नामको म्याद बुझ्न माने नमानेको केही उल्लेख भएको छैन।

मलाई कैदी पुर्जी दिई थुनामा राख्न पठाए पछि मउपर चलेको मुद्दामा मलाई कैद सजायसमेत भएको जानकारीपश्चात् म निवेदकले नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट भएको उक्त फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तप्रतिकूल भएको हुँदा फैसला बदर गरी मुद्दामा

पुर्पक्षलगायत प्रतिवाद गर्न पाउन सोही अदालतमा उजुरी / निवेदन गरेको थिएँ। फैसलाउपर पुनरावेदन नपरेको अवस्थामा फैसला बदरको निवेदन / उजुरी सो अदालतमा दर्ता हुने हो। तर नुवाकोट जिल्ला अदालतका स्नेस्तेदारले मिति २०७२।१।१७ मा एक पटक जिल्ला अदालतले फैसला गरिसकेको मुद्दामा पुनः सोही अदालतले सोही फैसला बदरको उजुरी लिई कारवाही गर्ने कानूनी व्यवस्था नहुँदा प्रस्तुत निवेदन / उजुरी पत्र दर्ता गर्न मिल्ने देखिएन, दरपीठ गरी दिएको छ भन्ने व्यहोराले मेरो निवेदन दरपीठ गरियो। स्नेस्तेदारको सो आदेशउपर मैले नुवाकोट जिल्ला अदालतमा गरेको निवेदनमा पनि स्नेस्तेदारको मिति २०७२।१।१७ को आदेश सो अदालतबाट मिति २०७२।१।२३ मा सदर भएको छ। उक्त आदेश पनि बेरीतको भएको हुँदा बदर गरी पाउन मैले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. को निवेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले मिति २०७२।१।१८ मा सदर गरेको छ। यसरी मैले दिएको उजुरी/निवेदन दरपीठ भएको र सोउपर तह तह बदरको निवेदन गर्दा पनि स्नेस्तेदारको दरपीठ आदेश सदर भएकाले दरपीठ आदेश र फैसलासमेत बदर गरी पाउँन प्रस्तुत रिट निवेदन पेश गरेको हो।

मलाई कैदमा राख्नुपर्ने कारण मउपर दायर भएको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा भएको कैद सजाय र जरिवानालाई लिइएको छ। जबकी उल्लिखित मुद्दा दायर भएको सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। मलाई मुद्दा परेको भए मुद्दामा प्रतिवाद गर्नेसमेतको मौका दिइनु पर्दथ्यो। मेरो नाममा जारी भएको म्याद मेरो बसोबास नभएको घरको भित्तामा टास गरी तामेल भएको भन्ने तामेली व्यहोरालाई आधार मान्न मिल्दैन। म्याद कानूनबमोजिम तामेल भएको हुनुपर्छ। मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. को देहाय १ मा अदालतबाट समेत जारी हुने समाह्वान एवं इतलायनामा म्याद, पुर्जी र सूचना तामेल गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि र

प्रक्रियाको व्यवस्था भएको देखिन्छ । सोबमोजिम म्याद तामेल गर्न जाने कर्मचारीले सम्बन्धित म्याद पाउने मानिस जहाँ फेला परे पनि निजलाई बुझाउन हुन्छ । त्यो रीतपूर्वक मानिन्छ । त्यसबाहेक सम्बन्धित व्यक्ति फेला नपरे वा नचिने निजको ठेगानामा गई बुझी घर डेरा पत्ता लगाई मानिस चिनी सम्बन्धित गाउँ विकास समिति / नगरपालिकाको सदस्य वा सचिव र अरू स्थानीय भलाद्मी दुई जना रोहवरमा राखी रीत पुर्याई म्याद, पुर्जा र सूचना दिए / बुझाए तामेल गरेको मितिसमेतका आवश्यक व्यहोरा लेखी सम्बन्धित व्यक्ति भेट भए निजलाई, निज भेट नभए वा खोज तलास गर्दा फेला नपरे म्याद पाउनेका एकाघरका उमेर पुगेका कुनै व्यक्तिलाई दिई र निजहरू पनि भेट नभए वा भेट भएपनि बुझिलिएन भने सम्बन्धित गाउँ विकास समिति / नगरपालिकाका प्रतिनिधि वा सचिवसमेतको रोहवरमा घर डेराको ढोकामा सबैले देख्ने गरी टाँस गर्नुपर्नेमा इलाका प्रहरी कार्यालय खरानीटारका प्रहरी कर्मचारीले सोबमोजिम टाँस गरेको छैन । यस प्रकार मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं को रीत नपुगेको म्यादको आधारमा भएको फैसला कानून प्रतिकूल छ ।

मैले मउपर चलेको मुद्दाको न्यायिक कारवाहीको क्रममा प्रतिवाद गर्न र आफ्नो भनाइ राख्न समुचित सुनुवाइको मौका पाउनु पर्नेमा बेरीतको तामेली म्यादको कारण सुनुवाइको मौका पाएको छैन । अर्थात् नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट मलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरिएन । मिति २०६५।१२।२० गते तामेल भएको भनिएको मेरो नामको म्याद घरको भित्तामा टाँस भएको म्याद तामेली पर्चाबाट देखिन्छ । घरको भित्तामा टाँस भएको म्यादमा अर्कै मानिसलाई रोहवरमा राखिएको छ । गा.वि.स. पदाधिकारीलाई रोहवरमा राखिएको छैन । आरोपित व्यक्तिलाई रीतपूर्वक म्याद तामेल नगराई मुद्दाको कारवाही किनारा गर्न मिल्दैन । गरिएमा अ.बं. ११० नं. र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुन्छ । साथै म्यादवालालाई चिनी बुझाएको

अवस्थाबाहेकमा घर डेरामा तामेल गरेको म्याद पुर्जामा स्थानीय प्रतिनिधि रोहवरमा नराखेमा त्यस्तो म्याद रीतपूर्वक मान्न नमिल्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएबाट समेत मेरो नाममा तामेल भएको भनिएको मिसिल संलग्न म्यादमा अ.बं. ११० नं.समेतको रीत पुगेको छैन ।

मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दा फौजदारी मुद्दा हो । फौजदारी मुद्दामा जारी हुने समाह्वान मुलुकी ऐन, अ.बं. ९९ नं. बमोजिम ऐ. १०४ नं. को नमुनाबमोजिम हुनुपर्दछ । तर मेरो नामको म्याद अ.बं. १०४ मा उल्लिखित नमुनाविपरीत छ । मेरो नामको म्याद बेरीतको भएको अवस्थामा पुनः म्याद जारी गर्ने र मुलतबीमा राख्ने सम्बन्धमा कुनै विचार गरिएको छैन । मुद्दाको कार्यविधिगत हिसाबले उक्त फैसला मिलेको छैन । one party hearing को आधारमा गरिएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको प्रस्ट छ । आरोपित व्यक्तिले आरोपको विषयमा सफाईको मौका पाउनु पर्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त पनि हो । यसरी मेरो नाममा जारी भएको म्याद बेरीतको हुनुको साथै कार्यविधिगत त्रुटिले भएको फैसला मान्य हुन नसक्ने हुँदासमेत मेरो नाममा पुन म्याद जारी गरी मुद्दामा प्रतिवाद गर्न पाउनु पर्नेमा प्रतिवाद गर्न नदिई एकपक्षीयरूपमा भएको त्रुटिपूर्ण फैसलाको आधारमा मलाई थुनामा राख्न मिल्दैन । त्यसैले मैले फैसला बदर गरी मुद्दाको कारवाहीमा सरिक गराई पाउन दिएको निवेदन विपक्षी नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट दरपीठ भएको, सो आदेश तहत सदर भएको कार्यले मेरो नेपालको संविधानको धारा १७, १८, २० र २१(१)(२) प्रदत्त संवैधानिक हकमा आघात पुगेको हुँदा नुवाकोट जिल्ला अदालतका स्त्रेतेदारको मिति २०७२।११।१७ र अदालतको मिति २०७२।१२।३ को आदेश सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७२।१२।१८ को बेरीतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म

निवेदकलाई मुद्दामा पुर्णक्षलगायत प्रतिवाद गर्ने मौका दिनु भन्ने व्यहोराले विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले निवेदकको तर्फबाट यस अदालतमा पेस गरेको रिट निवेदन ।

विपक्षीहरूबाट १५ दिनभित्र लिखित जवाफ मगाई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७३।३।५ को आदेश ।

नुवाकोट जिल्ला अदालतको च.नं. ९६८, मिति २०७२।८।२०, प.सं. २०७२/७३ को कैदीपुर्जाअनुसार निवेदकलाई यस कारागार कार्यालयमा कैदमा राखिएको कार्यमा कानूनको त्रुटि नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले विपक्षी कारागार कार्यालय, नुवाकोटको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकउपर चलेको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा नुवाकोट जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१२।१८ को फैसलाले निवेदकलाई १० वर्ष कैद र १ लाख जरिवाना हुने ठहर गरेकोले सो कैद एवं जरिवाना असुलउपर गर्न नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट निवेदकलाई कैदी पुर्जा दिई थुनामा पठाएको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराले पुनरावेदन अदालत, पाटनको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको मिति २०७०।१२।१८ को फैसलाले निवेदकलाई १० वर्ष कैद सजाय र रु. १,००,०००/- जरिवाना हुने ठहरी भएको फैसलाको आधारमा कैद सजाय १० वर्ष र जरिवानाबापतको ४ वर्षसमेत १४ वर्ष कैद सजाय भुक्तान गर्न स्त्रेस्तेदारबाट कैदी पुर्जा दिइएको हो । निवेदकले फैसला बदर गरी मुद्दामा सरिक हुन पाउँ भनी निवेदन दिएको भए तापनि फैसला गर्ने अदालतबाट नै फैसला बदर गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदकबाट दायर भएको निवेदन / उजुरी यस अदालतका स्त्रेस्तेदारबाट दरपीठ भएको

हो । सो दरपीठ आदेश बदर गरी पाउन निवेदकले यस अदालतमा अ.बं. ६१ नं. को निवेदन दिएकोमा पनि स्त्रेस्तेदारबाट भएको दरपीठ आदेश कानूनसम्मत देखिँदै सदर भएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट समेत सो आदेश सदर भएको कार्यले निवेदकको संवैधानिक हक हनन् नहुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले नुवाकोट जिल्ला अदालतको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विद्वान् अधिवक्ता श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्री र श्री गणेशबहादुर गुरुडले निवेदक हाप्रो पक्षउपर चलेको भनिएको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा तामेल भएको म्याद बेरीतको छ । मुलुकी ऐन अ.बं. ११० नं. ले म्याद / सूचना तामेल गर्ने कार्यविधि निश्चित गरेको छ । सोबमोजिम म्याद तामेल गर्न जानेले चिने फेला पारेमा जहाँ फेला परेको हो त्यहाँ बुझाउन हुन्छ । तर सम्बन्धित म्याद पाउने मानिस फेला नपरेमा वा निजको घर ठेगानामा गई खोज तलास गर्दा पनि फेला नपरेको कारणले घर भित्तामा म्याद तामेल भएको भन्न गा.वि.स. / नगरपालिकाका प्रतिनिधिको रोहवरमा टास भएको हुनुपर्दछ । गा.वि.स. / नगरपालिकाको प्रतिनिधिलाई रोहवरमा नराखीसमेत तामेल भएको म्याद वा सूचनाले आरोपित व्यक्तिले मुद्दामा जानकारी पाएको मान्न मिल्दैन । निवेदकउपर चलेको मुद्दाको म्याद घरको भित्तामा टाँस गर्दा गा.वि.स. प्रतिनिधिलाई रोहवरमा राखिएको छैन । बेरीतको म्यादलाई रीतपूर्वक मान्दा मुद्दा एकपक्षीय हुने कुरामा विवाद छैन । एकपक्षीय सुनुवाइको आधारमा भएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुन्छ ।

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कुनै निर्णयबाट कसैको हकमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ । सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको

निर्णयले न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिकता प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने कुरा स्थापित भइसकेको छ । निर्णय एवं फैसला स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउन प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अवलम्बन गर्नुपर्दछ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अवलम्बन नगरी गरिएको काम कारवाही एवं फैसलाबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त स्वतन्त्रता, समानता र न्यायसम्बन्धी हकमा आघात पुग्ने हुँदा मुद्दामा प्रतिवाद गर्न मौका दिई मुद्दाको कारवाही किनारा गरिनु पर्नेमा मिति २०७०।१२।१८ को फैसला बदर गरी प्रतिवादको मौका पाउनको समेत पेस भएको निवेदन / उजुरी दरपीठ गर्ने स्त्रेस्तेदारको मिति २०७२।११।१७ एवं अदालतको मिति २०७२।१२।३ को आदेश सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७२।१२।१८ को आदेश नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मागबमोजिम विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको बहससमेत सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक नुवाकोट जिल्ला अदालतको मिति २०७२।८।२० को कैदी पुर्जिले विपक्षी कारागार कार्यालयमा कैदमा रहेको तथ्यमा विवाद देखिएन । त्यसरी कैदमा बसेपश्चात निवेदकले आफूसमेतउपर चलेको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा जारी भएको ७० दिने म्यादमा गा.वि.स. / नगरपालिकाको प्रतिनिधि रोहवरमा नराखेको समेतका कारण म्याद बेरीतको हुनुको साथै फौजदारी मुद्दामा फरार प्रतिवादीको हकमा वारेण्ट जारी नगरेको र कानूनबमोजिम नमुनासमेत नमिलेकोले मिति २०७०।१२।१८ मा कसुरदार ठहर गरी भएको फैसला बदर गरी मुद्दाको कारवाही

प्रक्रियामा प्रतिवाद गर्ने मौका पाउनसमेत नुवाकोट जिल्ला अदालतमा दिएको निवेदन सो अदालतका स्त्रेस्तेदारबाट मिति २०७२।११।१७ दरपीठ गर्ने गरी भएको आदेश नुवाकोट जिल्ला अदालतका न्यायाधीशबाट मिति २०७२।१२।३ मा र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७२।१२।१८ मा सदर भएको कार्यबाट संविधान प्रदत्त, स्वतन्त्रता, समानता, न्यायसम्बन्धी हकमा आघात पुगेको अतिरिक्त स्वच्छ सुनुवाइको मौका नदिई भएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा उल्लिखित तह तह सदर भएका दरपीठ आदेश एवं मिति २०७०।१२।१८ मा भएको फैसलासमेत नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) को आधारमा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मुद्दामा पुर्पक्ष गर्न, प्रतिवाद गर्न मौका दिनु भन्नेसमेत व्यहोराले विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराले निवेदन दिएको देखिन्छ ।

३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा मुद्दाको हकमा मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा निज नामको म्याद रीतपूर्वक तामेल भई मुद्दा फैसला भएको र फैसलाबमोजिम कैद सजाय भुक्तान गर्न कैदी पुर्जा दिएको हो भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ भने फैसला बदरको निवेदनको हकमा फैसला बदर गरी पाउन दिएको निवेदन सोही अदालतले फैसला बदरको उजुरी लिई कारवाही गर्न नसक्ने हुँदा दरपीठ भएको हो भन्नेसमेतका व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४. मुलुकी ऐन, अ. बं. ११० नं. को देहाय १ मा समाह्वान, इतलायनामा, म्याद पुर्जी सूचना तामेल गर्न खटिएका सरकारी कर्मचारीले सम्बन्धित म्याद पाउने व्यक्ति चिने जहाँ फेला परे पनि निजलाई बुझाउन हुन्छ । सम्बन्धित व्यक्ति फेला नपरे वा नचिने निजको ठेगानामा गई बुझी घर डेरा पत्ता लगाई मानिस चिनी सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा सचिव र अरु स्थानीय भलादमी दुईजना

रोहवरमा राखी वेटिकटवाला समाह्वान, इतलायनामा, म्याद, पुर्जा र सूचना दिए तामेल गरेको दिन मिति लेखी सम्बन्धित व्यक्ति भेट भए निजैलाई निज भेट नभए त्यसका उमेर पुगेको एकाघरका उमेर पुगेका कुनै व्यक्तिलाई दिई र निजहरू पनि भेट भएन वा भएपनि बुझी लिएन भने त्यसको घर डेराको ढोकामा सबैले देख्ने गरी टाँस्नु पर्दछ भन्नेसमेतको कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले म्याद, सूचना र पुर्जासमेत तामेल गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कार्यविधिको निर्देश गरेको तथ्यमा विवाद छैन।

५. यी रिट निवेदकउपरसमेत नुवाकोट जिल्ला अदालतमा मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दा चलेको तथ्यमा पनि विवाद छैन। यस अदालतको मिति २०७३।३।१७ को आदेशले प्रमाणमा आएको उक्त ०६९-CR-००५५ को मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दाको मिसिल अध्ययन गर्दा नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।१२।२ मा यी निवेदक / प्रतिवादीको नामको ७० दिने म्याद र वारेण्ट यसै साथ पठाएको छ, तामेल गरी पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोरा जिल्ला प्रहरी कार्यालय नुवाकोटमा पत्राचार भएको देखिन्छ। सोबमोजिम जिल्ला प्रहरी कार्यालयले मातहत इलाका प्रहरी कार्यालय खरानीटारलाई म्याद पुर्जा एवं वारेण्ट पुर्जा तामेल गर्न भनेकोमा इलाका प्रहरी कार्यालय खरानीटारबाट खटेका कर्मचारीले निवेदकको खोजतलास गर्दा फेला नपरेकोले निजको नामको म्याद रालुकादेवी गा.वि.स. वडा नं. ६ स्थित घरको भित्तामा टाँस गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त मुद्दामा वादी नेपाल सरकारले निवेदकउपर दायर गरेको अभियोग पत्रमा निवेदकको ठेगाना नुवाकोट जिल्ला रालुकादेवी गा.वि.स. वडा नं. ६ छापथोक उल्लेख भएकोमा मिसिल संलग्न रहेको मिति २०६६।११।१३ को अंश रोक्का मुचुल्कामा पनि निवेदकको ठेगाना नुवाकोट जिल्ला रालुकादेवी

गा.वि.स वडा नं. ६ छापथोक उल्लेख भएबाट समेत निवेदकको घर ठेगाना नुवाकोट जिल्ला रालुकादेवी गा.वि.स. वडा नं. ६ **छापथोक** हो भन्ने देखिन आयो। तर मिति २०६५।१२।२० को म्याद तामेली पर्चामा रालुकादेवी गा.वि.स. वडा नं. ६ भन्दापछि **"छापथोक"** उल्लेख भएको नदेखिँदा निवेदक / प्रतिवादीको खास ठेगानामा कानूनअनुरूप म्याद तामेल भएको देखिएन।

६. त्यसै गरी निवेदक / प्रतिवादी नामको म्याद तामेल गर्नसमेतको लागि खटी गएका इलाका प्रहरी कार्यालय खरानीटारका प्रहरी कर्मचारीले निवेदकलाई प्रत्यक्ष भेटी चिनी म्याद बुझाएको भन्ने नदेखिई खोजतलास गर्दा फेला नपरेको हुँदा निजको घरको भित्तामा टाँस गरेको भन्ने कुरा मिति २०६५।१२।२० को तामेली म्यादबाट देखिन्छ। सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रत्यक्ष भेटी बुझाएको म्यादबाहेक म्याद वा सूचना पाउने सरोकारवाला व्यक्ति खोजतलास गर्दा फेला नपरेमा निजको घर, ढोका र भित्तामा समेत तामेल गरेको म्यादमा गा.वि.स./नगरपालिकाको प्रतिनिधिसमेत रोहवरमा राख्नुपर्ने उल्लिखित कानूनमा व्यवस्था रहेको देखिन्छ। कानूनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम नभएको कार्यले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन। यस्तो अवस्थामा कसैको कानूनी हक सामान्य त्रुटिको कारण गुमेको देखिएमा त्यस्तो गुमेको कानूनी हक यस अदालतले प्रचलन गराउन आदेश जारी गर्न मिल्छ। कानूनमा नै सम्बन्धित व्यक्ति खोजतलास गर्दा फेला नपरी निजको घर डेरामा म्याद टाँस गर्दा स्थानीय प्रतिनिधि रोहवरमा राख्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा स्थानीय प्रतिनिधि रोहवरमा राखी म्याद तामेल गरेको नदेखिँदा सो म्याद रीतपूर्वक तामेल भएको भन्न मिल्ने देखिएन। त्यसमा पनि स्थानीय निकायका प्रतिनिधि रोहवरमा नराखी घर डेरामा तामेल गरेको म्याद रीतपूर्वक मान्न मिल्दैन

भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट आशानारायण महर्जन विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेत (ने. का.प. २०५३, वैशाख, निर्णय नं. ६१२३) र असर्फी खंग खत्वे विरुद्ध भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीसमेत (ने.का.प. २०४४, निर्णय नं. ३०१०) भएको मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तबाट पनि निवेदक प्रतिवादीको नाममा जारी भएको म्याद रीतपूर्वक देखिएन।

७. म्याद कानूनबमोजिम रीतपूर्वक तामेल भएको हुँदैन भने त्यस्तो तामेली म्यादको आधारमा भएको फैसलासमेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हनन् भएको मान्नुपर्ने अवस्था आउँछ। कुनै पनि व्यक्तिउपर चलेको मुद्दामा कानूनबमोजिम प्रतिवाद गर्न पाउने हकलाई हनन् गर्न मिल्दैन। आफूउपर लागेको अभियोगमा प्रतिवाद गर्न पाउने त्यस्तो कानूनी हक प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित हुने हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको काम कारवाहीले वैद्यता प्राप्त गर्न सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर वि. गृह मन्त्रालयसमेत भएको (ने.का.प. २०६८, मंसिर, निर्णय नं ८६६३, पृष्ठ १२७६) उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा "कुनै निर्णयबाट कसैको हकमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र स्वाभाविक हुन्छ। सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा दिनु उपयुक्त हुने। कानूनमा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अवलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गरी

वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नुपर्ने" भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको छ।

८. निवेदकले माग गरेबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि गरिएको विवेचनासमेतबाट निवेदक नामको म्याद नै अ.बं. ११० नं. को रीत नपुगी तामेल भई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीतसमेत भएको देखिएको र बेरीतको तामेली म्यादको आधारमा कसुरदार ठहर गर्दा निवेदकको संविधान प्रदत्त समानता, स्वतन्त्रता र न्यायसम्बन्धी हकमा प्रतिकूल असर पर्ने देखिँदा निवेदकलाई १० वर्ष कैद सजाय र रु. १,००,०००/- जरिवाना हुने ठहरी नुवाकोट जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१२।१८ मा भएको फैसला, सो फैसला बदरको लागि निवेदकले दिएको निवेदन नुवाकोट जिल्ला अदालतका स्त्रेस्तेदारले मिति २०७२।११।१८ मा दरपीठ गर्ने गरेको आदेश जिल्ला न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट क्रमशः मिति २०७२।१२।३ र मिति २०७२।१२।१८ मा सदर गरेको देखिँदा सो दरपीठ आदेश र मिति २०६५।१२।२० को तामेली म्याद नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिएको छ। अब निवेदक वीरे भन्ने याडचा तामाङ हाल कारागार कार्यालय, नुवाकोटमा थुनामा रहेको देखिँदा निजउपर चलेको मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार मुद्दामा कानूनबमोजिम म्याद तामेल गरी बयान र प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गर्न नुवाकोट जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत वादी नेपाल सरकारलाई र यस अदालतमार्फत नुवाकोट जिल्ला अदालतलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त आदेशमा सहमत छु।
न्या. दीपकराज जोशी

इजलास अधिभूतः भीमबहादुर निरौला
इति संवत् २०७३ साल भदौ १० गते रोज ६ शुभम्।

निर्णय नं. १७६१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।०३।१७
०६९-CR-०७२९

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.
बसविट्टी वडा नं. ३ घर भई हाल कारागार
कार्यालय राजविराजमा थुनामा रहेको
सिकीलाल यादव

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स. बसविट्टी
वडा नं. २ बस्ने लालुप्रसाद यादवको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- मृतकको टाउकोमा सबैभन्दा ठूलो चोट परेकोले सो चोट मृत्युको मुख्य कारण देखिए तापनि यी प्रतिवादीहरूले छोडेका अन्य चोटहरू मृतकको शरीरमा देखिएको र सो चोटहरूको मृत्यु हुने घटनामा सहायक नहुने भन्ने देखिँदैन। अर्थात् कुटपिट गर्दा परेका सामूहिकमध्ये मुख्य चोट र सहायक चोटको एकीकृत परिणाम वा सहसम्बन्धात्मक प्रभाव (cumulative effect) का कारण मृतकको मृत्यु भएको देखिने।
- मृतकको शरीरमा रहेका धेरै घाउहरू मध्ये टाउको तथा अन्य शरीरमा भएका घाउहरू के कुन कसुरदारले हानेको भनी यकिन भएको छ र घाउहरू ठूला साना भएकोमा ठूलो र गम्भिर प्रकृतिका घाउहरू जसले मृतकको मरण कार्यलाई leading गरिरहेको छ साथै यो घाउको चोटले मानिस मरेको भनी विशेषज्ञद्वारा पुष्टि भएको र सो तथ्यलाई मिसिल संलग्न अन्य तथ्य एवं प्रमाणबाट अन्यथा देखिँदैन भने त्यस किसिमका leading injury को चोट छाड्ने अभियुक्त मुख्य अभियुक्त हो भनी छुट्टाउन कठिनाई नहुने। त्यस्तै चोट प्रहारमध्ये जुन leading injury को कारणले मर्ने कुरामा मुख्य भूमिका रहे पनि अन्य सामान्य घाउचोटहरू पनि मर्ने कारणमा सहसम्बन्धात्मक प्रभाव (correlated effect) रहने हुँदा त्यस्ता सामान्य घाउचोटहरू पनि मर्ने कारणमा सहायक तत्त्व हुँदैन भनी अनुमान गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
रामप्रसाद ढुङ्गेल
प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
चन्द्रकुमार पोखरेल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री योगेन्द्रप्रसाद साह
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री बलराम विष्ट
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम बहादुर के.सी.

फैसला

न्या. गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
यसप्रकार छ:

मिति २०६१।५।३१ गते स-साना
बच्चाहरूको बीचमा झगडा हुँदा जिल्ला सप्तरी बसविट्टी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने मेरो छिमेकी अं. ५० वर्षकी
लक्ष्मी खिडहर यादव र निजका भाइ अच्छेलाल यादव
र लक्ष्मी खिडहर यादवकै बुहारी पावती देवी (अमेरिका)
समेतले हामी निवेदकहरू सिक्कीलाल यादव, श्रीमती
एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादवलाई लाठी,
फट्टा, रड, धारिलो हतियारसमेतले कुटपिट गरी घाइते
बनाउनुका साथै श्रीमती एकावरी देवीको हातसमेत
भाँची दिई सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा उपचारार्थ
रहेकोले घाजाँच केस फारम गरिपाउँ भन्ने मिति
२०६१।६।२ मा परेको संयुक्त निवेदन ।

मिति २०६१।५।३१ गते अपराह्न ४ बजेको
समयमा स-साना केटाकेटीहरूको विषयमा झगडा हुँदा
सिक्कीलाल यादव, निजको श्रीमतीसमेतले निजकै घरमा
कुटपिट गर्न लाग्दा त्यहाँबाट उम्की घरमा आउँदासमेत

प्रतिवादीहरू आक्रोषित हुँदै हातहातमा लाठी, भाटा,
इँटा, ढुङ्गा लिएर हाम्रो घरमा आई विपक्षी मध्येको
सिक्कीलालले मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवलाई
भाटाले मरणासन्न स्थान बायाँ कञ्चटमा प्रहार
गरी बुबा ढलेपछि निजकी श्रीमतीले भाटाले बुबाको
कोखामा हिराउनुको साथै अन्य प्रतिवादीहरूसमेतले
मेरो काका अच्छेलाल, मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर
यादव र मेरो श्रीमतीसमेतलाई लाठी, भाटा, इँटा,
ढुङ्गा, लात्ती बक्सिडसमेतले जत्रतत्र कुटपिट गरी
घाइते बनाएकोले सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा
ल्याई उपचार गराई घर फर्काई लिइ गएकोमा झन्
सिरियस हुनु भएकोले पुनः अस्पतालमा आई नपुग्दै
बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवको मिति २०६१।६।३ गते
साँझ १८:०० बजे मृत्यु भएकोले सिक्कीलाल यादव,
निजकी श्रीमती एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव,
सैनीदेवी यादव, आसिसलाल यादव, केवल खिडहर
यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादवसमेतले मेरो बुबा
वर्ष ५५ को लक्ष्मी खिडहर यादवसमेतलाई कुटपिट
गरी घाइते बनाएकोमा सोही चोटको असरबाट मिति
२०६१।६।३ गते मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवको
मृत्यु भएकोले आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत
व्यहोराको लालुप्रसाद यादवको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला सप्तरी बसविट्टी गा.वि.स. वडा नं.
३ स्थित खिरहैर टोल पूर्व सिताराम यादवको घर
पश्चिम मुसहरू यादवको घर उत्तर नजिकै धानखेती
दक्षिण सिक्कीलाल यादवको घर जग्गा उल्लिखित
४ किल्लासमेतमा लक्ष्मी खिडहर यादवको घर र
सिक्कीलाल यादवको घर आँगनमा मिति २०६१।५।३१
गते लक्ष्मी खिडहर यादव, सिक्कीलाल यादव पक्षमा
मानिसहरू बीच झगडा कुटपिट भएको सुरु घटनास्थल
गई उक्त घटनास्थलमा ३ फिट ३ इन्च लम्बाइ ३ इन्च
चौडाइ चार पाटे काठको फट्टा फेला परी सो काठको
फट्टाले लक्ष्मी खिडहर यादवलाई सिक्कीलाल यादवले
सो वारदातमा कुटपिट गरेको भनी मृतककी श्रीमतीले

बताएअनुसार बरामद गरी ल्याएको घटनास्थल मुचुल्का।

सगरमाथा अञ्चल अस्पतालको मुर्दाघरमा रहेको जिल्ला सप्तरी बसविट्टी गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने वर्ष ५५ को लक्ष्मी खिडहर यादवको लासको टाउकोमा पछाडि भागमा सामान्य टुटुल्को उठेको बायाँ काँधमा खकालीमा आधा इन्च छाला पिल्सिएको दाहिने आँखा पूरै फुटेको दाहिने कानको लोती चुँडिएको बायाँ गालाको तल्लो भागमा १ इन्च चौडाइ पिल्सिएको बायाँ साइड घाँटी गर्दनको भागमा ६ वटा खाटा बस्न लागेको स-साना दागहरू देखिएको भन्ने घटनास्थल लासजाँच प्रकृति मुचुल्का।

मिति २०६९।५।३१ गते दिउसो स-साना केटाकेटीहरूको निहुँलाई लिई सिकीलाल यादव र मेरो दाजु लक्ष्मी खिडहर यादवसमेत मसँग दुवै पक्षबीच कुटपिट हुँदा सिकीलाल यादव, निजकी श्रीमती एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव, सैनीदेवी यादव, आसिरलाल यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादव, केवल यादवसमेतका मानिसहरूले लाठी ढुंगा इँटा भाटासमेत लिएर मेरो दाजु लक्ष्मी खिडहर यादवलाई कुटपिट गर्नुका साथै सो झगडामा काठको भाटाले दाजु लक्ष्मी खिडहर यादवको कञ्चट र आँखासमेतमा सिकीलाल यादवले हिकार्ई घाइते बनाएकोमा सोही चोटको असरबाट मिति २०६९।६।३ गते सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा चेक अप गराई फर्की घरतर्फ लिई जाँदै गर्दा बाटैमा निज लक्ष्मी खिडहर यादवको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको अचछेलाल यादवको कागज।

जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीमध्ये पक्राउ परी आएका सिकीलाल यादवको विभिन्न शारीरिक अंगमा विभिन्न घा चोट पर्नुको साथै बायाँ हात भाँचिएको पुष्टि हुने घाजाँच केस फारम रिपोर्ट।

मिति २०६९।५।३१ गते दिउँसो अं. ४ बजेतिर लक्ष्मी खिडहर यादवकी नातिनी र मेरो

नातीबीच झगडा भएको विषयमा हामी दुवै थरीबीच झगडा कुटपिट हुँदा लक्ष्मी खिडहरले फलामको रडले हिकार्ई मेरो हात भाँची दिनुका साथै अचछेलाल यादवले मेरो श्रीमान्को टाउकोसमेतमा हिकार्ई सख्त घाइते बनाएका हुन्। उक्त झगडामा म, मेरो श्रीमान्, देवर मुखीलाल यादवबाहेक जाहेरवालाको जाहेरीमा उल्लिखित अन्य प्रतिवादीहरू कोही थिएन। हामीले निज लक्ष्मी खिडहर यादवबाट विवादको क्रममा सामान्य लछारपछारबाहेक अन्य कुनै हतियार उठाई कुटपिट गरेका छैनौं। वारदातपश्चात पनि साधारण अवस्थामा रहेका निज लक्ष्मी खिडहर यादव मिति २०६९।६।३ गते अस्पताल हिँडेर आई फर्की घरतर्फ जाँदै गर्दा बाटोमा एक्कासी ढली मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको र पहिलादेखि नै लक्ष्मी खिडहर यादव रोगी भएकोले सोही कारणले निजको मृत्यु हुन सक्छ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी एकावरी देवी यादवको बयान कागज।

मिति २०६९।५।३१ गते मेरी श्रीमती एकावरी देवी यादव र जाहेरवालाकी श्रीमतीबीच झगडा परेकोले म बाहिर निस्कँदा तत्काल आवेशमा आई जाहेरवालाको काका अचछेलाल यादवले लाठीले मेरो टाउकोमा हिकार्ई हामी दुवै थरीबीच सामान्य कुटपिट झगडा भएको, सो वारदातमा लक्ष्मी खिडहर यादवले मेरो श्रीमती एकावरी देवी यादवलाई फलामको रडले हिकार्ई हातसमेत भाँची सख्त घाइते भएकोले तत्काल सगरमाथा अञ्चल अस्पताल राजविराजमा उपचार गर्न ल्याई बेड भर्ना गराई उपचार भइरहेकोमा मिति २०६९।६।३ गते दिउसो लक्ष्मी खिडहर यादवसमेत चेकअप गराउन उक्त अस्पतालमा आई चेकअप गरी फर्की घरतर्फ जाँदै गर्दा बाटोमा एक्कासी बेहोस भई लडेपछि सोही स्थानमा निजको मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएकोले निजको मृत्यु कुटपिट गरेको कारणबाट नभई निज पहिलादेखि नै ब्लड प्रेसरको रोगी भएकोले सोही रोगको कारण मृत्यु भएको हुनुपर्छ। हामीले

निजलाई त्यसरी मरणासन्न हुने गरी कुटपिट नगरेको कारण कुटपिटको कारण निजको मृत्यु भएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सिक्कीलाल यादवको बयान कागज।

टाउको समेतमा चोट परेको कारण मृत्यु भएको पुष्टि हुने मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवको लासजाँच पोष्टमार्टम रिपोर्ट।

शरीरको विभिन्न भागमा सामान्य चोट परेको पुष्टि हुने अच्छेलाल यादवको घाजाँच केस फारम रिपोर्ट।

मिति २०६५।५।३१ गते दिउसो अं. ४ बजेतिर स-साना केटाकेटीहरूको विषयमा छिमेकी लक्ष्मी खिडहर यादव र अच्छेलाल यादवसमेत सँग मेरो बुबाआमा र काका मुखीलाल यादवको झगडा भई सो झगडामा लक्ष्मी खिडहर यादवले मेरी आमा एकावरी देवी यादवलाई फलामे रडसमेतले कुटपिट गरी हातसमेत भाँचिदिएका उक्त घटनामा लक्ष्मी खिडहर यादवको शारीरिक अंग तथा आँखासमेतमा कुनै घाचोट नपरी वारदातपछि समेत हिँडडुल काम गरिरहेका थिए। सोही वारदातमा घाइते भएका मेरो बुबाआमा अस्पतालमै बेड भर्ना भएकोले आफूलाई घाउचोट परेको बहाना बनाई सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा जाँचाउन भनी २०६५।६।३ गते हिँडेर गएकोमा फर्की आउँदासमेत ५ किलो भन्ने ठाउँबाट बसविट्टीतर्फ हिँडेर आइरहेकोमा रायपुर-१ पौवा टोलस्थित सुधिर खंगको घरअगाडि बाटोमा रहेको आँपको छहारीमा बसेको अवस्थामा एक्कासी बेहोस भई ढली सोही स्थानमा निज लक्ष्मी खिडहर यादवको मृत्यु भएको भन्ने सुधिर खंगसमेतबाट सुनी थाहा पाएको हुँदा निजको मृत्यु कुटपिटबाट भएको नभई अन्य कारणबाट भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको राधादेवी यादवको घटना विवरण कागज।

मिति २०६५।६।३ गते दिउँसो ५ किलोतर्फबाट बसविट्टीतर्फ हिँडेर आइरहेका जिल्ला

सप्तरी बसविट्टी गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने लक्ष्मी खिडहर यादव र निजका भाइ अच्छेलाल यादव जिल्ला सप्तरी रायपुर गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित मेरो घरअगाडि आँपको छहारीमा बसेकोमा निजहरू मध्ये लक्ष्मी खिडहर यादव एक्कासी बेहोस भएर ढली तत्काल सोही स्थानमा मृत्यु भएकोले मृतक लास शुभलालसहितले बोकी बसविट्टीतर्फ लिई गएका हुन्। मैले देखेसम्म निज लक्ष्मी खिडहर यादवका दुवै आँखा राम्रै अवस्थामा थिए। अगाडिको झगडा आफूले नदेखेको हुँदा खुलाई भन्न सकिदैन भन्ने बुझिएका सुधिर खंगको कागज।

जाहेरी दरखास्तमा तत्काल लक्ष्मी खिडहरको स्थानीय उपचार गराएको, अस्पतालको इमरजेन्सी वार्डमा मिति २०६५।६।३ गते ल्याई उपचार गराएको भनी उल्लेख गरेकोमा सगरमाथा अञ्चल अस्पतालबाट इमरजेन्सी वार्डमा उक्त दिन लक्ष्मी खिडहर यादव उपचारार्थ भर्ना नभएको सो दिन ओ.पि.डी.बाट पुर्जा काटी चेकअप गराई निज लक्ष्मी खिडहर स्थानीय उपचार गराएको अस्पतालको इमरजेन्सी वार्डमा मिति २०६५।६।३ गते ल्याई उपचार गराएको भनी उल्लेख गरेकोमा सगरमाथा अञ्चल अस्पतालबाट इमरजेन्सी वार्डमा उक्त दिन लक्ष्मी खिडहर यादव उपचारार्थ भर्ना नभएको सो दिन ओ.पि.डी.बाट पुर्जा काटी चेकअप गराई निज लक्ष्मी खिडहर यादव फर्की गएको भन्ने व्यहोरा उल्लिखित भई तत्सम्बन्धी पुनः जाहेरवालाको कागज गराउँदा मिति २०६५।६।३ गते ओ.पि.डि. पुर्जा काटी बाबु लक्ष्मी खिडहर यादवको सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा चेकअप गराएको उक्त झगडापश्चात् अन्य कुनै क्लिनिकमा लगी उपचार नगराएको अस्पताल आउँदा र जाँदासमेत निज लक्ष्मी खिडहर यादव आफैँ हिँडी गएको मृत्युपश्चात् पनि निजका दुवै आँखा सधैँ नै देखे हेरेको छु भन्ने जाहेरवाला लालु प्रसाद यादवले गरेको कागज।

मिति २०६१।५।३१ गते साना केटाकेटीको विषयलाई लिई सिकीलाल यादव, एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव, आशिषलाल यादव, केवल यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादव र मेरो ससुरा निजका भाइ अछेलाल यादवबीच झगडा कुटपिट हुँदा सो कुटपिटको चोटबाट ससुरा लक्ष्मी खिडहर यादवको गर्धन टाउकोलगायतका शारीरिक अंगहरूमा घा चोट पर्नुका साथै दाहिने आँखासमेत रातो भएको र छातीसमेतमा असर परी मिति २०६१।६।३ गते सोसम्बन्धी चेकअपको लागि अञ्चल अस्पताल, राजविराज जानु भएकोमा सो दिन बेलुका निज ससुराको मृत्यु मिति २०६१।५।३१ गते प्रतिवादीहरूले गरेको कुटपिटको कारणले नै मृत्यु भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने श्रीमती अमेरिका देवी यादवको कागज ।

मिति २०६१।५।३१ गते अं. ४ बजे बेलुका जाहेरवालाको घरमा होहल्ला भई हेर्न आउँदा सिकीलाल यादव र जाहेरवालाको घरको आँगनको बीचमा लगाएको बार भत्काई सिकीलाल यादव, निजको श्रीमती एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव र सैनीदेवी यादव आ-आफना हातमा लाठी, फट्टा, इँटा, पत्थरसमेत बोकी लिई जाहेरवालाको घर आँगनमा गई हाल मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवसँग झगडा कुटपिट गर्दै रहेका, त्यसबेला लक्ष्मी खिडहर यादवको हातमा लाठी र अछेलाल यादवको हातमा समेत भाटा बोकेको देखेको हुँ । छुट्टाउन खोज्दा दुवै पक्ष आवेशमा आई झगडा गरी रहेकोले अन्य मानिसहरू र जाहेरीमा उल्लिखित अन्य प्रतिवादीहरूसमेत सोही स्थानमा आइपुगेपछि म आफ्नो घरतर्फ फर्की गएको हुँ । मिति २०६१।६।३ गते राजविराजबाट फर्की घरतिर जाँदै गर्दा जिल्ला सप्तरी रायपुर गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित पौवा टोलमा पुग्दा हाल मृतक लक्ष्मी खिडहर यादव सोही स्थानमा ढली मृत्यु भएको र अछेलाल यादवले उक्त स्थानबाट निज मृतकलाई घरसम्म लगी दिन भनेकोले एक साइडमा बोकी उक्त लास निजको घरसम्म पुर्याई

दिएको हुँदा मृतकको कारणबारे खुलाई भन्न सकिदैन भन्ने बुझिएका शुभलाल यादवको कागज ।

मिति २०६१।५।३१ गते जाहेरवालाको घरमा होहल्ला झगडा भएको थाहा पाई हेर्न जाँदा सिकीलाल यादव, निजकी श्रीमती एकावरी देवी, मुखीलाल यादव, लक्ष्मी खिडहर यादव र अछेलाल यादवबीच झगडा कुटपिट भइरहेको थियो । दुवै थरीका मानिसहरूले आ-आफ्नो हातमा लाठी ढुंगा बोकी हानाहान कुटपिट गरी रहेका थिए । जाहेरवालाको जाहेरीमा उल्लिखित अन्य प्रतिवादीहरूलाई सो वारदातमा संलग्न भएको मैले देखिन । झगडाले उग्ररूप लिएपछि म आफ्नो घरतर्फ गएँ । पछि बुझ्दा दुवैथरीका मानिस घाइते भएको थाहा पाएकोमा लक्ष्मी खिडहर यादव मिति २०६१।६।३ गते उपचारको लागि राजविराज गई अस्पतालमा चेकअप गराई घर फर्की आउँदै गर्दा बाटोमा मृत्यु भएको भन्ने सुनेको हुँदा निजको के कसरी मृत्यु भएको खुलाई भन्न सकिदैन भन्ने व्यहोराको बुझिएका विहारी यादवको कागज ।

मिति २०६१।५।३१ गते उल्लिखित जाहेरवालाको बाबु र प्रतिवादीहरू बीच भएको झगडासम्बन्धी अछेलाल यादवले मिति २०६१।६।१ मा अ.न.प्र. राजविराजमा निवेदन दिँदा विपक्षी सिकीलाल यादव, मुखीलाल यादव, एकावरी देवी यादव, निजकी छोरी राधादेवी यादव, रेखाकुमारी यादव, मुखीलालकी छोरीसमेत भई कुटपिट गरेको भनी निवेदन दिएकोमा मिति २०६१।६।४ गते घटना विवरण गर्दा उल्लिखित विपक्षीमध्येका राधादेवी यादव, रेखाकुमारी यादव, मुखीलालकी छोरीसमेत भई कुटपिट गरेको भनी निवेदन दिएकोमा मिति २०६१।६।४ गते घटना विवरण कागज गर्दा उल्लिखित विपक्षीमध्येका राधादेवी यादव, रेखाकुमारी यादवको नाउँ उल्लेख नगरी अन्य आशिषलाल यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादव, केवल यादव र सैनीदेवी यादव सो घटनामा संलग्न थिए भनी बताएकोले

तत्सम्बन्धी पुनः बुझ्दा उल्लिखित झगडामा राधादेवी यादव, रेखाकुमारी यादव संलग्न थिइन् । जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले उल्लिखित घटना गरेका हुन् भनी अछेलाल यादवले गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६१।५।३१ गते अपराह्न ४ बजे स-साना केटाकेटीहरूको विषयलाई लिई प्रतिवादी सिकीलाल यादव, एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव, जाहेरवालाका बाबु लक्ष्मी खिडहर यादवसमेत तथा निजको भाइ अछेलाल यादवबीच कुटपिट झगडा भएको कुरालाई पुष्टि गर्दै मिति २०६१।६।३ गते तत्सम्बन्धी चेकअप गराउन राजविराज गएका लक्ष्मी खिडहर यादव जिल्ला सप्तरी रायपुर गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित पौवा टोलमा अस्पतालबाट फर्की घरतर्फ आउँदै गरेको अवस्थामा एक्कासी बेहोस भई ढली सोही स्थानमा मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रायः एकै मिलानको घटनास्थल वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

यसमा उल्लिखित तत्त्वहरूबाट मृतकको भाइ अछेलाल र अभियुक्तमध्येका मुसहरू यादवबीच जग्गा मुद्दा चली पूरानो रिसइवी भएको बीचबीचमा सानासाना बच्चाहरूको झगडाको विषयमा पनि विवाद हुने गरेको समेतबाट दुवै पक्ष विपक्षबीच ज्यान मार्नुपर्ने इवी विद्यमान रहेको स्थितिमा आ-आफ्नो नाती नातिनाको झगडाको विषयलाई लिएर मिति २०६१।५।३१ गते जाहेरवाला र प्रतिवादीहरू बीच झगडा परेको देखिन्छ । घटनाको चश्मदिद् व्यक्तिको रूपमा रहेका जसोधिया देवी (मृतककी श्रीमती) र अछेलाल यादवको घटना विवरण कागज गर्दा सबै अभियुक्त झगडामा सामेल भई लाठी, फट्टा, लात बक्सिसडसमेतले प्रहार गर्दा परेको चोटको कारणबाट मृतक मरेको भन्ने लेखिएबाट सबै अभियुक्तको वारदातमा संलग्नता रहेको देखिन्छ । वारदात हुँदा अभियुक्त सिकीलाल, एकावरी देवी बसी घाइते भएकोले अस्पताल भर्ना

गराएको विद्यमान स्थितिमा सोही झगडाबाट मृतकको पनि टाउकोको पछाडिपट्टी चोट लागी टुटुल्को उठेको भन्ने लासजाँच प्रकृति मुचुल्काबाट देखिएको र शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकको मृत्यु टाउकोमा परेको चोटको कारणबाट भएको भन्ने उल्लिखित भएबाट प्रतिवादीहरूसँग मिति २०६१।५।३१ गते भएको झगडा कुटपिटको कारणबाट मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवको मिति २०६१।६।३ गते मृत्यु भएको देखिँदा अभियुक्तहरूले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कसुर गरेको पुष्टि हुन आयो । मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवलाई प्रहार गर्दामा अग्रसर हुने सिकीलाल यादव, एकावरी देवी, मुखीलाल यादवको प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भन्ने किटानी जाहेरी, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिको भनाइ र चश्मदिद् व्यक्तिहरूको भनाइ देखिँदा अभियुक्तमध्येका सिकीलाल यादव, एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम र अन्य सैनीदेवी यादव, आशिषलाल यादव, केवल खिडहर यादव, मुसहरू यादव र सिताराम यादव वारदातमा संलग्न देखिए पनि निजहरूले यो यस्तो हात हतियार वा हात घुस्साले प्रहार गरे भन्ने कुरा मौकाका व्यक्तिहरूले किटानसाथ लेखाउन नसकेको र मृतक मर्नु अधिसम्म पनि मरणासन्न अवस्थामा नदेखिएको र घरबाट हिँडेर बस स्ट्याण्डसम्म आई आफैँ बस चढी राजविराज आई उपचार गरी घर फर्कदा बाटोमा मृत्यु भएकोबाट र यी अभियुक्तहरूले मृतकको शरीरमा छोई कुटपिट गरेको नदेखिँदा निजहरूलाई मार्ने मतलबमा पसी वारदातमा संलग्नसम्म रहेको कसुरमा ऐ. को १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन मागदाबी लिई पक्राउ परेको अभियुक्त सिकीलाल यादव र एकावरी देवी यादवलाई अभियोग पत्र साथ प्रस्तुत गरिएको छ । फरार रहेका मुखीलाल यादव, सैनीदेवी यादव, आशिषलाल यादव, केवल खिडहर यादव, सिताराम यादव र मुसहरू यादवलाई सम्मानित

अदालतबाटै कानूनबमोजिम म्यादी पुर्जी र वारेन्ट जारी गरी उल्लिखित दाबीबमोजिम सजाय गरी पाउन अनुरोध गर्दछु भन्नेसमेत व्यहोराको २०६१।६।२७ को अभियोग पत्र ।

मिति २०६१।५।३१ गते दिनको ४:३० बजेको समयमा मेरी नातिनी रिंकु तथा मृतक लक्ष्मी यादवकी नातिनी आरती बाटोमा खेलिरहेका, तिनीहरू बीच झै-झगडा भइरहेको थियो । मृतक लक्ष्मी यादवले मेरो नातिनी रिंकु यादवलाई आएर पिट्न थाल्यो । यसरी नपिट्नु भनी अनुरोध गर्दा उल्टै मलाई मृतक लक्ष्मीले मेरो हातमा दबियाले काटी दिए भने लक्ष्मीको जेठो भाइ अछेलालले बाँसले मेरो टाउकोमा हिकार्ए । म बेहोस भएछु । त्यही दिन मलाई सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा ल्याई उपचार गरिएको थियो । लक्ष्मी यादव मरे भनी अस्पतालबाट मैले सुनेँ । म अस्पतालमा रहेका अवस्थामा मृतक लक्ष्मी यादवलाई अस्पताल ल्याएका थिए । मैले निज मृतकलाई कुटपिट गरेको छैन । निजको मृत्यु के कारणले भएको हो भन्न सकिदैन । उक्त २०६१।५।३१ गते म अस्पताल मै थिएँ । मसमेत भई जिल्ला प्रहरी कार्यालय, सप्तरीमा घा जाँचको लागि निवेदन दिएका हौं । उक्त निवेदनमा लागेको ल्याप्चे छाप मेरो हो । मुखीलाल यादव मेरो भाइ नाताका हुन् । निजलाई पनि लक्ष्मी यादवसमेतले कुटपिट गरी हात भाँची दिएका थिए । सुनाएको घटनास्थल मुचुल्का ठीक छ । सो मुचुल्कामा लेखिएको काठको फट्टा मेरो होइन । अछेलालले गरिदिएको कागज व्यहोरा पढी बाची सुनाउँदा सुनी पाएँ । निजले मसमेत भई मृतक लक्ष्मी यादवलाई कुटपिट गरिएको व्यहोरा लेखाएका रहेछन्, सो गलत हो । निजको व्यहोरा झुठा हो । २०६१।६।७ गते अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको बयान व्यहोरा मेरो हो । मैले लेखाएको र सो बयानमा लागेको ल्याप्चे छाप मेरो नै हो । हामीलाई मृतकसमेत भई कुटपिट गरेका छन् तर हामीहरूले निजहरूलाई

कुटपिट गरेका छैनौं । मृतक लक्ष्मी यादवलाई क कसले कुटपिट गरे भन्न सकिदैन । निजको मृत्यु के भएर भएको हो भन्न सकिदैन । मैले त सुनेको सम्म हो । अभियोग दाबीबमोजिम सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सिकीलाल यादवले २०६१।६।२७ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।५।३१ गतेका दिन मेरी नातिनी र जाहेरवालाकी छोरी, मृतककी नातिनीबीच झगडा भएकोमा जाहेरवालाकी श्रीमतीले मेरी नातिनीलाई कुटपिट गर्न लागिन् । मैले बच्चाहरूको झगडा हो आफैँ मिल्छन् भनी सम्झाउँदा नमानी जथाभावी गाली गलौज गर्न लाग्दा मेरो श्रीमान् मृतक लक्ष्मी, अछेलालसमेतका मानिस पनि जम्मा भए । त्यसबेला अछेलाल यादवले म, मेरा श्रीमान्समेतलाई गाली गलौज गर्दै निजले मेरो श्रीमानलाई उचाली पछाडि लगी लात्तीसमेतले हिकार्ए । त्यसैगरी निजको साथमा रहेका जाहेरवाला लालु यादव, निजकी श्रीमती पारो देवी, मृतक लक्ष्मी यादव र अछेलाल यादवसमेतले म र मेरा श्रीमान् सिकीलाललाई लाठी ढुंगासमेतले टाउको हात फुटाई जीउको जत्रतत्र कुटपिट गरी बेहोस बनाई दिए । त्यसै दिन गाउँका रामप्रसाद, बासुदेव लगायतका मानिसहरूले अस्पतालमा ल्याई उपचारका लागि भर्ना गराई दिए । त्यसपूर्व उनीहरूले हामीहरूलाई कुटपिट गरेकोमा त्यसको उजुरी गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय सप्तरीमा गएका थिए । हामी अस्पतालमै रहेका बखत बासुदेव यादव (गाउँले) ले लक्ष्मी यादवको मृत्यु भएको कुरा भनेपछि लक्ष्मीको मृत्यु भएको थाहा पाएको हुँ । के कसरी मरे त्यस सम्बन्धमा थाहा छैन । मृतकलगायतका मानिसहरूले हामीलाई कुटपिट गरी बेहोस बनाएको हो । मैले मृतकलाई कुटपिटसमेत नगरेको हुँदा जाहेरी व्यहोरा झुठा हो । मृतकको मृत्यु भएको भनिएको दिनमा समेत हामी सगरमाथा अञ्चल अस्पताल तथा प्रहरीमा थियौं । २०६१।६।३ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय सप्तरीमा निवेदन हामीले दिएको हो । सो मा

भएको ल्याप्चे छापसमेत मेरो नै हो । मुखीलाल यादव मेरो छिमेकी देवर हुन् । हामीहरूलाई कुटपिट गरेको हल्ला सुनी भैंसी चराई रहेका उनी त्यहाँ के भएछ भनी हेर्न आएका बखत विपक्षीहरूले उनको हात भाँचिने गरी कुटपिट गरेछ । २०६१।६।१४ को घटनास्थल लासजाँच मुचुल्का ठीक हो । सोही स्थानमा विपक्षीले हामीलाई कुटपिट गरेका छन् । काठको फट्टा हाम्रो होइन लक्ष्मी यादवको हो । लासजाँच मुचुल्काको सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन । मिति २०६१।६।१४ को अच्छेलाल यादवको कागज व्यहोराअनुसार हामीहरूले कुटपिट गरेको नभई उल्टै हामीहरूलाई नै निजहरूले कुटपिट गरेका हुन् । मृतकलाई साधारण लछारपछार गरेको भन्ने कुराबाहेक अन्य बयान व्यहोरा र सहीछाप मेरो हो । मैले मृतकलाई लछारपछारसमेत गरेको थिइँन । प्रतिवादी सिकीलालको प्रहरीसमक्षको बयान व्यहोरा साँचो हो । राधादेवी यादव र सुधिर खंगको कागज व्यहोरा ठीक साँचो हो । जाहेरवालाको कागज व्यहोरा पनि ठीकै होला किनकि लक्ष्मी यादव गाउँबाट हिँड्दै अस्पताल आउनु जानु गरेका थिए । अमेरिका देवीको कागज व्यहोरा झुठा हो । हामीहरूलाई कुटपिट गरी अङ्गभङ्ग गरी दिएकोमा उजुर गर्छन भनी त्यस्तो व्यहोरा लेखाएका हुन सक्छ । लक्ष्मी यादवलाई कसैले कुटपिट गरेको छैन । जाहेरीमा उल्लेख भएअनुसारको कसुर मैले गरेको नहुँदा सोअनुसार सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी एकावरी देवी यादवले मिति २०६१।६।२७ गते सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

२०६१।५।३१ गते म सिताराम यादव, दर्पी यादव, महेन्द्र खंगसमेत २ बजे राजविराज सामान खरिद गर्नसमेत आएका थियौं । २०६१।५।३१ गते घर फर्केपछि सिकीलालकी नातिनी र लक्ष्मीको नातीसमेतमा झगडा भएको भन्ने थाहा भयो । राजविराजबाट फर्केपछि लक्ष्मी मरेको भन्ने सुनेँ । दुवै मितिमा कसैसँग भेट भएन । म कुटपिटमा थिइँन । कोको

थिए भन्न सकिदैन । मृतकको भाइ अच्छेलालसमेतसँग हक सफा मुद्दा मैले चलाएको थिएँ, सो कारणबाट पोलेको हुनुपर्छ । लक्ष्मी कसरी मरे भन्न सकिदैन । मैले कुटपिट नगरेकोले भन्न सकिदैन । जाहेरवाला तथा लक्ष्मीसँग मेरो झगडा थिएन । अच्छेलालसमेतको कागज व्यहोरा सुनेँ । मैले दिएको हक सफा मुद्दाको रिसइवीबाट निजले पोल गरी दिएको हुनुपर्छ तर झगडामा म संलग्न छैन । वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतको कागज सुनेँ । अन्य वस्तुस्थितिका मानिसले पोल नगरेको भए पनि रामप्रसाद यादवले मेरो र निजको खेत एकै ठाउँ भएकोले खेतको आली छाटछुट भएको कारणले झगडा भएकोले निजले घटनामा म थिएँ भनी पोलेको मात्र हो । तर म घटनामा छैन । मैले कसुर नगरेको हुँदा अभियोग दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी आशिषलाल यादवले सुरु अदालतमा मिति २०६१।१०।११ मा गरेको बयान ।

मिति २०६१।५।३१ गतेका दिन २ बजेतिर म, आशिषलाल यादव, महेन्द्र खंग, दर्पी यादव राजविराज आएका थियौं । महेन्द्र इम्पोरियम बिजुली घरमा केही सामानसमेत खरिद गरी ५:३० बजे राजविराजबाट हिँडी ६:३० बजेतिर घर पुगेका थियौं । सो दिनभरी मृतक तथा अन्य लेखिएकाबाहेक कसैसँग भेट भएन । सिकीलालको नाती र लक्ष्मीको नातिनीबीचमा झगडा भएको भन्ने सुनेको हुँ । २०६१।६।३ गतेका दिन म राजविराज मै थिएँ । सो दिन लक्ष्मी मरेको भन्ने सुनेको थिएँ । जाहेरवालासँग कुनै रिसइवी छैन । मैले लक्ष्मी र केवल खिडहरको छोरा बसन्त कुमारसँग जग्गा मुद्दा चलेकोले म एकलै सगोलै भएकोले दिएको होला । अच्छेलाल, लक्ष्मी, लालुप्रसाद, जसोधिया देवी, बुब्ली देवी, अमेरिकासमेत जाहेरवालाकै परिवार भएकोले जाहेरवालातर्फ बयान कागज गरेको हो । म कुटपिटमा सामेल छैन । लक्ष्मी, सिकीलालबीच झगडा भएको सुनेको हुँ । मैले कसुर गरेको छैन । अभियोग

दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको सिताराम यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मसमेतले कुटपिट गरी निज मृतक लक्ष्मी यादवको मृत्यु भएको होइन छैन । कसले कसरी मारे भन्न सकिदैन थाहा छैन । २०६१।५।३१ गतेका दिन रात म गाउँमा थिइन । छोराको ससुराली विषहरिया गा.वि.स. वडा नं. १ मा हुँदा फुलेश्वर यादव सम्धी भएकोले भगवानको पूजाको निम्तो आउँदा भाद्र ३० गते गई अश्विन १ गते घर फर्केको हुँ । अन्य प्रतिवादीलाई भेट भएन । विषहरिया जाँदा देवनाथ यादव साथमा थियो । २०६१।६।३ गतेका दिन मेरो साला दिघवा गा.वि.स. हुँदा गोरू बिरामी भएकोले हेर्न गएको थिएँ । ४ गते फर्की आएँ । घरमा आएपछि रायपुरमा लक्ष्मी मरे भन्ने सुनेँ । जग्गा घर भाडा दिलाई घर खाली मुद्दा चलेको थियो । सोही कारण कितान गरेको हुनुपर्छ । मैले कुटपिट गरेको होइन । अभियोग दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केवल खिडहर यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।५।२८ गते म मौलीमा छु । त्यतै भैँसी खरिद बिक्री गर्छु । धनेश्वर कापैर साथमा छ । अन्यसँग भेट भएन । मौली बकधुवा गा.वि.स. मा पर्छ, मेरो घरदेखि ४/५ कोष टाढा छ । १५ दिनमा घर फर्केपछि लक्ष्मी यादव मरे भन्ने सुधिर खंगले भन्दा थाहा भयो । मैले लक्ष्मी यादवलाई कुटपिट गरेको छैन । म गाउँघरमा छैन । मउपरको जाहेरी झुठा हो । कसले कुटपिट गरे भन्न सकिदैन । भाइ केवलसँग जग्गाको बारे मुद्दा चलेको छ, सो कारण र गाउँको गुटबन्दी कारणसमेतले पोल गरेको हुनुपर्छ । मैले कुटपिट गरेको छैन । अभियोग दाबी झुठा भएकोले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुसहरू यादवले मिति २०६१।१।२४ मा सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।५।३१ गतेका दिन गाउँमै भैँसी

चराई रहेको थिएँ । दिनमा कसैलाई भेटिन । साँझमा फर्की आएँ । क-कससँग भेट भयो याद छैन । लक्ष्मी यादवलाई कुटपिट गरेको होइन छैन । कसले कुटपिट गरे गरेन थाहा छैन । बिरामी पहिलेदेखि नै थिए । सो बिरामीको कारण लडी मृत्यु भएको भन्ने खबर मेरो छोरा किशन यादवले भनेकोले पछि हेर्न गएँ । किन झगडा भएको भनी सोध्दा मलाई नै अच्छेलालले बाँसको लाठीले हातको नाडीमा हिकाएकोले देब्रे हातको हड्डीमा चोट लागेको छ । इलाज गाउँघरमै गराएँ । सोही कारणबाट मलाई समेत जाहेरवालाले पोल गरेका हुन् । म झगडामा सामेल छैन । झगडा खतम भइसकेको थियो । मैले दुवैलाई सम्झाएकोमा मलाई हिकाएको हो । निवेदन प्रहरीमा दिएका हौं । एकावरीले मुद्दा चलाएको छ तर मैले कतै मुद्दा चलाइन । मैले कसुर गरेको होइन । म कुटपिटमा सामेल छैन । पछिबाट मात्र आएको हुँ । मैले लक्ष्मी खिडहरलाई कुटपिट गरेको छैन । गाउँको गुटबन्दीबाट फसाएको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन छैन भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग पत्रमा मुखिलाल यादव भनी लेखिएको प्रतिवादी मुखा खिडहर यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।५।३१ गतेका दिनमा ससुराली घर रायपुर-४ मा छु । सो जाहेरीअनुसार म कुटपिटमा सामेल थिइन । कुटपिट भयो भएन थाहा छैन । कसरी लक्ष्मी मरे, एक महिनापछि मात्र थाहा भयो । मैले कुटपिट झगडा गरेको छैन । मेरो नाउँ सैनी होइन फुलकुमारी यादव हो । म वारदात भनी लेखाएको मितिमा माइती घरमा नभई ससुराली घरमा छु । अभियोग दाबीअनुसार सजाय हुनुपर्ने होइन छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सैनी भन्ने फुलकुमारी यादवले सुरु अदालतमा मिति २०६४।६।६ मा गरेको बयान ।

प्रतिवादी केवलको साक्षी फुलेश्वर यादव, प्रतिवादी एकावरी देवीको साक्षी शुभक यादव, प्रतिवादी

मुसहरू यादवको साक्षी दलबहादुर पोखरेलले र लिला प्रसाद निरौलाले, प्रतिवादी फुलकुमारीको साक्षी असर्फी यादव र महन्धी यादवसमेतले, प्रतिवादी मुखा खिडहर यादवको साक्षी श्रीलाल यादवले, वैद्यनाथ यादवले, प्रतिवादी सिताराम र आशिषलालको साक्षी महेन्द्र मण्डल खत्वेले, रूपचन्द दुगडले २०६४।७।२७ गते सुरु अदालतमा बकपत्र गरेको मिसिल सामेल रहेछ ।

बुझिएका व्यक्ति शुभलाल यादवले सुरु अदालतमा बकपत्र गरेको मिसिल सामेल रहेछ ।

वस्तुस्थितिका मानिस जसोधिया देवी यादवले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

सरजमिनका मानिस कपल यादवले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

जाहेरवाला लालुप्रसाद यादवले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको छ ।

प्रहरीमा कागज गर्ने अछेलाल यादवले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको छ ।

पोष्टमार्टम दिने डाक्टर टेकनारायण मण्डलले सुरु अदालतमा बकपत्र गरेको मिसिल सामेल रहेको छ ।

पोष्टमार्टम गर्ने चिकित्सक डा. तिर्थनारायण लाल कर्णले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ ।

प्रतिवादी सिक्कीलाल यादवले यो यस कारणले परिबन्द परी रिस थाम्न नसकी हिकाएको भन्ने कुरा स्वीकार नगरी कुटपिट गरेकोमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । इन्कारी बयान गरे तापनि मिसिल प्रमाणबाट प्रतिवादी सिक्कीलालले मृतकलाई कञ्चटमा हानेको र टाउकोको चोटले मृत्यु भएको कुरा शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतबाट पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी सिक्कीलाल मुख्य ज्यानमारा देखिएकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम

सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी एकावरी र मुखालालको सम्बन्धमा विचार गर्दा लास प्रकृति मुचुल्कामा मृतकका शरीरमा थुप्रै घा चोट दागहरू देखिएको छ । दोहोरो कुटपिटमा सकेसम्म दुवै पक्षले कुटपिट गर्ने हुन्छ । कुटपिट वारदातमा एकावरी र मुखिलालसमेतले कुटाई खाएको कुरा निजहरूले घाउजाँच गराएको निवेदनबाट पुष्टि भइरहेको छ । वारदातस्थलमा आफू रहे भएको कुरामा प्रतिवादीहरू साबिती रहेका छन् । लासजाँच मुचुल्का हेर्दा धेरै घा चोट देखिन्छ । कसुर क कसले कुन कुन मात्रामा गरेका हुन् भनी ठहर गर्न मृतकको टाउकोमा सबैभन्दा ठूलो चोट परेको नै मृत्युको कारण हो भनी ठहर गर्न अरूले समेत कुटपिट गर्दा समूहरूपमा परेको वेदना कै एकीकृत हुन गई सोको Cumulative effect कारणबाट मृत्यु भएको देखिन्छ । मर्नेको शरीरमा भए परेको देखिएको घाखत अरू नै किसिमबाट भएको भन्ने सबुद प्रमाणको अभाव छ । एक जनाले मात्र कुटपिट नगरी प्रतिवादी एकावरी र मुखालालसमेतले कुटपिट गरेको भनी किटानीसाथ वादी पक्षका गवाहहरूले लेखाइदिएको छ । मृतकको शरीरमा परेका अन्य घाखतहरू एकै जनाकै कुटाईबाट पर्न नसक्ने भई सामूहिकरूपमा कुटपिट गरेको घा खतहरू देखिन्छ । कानूनको म्यादभित्रै मृत्युभएको देखिँदा थप वेदनाबाट मृत्यु भएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी एकावरी र प्रतिवादी मुखिलाल कसुरदार नै देखिँदा ज्यानसम्बन्धीको १३(३) बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ । ज्यानसम्बन्धीको महलको १७(३) दाबी भएको प्रतिवादीहरूको हकमा विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरूले कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको र निजहरूको बयानलाई समर्थन हुने गरी निजहरूका साक्षीहरूले बकपत्र गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीहरूले मृतकलाई मार्न मत सल्लाह गरेकोमा वा अरू किसिमले मतलबमा परेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाण वादीका गवाहहरूले भन्न सकेका छैनन् । वारदातस्थलमा प्रतिवादीले उपस्थित भई यो यसरी सहयोग गरेको

स्थिति देखिन आएको छैन । प्रतिवादीहरू कसुरदार हुन् भन्ने कुराको तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण वादी पक्षबाट प्रस्तुत भएको देखिँदैन । केवल अभियोग लगाउनु मात्र कसुरदार स्थापित गर्ने आधार हुन सक्दैन । अभियोग प्रमाणित हुने आधार प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरू केवल, मुसहरू, सिताराम, आशिषलाल र सैनी भन्ने फुलकुमारीसमेत कसुरदार नदेखिँदा निजहरूउपरको अभियोग दाबी पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।५ को फैसला ।

लास शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण Head Injuries उल्लेख भएको छ । सरकारी पक्षको साक्षी सुधिर खंग, महेन्द्र यादव, रामप्रसाद यादवसमेतले एक्कासी लडी ढल्दा मृत्यु भएको हो । लक्ष्मी खिडहर पहिलेदेखि बिरामी रहेको र एक्कासी लड्दा निजको टाउकोमा चोट लागेको, सो कारणबाट External haematoma हुन गएको हो । हामीले मृतकलाई कुटपिट गरेको छैन । डा. तीर्थनारायण लाल कर्णले बकपत्रको स.ज. १३ मा सवालअनुसारको समय दुई वा तीन घण्टाभित्र मृतकको शरीरमा कुटपिट गर्दा चिह्न हुन सक्छ र रगत जस्तो पनि निस्कन सक्छ भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । त्यस्तो चोटपटक सन्दर्भमा सरकार पक्षको गवाह सरधादेवी यादव, सुधिर खंग, अमेरिका देवी यादव, बिहारी यादव, कमल यादव, बासुदेव यादव, जसोधिया देवीसमेतका व्यक्तिले मृतकको शारीरिक अवस्था सभ्य थियो, आँखा दुरुस्त ठीक थियो, फुटेको थिएन भन्ने प्रस्टरूपमा उल्लेख गर्नुभएको छ । यसरी चोटै नभएको चोट लासजाँच मुचुल्कामा देखी रहेकोले सो लासजाँच मुचुल्का र पोष्टमार्टममा उल्लेख चोट षड्यन्त्रपूर्वक बनाई मसमेतलाई फसाउनको लागि गरिएको हो । यसरी विरोधाभाष प्रमाणको आधारमा गर्नुभएको सुरु फैसला फौजदारी कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तविपरीत रहेकाले मसमेतलाई सफाई दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको

सिकिलाल यादवले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

यस वारदातको अवस्थालाई विचार गर्दा सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत, नियमावली, २०४८ को नियम ४७बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई साथै अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ पुनरावेदक सिकीलाल यादवको पुनरावेदनमा र पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूका हकमा मुद्दा साधकमा पेसीको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय राजविराजलाई दिई प्रत्यर्थी हाजिर भए वा म्याद गुजारे नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।१०।४ को आदेश ।

प्रतिवादीमध्येका सिकीलालले मृतकलाई कञ्चटमा प्रहार गरेको तथ्य मिसिलबाट देखिन आएको अवस्थामा टाउको जस्तो संवेदनशील अंगमा प्रहार गरेको देखिएकोले ज्यान मार्ने मनसायले प्रहार गरेको भन्ने देखिन आउँछ । साथै बरामद भएको भाटा प्रयोग भएको भन्ने अभियोग दाबी रहेको र अदालतमा बकपत्र गर्ने शुभलाल यादव, जसोधिया देवीसमेतले मृतक लक्ष्मी खिडहर यादव, सिकीलाल, एकावरी देवीबीच कुटपिट हुँदा मृतक लक्ष्मी खिडहरको मृत्यु भन्ने बकपत्र गरी दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू मध्ये सिकीलालले मृतकलाई कञ्चटमा प्रहार गरेको र टाउकोको चोटको कारण मृत्यु भएको भन्ने कुरो Autopsy reportसमेतबाट पुष्टि हुन आएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी सिकीलाल मुख्य कसुरदार देखिएकोले निजलाई मुख्य ज्यानमारा ठहराएको सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखियो । मर्नेको शरीरमा भए देखिएको घा खत अरु नै किसिमबाट भएको भन्ने प्रमाणको अभाव रहेको, एकजनाले मात्र कुटपिट नगरी प्रतिवादी एकावरी र मुखिलालसमेतले कुटपिट गरेको भनी वादी पक्षका गवाहले लेखाई दिएको, मृतकको शरीरमा परेका घा खतहरू एकजनाकै कुटाईबाट

पर्न नसक्ने भई सामूहिकरूपमा कुटपिट गरेको घाखतहरू देखिन्छ । प्रतिवादी एकावरी र प्रतिवादी मुखालालसमेतले मृतकलाई कुटपिट गरेको पुष्टि भएको देखिँदा ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहराएको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखियो । ज्यानसम्बन्धीको १७(३) नं. को दाबी लिएका प्रतिवादीहरूले कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको र निजहरूको बयानलाई समर्थन हुने गरी निजहरूका साक्षीहरूले बकपत्र गरेको, यी प्रतिवादी मार्न मत सल्लाह गरेको वा अरु किसिमले मतलबमा पसेको भन्ने कुराको तथ्ययुक्त सबुद प्रमाण वादी पक्षबाट प्रस्तुत नभएको र अभियोग प्रमाणित हुने आधार प्रमाणको अभावमा प्रतिवादी केवल खिडहर यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादव, आशिषलाल यादव, सैनी भन्ने फुलकुमारी यादवसमेत कसुरदार नदेखिँदा निजहरूलाई सफाई दिने गरी भएको सुरुको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।३।१३ को फैसला ।

म सिक्कीलाल यादव र मेरो पत्नी एकावरी देवी यादव अनुसन्धानको सिलसिलामा इलाज गर्दाको अवस्थामा पक्राउ गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा इन्कारी बयान गरेको, सो कुरालाई समर्थन हुने गरी हाम्रो साक्षीसमेतले बकपत्र गरेको दृष्टिकोणबाट समेत कसैको कर्तव्यबाट लक्ष्मी खिडहर यादवको मृत्यु नभएको र निज आफ्नो कालगतिले गर्दा लडी खसी निजको मृत्यु भएको हो । सो कुरा प्रस्टसँग सुधिर खंगले २०६९।७।१७ गते घटना विवरण कागज र वस्तुस्थिति मुचुल्कामा रामप्रसाद यादव, महेन्द्र यादवसमेतले हाम्रो प्रहारबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्न सक्नु भएको छैन । पौवा टोलमा बेहोस भई लडी मृत्यु भएको मिसिलबाट देखिएकोमा यस्ता महत्त्वपूर्ण प्रमाणको मुल्याङ्कन नगरी सुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकोले

उल्टी गरी मसमेतलाई सफाई दिलाई पाउँ भन्ने सिक्कीलाल यादवले यस अदालतमा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू एकावरी यादव र मुखालाल यादवको हकमा साधकको रोहबाट दर्ता हुन आएको देखियो ।

यसमा मिति २०६९।५।३१ को वारदातको ३ दिनपछि मृतकको मृत्यु भएको अवस्थामा दोहोरो कुटपिटको क्रममा हात भाँचिएको प्रतिवादी एकावरी यादवसमेतलाई जन्मकैद हुने ठहर्याएको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला प्रमाण मुल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।७।१२ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रामप्रसाद ढुङ्गेलले पुनरावेदक / प्रतिवादी सिक्कीलाल यादव अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा इन्कारी बयान गरेको, सो कुरालाई समर्थन हुने गरी निजका साक्षीसमेतले बकपत्र गरेकोसमेतका मिसिल प्रमाणबाट कसैको कर्तव्यबाट लक्ष्मी खिडहर यादवको मृत्यु नभएको बरु मृतक दीर्घरोघी भएकोले आफ्नो कालगतिले गर्दा हिँडडुलको क्रममा लडी मरेको अवस्था हुँदा प्रमाणको मुल्याङ्कन नगरी सुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकोले उल्टी गरी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर बमोजिम सफाई दिलाई पाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकुमार पोखरेलले मृतक र प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल, मुखिलाल, एकावरीसमेत बीच दोहोरो हानहान भएको निजहरूको मौकाको बयानसमेतबाट देखिएको र मृत्युको

कारण head injury देखिएको तथा मृतकको शरीरमा विभिन्न किसिमका धेरै घाउ खतहरू देखिएबाट समेत एकजनाले मात्र कुटपिट गरेको भन्ने देखिँदैन । प्रतिवादीहरूले कुटपिट गरेकोमा ऐनका म्यादभित्र मरेको देखिँदा यी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुने ठहर गरेको सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवलाई प्रहार गर्न अग्रसर हुने सिकीलाल यादव, एकावरी देवी, मुखीलाल यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम र अन्य प्रतिवादीहरू सैनीदेवी यादव, आशिषलाल यादव, केवल खिडहर यादव, मुसहरू यादव र सिताराम यादव वारदातमा संलग्न देखिए पनि निजहरूले यो यस्तो हात हतियार वा हात घुस्साले प्रहार गरे भन्ने कुरा मौकाका व्यक्तिहरूले कितानसाथ लेखाउन नसकेकोबाट र यी अभियुक्तहरूले मृतकको शरीरमा छोई कुटपिट गरेको नदेखिँदा निजहरूलाई मार्ने मतलबमा पसी वारदातमा संलग्नसम्म रहेको कसुरमा ऐ. को १७(३) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन अभियोग मागदाबी लिएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू सैनीदेवी भन्ने फुलकुमारी यादव, आशिषलाल यादव, केवल खिडहर यादव, मुसहरू यादव र सिताराम यादवलाई सफाई दिने ठहर गरेको सुरु अदालतको फैसला पुनरावेदन अदालतले सदर गरेकोमा वादीको पुनरावेदन नपरेकोले त्यसतर्फ केही बोली रहनु परेन । प्रतिवादी सिकीलाल यादवलाई मुख्य ज्यानमारा ठहराई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादीहरू एकावरी देवी र मुखीलाल यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहराएको सुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादी सिकीलाल यादवले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको पुनरावेदनको रोहबाट र पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू

एकावरी देवी र मुखीलाल यादवको हकमा साधकको रोहबाट हेर्नुपर्ने देखिएको प्रस्तुत मुद्दामा अब सुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादी सिकीलाल यादवको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

मिति २०६९।५।३१ गते अपराह्न ४ बजेको समयमा स-साना केटाकेटीहरूको विषयमा झगडा हुँदा सिकीलाल यादव, निजको श्रीमतीसमेतले निजकै घरमा कुटपिट गर्न लाग्दा त्यहाँबाट उम्की घरमा आउँदासमेत प्रतिवादीहरू आक्रोषित हुँदै हातहातमा लाठी, भाटा, इँटा, ढुङ्गा लिएर हाम्रो घरमा आई विपक्षीमध्येको सिकीलालले मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवलाई भाटाले मरणासन्न स्थान बायाँ कञ्चटमा प्रहार गरी बुबा ढलेपछि निजकी श्रीमतीले भाटाले बुबाको कोखामा हिर्काउनुको साथै अन्य प्रतिवादीहरूसमेतले मेरो काका अच्छेलाल, मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर यादव र मेरो श्रीमतीसमेतलाई लाठी, भाटा, इँटा, ढुङ्गा, लात्ती बक्सिडसमेतले जत्रतत्र कुटपिट गरी घाइते बनाएकोले सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा ल्याई उपचार गराई घर फर्काई लिई गएकोमा झन् सिरियस हुनु भएकोले पुनः अस्पतालमा आई नपुग्दै बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवको मिति २०६९।६।३ गते साँझ १८:०० बजे मृत्यु भएकोले सिकीलाल यादव, निजकी श्रीमती एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव, सैनीदेवी यादव, आसिसलाल यादव, केवल खिडहर यादव, मुसहरू यादव, सिताराम यादवसमेतले मेरो बुबा लक्ष्मी खिडहर यादवसमेतलाई कुटपिट गरी घाइते बनाएकोमा सोही चोटको असरबाट मृत्यु भएकोले आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भनी लालुप्रसाद यादवले जाहेरी दिएकोमा निजले अदालतमा बकपत्र गर्दा सो कुरालाई पुष्टि गर्दै प्रतिवादीहरूले कुटपिट गरेको काठको भाटाले आँखा घोची रगत जमेको कारणबाट

रातो भई देख्न नसक्ने भएको थियो सोही कारणबाट आँखा फुटेको विश्वास छ । बुबालाई २०६१।५।३१ गते राजविराज साधारण Clinic मा देखाई औषधि लिएको र घर पठाएको, २०६१।६।३ गते सगरमाथा अञ्चल अस्पतालमा देखाउँदा डा. सत्यदेव गिरीसँग देखाउदा बिरामीलाई टाउकोमा चोट छ, सिटिस्क्यान यहाँ नभएकोले धरान लानुपर्छ भनेकोले रूपैयाँ पैसा जम्मा गर्न घरतर्फ लैजादै गर्दा बाटोमा मृत्यु भयो भनी घटनाक्रमसमेत खुलाएको पाइन्छ । लास प्रकृति मुचुल्का हेर्दा लासको दाहिने आँखा पूरै फुटी भित्र पसेको, बायाँ खुट्टाका गोली गाँठाहरूमा एक चौथाई से.मी. को छाला पिल्सिएको घाउ देखिएको, दाहिने काँधको छाला पिल्सी कालो दाग परेको, टाउकोको पछाडी बायाँ साइडमा सामान्य टुटुल्को उठेको चोट देखिएको, बायाँ काँधको खकालीको भागमा आधा इन्चको छाला पिल्सी खाटा बस्न थालेको चोट परेको, पछाडी ढाडको बायाँ साइडको भागमा आधा इन्च लम्बाइको छाला पिल्सी दागी परेको, बायाँ साइड गालाको तल्लो भागमा १ इन्च लम्बाइ चौडाइको छाला पिल्सी दाग भएको, बायाँ साइड घाँटी र गर्दनको भाग छाला पिल्सी स-साना ६ वटा खाटा बस्न थालेका दागी रहेको, दाहिने कानको लोती चुँडिएको भन्ने तथा मृतकको जीउमा अनेक प्रकारका घाउहरू रहेको भन्ने लासजाँच मुचुल्कामा उल्लेख भएको पाइँदा मृतकको शरीरमा पटक पटकको चोट परेको देखिन्छ । शव परीक्षण प्रतिवेदनको External Examination मा Right eye ball picked with torsion of all extra ocular muscles. Extra cranial haematoma ४"×३" present over right parieto temporal region भन्ने उल्लेख भएको तथा सोही शव परीक्षण प्रतिवेदनको मृत्युको कारणमा टाउकोको चोटको कारण मृत्यु भएको (cause of death is shock because of head injuries) भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । शव परीक्षण गर्ने डा. तिर्थ नारायण लाल कर्ण

एवं डा. टेकनारायण मण्डलसमेतले अदालतमा बकपत्र गर्दा टाउकोमा चोट लागी shock भई मृत्यु भएको भनी उल्लेख गरिदिएका छन् । मिसिल संलग्न उपर्युक्त लास प्रकृति मुचुल्कासमेतबाट मृतकको शरीरमा यत्रतत्र घाउहरू देखिएको, टाउकोमा चोट लागी shock भई मृतकको मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन एवं चिकित्सकहरूको बकपत्रसमेतबाट मृतक लक्ष्मी खिडहरको मृत्यु स्वाभाविक नभई कर्तव्यबाट भएको देखिन आउँछ ।

२. अब को कसको के कस्तो संलग्नतामा यी मृतक लक्ष्मी खिडहर यादवको मृत्यु भएको हो भन्नेतर्फ हेर्दा मिति २०६१।५।३१ मा बच्चाहरूको झगडाको विषयमा विवाद भई यी मृतकसमेत बीच कुटपिटको वारदात भएको कुरालाई प्रस्तुत मुद्दासँग लगाउमा रहेको यिनै प्रतिवादी सिकीलाल र एकावरी देवीले दायर गरेको फौ.नं. ३५७ को कुटपिट मुद्दाको फिराद लेखमा समेत स्वीकार गरेको पाइन्छ । अ.बं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएकी अमेरिका देवी यादवले यी प्रतिवादीहरू सिकीलाल यादव, एकावरी देवी र मुखिलाल यादवसमेतले फटा इँटा लाठीसमेतले हिकार्पर मारेका हुन् भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रहरीमा कागज गर्ने अच्छेलाल यादवले अदालतमा बकपत्र गर्दा सिकीलाल मुखिलाल एकावरीसमेत अर्थात् सबै प्रतिवादीहरूले कुटपिट गरी लक्ष्मीलाई मारेका हुन् । प्रतिवादीहरूकै चोटबाट मृतकको आँखा फुटेको हो भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने शुभलाल, जसोधिया देवीसमेतले मृतक र यी प्रतिवादीबीच कुटपिट वारदात भएको भनी बकपत्र गरिदिएको अवस्थासमेतबाट मिति २०६१।५।३१ मा भएको कुटपिटको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने पुष्टि हुन आउँछ ।

३. बच्चाको विवादलाई लिएर जाहेरवाला एवं प्रतिवादीहरूसमेत बीच दोहोरो कुटपिटको वारदात भएको तथ्य उल्लिखित कुटपिट मुद्दाबाट देखिएको

र मिति २०६१।५।३१ गते मेरी श्रीमती एकावरी देवी यादव र जाहेरवालाकी श्रीमतीबीच बाझाबाझ होहल्ला हुँदा म घरबाहिर निस्कँदा जाहेरवालाको काका अछेलाल यादव र जाहेरवालाकी श्रीमतीसमेतले मेरो श्रीमतीसमेतलाई कुट्न छोप्दै जथाभावी गाली गरेकोमा मैले श्रीमतीलाई घरतर्फ लिएर जान लाग्दा अछेलाल यादव यी बुढाबुढीलाई ठीक पार्नुपर्छ भन्दै एककासी म भएको ठाउँमा आई बीचमा बारेको टाटी भत्काई लाठी लिएर आई अछेलाल यादवले मेरो टाउकोमा प्रहार गरी घाइते भएपछि सामान्य कुटपिट झगडा भएको र सो वारदातमा लक्ष्मी खिडहर यादवले मेरी श्रीमती एकावरी देवी यादवलाई फलामको रडले हिर्काई हातसमेत भाँची सख्त घाइते भएकाले तत्काल सगरमाथा अञ्चल अस्पताल राजविराजमा उपचार गर्न ल्याई भर्ना गराई उपचार भइरहेकोमा मिति २०६१।६।३ गते दिउसो लक्ष्मी खिडहर यादवसमेत हिँडेर चेकअप गराउन उक्त अस्पतालमा आई चेकअप गरी फर्की घरतर्फ जाँदै गर्दा बाटोमा एककासी बेहोस भई लडेपछि सोही स्थानमा निजको मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएकोले निजको मृत्यु हामीले कुटपिट गरेको कारणबाट नभई निज पहिलादेखि नै टि.बी. को बिरामी र मुख बाङ्गो हुने र मुख बाएको बाए हुने रोगको बिरामी भएकोले सोही रोगको कारण मृत्यु भएको हो । उक्त झगडामा हामी बुढाबुढी खाली हातमा भएका कारण निजहरूले कुटपिट गर्दा सामान्य हातले घचेट्ने लछार पछार गर्ने, एक दुई मुक्का हिर्काएको हुन सक्छौं । मानिस मर्ने गरी कुटपिट गरेको होइन भनी प्रतिवादी सिक्कीलाल यादवले मौकामा बयान गरे तापनि मृतकसँग दोहोरो कुटपिट वारदातको घटना भएको तथ्य स्वीकार नै गरेको पाइन्छ । त्यस्तै मिति २०६१।५।३१ गते दिउसो अं. ४ बजेतिर लक्ष्मी खिडहर यादवकी नातिनी र मेरो नातीबीच झगडा भएको विषयमा हामी दुवैथरी बीच झगडा कुटपिट हुँदा लक्ष्मी खिडहरले फलामको रडले हिर्काई मेरो हात भाँची दिनुका साथै अछेलाल

यादवले मेरो श्रीमान्को टाउको समेतमा हिर्काई सख्त घाइते बनाएका हुन् । उक्त झगडामा म, मेरो श्रीमान्, देवर मुखीलाल यादवबाहेक जाहेरवालाको जाहेरीमा उल्लिखित अन्य प्रतिवादीहरू कोही थिएनन् । हामीले निज लक्ष्मी खिडहर यादवबाट विवादको क्रममा सामान्य प्रतिकारबाहेक अन्य कुनै हतियार उठाई कुटपिट गरेका छैनौं भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवादी एकावरी देवी यादवले मौकामा बयान गरे तापनि दोहोरो कुटपिट भएको तथ्य स्वीकार नै गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल र एकावरी देवीले अदालत गरेको बयानमा आफूहरूले मृतकलाई कुटपिट नगरेको बरु जाहेरवाला, निजकी श्रीमती, मृतकसमेत भई हामीलाई कुटपिट गरेको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भनी इन्कारी बयान गरे तापनि वारदातको समयमा वारदातस्थलमा रहेको स्वीकार नै गरेको पाइयो । त्यस्तै अर्का प्रतिवादी मुखा खिडहर (अभियोगपत्रमा मुखीलाल भनिएको) ले अदालतमा गरेको बयानमा मैले मृतक लक्ष्मी खिडहरलाई कुटपिट गरेको होइन । कसले कुटपिट गरे नगरेको थाहा छैन । मृतक पहिलेदेखि बिरामी भएकोले सो बिरामीको कारण लडी मरेको सुनेको हुँ । म कुटपिटमा सामेल छैन । झगडा खतम भएपछि मात्र गएकोमा दुवैलाई सम्झाएकोमा अछेलालले मलाई बाँसको लाठीले हिर्काएको हो भनी अदालतमा बयान गरेको देखिँदा निज वारदातस्थलमा नै रहेको देखिन आउँछ ।

४. बरामद भएको भनिएको ३ फिट ३ इन्च लम्बाइ ३ इन्च चौडाइ भएको काठको फट्टाले प्रतिवादी सिक्कीलाल यादवले कुटपिट गरेको हो भन्नेसमेतको वादी पक्षको कथन र सोहीबमोजिमको अभियोग रहेकोमा घटनास्थलबाट सोहीबमोजिम भाटा (काठ) बरामद भएको, मिसिल संलग्न शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका कागजातहरूबाट मृतकको मृत्यु टाउको जस्तो संवेदनशील अंगमा प्रहार गरेको चोटको कारणबाट भएको भन्ने देखिएको, जाहेरवाला

तथा मौकामा कागज गर्ने अच्छेलाल यादव, अमेरिका देवीसमेतका साक्षीहरूको बकपत्रसमेतबाट यी प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल, एकावरी देवी र मुखिलालले हानेको कुटपिटको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने देखिएको र प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल यादव र एकावरी देवीले हातले धकेल्ने, कुटपिट गरेको तथ्यमा आफू साबित भई वारदातमा प्रतिवादी मुखिलालसमेत सामेल भएको भनी पोल गरी बयान गरेको र दोहोरो कुटपिट भएको तथ्य खम्बीर भएको अवस्था र प्रतिवादीको कथनबाट मृतक कुनै रोगको कारण मरेको भनी लेखाए तापनि शव परीक्षण गर्ने विशेषज्ञको अदालतको बकपत्रबाट सो तथ्य समर्थित हुन नआएबाट यी प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल, एकावरी देवी र मुखिलाल कसुरदार देखिन आएको छ ।

५. मृतकको कञ्चटसमेतका संवेदनशील अंगमा प्रहार गरेको तथ्य मिसिलबाट देखिन आएको र उक्त चोटहरू प्रतिवादीहरू सिक्कीलाल यादव, एकावरी देवी, मुखिलाल यादवले प्रहार गरेको अवस्थामा टाउको जस्तो संवेदनशील अंगमा प्रहार गरेको देखिएको, समूहगतरूपमा प्रहार भएकोले ज्यान मार्ने मनसायले प्रहार गरेको भन्ने देखिन आउँछ । प्रतिवादीहरू मध्येको सिक्कीलाल यादवले मृतकलाई कञ्चटमा भाटाले प्रहार गरेको भन्ने जाहेरी व्यहोरासमेतबाट देखिएको र सोही टाउकोको चोटको कारण मृत्यु भएको भन्ने तथ्यलाई Autopsy report समेतबाट पुष्टि हुन आएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी सिक्कीलाल मुख्य कसुरदार देखिन आउँछ । यसरी टाउकोको चोट छाड्ने कसुरदार र कुन चोटको कारण मृतकको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत यकिन भई प्रतिवादी सिक्कीलाल यादव मुख्य ज्यानमारा देखिन आएकाले निज प्रतिवादी सिक्कीलाल यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १ र १३(३) नं.को कसुरमा सोही १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन

अदालत, राजविराजको फैसला मिलेको देखिन आयो ।

६. अब प्रतिवादी एकावरी र मुखिलाल भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई के कुन कसुरमा सजाय हुने हो भनी हेर्दा, लासजाँच प्रकृति मुचुल्कामा मृतकको शरीरमा थुप्रै घाउचोट देखिएको छ । एक जनाले मात्र कुटपिट नगरी प्रतिवादी एकावरी र मुखिलालसमेतले कुटपिट गरेको भनी किटानीसाथ वादी पक्षका गवाहहरूले लेखाई दिएको छ । मृतकको टाउकोमा सबैभन्दा ठूलो चोट परेकोले सो चोट मृत्युको मुख्य कारण देखिए तापनि यी प्रतिवादीहरूले छोडेका अन्य चोटहरू मृतकको शरीरमा देखिएको र सो चोटहरूको मृत्यु हुने घटनामा सहायक नहुने भन्ने देखिँदैन । अर्थात् कुटपिट गर्दा परेका सामुहिकमध्ये मुख्य चोट र सहायक चोटको एकीकृत परिणाम वा सहसम्बन्धात्मक प्रभाव (cumulative effect) का कारण मृतकको मृत्यु भएको देखिँदा यी प्रतिवादीहरू एकावरी र मुखिलाल पनि मृतकलाई मार्नमा प्रत्यक्ष संलग्न हुने ज्यानमारा देखिन आएको छ । मर्नेको शरीरमा भए परेको देखिएको घा खत अरु नै किसिमबाट भएको भन्ने सबुद प्रमाणको अभाव छ । साथै मृतकको शरीरमा परेका घाखतहरू एक जनाकै कुटाईबाट परेको भन्ने नदेखिइ सामुहिकरूपमा कुटपिट गरेको कारण परेको भन्ने देखिन्छ । मृतकको शरीरमा रहेका धेरै घाउहरू मध्ये टाउको तथा अन्य शरीरमा भएका घाउहरू के कुन कसुरदारले हानेको भनी यकिन भएको छ र घाउहरू ठूला साना भएकोमा ठूलो र गम्भिर प्रकृतिका घाउहरू जसले मृतकको मरण कार्यलाई leading गरिरहेको छ साथै यो घाउको चोटले मानिस मरेको भनी विशेषज्ञद्वारा पुष्टि भएको र सो तथ्यलाई मिसिल संलग्न अन्य तथ्य एवं प्रमाणबाट अन्यथा देखिँदैन भने त्यस किसिमका leading injury को चोट छाड्ने अभियुक्त मुख्य अभियुक्त हो भनी छुट्टाउन कठिनाई नहुने । त्यस्तै चोट प्रहारमध्ये जुन leading injury को कारणले मर्ने कुरामा मुख्य भूमिका रहे पनि अन्य सामान्य घाउचोटहरू पनि मर्ने कारणमा

सहसम्बन्धात्मक प्रभाव (correlated effect) रहने हुँदा त्यस्ता सामान्य घाउचोटहरू पनि मर्ने कारणमा सहायक तत्त्व हुँदैन भनी अनुमान गर्न नमिल्ने। वस्तुतः प्रतिवादी एकावरी यादव र प्रतिवादी मुखीलाल भन्ने मुखा खिडहर यादवसमेतले मृतकलाई मृतकको शरीरमा हात हाली कुटपिट गरेको पुष्टि हुन आएको र cumulative effect देखिएकोले ज्यानसम्बन्धीको १३(३) बमोजिम जन्मकैद हुने ठहराएको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिन आयो।

७. प्रतिवादीहरू सिकीलाल यादव, एकावरी देवी र मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई अ.बं. १८८ नं.बमोजिम कम सजाय हुने हो, होइन? भनी हेर्दा, यसमा मृतकलाई मार्ने पूर्वयोजना बनाई मारेको देखिँदैन। बालबालिकाको विषयमा उठेको झगडामा तत्काल भनाभन तथा हात हालाहाल भई दोहोरो कुटपिट भएकोमा सोही कुटपिटको चोटको कारणले मरेको भन्ने देखिए तापनि मृतकको मृत्यु तत्कालै भएको नदेखिएको र हिँडडुल गर्ने लक्ष्मी यादव बाटोमा मरेको भन्ने प्रतिवादीहरूको कथनलाई जाहेरी व्यहोरासमेतबाट अन्यथा नदेखिँदा भवितव्य हो कि भन्नेसम्मको अवस्था पनि देखिन आएकोले ऐनबमोजिमको पूरा सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिन आएकोले अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १२ वर्ष कैद गर्दा पनि कानून र न्यायको मकसद पूरा हुने देखिँदा पुनरावेदक/प्रतिवादी सिकीलाल यादव र पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरू एकावरी देवी र मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई कैद वर्ष १२ (बाह) हुन मनासिब देखिन्छ।

८. तसर्थ प्रतिवादी सिकीलाल यादवले ज्यानसम्बन्धीको १ र १३(३) नं.विपरीतको कसुर मुख्य कसुरदार भई गरेको देखिन आएकोले निजलाई सोही ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं.बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादीहरू एकावरी देवी

यादव र मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैद हुने ठहराएको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।५ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६८।३।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। कैदको हकमा पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादी सिकीलाल यादव र पुनरावेदन नगर्ने साधकको रोहबाट हेर्नुपर्ने प्रतिवादीहरू एकावरी देवी यादव, मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १२ (बाह) हुने ठहर्छ। सफाई पाउँ भन्नेसमेतको प्रतिवादी सिकीलाल यादवको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी सिकीलाल यादवलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं.बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादीहरू एकावरी देवी यादव र मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैद हुने ठहरी कैदको हकमा अ.बं. १८८ नं.बमोजिम निज प्रतिवादीहरू सिकीलाल यादव, एकावरी देवी यादव र मुखीलाल यादव भन्ने मुखा खिडहर यादवलाई कैद वर्ष १२ (बाह) हुने ठहरेकोले सोहीबमोजिमको लगत जनाई संशोधित कैदी पुर्जी दिनु भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ----- १
यो मिसिलको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ----- २

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: हर्कबहादुर क्षेत्री

इति संवत् २०७३ साल असार १७ गते रोज ६ शुभम्।

निर्णय नं. १७६२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७३।०१।३०
०७०-WO-०५२५

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : नरहरी कंडेलको छोरा गुल्मी जिल्ला बलिथुम
गा.वि.स. वडा नं. २ शिवपुरी बस्ने नारद कंडेल
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- विवादित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६(२) मा सोही ऐनको दफा २३६(१) बमोजिम प्राप्त हुने अनुदान रकमहरूको खर्च प्रणाली र कार्यविधिहरू नेपाल सरकारले तोक्न सक्नेछ भनी रहेको व्यवस्थाअन्तर्गत जारी भएको पाइन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६ को उपदफा (१) मा सम्बन्धित स्थानीय निकायको जनसंख्या, विकासको स्तर, राजस्व परिचालन गर्नसक्ने सम्भाव्यता र क्षमता, वित्तीय साधनको आवश्यकता, आय र व्ययको नियमित अभिलेखन कार्य, लेखापरीक्षणको स्थिति र आर्थिक अनुशासनको स्थिति जस्ता कुरा रहेको पाइन्छ । उक्त दफाको व्यवस्था नेपाल

सरकारले स्थानीय निकायलाई प्रदान गर्ने थप अनुदानसँग सम्बन्धित देखिन्छ भने ज्येष्ठ नागरिकलाई भत्ता वितरण गर्ने सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले छुट्टै व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसरी ज्येष्ठ नागरिकलाई भत्ता प्रदान गर्ने कुरालाई ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ ले सम्बोधन गरेको छँदाछँदै खास ऐनको दायराभित्र पर्ने कुरामा सो ऐनको प्रयोग नगरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रयोग गरी सो कार्यविधि जारी भएको र सोको नियम ३ मा लक्षित समूहको परिभाषा भएबाट ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ ओझेलमा पर्न गएको देखिन्छ । विधायिका निर्मित खास ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ ले सम्बोधन गरेको विषय निरस्त हुने गरी अर्कै प्रयोजनको लागि बनेको ऐनअन्तर्गत कार्यविधि बनाई भत्ता पाउने सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकहरूबीच अविवेकी वर्गीकरण गरी भेदभाव गर्नु उपयुक्त हुँदैन । यसबारे छाता ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ अन्तर्गत नै सम्बोधन हुनु उपयुक्त हुने ।

(प्रकरण नं. १०)

- ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ ले ज्येष्ठ नागरिकहरूको उमेर, भौगोलिक अवस्थिति, शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तर आदि आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने भनी गरेको व्यवस्थाअनुसार सो दफामा उल्लिखित सबै पक्ष समेट्नु पर्नेमा भौगोलिक अवस्थिति र जातिगत वर्गीकरणलाई मात्र समेटी शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तरतर्फ कुनै ध्यान नदिई

कर्णाली अञ्चलमा बसोबास गर्ने १ र दलित समूह २ गरी त्यसअन्तर्गतका ६० वर्ष उमेर पूरा गरेका ज्येष्ठ नागरिकले मात्र मासिक भत्ता पाउने भनी गरेको व्यवस्था उक्त कानूनविपरीत देखिनुका अतिरिक्त विभेदयुक्त र असमानसमेत देखिन आउने ।
(प्रकरण नं. १३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता हरिशंकर कर्ण
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण
वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०४९, मङ्सिर, पृ.७१०
- ने.का.प. २०६१, अंक १२, पृ.१५४८
- ने.का.प. २०६१, अंक ११, पृ.१४१८
- ने.का.प. २०६१, अंक ७, पृ.९०१
- ने.का.प. २०६३, अंक ४, पृ.४२६
- ने.का.प. २०६४, पृ.१४०८
- ने.का.प. २०६७, अंक ३, पृ.४३७
- ने.का.प. २०६७, अंक ७, पृ.११२८
- ने.का.प. २०६९, अंक ५, पृ.८३१

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१)
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ को दफा ३(क)
- ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क)(ख)(ग)
- छात्रवृत्ति नियमावली, २०६० को नियम १०(३) र १२
- अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९
- अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८, ९, १०, ११ र १२

आदेश

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को धारा ३ को परिभाषाभित्र पर्ने ज्येष्ठ नागरिक हुँ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भनी धारा १३(२) मा सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनैपनि नागरिकहरूबीच धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराका आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भनी र धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा तर महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेसी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग र बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिकरूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भनी विशेष व्यवस्था रहेको पाइन्छ। ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क) मा ज्येष्ठ नागरिक भन्नाले साठी वर्ष उमेर पूरा गरेका नेपाली नागरिक सम्झनुपर्छ भनी तथा दफा २(ख) र २(ग) मा असहाय ज्येष्ठ नागरिक तथा अशक्त ज्येष्ठ नागरिकको समेत परिभाषा गरिएको छ। यसरी ६० वर्ष उमेर पुगेका नेपाली नागरिकलाई विशेष कानूनले ज्येष्ठ नागरिकको रूपमा परिभाषा गरी उनीहरूको संरक्षण र सामाजिक सुरक्षा गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले निजहरूको लागि विभिन्न किसिमको सामाजिक सुरक्षाको कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने भनी संविधानको धारा १३(३) को मर्मअनुरूप उक्त ऐनमा प्रावधानहरू राखिएको छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को भाग ५ परिच्छेद १ को दफा २३६(१)

मा स्थानीय निकायलाई तोकिएबमोजिमको न्यूनतम र थप अनुदान रकम उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ भने दफा २३६(२) मा सोही ऐनको दफा २३६(१) बमोजिम प्राप्त हुने अनुदान रकमहरूको खर्च प्रणाली र कार्यविधिहरू नेपाल सरकारले तोक्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनअन्तर्गत भनी विपक्षी मन्त्रालयबाट सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ स्वीकृत भई नेपाल सरकारले लागू गरेको छ । उक्त कार्यविधिको दफा ३(क) मा (१) सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भएका देशभरका सबै नागरिक, (२) साठी वर्ष उमेर पूरा भएका कर्णाली अञ्चलका सबै नागरिक र (३) साठी वर्ष उमेर पूरा भएका अनुसूची १ मा उल्लेख भएबमोजिमका सबै दलित नागरिक भनी भएको ज्येष्ठ नागरिकको परिभाषा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३(१) विपरीत विभेदयुक्त छ । त्यसबाट अनुसूचित दलित तथा कर्णाली क्षेत्रका नेपाली नागरिकले ६० वर्षकै उमेरमा ज्येष्ठ नागरिक भत्ता खान पाउने तथा सोबाहेकका नेपाली नागरिकहरूलाई भत्ता पाउन ७० वर्ष उमेरसम्म कुर्नुपर्ने असमानता भएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भएबमोजिम यी वर्गको उत्थानको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने भए पनि यी वर्गकै बीचमा विभेद हुने गरी असमान व्यवस्था गर्न सकिँदैन । यसर्थ विपक्षी मन्त्रालयस्तरबाट २०७०।१।१५ मा स्वीकृत भएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ को दफा ३(क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१), (२) र (३) विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क), (ख) र (ग) ले परिभाषित गरेको ६० वर्ष उमेर पूरा गरेको सम्पूर्ण नेपाली नागरिकलाई ६० वर्ष उमेर पुगेकै मितिदेखि उक्त सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गतको

भत्ता उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ पेस भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । प्रस्तुत रिट निवेदन चाँडो निरूपण हुन उपयुक्त देखिएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(३) (च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१०।२० को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन जिकिरबमोजिम नागरिकहरू बीच अलग अलग क्षेत्र, जाति वा वर्ग, धर्म, लिङ्ग वा उत्पत्तिको हिसाबले विभेद गर्ने उद्देश्य राखी कानूनी व्यवस्था गर्ने कार्य यस मन्त्रालयबाट नगरेको नभएको हुँदा प्रस्तुत विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रहनु नपर्ने व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्नाको कारण रिट निवेदनमा उल्लेख छैन । जहाँसम्म ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (क) बमोजिम गरिएको ज्येष्ठ नागरिकको परिभाषाविपरीत सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६३ ले ज्येष्ठ नागरिकको छुट्टै परिभाषा गरी विभेदकारी कार्य गरेको भन्ने प्रश्न छ यसमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६ को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी उक्त कार्यविधि जारी गरिएको र सो कार्यविधि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६ को उपदफा (१) मा उल्लेख भएबमोजिम सम्बन्धित स्थानीय निकायको जनसंख्या, विकासको स्तर, राजस्व परिचालन गर्न सक्ने क्षमता, वित्तीय साधनको आवश्यकता आय र व्ययको नियमित अभिलेखन कार्य लेखापरीक्षणको स्थिति आर्थिक अनुशासनको

स्थिति जस्ता आधारमा त्यस्ता निकायलाई दिइने अनुदान रकम खर्च गर्दा अपनाइने कार्यविधि भएकोले उक्त कार्यविधिले ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा २४ को खण्ड (क) को परिभाषालाई परिवर्तन गरेको भन्ने नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको महिला बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २६ को व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारबाट आ.व. २०५२/०५३ सालदेखि विशुद्ध नीतिगतरूपमा सामाजिक सुरक्षा भत्ताको कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइएको हो । सुरुमा यस कार्यक्रम अन्तर्गत ७५ वर्ष उमेर पूरा भएका ज्येष्ठ नागरिकलाई भत्ता उपलब्ध गराइएकोमा हाल ७० वर्ष उमेर भएका सबै नागरिक, ६० वर्ष उमेर पूरा भएका कर्णाली अञ्चलका सबै नागरिक र साठी वर्ष उमेर पूरा भएका दलित नागरिकसमेतलाई भत्ता उपलब्ध गराउने नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा विगतमा जारी कार्यविधिलाई समसामयिक संशोधन तथा परिमार्जन गरी प्रस्तुत सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि २०६९ जारी भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(९) ले राज्यले एकल महिला, अनाथ बालबालिका, असहाय, वृद्ध, अपाङ्ग, अशक्त र लोपोन्मुख जातिको संरक्षण र उन्नतिको लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्ने नीति अवलम्बन गर्नेछ भन्ने र सोही धाराको उपधारा १७ मा वृद्ध, अशक्त, महिला तथा बेरोजगारलाई कानूनमा व्यवस्था गरी भत्ता दिने नीति अवलम्बन गर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेबमोजिम सो नीतिलाई कार्यान्वयन गर्न कार्यविधि बनेको हो । अन्तरिम संविधानको धारा ३६ अनुसार यस्तो विषयमा अदालतमा प्रश्न उठाउन पाइने होइन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक निरपेक्ष हक होइन । उक्त धाराको उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक

वाक्यांशमा महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेसी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्थाका आधारमा सामाजिक सुरक्षा भत्ताको सन्दर्भमा सीमान्तकृत एवं उत्पीडित वर्गहरूलाई विशेष व्यवस्था गर्न सकिने कुरा निर्विवाद भएको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकको मागबमोजिम सम्मानित अदालतबाट कुनै पनि प्रकारको आदेश जारी गरी रहनु नपर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको अध्ययन भयो ।

रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरिशंकर कर्णले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६(२) बमोजिम सो ऐनको प्रयोजनको लागि सम्म नेपाल सरकारलाई कार्यविधि बनाउने अधिकार भएकोमा त्यसको दुरुपयोग गरी सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि मन्त्रालय स्तरबाट भएको स्पष्ट छ । ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क) ले ६० वर्ष उमेर पूरा गरेको नागरिकलाई ज्येष्ठ नागरिक मानेको सोविपरीत उक्त कार्यविधिले गरेको व्यवस्था भेदभावपूर्ण छ । उल्लिखित भेदभावपूर्ण कार्य ने.का.प. २०६८ अंक ३ नि.नं. ८५८० को रिटमा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएको हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी तथा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले समानताको हक निरपेक्ष होइन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा

नेपालको संविधानको धारा १८ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम मनासिब वर्गीकरण गर्न मिल्ने नै भएको र गर्नुपर्ने हुँदा सोहीबमोजिम सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०६९ को दफा ३कसमेत आएको हो । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

अब रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ को दफा ३(क) मा (१) सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भएका सबै नागरिक, (२) साठी वर्ष उमेर पूरा भएका कर्णाली अञ्चलका सबै नागरिक र (३) साठी वर्ष उमेर पूरा भएका अनुसूची १ मा उल्लेख भएबमोजिमका सबै दलित नागरिकले भत्ता खान पाउने भनी रहेको व्यवस्थाबाट दलित तथा कर्णाली क्षेत्रका नेपाली नागरिकले ६० वर्षकै उमेरदेखि ज्येष्ठ नागरिक भत्ता खान पाउने तर सोबाहेकका ज्येष्ठ नागरिकले भत्ता पाउन ७० वर्ष उमेरसम्म कुर्नुपर्ने भेदभावपूर्ण परिणामको सिर्जना हुन गई सो कानून नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ को समानताको हकविपरीत विभेदकारी छ । सो संविधानको धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेसी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग र बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन भनी यी वर्गको उत्थानको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने भए पनि यी वर्गकै बीचमा विभेद हुने गरी असमान व्यवस्था गर्न सकिँदैन । यसर्थ विपक्षी मन्त्रालयस्तरबाट २०७०।१।१५ मा स्वीकृत भएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि,

२०६९ को दफा ३(क) लाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २(क), (ख) र (ग) मा भएको परिभाषाबमोजिम सम्पूर्ण नेपाली नागरिकहरूलाई ६० वर्ष उमेर पुगेकै मितिदेखि उक्त सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमअन्तर्गतको भत्ता उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकिर देखिन्छ ।

३. ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ विशेष कानून भएकोमा विवाद छैन । सोको दफा २(क) मा "ज्येष्ठ नागरिक" भन्नाले साठी वर्ष उमेर पूरा गरेका नेपाली नागरिक सम्झनु पर्छ" भनी परिभाषा भएको देखिन्छ । ६० वर्ष उमेर पूरा गरेका ज्येष्ठ नागरिक असहाय र अशक्त पनि हुन सक्ने भनी उक्त ऐनको दफा २(ख) मा "असहाय ज्येष्ठ नागरिक" को र दफा २(ग) मा "अशक्त ज्येष्ठ नागरिक" को परिभाषा भई ६० वर्ष पूरा गरेका सबै ज्येष्ठ नागरिकको हकमा उक्त ऐनको विभिन्न दफाहरूमा ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण, हेरचाह, हैसियत, अधिकार, छुट र सुविधा, ज्येष्ठ नागरिकप्रति अरुहरूले गर्नुपर्ने व्यवहार र पूरा गर्नुपर्ने दायित्व, अन्त्येष्टी आदिको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । कैद सजायमा छुट दिन सकिने सम्बन्धी दफा १२ को उपदफा (१)(क) मा पैंसठ्ठी वर्ष उमेर पूरा भई सत्तरी वर्ष ननाघेको ज्येष्ठ नागरिकलाई पच्चीस प्रतिशतसम्म, (ख) मा सत्तरी वर्ष उमेर पूरा भई पचहत्तर वर्ष ननाघेको ज्येष्ठ नागरिकलाई पचास प्रतिशतसम्म र (ग) मा पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा भएका ज्येष्ठ नागरिकलाई पचहत्तर प्रतिशतसम्म कैद सजायमा छुट दिन सकिने तथा उपदफा (२) मा अशक्त ज्येष्ठ नागरिक वा पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा गरेको ज्येष्ठ नागरिकलाई कारागारमा नराखी हेरचाह केन्द्रमा राख्न सकिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । भत्ता वा सुविधासम्बन्धी दफा २४ मा नेपाल सरकारले ज्येष्ठ नागरिक, असहाय ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त ज्येष्ठ नागरिकलाई

तोकिएको आधारमा वर्गीकरण गरी तोकिएबमोजिम भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। त्यसैगरी दफा २६ को उपदफा (५) मा अशक्त ज्येष्ठ नागरिक वा पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा गरेको ज्येष्ठ नागरिक विरुद्ध कसैले कसुर गरेमा निजलाई पच्चीस प्रतिशत थप सजाय हुने भनी ज्येष्ठ नागरिकहरू बीच मनासिब वर्गीकरणको आधारमा केही फरक व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

४. निवेदकले ज्येष्ठ नागरिकहरूको उमेर, भौगोलिक अवस्थिति, शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तर आदि आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने भन्ने ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४, ज्येष्ठ नागरिकको उमेरसमेतलाई आधार बनाई सजायमा छुट दिन सकिने भन्ने दफा १२ र त्यस्ता ज्येष्ठ नागरिक विरुद्ध कसुर गर्नेलाई पच्चीस प्रतिशत सजाय थप्न सकिने भन्ने दफा २६ को प्रावधान संविधान प्रदत्त समानताको हकविपरीत भएको भनी ती दफाहरूलाई अमान्य गरिपाउँ भनी चुनौती गर्नसक्नु भएको पाइँदैन।

५. निवेदकले रिट निवेदनमा कुनै नजिर उल्लेख गर्नु भएको देखिँदैन। बहसको क्रममा निवेदकका विद्वान् कानून व्यवसायीले सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ को दफा ३(क), ने.का.प. २०६८ अंक ३ नि.नं. ८५८० मा प्रकाशित रिट आदेशबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत रहेको भन्ने जिकिर लिनु भएको पाइन्छ। तत्सम्बन्धमा हेर्दा "(क) रु. ५० लाख वा सोभन्दा माथिको एउटै कारोबारबाट घर वा जग्गा खरिद बिक्री गर्दा क्रेताले बैंकबाट भुक्तानीको लागि असल (Good for Payment) भनी छाप लागेको चेकको फोटोकपी पेस गरेपछि वा बिक्रेताको नाममा बैंकमा रहेको खातामा रकम जम्मा गरेको भौचरको फोटोकपी पेस गरेपछि मात्र मालपोत कार्यालयले पारित लिखतबमोजिम दाखिल खारेज गरी स्वेस्ता पुर्जा तयार गर्ने, (ख)

राजीनामा पारित वा बकसपत्र लेनदेन गर्दा सोसम्बन्धी लिखतमा उल्लेख गरिएको थैली अङ्क वास्तविक मूल्यभन्दा कम रहेको भन्ने मालपोत अधिकृतलाई लागेमा त्यस्तो घर वा जग्गा नेपाल सरकारको नाममा रहने गरी लिखतमा उल्लेख भएको थैली अङ्कमा मालपोत अधिकृतले खरिद गर्न सक्नेछ। यसरी खरिद गरिने घर वा जग्गाको मूल्य भुक्तानी गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालयले बजेट उपलब्ध गराउने छ। यसरी खरिद गरिएको घर वा जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक उपयोगका लागि प्रयोग गरिने छ" भन्ने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको मिति २०६६/१९/१७ को बैठकद्वारा २०६७ वैशाख १ गतेदेखि लागू हुने गरी गरिएको विवादित निर्णय तथा सो निर्णयको आधारमा जारी गरिएको परिपत्र मुलुकी ऐन दान बकसको महलको १ नं. र २ नं., रजिस्ट्रेशनको महलको ४ नं. र १४ नं. तथा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ को उपदफा (२)विपरीत देखिएकोले बदर हुने भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८ वैशाख २७ को आदेशको विषयवस्तु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को सम्पत्तिको हकसित सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। तर प्रस्तुत रिटमा केही ज्येष्ठ नागरिकले ६० वर्षको उमेरदेखि नै भत्ता पाउने भन्ने सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ को दफा ३(क) को व्यवस्था मनासिब वर्गीकरणमा आधारित नभई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हकविपरीत रहेको भन्ने निवेदन जिकिर देखिँदा उक्त रिट आदेश प्रस्तुत रिटको विषयवस्तुसंग असम्बन्धित देखिन्छ।

६. निवेदकले उल्लेख गरेबाहेकका नजिरतर्फ पनि दृष्टिपात गरौं।

ने.का.प. २०४९ मार्गको पृष्ठ ७१० मा प्रकाशित इमानसिंह गुरुङको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासले

विषयवस्तुको प्रकृतिबाट अत्यावश्यक देखिएमाबाहेक अदालतले अर्को न्यायोचित विकल्प भएसम्म कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य गर्नु युक्तिसङ्गत हुँदैन । अविवेकी arbitrary वर्गीकरण अमान्य हुन्छ भन्ने धारणा राखी गैरसैनिक व्यक्तिलाई सैनिक लगाउनुको नाताले मात्र सैनिक ऐन लगाउने कुरा असाधारण हो जुन जंगी कानून लागू रहेको असाधारण अवस्थामा मात्र गर्न सकिने हुँदा सैनिक ऐनको दफा १(३)(घ) ले सो गरेको अनुचित र भेदभावपूर्ण ठहर गरी खण्ड घ लाई आदेश मितिदेखि बदर घोषित गरेको पाइन्छ ।

ने.का.प. २०६१ अंक १२ पृष्ठ १५४८ मा प्रकाशित रिटमा यस अदालतको विशेष इजलासले कानून बनाउँदा नागरिकहरू मध्ये कसैलाई लागू हुने र कसैलाई लागू नहुने गरी छुट्याउनका लागि बोधगम्य आधार intelligible differentia र सो कानूनद्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग त्यो वर्गीकरणको विवेकपरक सम्बन्ध rational nexus or objectivity हुनुपर्छ । साधारण ज्ञान र विवेक भएको मानिसले त्यस्तो वर्गीकरणको औचित्य बुझ्न र स्वीकार गर्न सक्ने स्थिति छैन वा कानूनद्वारा प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग त्यसको कुनै विवेकपरक सम्बन्ध देखिन्न भने त्यस्तो वर्गीकरणलाई स्वेच्छाचारी वा भेदभावजन्य मान्नु पर्छ भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखिन्छ ।

ने.का.प. २०६१ अंक ११ पृष्ठ १४१८ मा प्रकाशित रिट आदेशमा यस अदालतको विशेष इजलासले मुलुकी ऐन विहावरीको महलको ९ नं. विभेदकारी भएको देखिएपनि तत्काल अमान्य वा बदर घोषित भएमा बहुविवाह गर्न पाउने व्यवस्थामा नै छुट भएको हो कि भन्ने अर्थ आउन सक्ने खतराजनक परिणाम उत्पन्न भई झनै अव्यवस्था हुने देखिन्छ । तसर्थ चन्दा बज्राचार्य, सपना प्रधान र अधिवक्ता श्याम कृष्ण मास्केले दायर गरेको रिट निवेदनमा पनि निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको

परिप्रेक्ष्यमा यसमा पनि उपयुक्त कानून निर्माण, संशोधन वा खारेज गर्ने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुन्छ भनी सामाजिक लाभ हानिको हिसाब गरी अदालतले कानून बदर गर्ने वा नगर्ने आदेश गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

ने.का.प. २०६३ अंक ४ पृष्ठ ४२६ मा प्रकाशित रिट आदेशमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) र (२) को प्रावधान औपचारिक समानता (Formal Equality) सँग सम्बन्धित देखिन्छन् भने उपधारा (३) को प्रावधान सारभूत समानता (Substantive Equality) सँग सम्बन्धित देखिन्छ । सामाजिक, आर्थिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको स्पष्ट, बोधगम्य र विवेकसम्मत मापदण्ड वा आधारबाट पहिचान नगरी सर्सर्ती हेर्दा पिछडिएको जस्तो बोध हुने गरी कुनै वर्गलाई छात्रवृत्तिको लागि निश्चित प्रतिशत सुरक्षित गरिनु हचुवा र त्रुटिपूर्ण हुन्छ । सर्वप्रथम राज्यले संविधानको धारा ११(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले विशेष संरक्षण गर्न भनी तोकिएका वर्गको वस्तुनिष्ठ र वैज्ञानिक आधारसहितको पहिचान गर्ने नीति बनाउनु पर्ने र सो नीतिको आधारमा विशेष कानून बनाई लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । छात्रवृत्ति नियमावली, २०६० को नियम १०(३) र १२ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सरकारी छात्रवृत्तिमा महिला, दलित र जनजातिको लागि केही प्रतिशत स्थान सुरक्षित गरेको भएपनि त्यो पूर्ण छैन र संविधानले लिएको उद्देश्य र मर्मअनुकूलको छैन । किनकि महिला, दलित र जनजातिमध्येमा पनि सामाजिक, आर्थिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएका र सक्षमका बीच फरक छुट्ट्याई वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छैन । व्यवहारमा महिला, दलित र जनजाति सम्पन्न र सक्षम पनि छन्, विपन्न त छँदैछन् । त्यसैले पिछडिएको वर्गलाई आधार र कारणसहित नछुट्ट्याई सिंगो समूहलाई संरक्षण प्रदान गर्न खोज्दा सारभूत

समानता नभई फेरि पनि व्यवहारमा असमानताकै पृष्ठपोषण हुनजान्छ । यस्तै विवाद निहित रहेको प्रद्योश क्षेत्रीसमेतको मुद्दा (ने.का.प. २०६१ अंक ७ पृष्ठ ९०१) मा सामाजिक, आर्थिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएका र अशक्त भन्ने निरूपणका स्पष्ट आधार तोकी कानून निर्माण गर्न यस अदालतबाट सरकारका नाउँमा आदेश जारी भएको पनि देखिएको छ भन्नेसमेतका व्यहोरा उल्लेख गरी यस अदालतको विशेष इजलासले छात्रवृत्ति नियमावली, २०६० को नियम १०(३) र १२ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई संविधानको धारा ८८(१) बमोजिम आदेश जारी भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गरी धारा ११(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले निर्दिष्ट गरेकाहरूको संरक्षण वा विकासको लागि आधार र कारणसहितको निश्चित मापदण्डको व्यवस्थासमेत गर्ने गरी कानून बनाउनका लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु भनी मन्त्रपरिषद्का नाउँमा निर्देशात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ ।

ने.का.प. २०६४ को पृष्ठ १४०८ मा प्रकाशित रिटमा कर्मैया जातिलगायत कुनै पनि जातिलाई भेदभाव नहुने गरी सबै जिल्लाका सबै वर्गलाई समावेश गर्ने गरी देशको बाँकी अन्य भागमा समेत समितिहरू बनाई उल्लिखित वर्ग र जातको उत्थानको लागि संविधानले संरक्षण दिएबमोजिम आवश्यक कारवाही गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासले परमादेश जारी गरेको देखिन्छ ।

७. उल्लिखित रिट आदेशहरू समानता र सकारात्मक विभेदसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । तलका रिट आदेशहरू पनि सोही संवैधानिक प्रश्नमा केन्द्रित छन् तर यिनको विषयवस्तु भत्ता प्रदान गर्ने कुरासँग सम्बन्धित रही प्रस्तुत रिटसँग हुबहु मिलेको पाइन्छ ।

ने.का.प. २०६७ अंक ३ को पृष्ठ ४३७ मा प्रकाशित नि.नं. ८३३२ को रिट आदेश ज्येष्ठ नागरिकसँगै सम्बन्धित देखिन्छ । त्यसमा ज्येष्ठ नागरिक

ऐन, २०६३ ले ६० वर्ष उमेर पुगेकालाई ज्येष्ठ नागरिक तोकेकोमा ७० वर्ष पुगेकालाई मात्र रु. ५०० मासिक भत्ता उपलब्ध गराउने भनी भएको निर्णय भेदभावपूर्ण भएकोले सो निर्णय बदर गरी सबै ज्येष्ठ नागरिकले सो पाउने व्यवस्था गरिपाउँ भनी निवेदकले निवेदन गरेकोमा ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा २४ ले ज्येष्ठ नागरिकलाई तोकिएको आधारमा वर्गीकरण गरी तोकिएबमोजिम भत्ता वा सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने गरी सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेकोले राज्यले आफ्नो साधन, स्रोत एवं क्षमताको आंकलन गरी निश्चित आधार तय गरी खास उमेर समूहका ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई मासिक भत्ता उपलब्ध गराउन सक्ने नै हुन्छ । ऐनले ज्येष्ठ नागरिक भनी परिभाषित गरेको ६० वर्ष उमेर पूरा भएका सबैलाई एकै पटक र एउटै आधारमा समेट्न सम्भव पनि देखिँदैन । उल्लिखित आधारबाट निर्धारित हुने यो विषयमा रिटबाट हस्तक्षेप गरी निरूपण गर्नु न्यायसङ्गत हुँदैन । तर उक्त ऐनको दफा १३(१) र १५(१) बमोजिमको केन्द्रीय र जिल्ला ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समितिको अभावमा सो ऐनका सबै प्रावधानहरू कार्यान्वयन हुनसक्ने नदेखिँदा ती समितिहरू यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ३ महिना भित्र गठन गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासले मिति २०६६।१।५ मा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ ।

ने.का.प. २०६७ अंक ७ को पृष्ठ ११२८ मा प्रकाशित नि.नं. ८४११ को रिट आदेशमा यस अदालतको संयुक्त इजलासले आ.व. २०६५/०६६ को बजेट वक्तव्यले समेत सामाजिक सुरक्षा शीर्षकअन्तर्गत विशेष संरक्षणको आवश्यकता रहेका ६० वर्षभन्दा माथि उमेर पुगेका सबै एकल महिला (विधवा) हरूलाई विशेष वर्ग मानी उनीहरूलाई जीवन निर्वाहका लागि मासिकरूपमा रु.५००/- उपलब्ध गराएकोलाई संविधानको धारा १३(३) विपरीत रहेको भनी भन्न मिल्ने देखिँदैन । तर ६० वर्ष उमेर समूहभन्दा तल

रहेका आर्थिक दृष्टिले विपन्न, शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित, बेरोजगार एवं सामाजिक दृष्टिकोणले पिछडिएका एकल महिला (विधवा) हरू भने सो सुविधाबाट वञ्चित हुन पुगेको देखिन्छ । उनीहरू बीच केवल उमेरको हद लगाई कसैलाई सामाजिक सुरक्षाबाट भत्ता उपलब्ध गराउने र कसैलाई सो भत्ता उपलब्ध नगराउने कार्यलाई न्यायोचित मान्न सकिँदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) मा उल्लिखित कानूनको अगाडि सबै समान हुने र कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने वा समानलाई समान व्यवहार गरिनुपर्ने भन्ने मान्यता प्रतिकूल रही धारा ३५(८) र ३५(९) ले निर्देशन गरेको राज्यका नीतिहरूको समेत अनुकूल रहे भएकोसमेत देखिन आउँदैन । मानव अधिकारको लागि एकल महिलाले गरेको अध्ययनअनुसार कुल एकल महिला (विधवा) मध्ये ७५ प्रतिशतभन्दा बढी एकल महिलाहरूको २० वर्षभन्दा कम उमेरमा विवाह भएको, ५० वर्ष मुनिका एकल महिला (विधवा) को संख्या ९४ प्रतिशत र सोभन्दा माथिका एकल महिला (विधवा) हरूको संख्या ६ प्रतिशत रहेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसमध्ये ६७ प्रतिशत एकल महिलाहरू २० देखि ३५ वर्षका उमेरमा नै ३ देखि ४ जनासम्म बालबालिकाको आमा बनिसकेका र तिनीहरूको भरणपोषणको दायित्वसमेत उनीहरूमा नै रहेको, ७० प्रतिशत एकल महिलाहरू निरक्षर रहेको तथा जम्मा २ प्रतिशत एकल महिला (विधवा) मात्र उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न सफल रहेका भन्ने देखिन आउँछ । उल्लिखित तथ्याङ्कको आधारमा हेर्दा हाल पतिको साथ नपाएका एकल प्रकृतिमा रहेका एकल महिला (विधवा) मध्ये सरदर ६ प्रतिशतले मात्र राज्यबाट प्राप्त सुविधाको उपभोग गर्न पाएको अवस्था देखिन्छ जुन ज्यादै न्यून एवं समानरूपको देखिन आउँदैन । विभिन्न अध्ययन, अनुसन्धानहरूबाट नेपाली महिलाहरूको सानै उमेरमा विवाह हुने कारणले गर्दा महिला एकल

महिला (विधवा) को रूपमा परिणत हुन पुगेका, धेरैजसो महिलाको शिक्षामा पहुँच नहुने, रोजगारीको अवसर न्यून हुने, उनीहरूको सम्पत्ति माथिको अधिकार पूर्ण नहुनुका साथै परनिर्भर हुनुपर्ने, बालबालिकाको भरणपोषणको दायित्व उनीहरू माथि नै हुने जस्ता बाध्यताको कारणबाट अधिकांश एकल महिलाको सामाजिक, आर्थिक सांस्कृतिक आदिको स्थिति दयनीयरूपको भई सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्नसमेत उनीहरूलाई कठिन र गाह्रो परिरहेको अवस्था देखिन आउँछ । तसर्थ ६० वर्षभन्दा कम उमेरका एकल महिला (विधवा) लाई पनि राज्यले सम्बोधन गर्नुपर्ने र उनीहरूलाई राहत स्वरूप मासिक भत्ता दिने तर्फ विचार गर्नु वाञ्छनीय देखिन आउँछ । त्यसैले राज्यको स्रोत साधनले भ्याएसम्म एकल महिला (विधवा) को आयस्रोत, रोजगारी, निजको श्री सम्पत्ति, पतिको पेन्सन वा आफ्नो पेन्सन आदि विविध पक्षलाई विचार गरी एक निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरी ६० वर्ष भन्दा कम उमेरका एकल महिला (विधवा) लाई पनि सामाजिक सुरक्षा अन्तर्गत दिइने भत्ता उपलब्ध गराउने तर्फ ध्यानाकर्षण गराउने गरी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलगायतका विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । साथै यस्ता एकल महिला (विधवा) को वास्तविक तथ्यांक संकलन गरी उनीहरूको उमेर, जनसंख्या, आर्थिक, सामाजिक एवं शैक्षिक अवस्था र वास्तविक तथ्याङ्कको यकिन गर्दै उनीहरूको उत्थान र विकासका लागि आवश्यक कार्यक्रम र नीति बनाउन सहजता प्रदान गर्ने उद्देश्यले आउने राष्ट्रिय जनगणनामा उपर्युक्तबमोजिमको तथ्याङ्कसमेत संकलन गर्नु गराउनु भनी राष्ट्रिय योजना आयोग तथा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको नाउँमा समेत निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ ।

ने.का.प. २०६९ अंक ५ को पृष्ठ ८३१
मा प्रकाशित नि.नं. ८८३३ को रिट आदेशमा

अपाङ्गहरूसँग रहेको शारीरिक क्षमता एवं मानसिक र बौद्धिक स्थितिको पहिचान गरी सामान्य मानिसमा भन्दा भिन्नरूपमा तिनीहरूसँग राज्यले व्यवहार गर्नु पर्दछ । अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ तथा अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ को नियम ८, ९, १०, ११ र १२ ले अपाङ्ग घरको परिकल्पना गरेको छ । दफा १० ले अपाङ्गहरूलाई समाजमा पुनर्स्थापना, सामाजिक, सांस्कृतिक क्रियाकलापमा तिनीहरूको सहभागिता, रोजगारीको व्यवस्था एवं सो नभएसम्म बेकारी भत्ता, जीवनयापन भत्ता, कमाई गरी खान नसक्ने वृद्ध र अपाङ्गलाई विशेष भत्ताको व्यवस्था पनि गरिएको पाइन्छ । पर्याप्त अपाङ्ग घरको लागि भौतिक संरचना, र तिनको सञ्चालन, प्रत्येक सरकारी एवं सार्वजनिक कार्यालय र सार्वजनिक यातायातको साधन र बाटोमा ह्वील चेयर र सोसमेत जान सक्ने छुट्टै मार्गको व्यवस्था, अति अशक्तहरूका लागि नियमित भत्ता र तिनको हेरचाह गर्ने व्यक्तिका लागि पनि निर्वाह भत्ता, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारलगायतमा अपाङ्गहरूको पहुँचलगायतका मागहरूका लागि ठूलो भौतिक साधन र स्रोतको आवश्यकता पर्ने भएकोले निवेदकहरूले माग गरे जस्तो व्यापक कार्यहरू तत्कालै गर्नु भनी आदेश जारी गर्नु विवेकसम्मत र उपयोगी हुनसक्ने देखिँदैन । केही कुराहरू तत्कालै गर्नु आवश्यक देखिन्छ भने केही कुराहरू क्रमशः गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । यसप्रति बढी गम्भीर र बढी जिम्मेवार भएर देहायका कार्यहरू गर्न भनी विपक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेश जारी गरिएको छ ।

१) अहिलेसम्म पहिचान र गणना भइसकेका अपाङ्गहरूलाई अपाङ्गताको अवस्था हेरी बेरोजगार र आयको स्रोत नभएका र वृद्ध अपाङ्गहरूलाई न्यूनतम मासिक रु.५००/- देखि रु.३०००/- सम्म निर्वाह भत्ता दिने दिलाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने,

- २) पहिचान भई गणना भइसकेका शारीरिक रूपले हिँडुलसमेत गर्न नसक्ने पूर्ण अशक्त वा पूर्णरूपले मानसिक विक्षिप्तताको अवस्थामा रहेको अति अपाङ्गलाई उचित हेरचाह गर्ने परिवार नभएका वा सो गर्न सक्षम परिवार नभएकालाई हेरचाह गर्ने व्यक्तिसमेतको लागि न्यूनतम निर्वाह भत्ताको रूपमा अवस्थाअनुसार रु.३०००/- देखि रु.५०००/- सम्म मासिक विशेष भत्ता उपलब्ध गराउने,
- ३) अपाङ्गहरूको पहिचान, वर्गीकरण र तिनीहरूको समग्र हकहितसमेत हेर्ने गरी प्रत्येक जिल्लामा कम्तीमा एक जना समाज कल्याण अधिकृतको नियुक्ति गर्ने वा निजको काम गर्ने गरी नेपाल सरकारको कुनै अधिकृतलाई तोक्नु पर्ने,
- ४) उपर्युक्त दफा १ र २ अनुसारको भत्ता र विशेष भत्ता यो आदेश प्राप्त भएको मितिदेखि लागू हुने गरी आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- ५) यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ६ महिनाभित्र समाज कल्याण अधिकृत नियुक्त गरिसक्नु पर्ने,
- ६) उपर्युक्तबमोजिमको कार्यहरू सम्पन्न गरी यो आदेश प्राप्त भएको सातौं महिनाभित्र आदेश कार्यान्वयन भएको जानकारी यस अदालतलाई गराउनु पर्ने ।

निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएका विषयहरू:

- १) अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ को दफा ३ को प्रयोजनका लागि चिकित्साशास्त्रका सर्वमान्य सिद्धान्त र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसमेतको आधारमा शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक अपाङ्गहरूको

- गणना गरी तिनीहरूको स्तर निर्धारण एवं वर्गीकरण यथाशीघ्र गर्ने, गराउने,
- २) अपाङ्ग घरको निर्माण एवं सञ्चालन गर्ने । यसको लागि आगामी आर्थिक वर्षदेखि नै अपाङ्गको संख्याको आधारमा बढी अपाङ्ग भएको जिल्ला वा क्षेत्रमा योजनावद्ध ढंगले प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक अपाङ्ग घरको निर्माण र सञ्चालन गर्दै जानु पर्ने,
- ३) ऐन र नियमले अपाङ्गहरूको आवास, शिक्षा, स्वास्थ्य, तालिम, रोजगारी र अन्य सुविधाको सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले लागू गर्दै जाने,
- ४) अपाङ्ग कल्याण र सुरक्षासम्बन्धी सरकारी र गैरसरकारी स्तरबाट गरिने क्रियाकलाप र गतिविधिको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने गराउने उद्देश्यले... अधिकृतस्तरको एक एक अनुगमन अधिकारी नियुक्त गर्ने,
- ५) अपाङ्गहरूका लागि विशेष व्यवस्था र कार्यक्रमको तर्जुमा गरी लागू गर्दै जानु पर्ने,
- ६) अपाङ्गता अधिकार र अपाङ्ग कल्याणको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी र गैर सरकारी निकायहरूको कामकारवाहीमा आवश्यकतानुसार समन्वय र सहयोगको व्यवस्था मिलाउने,
- ७) अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र नियमावली, २०५१ मा समयानुकूल संशोधन र परिमार्जन गर्ने वा नयाँ एकीकृत ऐन र सोहीअनुरूपको एकीकृत नियमावली निर्माण गर्नुपर्ने भनी परमादेश र निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ ।

८. नि.नं. ८४११ ले एकल महिलाको हकमा उमेरभन्दा पनि निजहरूको विकासको समग्र अवस्थाको विचार गरी मासिक भत्ता उपलब्ध गराउनु

भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ भने अपाङ्गहरूको अपाङ्गताको विचार गरी मासिक भत्ता उपलब्ध गराउनु भनी नि.नं. ८८३३ ले परमादेशको आदेश जारी गरेको पाइन्छ ।

९. माथि उल्लिखित आदेशहरूले खास उमेर वा क्षेत्रका सबैलाई पिछडा मानी ती कुरालाई आधार मान्नुभन्दा निजहरूको आम्दानी, अशक्तता वा असहायपनलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको देखिन्छ ।

१०. विवादित सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०६९ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६(२) मा सोही ऐनको दफा २३६(१) बमोजिम प्राप्त हुने अनुदान रकमहरूको खर्च प्रणाली र कार्यविधिहरू नेपाल सरकारले तोक्न सक्नेछ भनी रहेको व्यवस्थाअन्तर्गत जारी भएको पाइन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २३६ को उपदफा (१) मा सम्बन्धित स्थानीय निकायको जनसंख्या, विकासको स्तर, राजस्व परिचालन गर्न सक्ने सम्भाव्यता र क्षमता, वित्तीय साधनको आवश्यकता, आय र व्ययको नियमित अभिलेखन कार्य, लेखापरीक्षणको स्थिति र आर्थिक अनुशासनको स्थिति जस्ता कुरा रहेको पाइन्छ । उक्त दफाको व्यवस्था नेपाल सरकारले स्थानीय निकायलाई प्रदान गर्ने थप अनुदानसँग सम्बन्धित देखिन्छ भने ज्येष्ठ नागरिकलाई भत्ता वितरण गर्ने सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले छुट्टै व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसरी ज्येष्ठ नागरिकलाई भत्ता प्रदान गर्ने कुरालाई ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ ले सम्बोधन गरेको छँदाछँदै खास ऐनको दायराभित्र पर्ने कुरामा सो ऐनको प्रयोग नगरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को प्रयोग गरी सो कार्यविधि जारी भएको र सोको नियम ३ मा लक्षित समूहको परिभाषा भएबाट ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ ओझेलमा पर्न गएको देखिन्छ । विधायिका

निर्मित खास ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ ले सम्बोधन गरेको विषय निरस्त हुने गरी अर्कै प्रयोजनको लागि बनेको ऐनअन्तर्गत कार्यविधि बनाई भत्ता पाउने सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकहरू बीच अविवेकी वर्गीकरण गरी भेदभाव गर्नु उपयुक्त हुँदैन । यसबारे छाता ऐन ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ अन्तर्गत नै सम्बोधन हुनु उपयुक्त हुन्छ ।

११. कर्णाली अञ्चलमा बसोबास गर्ने वा दलित समूहमा रहेका ६० वर्ष उमेर पूरा गरेका ज्येष्ठ नागरिक मात्र होइन अन्यत्र बसोबास गर्ने ज्येष्ठ नागरिक पनि त्यस्तै अवस्थामा र कतिपय स्थितिमा कर्णाली अञ्चलमा बसोबास गर्ने वा दलित समूहका भन्दा पनि दयनीय जीवनयापन गरिरहेको निर्विवाद छ । यसको लागि कुनै तथ्याङ्कको आवश्यकता छैन र यो कुरा स्वतः न्यायिक जानकारी judicial notice भित्र परेको भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान् अधिवक्ताको भनाइ छ । उक्त भनाइ तथ्यबाट समर्थित वा असमर्थित जे भएपनि उल्लिखित नियम बनाउँदा कर्णाली अञ्चल वा दलित समूहबाहेकका ६० वर्ष उमेर पुगेका ज्येष्ठ नागरिक कर्णाली अञ्चलभन्दा वा दलित समूहका ज्येष्ठ नागरिकभन्दा सम्पन्न रहेको भन्ने कुरा तथ्याङ्कबाट पुष्टि भएको र त्यस्तो तथ्याङ्कको आधार लिई विवादित नियम बनेको भन्नेसमेतका कुनै पनि जिकिर नेपाल सरकारबाट आउन सकेको पाइँदैन । त्यसमा पनि आर्थिक, शारीरिक र मानसिक आधारमा भन्दा भौगोलिक बसोबास वा जातिगत कुरालाई निर्णायक बनाएको विवादित नियम त्यसैपनि प्रतिपादित नजिरहरू विपरीत रहेको देखिन्छ ।

१२. ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा २४ ले ज्येष्ठ नागरिकहरूको उमेर, भौगोलिक अवस्थिति, शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तर आदि आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने भनी गरेको व्यवस्थाअनुसार सो दफामा उल्लिखित सबै पक्ष समेट्नु पर्नेमा भौगोलिक अवस्थिति र जातिगत वर्गीकरणलाई

मात्र समेटी शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तरतर्फ कुनै ध्यान नदिई कर्णाली अञ्चलमा बसोबास गर्ने १ र दलित समूह २ गरी त्यसअन्तर्गतका ६० वर्ष उमेर पूरा गरेका ज्येष्ठ नागरिकले मात्र मासिक भत्ता पाउने भनी गरेको व्यवस्था उक्त कानूनविपरीत देखिनुका अतिरिक्त विभेदयुक्त र असमानसमेत देखिन आउँछ ।

१३. तथापि माथि उल्लिखित **ने.का.प. २०६१ अंक ११ को पृष्ठ १४१८** मा प्रकाशित रिट आदेशमा यस अदालतको विशेष इजलासले मुलुकी ऐन विहावरीको ९ नं. विभेदकारी भएको देखिए पनि तत्काल अमान्य वा बदर घोषित भएमा बहुविवाह गर्न पाउने व्यवस्थामा नै छुट भएको हो कि भन्ने अर्थ आउन सक्ने खतराजनक परिणाम उत्पन्न भई झनै अव्यवस्था हुने देखिन्छ भन्ने धारणा राखेर गलतै भएपनि कानून बदर गरेको देखिँदैन । प्रस्तुत विषयमा पनि निवेदकको मागबमोजिम उक्त कार्यविधि तत्काल बदर गर्दा वास्तविक ज्येष्ठ नागरिकसमेत भत्ता पाउने सुविधाबाट वञ्चित हुने दुष्परिणाम आउने र न्यायभन्दा अन्यायको पृष्ठपोषण हुने स्थितिलाई यो इजलासले विचार गर्ने पर्छ । कर्णाली अञ्चलमा रहेका ६० वर्ष उमेर पुगेका ज्येष्ठ नागरिक र दलित समूहका ६० वर्ष उमेर पुगेका ज्येष्ठ नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधिले प्रदान गरेको विशेष भत्ता प्रदान गर्न नमिल्ने र निजहरू त्यसका लागि उपयुक्त नरहेका भन्ने निवेदकको जिकिर देखिँदैन । त्यस्तो यथार्थ पनि छैन । यी सबै कारणबाट उक्त कार्यविधिको नियम ३(क) बदर गरिपाउँ भन्ने हदसम्मको रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । ज्येष्ठ नागरिक ऐन, २०६३ को दफा २४ ले ज्येष्ठ नागरिकहरूको उमेर, भौगोलिक अवस्थिति, शारीरिक, मानसिक र आर्थिक विकासको स्तर आदि आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने भनी गरेको व्यवस्थाअनुसार सबै पक्ष समेट्ने गरी उपयुक्त व्यवस्था गर्नका लागि नेपाल सरकारका नाममा परमादेशको

आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: आत्मदेव जोशी
इति संवत् २०७३ साल वैशाख ३० गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १७६३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७३।०६।०४
०७१-CI-०५२१

मुद्दा : निषेधाज्ञा

पुनरावेदक निवेदक : जिल्ला धनुषा, चक्कर गाउ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने गोमा कुमारी
पण्डित

विरुद्ध
प्रत्यर्थी विपक्षी : जिल्ला जनकपुर, जनकपुर
नगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने मनतोरिया देवी

■ मूलतः अदालतले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्दा हुन गइरहेको वा भइरहेको काम कारोबारबाट कुनै पनि व्यक्तिको कानूनी हकमा आघात पर्न जाने स्थितिको आशंकाको विद्यमानतालाई नै हेर्ने गरिन्छ र त्यस्तो आशंका तथ्यपरक एवं प्रमाणपरक ढंगले पुष्टि भएको पनि हुनुपर्छ । निषेधाज्ञाको रिटबाट उपचार खोज्ने पक्षले आफूलाई मर्का परेको कुराको आशंकाको विद्यमानता रहेको कुरामा अदालतलाई आश्वस्त पार्न सक्नुपर्छ । यसैगरी, सहज र पहुँचयोग्य अन्य उपचार र मार्ग भएसम्म यो रिट जारी गर्न पनि मिल्दैन । यद्यपि पुनरावेदकले जिकिर लिए झैं निषेधाज्ञाको मुद्दामा नक्सा सर्जमिनलगायतको प्रमाण बुझ्न नसकिने होइन तर त्यस्तो प्रमाण बुझी प्रमाणको मुल्याङ्कन गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने कुरामा अदालत विश्वस्त हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक निवेदकको तर्फबाट :
प्रत्यर्थी विपक्षीको तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.नि.मुख्य न्या. श्री तेजबहादुर के.सी.
मा.न्या. श्री चित्रदेव जोशी

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९ (१) (क) बमोजिम पुनरावेदन परी
यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्न आएको प्रस्तुत

मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः

जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ११ सिट नं. १३५५-१५ कि.नं. ३८० क्षे.फ. ०-०-४ धुर जग्गा मेरो एकलौटी हक भोगको जग्गा हो । मेरो श्रीमान् र म काठमाडौंमा डेरा गरी बसी आएका छौं । विपक्षी र हामी घर छिमेकको हैसियतमा एक अर्कासँग व्यवहार गर्दै आएका छौं । मेरो जग्गाको देखभाल गर्ने मानिसले तपाइँको पूर्व सिमानामा रहेको मनतोरिया देवीले निर्माण कार्य सुरु गर्न तरखरमा रही तपाइँको जग्गाको केही भागमा निर्माण कार्य गर्न पूर्ण मनसाय राखेको छ भनी भन्नेअनुसार जग्गामा आई हेर्दा मेरो जग्गाको पूर्व भागबाट केही जग्गामा प्रवेश गरी निर्माण कार्य गर्ने पूर्ण मनसाय लिएको हुँदा सो कुरा नगर्नु भन्दाभन्दै पनि विपक्षीले बलजपती गरेको हुँदा निवेदन दिन आएको छु । मेरो जग्गामा कुनै तवरबाट जग्गामा प्रवेश गरी कुनै प्रकारको निर्माण कार्य गर्न नपाउने गरी अन्तरिम आदेश सहितको निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागअनुसारको आदेश किन जारी नहुने हो ? कागजसहित बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी पठाउनु साथै अन्तरिम आदेशको विषयमा दुवै पक्षको उपस्थितिमा छलफल गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा छलफलको निमित्त मिति २०७०।१२।३० गते उपस्थित हुन आउन भनी विपक्षीलाई म्याद सूचना जारी गरी हाजिर भए वा गुजारेपछि पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको आदेश ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको नाममा दर्ता रहेको जिल्ला धनुषा जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ११ सिट नं. १३५५-१५ कि.नं. १२४ को ०-०-८-१ को जग्गामा अगाडि पट्टी खाली राखी पछाडी पट्टी ९ वर्ष पहिला नै घर बनाएकोमा हाल सो खाली जग्गामा पक्की घर निर्माण गरी भोगी आएको हुँदा सो घर निर्माण

भइसकेको छ । तसर्थ विपक्षीले घर निर्माण गर्ने आशंका देखाई प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत विपक्षी मनतोरिया देवीको लिखित जवाफ ।

प्रत्यर्थीले आफ्नो नाउँ दर्ताको कि.नं. १२४ को जग्गाभित्र नगरपालिकाबाट नक्सा स्वीकृत गराई घरसमेत बनाइसकेको अवस्था देखिँदा प्रत्यर्थीको जग्गामा प्रवेश गरी जग्गा मिची घर निर्माण गर्न लागेको भन्ने आशंकाको स्थितिसमेत विद्यमान रहे भएको देखिन आएन । प्रस्तुत खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।३।३१ को फैसला ।

विपक्षीले घर बनाउन नक्सा पास गराएको घरको फोटो पेस गरेको जस्ता कुरालाई प्रमाणमा लिई भएको फैसला न्यायसङ्गत छैन । निषेधाज्ञा मुद्दामा घर बनेको, घर बनाउन बाँकी रहेको के हो भन्ने सम्बन्धमा वास्तविक वस्तुस्थिति बुझ्नलाई अ.बं. १७१ नं. बमोजिम नाप नक्सासमेत गराई न्याय निरूपण गर्नुपर्नेमा सो सम्बन्धमा बुझ्दै नबुझी विपक्षीले भनेको कुरा सत्य तर म पुनरावेदकको भनाइ सरासर गलत साबित गर्ने र मुद्दाको लगत कट्टा गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला बदरभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक गोमा कुमारी पण्डितको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था हेर्दा जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ११ को कि.नं. ३८० को मेरो जग्गाको पूर्वतर्फको भाग मिची विपक्षीले घर बनाउन लागेको आशंका भएकाले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकिर र मैले विपक्षीको जग्गा मिची घर बनाउन लागेको होइन । मेरो आफ्नो दर्ता ख्रेस्ताको कि.नं. १२४ मा केही भाग खाली राखी ९ वर्ष पहिले नै घर बनाएको र हाल खाली भागमा पनि नक्सा पास गरी पक्की घर

निर्माण गरी सकेको हुँदा रिट जारी हुने होइन भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ। विपक्षीले आफ्नै कि.नं. १२४ को जग्गामा नक्सा पास गरी घरसमेत बनाइ सकेको अवस्थामा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसलामा निवेदकको चित्त नबुझी यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

उपर्युक्तानुसारको तथ्यगत अवस्था भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुनसक्ने हो, होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफ्नो कि.नं. ३८० को जग्गाको पूर्वपट्टिको भाग च्यापी मिची विपक्षीले घर बनाउन लागेको आशंका रहेको भन्ने जिकिर लिएको भए पनि उक्त जग्गामा विपक्षीले के कस्तो व्यवहार र तरहले मिची घर बनाउन लागेको हो भन्ने कुराको ठोस आधार प्रस्तुत गर्न सकेको पाइँदैन। मूलतः अदालतले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्दा हुन गइरहेको वा भइरहेको काम कारोबारबाट कुनै पनि व्यक्तिको कानूनी हकमा आघात पर्न जाने स्थितिको आशंकाको विद्यमानतालाई नै हेर्ने गरिन्छ र त्यस्तो आशंका तथ्यपरक एवं प्रमाण परक ढंगले पुष्टि भएको पनि हुनुपर्छ। निषेधाज्ञाको रिटबाट उपचार खोज्ने पक्षले आफूलाई मर्का परेको कुराको आशंकाको विद्यमानता रहेको कुरामा अदालतलाई आश्चर्य पार्न सक्नुपर्छ। यसैगरी, सहज र पहुँचयोग्य अन्य उपचार र मार्ग भएसम्म यो रिट जारी गर्न पनि मिल्दैन। यद्यपि पुनरावेदकले जिकिर लिए झैं निषेधाज्ञाको मुद्दामा नक्सा सर्जमिनलगायतको प्रमाण बुझ्न नसकिने होइन तर त्यस्तो प्रमाण बुझी प्रमाणको मुल्याङ्कन गरी न्याय निरूपण गर्नुपर्ने कुरामा अदालत विश्वस्त हुनुपर्छ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा पेस भएको लिखित जवाफ

व्यहोराबाट निवेदकको जग्गामा घर निर्माण नगरी आफ्नै कि.नं. १२४ को जग्गामा घर बनाएको र रिट निवेदन पर्नु अगावै घर निर्माण कार्य सम्पन्न भइसकेको भन्ने लिखित जवाफकर्ताले जिकिर लिएको र सो कुरालाई पुष्टि गर्ने गरी नगरपालिकाबाट पास भएको नक्सा, घरको फोटोलगायतका प्रमाण पेस भई आएको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा थप प्रमाण बुझी रहनुको औचित्य नदेखिएकाले नै अदालत सो निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ। यसै गरी निवेदकको जग्गा मिची घर बनाउन लागिएको भए नगरपालिकाबाट नक्सा पास गर्दाका बखत नै दाबी विरोध गर्न पाउने र स्वीकृत नक्साविपरीत घर बनाएमा नगरपालिकाबाट कानूनी उपचार पाउने एवं आफ्नो जग्गा मिची घर बनाएको भएमा मुलुकी ऐन घर बनाउने महलअनुसार निवेदकले कानूनी उपचार पाउने जस्ता हक पनि निवेदकसँग सुरक्षित नै रहेको देखिन्छ।

४. तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट विपक्षीले आफ्नो नाम दर्ताको कि.नं. १२४ मा नगरपालिकाबाट नक्सा पास गराई घर निर्माणसमेत सम्पन्न गरी सकेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम निजको जग्गामा घर बनाउन लागेको भन्ने आशंकाको विद्यमानता नरहेकोले रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।३।३१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा

इजलास अधिकृत : इन्द्रबहादुर कठायत

इति संवत् २०७३ साल असोज ४ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. ९७६४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७२।०५।३०
०६८-WO-०६९०

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने यज्ञप्रसाद
बजगाईं

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : फैसला कार्यान्वयन अधिकारी,
काठमाडौं जिल्ला अदालत, बबरमहल,
काठमाडौंसमेत

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१ क को कानूनी व्यवस्थाले अदालतबाट अन्तिम फैसला भई कैद र जरिवाना लागेको व्यक्ति स्वयम् अड्डामा उपस्थित भई फैसला कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न आएमा लागेको कैद र जरिवानामा छुट दिई फैसला कार्यान्वयनमा सहजता पुगोस् भन्ने मकसद राखेको पाइन्छ। यस्तो छुट सुविधा न्यायिक प्रक्रियामा सहजता, फैसलाको सम्मान गर्दै सोको कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउन आउने पक्षले मात्र प्राप्त गर्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीको नाममा ३० दिने म्याद जारी भएको तर अस्वस्थ भएको कारणले उपस्थित हुन

नआएको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख भएकोले आफूउपर लागेको मुद्दासम्बन्धी जानकारी प्राप्त गरेपनि प्रतिवादै नगरी बसेको कुरा स्पष्ट भएकाले सुनुवाइको मौका नपाएकोले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ५)

रिट निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
ज्ञानप्रसाद भुसाल

प्रत्यर्थी विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा २३

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम दायर भई यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

वादी राजस्व अनुसन्धान विभाग प्रतिवादी म निवेदकसमेत भएको राजश्व चुहावट मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मेरो नाममा जारी भएको ३० दिने म्यादमा म अस्वस्थ भएका कारणले उपस्थित भई मुद्दामा प्रतिरक्षा गर्न सकिन। सो मुद्दामा मलाई कैद दिन १५ (पन्ध्र) र जरिवाना रु.२६,५०,३०५।३९ हुने ठहरी मिति २०६८।२।२३ गते फैसला भएछ। मेरो अस्वस्थताका कारणले प्रतिरक्षा गर्न नपाएकोले फैसला भई कैद जरिवाना भएको थाहा जानकारी हुने अवस्था रहेन। काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मेरो नाममा २०६८।१।१४ गते पक्राउ पुर्जी जारी गरी सोही दिन मलाई पक्राउ गरी काठमाडौं जिल्ला अदालत

दाखिल गर्दा मात्र मलाई कैद जरिवाना हुने गरी फैसला भएको कुरा थाहा भयो । सोही दिन नै मलाई कैद ठेकी कारागार कार्यालय डिल्लीबजार पठाइयो । ज्यादै अस्वस्थ भएका कारणले मिति २०६८।१।२७ गते रु.२६,५०,३०५।३९ जरिवाना बुझाएपछि मिति २०६८।१।२८ गते कैद भुक्तान भए पनि मलाई २०६८।१।२९ गते थुनाबाट छाडियो ।

राजश्व अनुसन्धान विभागको जाहेरीले नेपाल सरकार वादी र प्रतिवादी मसमेत भएको राजश्व चुहावट मुद्दामा मिति २०६८।२।२३ गते काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको सो मुद्दामा फैसलामा चित्त नबुझे ३५ दिनभित्र पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गर्नु भनी लेखनुपर्नेमा प्रतिवादीहरूले सुरु म्याद गुजारी बसेको देखिँदा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम निजहरूको हकमा पुनरावेदनको म्याद दिई रहन परेन भन्ने फैसलामा उल्लेख रहेछ ।

मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क नं. मा जरिवाना बुझाउने, असुल गर्ने, जरिवाना कैदको सजायमा २०% मिनाहा दिने प्रस्ट कार्यविधि लेखिएको छ । फैसला भएको ६० दिनभित्रै कैद जरिवाना ठेकिएको व्यक्ति आफैं अदालतमा उपस्थित भई बुझाउन पाउने सो नम्बरको व्यवस्था हो । कैद र जरिवाना भई फैसला भएको मलाई थाहा जानकारी भएन । कैद जरिवाना भएको कुराको जानकारी मलाई दिई जरिवाना बुझाउने र कैद भुक्तान गर्ने मौका मलाई प्रदान गर्नुपर्ने हो । अदालत स्वयम्ले मुद्दाको अन्तिम फैसला भएपछि मात्र सोको जानकारी गराएपछि ६० दिनभित्र मैले कैद भुक्तान र जरिवाना बुझाउन पाउने हो । जिल्ला अदालत नियमावली, ५२ को नियम ७०(१) बमोजिम मुद्दाको अन्तिम फैसला भएको छैन पुनरावेदन अदालत, पाटनमा चलिरहेको छ । अर्को कुरा मलाई कैद जरिवाना भएको जानकारी गराइएको पनि थिएन, छैन । कानूनको अतिक्रमण गरी मलाई पक्राउ गरी कैदमा राख्न र जरिवाना तिर्न बाध्य पार्ने

विपक्षीहरूको कार्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ ।

मुद्दा अन्तिम फैसला भएको ६० दिनभित्र मैले बुझाउन पाउने सो साठी दिनको म्याद दिन नपर्ने कुनै कारण पक्राउ पुर्जीमा उल्लेख छैन, मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १९३ नं. मा "झगडिया हाजिर नरहेकोमा सो फैसला भएको ३ दिनभित्र यो मुद्दामा यो कुरा ठहरेको हुनाले तिमीलाई यो यति सजाय भएको छ भन्ने" झगडियाका नाउँमा म्याद जारी गर्नुपर्छ भनिएको छ । सोको विपरीत म्याद नै जारी नगरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मलाई कैद भुक्तान गर्न लगाउने र जरिवाना तिर्न बाध्य पार्ने निर्णय काम कार्यवाही कानूनीरूपमा त्रुटिपूर्ण, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छन् ।

जिल्ला अदालतका तहसिलदार तथा फैसला कार्यान्वयन अधिकारीबाट सो नं. को कार्यविधि उल्लङ्घन गरेकोबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल काम कारवाही भएको छ । फैसला भएको मितिले ३ (तिन) दिनभित्र मलाई जानकारी गराउनु पर्ने हो जानकारी पाएको ६० दिनभित्र मैले जरिवाना बुझाउन पाउनु पर्ने हो र यसरी जरिवाना बुझाउँदा २० प्रतिशत मिनाहा पाउनु पर्ने मेरो नैसर्गिक अधिकारलाई दण्ड सजायको ४१क.नं. ले प्रत्याभूति गरेकोमा सोअनुसार भएन । मलाई पक्राउ गर्नु अघि अ.बं. १९३ नं. बमोजिम मलाई जानकारी गराउनु पर्ने र सोही मितिबाट दण्ड सजायको ४१क नं. अनुसार म आफैं अदालतमा उपस्थित भई कैद जरिवाना बुझाउनु पर्नेमा कानूनको सुविधा मलाई नदिई कैदमा पठाएको र कैद रहेकै अवस्थामा म आफैँले मेरो छोरा मार्फत जरिवाना बुझाई पछि दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिम २० प्रतिशत मिनाहा पाउने अधिकार हनन् भएको छ ।

मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा फैसलाको जानकारी र कैद जरिवाना भुक्तान गर्ने मौका नै नदिई कैद भुक्तान गर्न र जरिवाना तिर्न बाध्य गर्ने, जरिवाना

आफैं उपस्थित भई बुझाउँदा पाउने २०% मिनाहा पाउने मौकाबाट वञ्चित गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९ र २७ समेत द्वारा प्रदत्त संवैधानिक र तत्सम्बन्धी हक अपहरण हुन गएको हुँदा सो हकको प्रचलनको लागि सम्मानित अदालतमा यो रिट निवेदन गर्न आएको छु भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदक मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो ? आदेश जारी नहुन पर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल कागजातसमेत साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी प्रस्तुत निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवधि व्यतित भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने मिति २०६८।१०।२३ को यस अदालतको आदेश।

राजश्व अनुसन्धान विभागको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी निवेदक यज्ञ प्रसाद बजगाईंसमेत भएको संवत् २०६३ सालको स.फौ.नं. १३९३ को राजश्व चुहावट मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।०२।२३ को फैसलाले निवेदक प्रतिवादी यज्ञप्रसाद बजगाईंलाई १५ दिन कैद र रु. २६,५०,३०५।३९ जरिवाना हुने ठहरेको र कसुर कायम भएको प्रतिवादीहरूले सुरु म्यादै गुजारी बसेको देखिँदा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदन म्याद दिइरहनु परेन भनी फैसलाको व्यहोरामा उल्लेख भएको देखिन्छ।

उपयुक्त फैसलाबमोजिम यस अदालतमा रहेको लगत नं. ९५९५ आ.व. २०६८/०६९ मा लगत कायम भई फरार रहेका निवेदक प्रतिवादीलाई ठहर भएको १५ दिन कैद र जरिवाना रु. २६,५०,३०५।३९

बेरूजु रही कैद जरिवाना असुलउपर गर्ने क्रममा यस अदालतका डोर कर्मचारीको मिति २०६८।९।१४ को प्रतिवेदनले पक्राउ परी दाखिल गरेको र लागेको जरिवाना तत्काल तिर्न बुझाउन सकिदैन भनी कागजसमेत गरेकोले रीतपूर्वकको कैदी पुर्जोअनुसार च.नं. १६५५ मिति २०६८।९।१४ मा कारागार कार्यालय डिल्लीबजारमा थुनामा राख्न पठाइएको हो। निवेदक प्रतिवादीलाई लागेको जरिवाना रु. २६,५०,३०५।३९ निज प्रतिवादीका छोरामार्फत दाखिला हुन आएकोले कानूनबमोजिम राजश्वमा सदरस्याहा गरिएको छ।

यसका अतिरिक्त निवेदकले दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिम २०% मिनाहा पाउनु पर्ने निवेदन दाबी लिए तापनि उक्त ४१क नं. ले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया पुर्याई निवेदक आफैं हाजिर हुन आएको अवस्था होइन। फैसला र लगतबमोजिम बेरूजु रहेको प्रतिवादी डोर कर्मचारीसमेतबाट पक्राउ परी आएको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क नं. को व्यवस्थाअनुसार २०% मिन्हा पाउने सक्ने स्थितिसमेत छैन।

माथि वर्णित तथ्यअनुसार निवेदक प्रतिवादीलाई यस अदालतको फैसलाबमोजिम लागेको कैद जरिवानाको लगतबमोजिम कैद र जरिवाना असुलउपर गरी फैसला कार्यान्वयन गरिएको काम कारवाहीले निवेदकको संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात परेको अवस्था नभएको र निवेदक प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क नं. बमोजिमको मिन्हा पाउन सक्ने स्थितिसमेत नहुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतका फैसला कार्यान्वयन अधिकारीसमेतको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निणयार्थ आज यस इजलाससमक्ष

पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थिका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री ज्ञानप्रसाद भुसालले प्रस्तुत रिट निवेदक विरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालतमा चलेको राजश्व चुहावटसम्बन्धी मुद्दामा निजका नाउँका सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको समाह्वान म्याद मिति २०६३।१०।७ मा तामेल भएकोमा निज अनुपस्थित भई म्याद गुजारी बसेकोले निजलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिन नपर्नेसमेत ठहरी मिति २०६८।१२।२३ मा फैसला भएकाले निजलाई लागेको कैद जरिवाना असुल गर्ने क्रममा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट पक्राउ गरी जरिवानासमेत असुलउपर गराएको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम अ.बं. १९३ नं. एवं दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिमको सुविधा प्रदान गर्न मिल्दैन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाण अध्ययन गरी हेर्दा रिट निवेदकले जिकिर लिएबमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको पक्राउ पुर्जा एवं कैद जरिवाना असुल गर्ने कार्य कानूनसम्मत छ छैन ? निवेदकको जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लुम्बिनी ओभरसिज कन्सर्न प्रा.लि.ले दक्षिण कोरियामा परीक्षार्थी कामदार पठाउँदा राजश्व छलेको विषयमा अनुसन्धान तहकिकात गरी यी निवेदकलाई समेत प्रतिवादी बनाई दायर गरेको राजश्व चुहावट मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१२।२३ मा भएको फैसलाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा यी रिट निवेदकलाई पक्राउ गरेको विषयबाट नै प्रस्तुत रिट निवेदनको उठान भएको देखिँदा सर्वप्रथम सो मुद्दाको विवेचना गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। राजश्व अनुसन्धान

विभागको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी भीमबहादुर थापासमेत भएको राजश्व चुहावटसम्बन्धी उक्त मुद्दामा लुम्बिनी ओभरसिज कन्सर्न प्रा.लि.मा यी निवेदकको पनि सेयर रहेको र प्रस्तुत वारदातमा यिनको पनि संलग्नता रहेकाले निजको हकमा रु. २,६६,३६,१५४।९४ को बिगो कायम गरी राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा २३अनुसार जरिवाना र कैद सजायको माग दाबीसहितको अभियोगपत्र पेस भएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान तहकिकातको सिलसिलामा यी निवेदकका नाउँमा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट उपस्थित हुन पत्र पठाइएकोमा सोबमोजिम उपस्थित नभएकोले मिति २०६३।३।३ को गोरखापत्रमा समेत सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरिएको र सोबमोजिमसमेत निज उपस्थित नभएकोले निजका नाउँमा म्याद जारी गरी झिकी बुझी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदाबीसमेत रहेको पाइयो। सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर भएपश्चात् जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।६।२ मा निजका नाउमा समाह्वान म्याद जारी भएकोमा उक्त म्याद मिति २०६३।१०।७ मा निजले आफैँ बुझिलिएको भएपनि निज अदालतमा अनुपस्थित रहेको देखिन्छ। यसरी निजका नाउँमा मुद्दाको अनुसन्धानको सिलसिलामा अनुसन्धान गर्ने निकायबाट र अभियोजनपश्चात् सुरु जिल्ला अदालतबाट पनि म्याद जारी भएको भए पनि निज अनुपस्थित रही गैह्र हाजिर भएको देखियो। सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१२।२३ मा निजलाई १५ दिन कैद र २६,५०,३०५।३९ जरिवाना हुने र सुरु म्याद गुजारी बसेको देखिँदा अ.बं. २०८ नं.बमोजिम निजका नाउँमा पुनरावेदन म्याद दिई रहनु नपर्नेसमेत ठहर भई सो मुद्दा फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फैसलाका सम्बन्धमा निजले माथिल्लो अदालतमा कुनै कानूनी चुनौती प्रस्तुतसमेत गर्न नसकेको कारण निजका हकमा सो फैसला अन्तिम

भइरहेको देखिन्छ। यसरी अदालतबाट अन्तिम भएको फैसलाको कार्यान्वयन गर्ने क्रममा निजलाई मिति २०६८।९।१४ मा अदालतको डोरले पक्राउ गरी सोही मितिमा कैदी पुर्जा दिएपश्चात अदालतबाट भएको सो कार्य मुलुकी ऐन अ.बं. १९३ नं. र दण्डसजायको ४१क नं. नम्बरविपरीत भएकाले बदर गरिपाउँ भनी यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरेको देखियो।

३. अब निवेदकले जिकिर लिएको उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १९३ नं. मा "अड्डाबाट मुद्दा फैसला गरेपछि हाजिर रहेको झगडियालाई सो फैसला बाची सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नामसमेत बताई निजबाट सुनी पाएको व्यहोराको कागज गराई राख्नु पर्छ। झगडिया हाजिर नरहेकोमा सो फैसला भएको ३ (तिन) दिनभित्र यो मुद्दामा यो कुरा ठहरेको हुनाले तिमीलाई यो यति सजाय भएको छ भन्ने र पुनरावेदन लाने भए पुनरावेदन लाने अड्डाको नामसमेत खुलाई सो झगडियाको नाममा म्याद जारी गर्नुपर्छ।..." भन्नेसमेत व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थालाई सरसर्ती हेर्दा झगडिया हाजिर नरहेकोमा फैसला भएको ३ (तिन) दिनभित्र अनिवार्यरूपमा म्याद पठाउनु पर्ने जस्तो देखिन्छ तर सो कानूनी व्यवस्थालाई गम्भीर भएर विधायिकी मनसाय के रहेछ भन्नेतर्फ हेर्दा यसप्रकार म्याद जारी गर्नुको मकसद निजका विरुद्ध भएको फैसलाको जानकारी दिई सो फैसलाउपर चित्त नबुझेमा पुनरावेदन गर्ने जस्तो प्राकृतिक न्यायको हक अधिकारबाट वञ्चित हुनु नपरोस् भन्ने नै रहेको देखिन्छ। साथै यसरी म्याद जारी गर्दा अदालती प्रक्रियामा सुरुबाटै अनुपस्थित रहेको पक्ष वा झगडियाको हकमा सो व्यवस्था लागू हुने नभई अदालती प्रक्रियामा उपस्थित रहेको तर फैसला हुँदाका बखत वा फैसला मितिमा हाजिर नरहेको झगडिया वा

पक्षका नाउँमा मात्र फैसलाको जानकारीसहित म्याद जारी गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसैगरी सोही महलको २०८ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा "अड्डाबाट जारी भएको समाह्वान इतलायनामाको म्याद तारिखमा प्रतिवादी नदिई म्याद गुजारी बसेका झगडियाको ऐनबमोजिम एकतर्फी प्रमाण बुझी भएका फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्न सक्दैन..." भन्नेसमेतको कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले अड्डा अदालतबाट जारी भएको समाह्वान इतलायनामाको म्याद तारिखमा अनुपस्थित रहेको झगडियालाई पुनरावेदकीय हकबाट पूर्णतः वञ्चित गरेको देखिँदा अ.बं. १९३ नं. बमोजिम फैसलापश्चात् अनुपस्थित रहने झगडिया वा पक्षलाई म्याद जारी गर्नुपर्ने औचित्य नै नरहने प्रस्ट देखिन्छ। साथै उक्त २०८ नं. ले अ.बं. ११० नं. को रित नपुर्खाई म्याद तामेल भई फैसला भएको भए सो म्याद बदर गर्न पाउने हक पनि पक्षलाई सुरक्षित गरिदिएको अवस्थामा सोबमोजिम पनि यी निवेदक जान नसकेको देखिनुका साथै अदालतबाट जारी भएको म्याद आफूले प्राप्त गरेको र अस्वस्थ भएका कारण अनुपस्थित रहेको भनी निवेदन जिकिरमा म्याद प्राप्त गरेको कुरा स्वीकार गरेकोसमेत देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा अ.बं. १९३ नं. को म्याद जारी नगरी पक्राउ गरियो भन्ने जिकिर मनासिब देखिएन।

४. जहाँसम्म आफूलाई दण्ड सजायको ४१क नं. को सुविधा प्रदान भएन भन्ने दोस्रो निवेदन जिकिर लिएको छ सो सन्दर्भमा उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा "यस महलमा अन्य नम्बरहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि जरिवाना वा कैदको सजाय लागेको व्यक्ति अन्तिम फैसला हुँदा अड्डामा आफैं उपस्थित भई जरिवाना बुझाउन वा कैदमा बस्न मन्जुर भएमा वा त्यस्तो सजाय हुने गरी फैसला भएको व्यक्ति फैसला भएको मितिले साठी दिनभित्र फैसला गर्ने वा लागत रहेको अड्डामा हाजिर भई जरिवाना तिर्न वा कैदमा बस्न आफैं उपस्थित भएमा निजलाई भएको

जरिवाना र कैदको सजायमा बीस प्रतिशत मिन्हा दिई बाँकीको मात्र लगत कायम गरी सजाय कार्यान्वित गरिने छ" भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाले अदालतबाट अन्तिम फैसला भई कैद र जरिवाना लागेको व्यक्ति स्वयम् अड्डामा उपस्थित भई फैसला कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न आएमा लागेको कैद र जरिवानामा छुट दिई फैसला कार्यान्वयनमा सहजता पुगोस् भन्ने मकसद राखेको पाइन्छ। यस्तो छुट सुविधा न्यायिक प्रक्रियामा सहजता, फैसलाको सम्मान गर्दै सोको कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउन आउने पक्षले मात्र प्राप्त गर्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा यी रिट निवेदक अदालतमा कैद जरिवाना भुक्तान गर्न स्वयम् उपस्थित भएको नभई अदालतको लगतमा रहेको कैद जरिवाना असुल तहसिल गर्न खटिएका अदालतको डोर कर्मचारीले पक्राउ गरी सो प्रतिवेदनका साथ दाखिल गरेपश्चात् भुक्तान गरेको र निजको छोराले जरिवाना रकम दाखिल गरेको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा निजलाई लागेको कैद र जरिवानामा छुट प्रदान गर्न सकिने अवस्था नदेखिँदा कानूनको उक्त सुविधा पाउनुपर्छ भन्ने निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

५. तसर्थ सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीको नाममा ३० दिने म्याद जारी भएको तर अस्वस्थ भएको कारणले उपस्थित हुन नआएको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख भएकोले आफूउपर लागेको मुद्दासम्बन्धी जानकारी प्राप्त गरेपनि प्रतिवादै नगरी बसेको कुरा स्पष्ट भएकाले सुनुवाइको मौका नपाएकोले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको मान्न मिलेन। आफूहरूलाई लागेको अभियोग सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकातदेखि गैरहाजिर रही अदालतबाट जारी भएको समाह्वान म्यादसमेत स्वयम्ले बुझी लिएपनि सो म्याद गुजारी अदालतमा अनुपस्थित रहेका यी रिट निवेदकलाई फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा पक्राउ गरिएपश्चात् अ.बं. १९३ नं. बमोजिम

फैसलाको जानकारी नपाएको र दण्ड सजायको ४१क नं. बमोजिम कैद जरिवानामा छुट सुविधा नदिएको भन्ने जिकिर मनासिब नदेखिँदा अदालतबाट अन्तिम भई बसेको फैसलाबमोजिम पक्राउ गरी जारी गरिएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।१।१४ को पक्राउ पुर्जा र सोही मितिको कैदी पुर्जासमेत कानूनसम्मत नै देखिँदा मागबमोजिम आदेश जारी गरी रहन पर्ने अवस्था नरहेबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत : गजेन्द्रबहादुर सिंह
इति संवत् २०७२ साल भदौ ३० गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. ९७६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७३।०४।२४
०७२-CR-०६६३

मुद्दा: जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक प्रतिवादी : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला,
धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. ५ घर भई हाल
कारागार कार्यालय धुलिखेलमा थुनामा रहेका
रामेश्वर श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी वादी : नाम परिवर्तित गङ्गा तामाङको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- विधायिकाले सजायको न्यूनतम र अधिकतम हद तोकेकोमा न्यायकर्ताले कसुर गर्दाको समय परिस्थिति, सोबाट पीडितलाई पर्न गएको क्षति तथा सामाजिक प्रभाव, पीडितको शारीरिक मानसिक अवस्था, कसुरदारको उमेर तथा अवस्था, कसुरको मात्रा तथा गाम्भिर्यता जस्ता कुरालाई मनन गरी आफ्नो विवेकले उचित देखेको सजाय तोक्न सक्ने नै देखिन्छ । यदि यसो गर्न नसक्ने हो भने कानूनले यसरी न्यूनतम र अधिकतम सजायको सिमा तोक्नुको कुनै औचित्य रहँदैन । केही गरी यस्तो स्वविवेकिय अधिकारको प्रयोग उचित आधार कारणबिना न्यायिक मनको

प्रयोग नगरी दुरुपयोग भएको देखिएमा पुनरावेदनको रोहमा हेर्न सक्ने नै हुन्छ । सुरुले स्वविवेकाधिकार प्रयोग गरेको पुनरावेदनको रोहमा समेत सदर भई सोउपर पुनरावेदन नै लाग्न नसक्ने अवस्थामा भने मुद्दा दोहर्याई हेर्दा सोलाई हेरी अन्यथा भन्न सकिने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ७)

- उद्योग कसुरको एक अपूर्ण क्रिया भएपनि यसलाई पनि कानूनले आपराधिकीकरण गरेको अवस्थामा यो अन्य पूर्ण अपराध जस्तै छुट्टै अस्तित्वको अपराध नै हुने हुन्छ । कस्तो मानव क्रियालाई अपराधीकरण गर्ने र त्यस्तो क्रिया भएको के कस्तो अवस्थामा के कति सजाय गर्ने भनी निर्धारण गर्ने अधिकार केवल विधायिकालाई मात्र हुन्छ । अपराधीकरण गरी सो अपराधका लागि स्पष्टरूपमा तोकेको सजाय मात्र उक्त अपराधका लागि कसुरदारले बेहोर्नुपर्ने आपराधिक दायित्व हुन जान्छ । कुनै अपराधको लागि यो सजाय भनी विधायिकाले नतोकेको अवस्थामा न्यायकर्ताले मनोगत अर्थ गरी कसुरदारलाई मर्का पर्ने गरी सो कसुरसँग सम्बन्ध राख्ने अर्को कसुरको सजायसमेत थप हुने भन्न नमिल्ने ।
- त्यसैले जबरजस्ती करणीको र जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसुर दुई पृथकपृथक कसुर भई दण्ड सजायको पनि पृथकपृथक व्यवस्था भएको पाइन्छ । जबरजस्ती करणीको महलको ३(क) नं. को कानूनी व्यवस्थामा उल्लेख भएको थप सजाय केवल जबरजस्ती करणी गर्नेलाई मात्र हुने भनी स्पष्टरूपमा

उल्लेख भएकोबाट र जबरजस्ती करणीको उद्योगलाई सजायको व्यवस्था गरेको ऐ. ५ नं. मा र अन्य कानूनी व्यवस्थामा समेत उद्योग गर्नेलाई यो यस्तो अवस्थामा थप सजाय गर्ने भनी कुनै सर्तात्मक प्रबन्ध (Conditional provision) राखेको नपाइएबाट जबरजस्ती करणीको उद्योगको मात्र कसुरमा सो ३(क) नं.अनुसार अपाङ्गसमेतलाई जबरजस्ती करणी गर्दा हुने थप सजायको आधा सजायसमेत थप गरी कैद सजाय गर्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्यामबहादुर के.सी.

विपक्षी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री रमेशकुमार खत्री

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री शिवराज अधिकारी

माननीय न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर बागचन्द

फैसला

न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहर्याई हेर्ने गरी यस अदालतबाट मिति २०७२/०७/१९ मा अनुमति प्राप्त भई पुनरावेदनको रूपमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:

मिति २०६८/०४/२८ गते मेरो नन्द नाम परिवर्तित जमुना तामाङलाई रामेश्वर श्रेष्ठले होटलमा चिया खुवाई लगी जबरजस्ती करणी गरेकोले निजलाई

कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नाम परिवर्तित गड्गा तामाङको जाहेरी दरखास्त।

कभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, धुलिखेल नगरपालिका वडा नं.२ स्थित कामना होटल एण्ड लज रेस्टुरेन्ट लेखिएको लजको तेस्रो तल्लाको पूर्व साइडको २ नं. कोठाको ढोका खुल्ला रहेको, उक्त कोठामा दुईवटा लो बेड (Low Bed) रहेको, सो बेडको बिछ्यौना, तन्ना, सिरक यत्रतत्र छरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का।

रामेश्वर श्रेष्ठलाई देखाउँदा मैले देखें, चिनौं मलाई मिति २०६८/०४/२८ गतेका दिन रामेश्वर श्रेष्ठले ललाईफकाई गरी निजकै कामना लजमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित जमुना तामाङले गरिदिएको सनाखत कागज।

मिति २०६८/०४/२८ गते बेलुका अन्दाजी १८:३० बजेको समयमा धुलिखेल नगरपालिका वडा नं.३ स्थित कामना लज सञ्चालन गरी बस्ने रामेश्वर श्रेष्ठले मलाई विभिन्न प्रलोभन देखाई हातमा समाई डोर्याउँदै निजको लजमा लगी झ्यालको पर्दा लगाई मैले लगाएको सलले हात बाँधी मलाई बोल्न नदिई मेरो मुख थुनी खाटमा उत्तानो पारी मैले लगाएको सुरुवाल, पेन्टीसमेत खोली मेरो स्तनमा माडी मलाई कब्जामा लिई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित नाम परिवर्तित जमुना तामाङले गरिदिएको कागज।

मिति २०६८/०४/२८ गते बेलुका अन्दाजी १८:३० बजेको समयमा धुलिखेल नगरपालिका वडा नं.३ स्थित कामना लजमा नाम परिवर्तित जमुना तामाङलाई लगी कोठामा ढोका बन्द गरी निजको हातमा समाई खाट बेडमा सुताई जबरजस्ती करणी गर्न खोज्दा निजले इन्कार गरी ठूलो स्वरले चिच्याएर कराउँदा मैले निजलाई छाडिदिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले अधिकारप्राप्त

अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

पीडित नाम परिवर्तित जमुना तामाङको स्वास्थ्य साधारण रहेको छ भन्नेसमेत व्यहोराको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६८/०४/२८ गते बेलुका अन्दाजी १८:३० बजेको समयमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. २ स्थित कामना लजमा रामेश्वर श्रेष्ठले नाम परिवर्तित जमुना तामाङलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको सोनामासिं तामाङसमेतले मिति २०६८/०५/१६ गते गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६८/०४/२८ गते बेलुका ६:३० बजेको समयमा प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले अपाङ्ग नाम परिवर्तित जमुना तामाङलाई काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. २ स्थित कामना लजमा लगी जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १ नं., ३(५) नं. र ३(क) नं. को कसुर गरेको देखिँदा प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई ऐ. ऐनको १ नं., ३(५) नं. र ३(क) नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन र ऐ. ऐनको १० नं., १०ग नं. बमोजिम प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठबाट पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग मागदाबी ।

जाहेरी दरखास्त व्यहोरा झुट्टा हो । पीडितलाई मैले जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरेबमोजिम जबरजस्ती करणी गरेको छैन । मिति २०६८/०४/२८ गते म आफ्नै लजको कोठा सफा गर्दै थिएँ । बाहिर मानिसहरू हल्ला गर्दै आए । म पनि बाटामा झरेँ । त्यसपछि जाहेरीमा उल्लिखित पीडितलाई मैले करणी गरेको भनी मलाई कुटपिट गरे । म भागेँ । मैले घटना घटाएको छैन । मैले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान झुट्टा हो । बयान मलाई पढेर सुनाएनन्, ल्याप्चे सहिष्णु मात्र गराए । रिसइबीको कारणले मलाई फसाउन मउपर झुट्टा आरोप लगाएका हुन् । अभियोग दाबीअनुसार कसुर नगरेको हुँदा सफाई पाउँ

भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

पछि सबुद प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८(२) नं. बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी सुरु अदालतबाट मिति २०६८/०५/२९ मा भएको आदेश ।

पीडित जमुना र रामेश्वर चिया खाने क्रममा लेनदेनको विषयमा कुरा नमिलेपछि त्यहाँ धेरै मानिसहरू जम्मा भए । पीडित लाटी भएकीले कुरा बुझ्न सकिएन । त्यहाँ उपस्थित मानिसहरूले उजुरी दिनुपर्छ भनी भनेकाले प्रहरीमा आई रामेश्वर श्रेष्ठले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी उजुरी दिएको हुँ । पछि पीडितको मेडिकल जाँच गर्न पठाएको रिपोर्टमा जबरजस्ती करणी नभएको भन्ने उल्लेख भई आएको थियो । पीडितसँग पछि सोधपुछ गर्दा जबरजस्ती भएको छैन भनिन् । प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठ निर्दोष छ भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली नाम परिवर्तित गङ्गा तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बपकत्र ।

मिति २०६८/०४/२८ गते साँझ रामेश्वर श्रेष्ठले सञ्चालन गरेको कामना होटल एण्ड लजमा केही मानिसहरू जम्मा भएकोले के भएको रहेछ भनी बुझ्दा पीडित भनिएकी जमुना तामाङले सोही होटलमा चिया खाएकी र प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले चियाको पैसा माग्दा पीडितले पैसा नदिएको र निज पीडित बोल्न नसक्ने भएकीले सोही विषयमा हल्ला भएको रहेछ । रामेश्वर श्रेष्ठले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी शिवनारायण भुखाजुले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रहरी नायब निरीक्षक नीमा लामा, प्रहरी हवलदार विदुर कटुवाल क्षेत्री र म भई घटनास्थल मुचुल्का तयार गरेका हौं । मुचुल्का काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, धुलिखेल नगरपालिका वडा नं. २ मा तयार भएको हो । सोमा भएको व्यहोरा ठीक साँचो छ

भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी घटनास्थल मुचुल्काका मानिस सुभद्रा तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का म, प्रहरी हवलदार विदुर कटुवाल क्षेत्री र सुभद्रा तामाङ भई तयार गरेका हौं । मुचुल्का रीतपूर्वक तयार भएको हो । सोमा भएको व्यहोरा ठीक साँचो छ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी घटनास्थल मुचुल्काका मानिस नीमा लामासमेतले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८/०४/२८ गते गोसाँइकुण्डमा जात्रा हेरी घर फर्कने क्रममा धुलिखेलको चोकमा रहेको मनकामना होटल एण्ड लजको साहुले चिया खान आउ, पैसा दिन्छु भनी लजको भर्खाड चढाई मेरो हात समाती कोठामा लगी चुकुल लगाई रूपैयाँ देखाई मलाई निजले करणी गरेको हो । मैले हुँदैन भन्दा मलाई बेडमा सुताई मैले लगाएको कपडा खोली जबरजस्ती करणी गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी पीडित नाम परिवर्तित जमुना तामाङले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदन मैले तयार गरेको हो । प्रतिवेदनमा Negative उल्लेख छ । जबरजस्ती करणी हुन कन्याजाली च्यातिन आवश्यक हुन्छ । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा सम्पूर्ण संवेदनशील अङ्गहरूको परीक्षण गरेको हो । यतिका उमेरको मानिसको कन्याजाली आफैँ च्यातिन सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरी पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिने चिकित्सक केसरी बज्राचार्यले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

नाम परिवर्तित गङ्गा तामाङको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठ भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा जिल्ला प्रहरी कार्यालय धुलिखेल, काभ्रेमा कारवाही चलेकोमा विशेष प्रकृतिका मुद्दाहरूको पक्षहरूको नामथर गोप्य राख्नुपर्ने भएकोले गोपनियता कायम राख्ने कार्यविधि निर्देशिका, २०६४

को नियम ३ बमोजिम परिचय खुल्ने कागजात गोप्य राखी प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाला र पीडितको नामथर गोप्य गरी जाहेरवालाको गङ्गा तामाङ र पीडितको जमुना तामाङ राखी मुद्दाको कारवाही चलाएको भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय धुलिखेल, काभ्रेको गोपनियता राखिएको कागज मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले बक्क लाटी अपाङ्ग जमुना तामाङ (परिवर्तित नाम) लाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महल ५ नं. मा उल्लेख भएबमोजिम जबरजस्ती करणीको उद्योग गरेको देखिएकोले सो कसुर अपराधमा प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको ३ नं. को देहाय (५) अनुसार हुने सजायको आधा सजाय ३ वर्ष ६ महिना कैद र ऐ.को ३(क) नं. ले हुने सजायको आधा २ वर्ष ६ महिना थप कैदसमेत गरी जम्मा ६(छ) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहर गरी सोअनुसार सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत पीडितलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग दाबी सो हदसम्म पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०७०/०२/१४ को फैसला ।

प्रतिवादीले पीडित अपाङ्ग महिलाउपर जबरजस्ती करणी गरेको भनी किटानी जाहेरी परेको, वारदात भएको भनी प्रतिवादीले स्वीकार गरेको, पीडिताले बकपत्र गर्दा प्रतिवादीलाई किटानी गरेको कुरालाई सुरु फैसलामा स्वीकार गरिएको छ । बुझिएका मानिसले जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी लेखाई दिएको र वारदात पुष्टि हुने घटनास्थल मुचुल्कासमेत रहेको छ । पीडकको शरीरमा चिथोरिएको घा चोट रहेको स्वास्थ्य परीक्षणबाट देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा वारदातलाई जबरजस्ती करणीको उद्योग मात्र ठहर गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ सुरु फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय

गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान व्यहोरा मैले लेखाएको नभई डर, धाक देखाई सहिछाप गराएको मात्र हो । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा कन्याजाली नच्यातिएको भनी उल्लेख भएको छ । मेरो शरीरमा भएका घाउचोट पीडितसँग आएका मानिसले कुटपिट गर्दा लागेको हो, सोलाई पीडितले प्रतिकार गर्दा लागेको भनी अनुमान गरी जबरजस्ती करणीको अभियोग ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०/०२/१४ मा भएको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।

सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको र प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठको पुनरावेदन परेको देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. को प्रयोजनार्थ नेपाल सरकारको पुनरावेदनको जानकारी जिल्ला कारागार कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकमा रहेका प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई र प्रतिवादीको पुनरावेदको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटनलाई दिई पेस गर्नु भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/०१/०२ को आदेश ।

यसमा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट जबरजस्ती करणीको कसुर ठहरिने उपयुक्त उल्लिखित कार्य नभइसकेको र सो अधिको जबरजस्ती करणीको तयारीको कार्य सम्पन्न भएको अवस्थालाई जबरजस्ती करणीको उद्योगसम्मको कार्य ठहरिने भएकोले सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०/०२/१४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/०१/२३ को फैसला ।

वारदात भएको भनिएको ठाउँ जात्रा नहुँदा पनि जात्रा जस्तै भीड भइरहने बसपार्क रहेको ठाउँ भएकोले त्याहाँ जबरजस्ती करणी र जबरजस्ती

करणी उद्योगको कसुर हुन सक्दैन । २०६८/०४/२८ मा वारदात भएको भनिएकोमा ऐ. ३२ मा मात्र जाहेरी दिनुको औचित्यता पुष्टि हुन सक्दैन । जाहेरीवाली बोल्न नसक्ने लाठी भएकीले अर्काले उल्था गरिदिएको कुरालाई सत्य मान्नु पर्ने आधार पनि छैन । त्यस्तै जबरजस्ती करणी हुन चाहिने आधार नभएको भनी जबरजस्ती करणी उद्योग ठहर हुने भनेर पनि भन्न सकिने देखिँदैन । यसरी कथित वारदात भएको भनिएको ठाउँ, समय, परिस्थिति जस्ता कुराको वस्तुगत विश्लेषण नगरी भएको सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीउपर मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको १ नं.को अभियोग दाबी ठहर नभई जबरजस्ती करणीको ५ नं.बमोजिमको कसुर ठहर भएकोमा सोअनुसार जबरजस्ती करणीको उद्योगमा सजाय गर्दा न्यूनतमको आधा सजाय नगरी अधिकतम कैदको आधा सजाय गरेको एवं जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर नभएको अवस्थामा समेत मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको ३(क) अनुसार थप सजाय हुने ठहरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ एवं मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (५) नं., ३(क) नं.समेतको गम्भिर त्रुटि भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहर्खाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७२/०७/१९ को आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा यस अदालतमा दर्ता हुन आएको ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्यामबहादुर के.सी.ले यी प्रतिवादीलाई

जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर हुन नसकेको भन्ने आधारमा उद्योगसम्म मात्र ठहर हुने भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । त्यस्तै उद्योग मात्र ठहरेको अवस्थामा पनि मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ३(क) नं. अनुसार हुने थप सजायको आधा सजाय हुने होइन । यस नं. को व्यवस्था केवल जबरजस्ती करणीको अपराध भएको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुने हुन्छ भन्नेसमेतको बहस गर्नुभयो । यसरी बहससमेत सुनी पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा सुरु फैसला सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन? तथा प्रतिवादीको मुद्दा दोहर्त्याई हेरी सफाई पाउँ भनी लिएको जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णयमा पुग्नपर्ने देखियो । उक्त निर्णयमा पुग्न जबरजस्ती करणी नभई जबरजस्ती करणीको उद्योग ठहर्याई गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा वादी नेपाल सरकारले चित्त बुझाई बसेको देखिँदा वारदात जबरजस्ती करणीको हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा थप विचार गरिरहन परेन । प्रतिवादीले लिएको जिकिर तथा यस अदालतबाट मुद्दा दोहर्त्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा लिएका आधारहरूको आधारमा मात्र निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णयमा पुग्नपर्ने हुन आयो ।

१. जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसुरबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन ?
२. जबरजस्ती करणीको उद्योगमा जबरजस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (५) नं. बमोजिम हुने सजायको ऐ. को ५ नं. अनुसार आधा सजाय गर्दा अधिकतम कैद सजायको आधा कैद सजाय गरेको मिलेको छ छैन ?
३. जबरजस्ती करणी उद्योगको कसुर स्थापित भएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको महलको ३(क) नं. अनुसार अपाङ्ग

महिलासमेतलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा हुने सजायको आधा सजायसमेत थप गरी सजाय गर्न मिल्छ मिल्दैन ?

यसमा २०६८/०४/२८ गते बेलुका ६:३० बजेको समयमा प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले अपाङ्ग नाम परिवर्तित जमुना तामाडलाई धुलिखेल नगरपालिका वडा नं.२ स्थित आफ्नै कामना लजमा लगी जबरजस्ती करणी गरी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको १ नं., ३(५) नं. र ३(क) नं. को कसुर गरेको देखिँदा निजलाई सोही नं. हरूबमोजिम सजाय गरी र ऐ. ऐनको १० नं. तथा १०(ग) नं. बमोजिम प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठबाट पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दाबी रहेकोमा सुरु अदालतबाट जबरजस्ती करणी उद्योगको कसुर ठहर भई निज प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं. अनुसार ऐ. को ३ नं. को देहाय ५ अनुसार हुने सजायको आधा सजाय ३ वर्ष ६ महिना कैद र ऐ. ३(क) नं. अनुसार हुने सजायको आधा सजाय २ वर्ष ६ महिना कैद गरी जम्मा ६ वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्याई सजाय भएको पाइन्छ । सो फैसलाउपर प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको र सफाई पाउँ भनी प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट सुरु फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएको देखियो । सो फैसलाउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्त्याई पाउँ भनी निवेदन परी यस अदालतबाट निस्सा प्राप्त भई पुनरावेदनको रूपमा आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

२. जबरजस्ती करणीको उद्योगबाट समेत सफाई पाउनुपर्ने भनी प्रतिवादीले लिएको जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने पहिलो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा मिति २०६८/०४/२८ गते मेरो नन्द नाम परिवर्तित जमुना तामाडलाई रामेश्वर श्रेष्ठले होटलमा

चिया खुवाई लगी जबरजस्ती करणी गरेकोले निजलाई कारवाही गरिपाउँ समेत भनी परिवर्तित गड्गा तामाङको जाहेरी दरखास्त दिएको पाइयो । जाहेरी व्यहोराको समर्थन हुने गरी पीडित जमुना तामाङले आफूलाई यी प्रतिवादीले गोसाँइकुण्डबाट फर्की आउँदा चिया खाइरहेको अवस्थामा ललाई फकाई आफ्नो होटेलको २ तलामाथिको कोठा नं.२ मा लगी हात बाँधी मुख थुनी जबरजस्ती करणी गरेका र मलाई डरधाक देखाएकोले मैले तत्काल कसैलाई नभनेको हो भनी अनुसन्धानमा गरेको कागजमा लेखाएको र जबरजस्ती करणी गर्ने यी प्रतिवादी नै हुन् भनी सनाखत कागजसमेत गरिदिएको छ । साथै निजले अदालतमा समेत सोही व्यहोरा उल्लेख गरी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ । जाहेरकर्ताले भने अदालतमा बकपत्र गर्दा पछि बुझ्दै जाँदा प्रतिवादी निर्दोष रहेको बुझिन आयो भनी आफ्नो जाहेरीको प्रतिकूल (Hostile) भई बकपत्र गरिदिएको देखिए पनि सोको कुनै आधार दिन सकेको देखिँदैन । यी प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठले अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा पूर्ण इन्कार रही आफूले जबरजस्ती करणी गरेको र गर्ने प्रयाससमेत नगरेको भनी लेखाई सोही व्यहोरा आफ्ना साक्षीको बकपत्रबाट पुष्टि गराउन खोजे पनि अनुसन्धानका क्रममा भने घटनाक्रमलाई स्वीकार गरी घटना क्रमका बारेमा पीडितले उल्लेख गरेको व्यहोरासँग मिल्ने भिड्ने गरी लेखाई जबरजस्ती करणीको प्रयास मात्र भएको तर जबरजस्ती करणी गर्न खोज्दा यी पीडित चिच्याएकोले अरूले थाहा पाउँछन् भन्ने डरले जबरजस्ती करणी नगरी छोडिदिएको हो भनी लेखाइदिएको पाइन्छ । निजले अदालतको बयानमा आफूले अनुसन्धानमा गरेको बयान र पीडितको कागजको र जाहेरीको व्यहोरा झुट्टा हो भनी लेखाए पनि त्यसरी आफूले अनुसन्धानमा झुट्टा व्यहोरा लेखाउनुपर्ने कारण के हो? र पीडित तथा अन्य व्यक्तिले त्यसरी झुट्टा व्यहोरा लेखाउनुपर्ने कारण के थियो? भनी विश्वासयोग्यरूपमा भन्न सकेको

देखिँदैन । पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा निजको स्वास्थ्य साधारण छ र कन्याजाली च्यातिएको छैन भन्ने उल्लेख भई आएको र प्रतिवादीको शारीरिक जाँच प्रतिवेदन मा Neck, Chest + Abdomen मा abrasion + Scratch mark पाइएको Buttock मा पनि सोहीअनुसार भएको भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. यसरी प्रतिवादीले अनुसन्धानमा लेखाएको बयानमा खुलाएको घटनाक्रमको सिलसिलेवार विवरण जाहेरी दरखास्त, पीडितले अनुसन्धानमा गरिदिएको कागज र प्रतिवादीको सनाखत गरी गरिदिएको कागजको व्यहोरासँग मिल्ने भिडेको तथा एक आपसमा समर्थित रहेको अवस्था छ । सोलाई यी प्रतिवादीले अदालतमा इन्कार गरे पनि अनुसन्धानमा किन के कारणले त्यसो लेखाइयो, पीडित र जाहेरवालाले किन त्यसो लेखाउन पुगे भन्ने सम्बन्धमा कुनै विश्वासलायक तथ्य पेस गर्न नसकेको र मिसिलबाट समेत सो सम्बन्धमा केही खुल्न नसकेबाट प्रतिवादीको अनुसन्धानको बयानलाई निजको इच्छा विरुद्ध भएको भनी असत्य मान्न सकिँदैन । साथै यी प्रतिवादीको शारीरिक जाँच प्रतिवेदनमा Neck, Chest + Abdomen मा abrasion + Scratch mark पाइएको Buttock मा पनि सोहीअनुसार भएको भनी उल्लेख भएबाट पनि यी प्रतिवादीको अनुसन्धानको बयान व्यहोरा पुष्टि हुन आएको छ । स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका यस्ता घाउचोटको प्रकृति र स्थान हेर्दा ती घाउचोट प्रतिवादीले अदालतमा उल्लेख गरे जस्तो अन्य मानिसले कुटपिट गर्दा लागेको नभई प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गर्न खोज्दा पीडितले प्रतिकार गर्दाको अवस्थामा लागेको पुष्टि हुन आउँदछ ।

४. यी प्रतिवादी स्वयम्ले अनुसन्धानमा गरेको बयानबाट तथा अन्य माथि उल्लिखित सबुद प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले करणी गर्ने मनसायले पीडितलाई बोलाई आफ्नो लजको कोठा नं.२ मा लगी ढोका बन्द गरी हातमा समाई बेडमा सुताई जबरजस्ती करणी

गर्न खोज्दा निजले इन्कार तथा प्रतिकारसमेत गरी तुलो स्वरले चिच्याएकोले लजमा भएका अरूले थाहा पाउँछन् भन्ने डरले मात्र छोडिदिएको देखिन आएको छ। स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट प्रतिवादीको घाँटी, छाती तथा पेटमा देखिएका निलडाम तथा चिह्नबाट र पीडितको शरीरमा त्यस्तो निल डाम तथा चिह्न नदेखिएबाट प्रतिवादीले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गर्न खोजेको अवस्थामा पीडितले बच्न तथा आफ्नो सतित्व रक्षा गर्न आफूले जोरले कराई र सकेसम्मको बल प्रयोग गरी जबरजस्ती करणीको कार्य सम्पन्न हुन नदिन प्रतिरोध गरेको स्पष्ट हुन्छ।

५. मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको ५ नं. मा जबरजस्ती करणी गर्ने उद्योग गरेको करणी गर्न भने पाएको रहेनछ भने जबरजस्ती करणी गर्नेलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ भन्ने उल्लेख भएबाट जबरजस्ती करणीको कार्य सम्पन्न भई नसकेको अवस्थामा पनि जबरजस्ती करणी गर्न कार्य सम्पन्न गर्नु अधिका कार्य गरेमा पनि सजाय हुने गरी कानूनले त्यस्तो उद्योगको कार्यलाई समेत अपराधीकरण गरेको प्रस्ट हुन्छ। प्रस्तुत वारदातमा पनि जबरजस्ती करणी गर्ने मनसायले जबरजस्ती करणी गर्न पूरा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कार्य तथा तयारी पूरा भई केवल पीडितले गरेको प्रतिकार स्वरूप वा अन्य कुनै बाह्य कारणले मात्र प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी पूरा गर्न नपाएको देखिन्छ। यसमा यदि पीडितले प्रतिकार गरी जोरले अरूले सुन्ने गरी नचिच्याएको वा पीडितको प्रतिकारलाई प्रतिवादीले बढी बल प्रयोग गरी परास्त गर्न सकेको भए वा निजले चिच्याएको अरूले सुन्ने अवस्था नभएको भए यी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गर्ने कार्य सम्पन्न गर्न सक्ने नै देखिन्छ। यस्तो अवस्थालाई उल्लिखित ५ नं. को प्रावधानअनुरूप जबरजस्ती करणीको उद्योग मानिने हुन्छ।

६. जबरजस्ती करणीको उद्योग हुन आवश्यक पर्ने उपर्युक्त वर्णित तत्त्वहरू प्रतिवादीमा रही

आवश्यक चरणसमेत पार गरेको कुरा यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको बयानमा स्वीकारी सो कुरा पीडितको भनाइ तथा स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत समर्थित भई अदालतमा समेत प्रतिवादीले सो कुरा अन्यथा हो भनी विश्वासयोग्यरूपमा भन्न नसकेकोमा केवल प्रतिवादीले बसपार्क नजिकको भीडभाड हुने लजमा जबरजस्ती करणी र सोको उद्योगको कार्य गर्नु सम्भव हुँदैन भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरलाई सत्य मान्न सकिँदैन। त्यस्तै पीडितले जबरजस्ती करणी नै गरेको भनी लेखाएको पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा उद्योग ठहर गर्नुसमेत त्रुटिपूर्ण हुन्छ भनी प्रतिवादीले पुनरावेदन जिकिर लिए पनि कुनै पनि कसुरको उद्योगमा पनि कसुर गर्न हुनुपर्ने सम्पूर्ण तत्त्वको निहितता रही पूरा गर्नुपर्ने काम सम्पन्न गर्नुअधिका सम्पूर्ण चरण पूरा भएकै हुने हुन्छ। केवल संयोगवशको कुनै क्रियाका कारण मात्र कार्य पूर्ण हुन पाएको हुँदैन। यसमा पनि पीडितको चिच्याहट तथा पीडितले जबरजस्ती करणी गर्न नदिन गरेको प्रतिरोधको प्रतिकार प्रतिवादीले गर्न नसक्दा मात्र जबरजस्ती करणीको कार्य पूरा हुन नसकेको देखिएकोले वारदात जबरजस्ती करणीको नदेखिई उद्योगको वारदात देखिएको हो। सुरु तथा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादीले जिकिर लिएजस्तो कुनै आधार प्रमाणविना जबरजस्ती करणीको कसुरमा कसुरदार प्रमाणित नभएकै मात्र आधारमा अनुमान मात्र गरी जबरजस्ती करणीको उद्योगसम्म गरेको होला भनेर मात्र कसुरदार ठहर्याएको देखिँदैन र त्यसो गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। तसर्थ पुनरावेदकको जबरजस्ती करणीको उद्योगबाट सफाई पाउँ भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

७. यसरी प्रतिवादीले जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसुर गरेको ठहर्याएको मिलेकै देखिएपछि सो कसुरमा निजलाई सुरु तथा पुनरावेदनले गरेको सजाय मिलेको छ, छैन ? तथा यस अदालतबाट मुद्दा दोहर्‍याउने निस्सा प्रदान गर्दा लिएको आधार

जबरजस्ती करणिको उद्योगमा जबरजस्ती करणीको महलको ३ को देहाय (५) नं. बमोजिम हुने सजायको ऐ. को ५ नं. अनुसार आधा सजाय गर्दा अधिकतम कैद सजायको आधा कैद सजाय गरेको मिलेको छ छैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा विधायिकाले सजायको न्यूनतम र अधिकतम हद तोकेकोमा न्यायकर्ताले कसुर गर्दाको समय परिस्थिति, सोबाट पीडितलाई पर्न गएको क्षति तथा सामाजिक प्रभाव, पीडितको शारीरिक मानसिक अवस्था, कसुरदारको उमेर तथा अवस्था, कसुरको मात्रा तथा गाम्भिर्यता जस्ता कुरालाई मनन गरी आफ्नो विवेकले उचित देखेको सजाय तोक्नसक्ने नै देखिन्छ । यदि यसो गर्न नसक्ने हो भने कानूनले यसरी न्यूनतम र अधिकतम सजायको सिमा तोक्नुको कुनै औचित्य रहँदैन । केही गरी यस्तो स्वविवेकिय अधिकारको प्रयोग उचित आधार कारणबिना न्यायिक मनको प्रयोग नगरी दुरुपयोग भएको देखिएमा पुनरावेदनको रोहमा हेर्न सक्ने नै हुन्छ । सुरुले स्वविवेकाधिकार प्रयोग गरेको पुनरावेदनको रोहमा समेत सदर भई सोउपर पुनरावेदन नै लाग्न नसक्ने अवस्थामा भने मुद्दा दोहर्‍याई हेर्दा सोलाई हेरी अन्यथा भन्न सकिने देखिँदैन । न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा १२ ले पनि सर्वोच्च अदालतले दोहोर्‍याई हेर्न सक्ने भनी तोकेको अवस्थामा गम्भिर कानूनी त्रुटि, सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित कानूनी सिद्धान्त वा नजिरको पालना नगरेको वा गलत किसिमले व्याख्या गरी प्रयोग गरेको, मिसिल संलग्न प्रमाणको उचित मुल्याङ्कन नभएको कारणले सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिना भएको वा त्यस्तो सम्पत्तिमा क्षति पुगेको, वा बालक महिला, वृद्ध, अपाङ्ग वा मानसिक रोगबाट पीडितको उचित प्रतिनिधित्व हुन नसकी इन्साफमा तात्त्विक असर परेको भन्ने अवस्थाहरू मात्र तोकेको पाइएबाट उल्लिखित अवस्थाहरू देखिएमा मात्र दोहर्‍याई हेर्ने गरी निस्सा दिनुपर्ने स्पस्ट हुन्छ । यस मुद्दामा आधा

सजाय गर्नुपर्ने अवस्थामा न्यूनतमको नगरी अधिकतम कैद सजायको आधा सजाय गरेको कुरा न्यायिक स्वविवेकाधिकारको विषय भई त्यस्तोमा दोहर्‍याई हेर्नुपर्ने भनी कानूनले समेत व्यवस्था गरेको नदेखिँदा यस अदालतले दोहर्‍याई हेर्ने निस्सा दिँदा लिएको यो आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. सो भएबाट यस वारदातमा होटल व्यवसायसमेत सञ्चालन गरी आएका यी प्रतिवादीले एक बोल्न नसक्ने लाठी निरिह महिलालाई निजको भौतिक तथा मानसिक कमजोर अवस्थाको फाइदा उठाई आफ्नो क्षणिक इच्छा पूरा गर्न आफैँ बोलाई आफ्नो लजको कोठाभित्र थुनी कसुर गर्न पुगेको देखिएकोलाई कसुरको गाम्भिर्यतालाई कम आंकलन नगरी निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको ५ नं. अनुसार ऐ. को ३ नं. को देहाय (५) ले तोकेको अधिकतम कैद सजाय ७ (सात) वर्षको आधा सजाय हुनु उपयुक्तदेखि सुरुले गरेको सजाय सदर गरेको पुनरावेदनको फैसलामा सो सजाय गरेको तर्फ केही विचार गरी रहनु परेन ।

९. अब जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर नभएको अवस्थामा समेत मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको ३(क) अनुसार हुने सजायको आधा सजायसमेत थप गरी सजाय गरेको भनी यस अदालतले दोहर्‍याई हेर्ने निस्सा दिँदा लिएको अर्को आधार मिलेको छ छैन? भन्ने तेस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो । मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको ५ नं. अनुसार जबरजस्ती करणी गर्ने उद्योग गरेकोमा जबरजस्ती करणी गर्नेलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको छ । जबरजस्ती करणी गर्नेलाई हुने सजाय सम्बन्धमा हेर्दा ऐ.को ३ नं.को देहाय ५ मा *बीस वर्ष वा सोभन्दा बढी उमेरकी महिला भए पाँचदेखि सात वर्षसम्म कैद हुने* भन्ने व्यवस्था रहे भएको अवस्थामा जबरजस्ती करणीको उद्योगमा मात्र कसुरदार ठहरिएका यी प्रतिवादीलाई

पीडितको उमेर ४० वर्ष भएकोले उक्त ३ नं.को देहाय ५ ले हुने सजाय ५ देखि ७ वर्षको आधा मात्र सजाय हुने देखिन्छ।

१०. उद्योग कसुरको एक अपूर्ण क्रिया भएपनि यसलाई पनि कानूनले आपराधिकीकरण गरेको अवस्थामा यो अन्य पूर्ण अपराध जस्तै छुट्टै अस्तित्वको अपराध नै हुने हुन्छ। कस्तो मानव क्रियालाई अपराधीकरण गर्ने र त्यस्तो क्रिया भएको के कस्तो अवस्थामा के कति सजाय गर्ने भनी निर्धारण गर्ने अधिकार केवल विधायिकालाई मात्र हुन्छ। अपराधीकरण गरी सो अपराधका लागि स्पष्टरूपमा तोकेको सजाय मात्र उक्त अपराधका लागि कसुरदारले बेहोर्नु पर्ने आपराधिक दायित्व हुन जान्छ। कुनै अपराधको लागि यो सजाय भनी विधायिकाले नतोकेको अवस्थामा न्यायकर्ताले मनोगत अर्थ गरी कसुरदारलाई मर्का पर्ने गरी सो कसुरसँग सम्बन्ध राख्ने अर्को कसुरको सजायसमेत थप हुने भन्न मिल्दैन। त्यसैले जबरजस्ती करणीको र जबरजस्ती करणीको उद्योगको कसुर दुई पृथकपृथक कसुर भई दण्ड सजायको पनि पृथकपृथक व्यवस्था भएको पाइन्छ। जबरजस्ती करणीको महलको ३(क) नं. को कानूनी व्यवस्थामा उल्लेख भएको थप सजाय केवल जबरजस्ती करणी गर्नेलाई मात्र हुने भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख भएकोबाट र जबरजस्ती करणीको उद्योगलाई सजायको व्यवस्था गरेको ऐ. ५ नं. मा र अन्य कानूनी व्यवस्थामा समेत उद्योग गर्नेलाई यो यस्तो अवस्थामा थप सजाय गर्ने भनी कुनै सर्तात्मक प्रवन्ध (Conditional provision) राखेको नपाइएबाट जबरजस्ती करणीको उद्योगको मात्र कसुरमा सो ३(क) नं.अनुसार अपाङ्गसमेतलाई जबरजस्ती करणी गर्दा हुने थप सजायको आधा सजायसमेत थप गरी कैद सजाय गर्न मिल्ने देखिएन। तसर्थ अपाङ्गलाई जबरजस्ती करणीको उद्योग गरेकोले यी प्रतिवादीलाई उक्त ३(क) नं.अनुसार थप हुने ५ वर्ष कैद सजायको

आधा हुन आउने २ वर्ष ६ महिना कैदसमेत थप हुने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सो आधा सजाय थप गरेकोमा उक्त कानूनी व्यवस्थाको व्याख्याको त्रुटि देखिएको भनी दोहर्त्याई हेर्ने निस्सा दिँदा लिएको आधारसँग सहमत भई सो हदसम्म सुरु सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिन आएन।

११. यसरी उपर्युक्त उल्लिखित तथ्य, प्रमाण र कानूनको विवेचनाबाट जबरजस्ती करणीको उद्योगको वारदातमा जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं.अनुसार ऐ. को ३ नं. को देहाय (५) नं. ले हुने सजायको आधा कैद सजायमा ऐ. ३(क) बमोजिम हुने सजायको आधा सजायसमेत थप गरी सजाय गर्न मिल्ने हुँदैन।

१२. अतः जबरजस्ती करणी उद्योगको कसुरमा जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं. अनुसार ऐ. को ३ नं. को देहाय (५) ले हुने सजायको आधा कैद सजायमा ऐ. ३(क) बमोजिम हुने सजायको आधा सजायसमेत थप गरी सजाय गरेको सुरु काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०७०/०२/१४ मा भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७१/०१/२३ मा भएको फैसला सो ३(क) बमोजिम हुने सजायको आधा सजाय थप गरेको हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भई प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई मुलुकी ऐन जबरजस्ती करणीको महलको ५ नं. अनुसार ऐ.को ३ नं. को देहाय (५) बमोजिम हुने अधिकतम कैद सजाय ७ (सात) वर्षको आधा सजाय ३ (तीन) वर्ष ६ (छ) महिना मात्र कैद सजाय हुने ठहर्छ। सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

यसमा प्रतिवादी रामेश्वर श्रेष्ठलाई ३(तीन) वर्ष ६(छ) महिना मात्र कैद सजाय हुने ठहरेकाले ६(छ) वर्ष

कैद हुने ठहरी भएको सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसलाअनुसार कैद थुनामा रहेका निज प्रतिवादी मिति २०६८/०४/३० देखि हालसम्म कैद थुनामा बसी निजलाई लागेको ३(तीन) वर्ष ६(छ) महिना कैद सजाय भुक्तान भइसकेको देखिएकोले यस अदालतको मिति २०७३/०४/२४ को संक्षिप्त आदेशानुसार निजलाई अन्य कुनै कारणले थुनामा वा कैदमा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दामा आजै कैदमुक्त गरिदिनु भनी पत्राचार गरिसकेको देखिँदा निजको नामको उक्त ६(छ) वर्ष कैदको लगतसमेत कट्टा गरिदिनु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइ दिनु----- १ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ----- १

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७३ साल साउन २४ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७६६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
फैसला मिति: २०७३/०८/०२
०७०-CR-०८२८

मुद्दा: अदालतको अवहेलना

पुनरावेदक/विपक्षी : जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटको तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारीमा कार्यरत रही तहाँबाट सरुवा भई हाल जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिराहाको जिल्ला शिक्षा अधिकारीमा कार्यरत रहेको सिराहा जिल्ला, कुसहा लछमिनियाँ गा.वि.स.वडा नं.३ बस्ने दिलिपकुमार ठाकुर
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / निवेदक : रौतहट जिल्ला, नरकटिया गा.वि.स.वडा नं.७ जन्मघर भई हाल रौतहट जिल्ला पथरा बुधराम गा.वि.स.वडा नं.१ बस्ने चन्दा राय यादव

- आफूसमक्ष आएको निवेदनउपर र अझ अदालतले समेत आदेश दिइसकेको विषयमा आवश्यक छानबिन गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाई निर्णयसमेत गरी निकास दिनु सार्वजनिक निकाय तथा पदाधिकारीको कर्तव्य नै हो । कार्य रीतपूर्वक भए नभएको केवल मौखिक आधारमा भनेर पुष्ट्याई गर्न सकिने विषय होइन । यसको लागि छानबिन गरी निष्कर्षमा पुगी रीतपूर्वक कार्य गरेको देखिए सोहीअनुसार र बेरीतको देखिए

भए गरेको कामसमेत बदर गर्ने निर्णय गरी उपयुक्त निकास दिनुपर्नेमा रीतपूर्वक काम नै सम्पन्न भइसकेकोले आदेशानुसारको काम गर्नुको औचित्यता नरहेको भन्ने जस्ता मनोगत बहाना बनाई अदालतको आदेशानुसार गर्नुपर्ने कार्यबाट पन्छिन्छ खोजेकोलाई उचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- राज्यको सम्पूर्ण न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायपालिकाले गर्दछ । प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था तथा कानूनी राज्यमा जनताको आधारभूत अधिकारको संरक्षण, संविधान तथा कानूनको अन्तिम व्याख्या र संरक्षण गर्ने अधिकार न्यायपालिकालाई हुन्छ । त्यसैले अदालतले कानूनअनुसार काम गर्न गराउन सबै निकाय, पदाधिकारी र व्यक्तिलाई आफ्नो आदेश वा फैसलामार्फत बाध्य गराउँदछ । अदालतको आदेश वा फैसलालाई सबैले बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्नुपर्दछ । अन्यथा कानूनको शासनको सट्टा स्वइच्छाचारिता हावि भई राज्यमा अराजकता बढ्न गई राज्य व्यवस्थाको औचित्यताको नै अन्त्य हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ४)

- प्रत्येक व्यक्तिलाई सार्वजनिक निकायले गरेको काम कारवाहीको यथार्थ जानकारी पाउने हक हुने र हरेक सार्वजनिक निकायको पनि आफूले गरेको काम कारवाहीको यथार्थ जानकारी दिनुपर्ने, आफूअन्तर्गतका निकाय वा पदाधिकारीले गरेको कामको नियमितता अनियमितता जाँच गर्नुपर्ने र आफ्नो र मातहतकाको कार्य सम्बन्धमा व्यक्त आशंकासमेतको निवारण

गर्नुपर्ने कर्तव्य हुन्छ । यसो नगरे जनताको सेवा सुविधाकै लागि भनी कानूनले वैधता प्रदान गरेको सार्वजनिक निकाय तथा पदाधिकारीको वैधता र औचित्यतामाथि नै प्रश्न चिह्न खडा हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ६)

- सार्वजनिक निकायले गरेको काम कारवाहीमा कसैले प्रश्न उठाएको र सोउपर बुझ्नु पर्ने बुझी निर्णय गर्नु भनी अदालतबाट परमादेशसमेत जारी भएको अवस्थामा रीतपूर्वक काम सम्पन्न भएकोले छानबिनको औचित्यता नरहेको भनी दायित्वबाट पन्छिन्छ मिल्दैन । यदि त्यसरी आदेशानुसारको काम गर्ने दायित्वबाट पन्छिएमा अदालतको अवहेलना भएको होइन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक विपक्षी :

प्रत्यर्थी निवेदक : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता किशोर कुमार अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १७

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा. : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

रौतहट जिल्ला, पथरा बुधराम गा.वि.स.वडा

नं.१ स्थित श्री उच्च माध्यमिक विद्यालयमा राहत शिक्षक महिला कोटा-१ र P.C.F. कोटा-१ मा शिक्षक नियुक्ति हेतु मिति २०६६/०१/१४ मा विज्ञापन प्रकाशन भएकोमा उक्त विज्ञापनमा म निवेदकले समेत दरखास्त गरेको थिएँ । विद्यालयका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति एवं शिक्षक छनौट समितिसमेतका पदाधिकारीहरूले समयमा परीक्षा नलिएको कारण उक्त पदाधिकारीहरूउपर सम्मानित अदालतमा २०६८ सालको WO-००४९ नं.को निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको निवेदन दिएको थिएँ । पछि परीक्षा भई नियुक्तिसमेत भइसकेको देखिएको भन्ने आधारमा रिट निवेदन खारेज भएको थियो । तत्पश्चात् मैले गैरकानूनी नियुक्ति बदर गरी पाउन भनी विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटमा द.नं.२१७१ मिति २०६८/०९/२५ मा निवेदन दिएकोमा सोउपर आवश्यक कारवाही नगरी आफ्नो पदीय दायित्वबाट पन्छिने कार्य गर्न लाग्नुभएकोले मैले पुनः सम्मानित पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा २०६८ सालको WO-०२०४ को परमादेशको मुद्दा दिएकोमा सम्मानित अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी हुने ठहरी मिति २०६९/०२/२४ मा आदेश भएको छ । उक्त आदेशपश्चात् पनि विपक्षी कार्यालयमा दर्ता भएको द.नं.२१७१ को निवेदन सम्बन्धमा विपक्षी कार्यालयका जिल्ला शिक्षा अधिकारीज्यूले कुनै कारवाही नगरी सम्मानित अदालतको आदेशको समेत अवज्ञा गर्नुभएकोले कानूनबमोजिम विपक्षीलाई अदालतको अवहेलनामा कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने मुनासिब आधार, कारण र प्रमाण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौँडामार्फत

लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदन पत्रको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९/०९/१२ को पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको आदेश ।

विपक्षीले श्री उच्च मा.वि. पथरा बुधरामलाई प्राप्त राहत शिक्षक महिला कोटा १(एक) र पि.सि.एफ. अनुदानमा विद्यालयले गलत ढङ्गले नियुक्ति गरेको व्यहोरा उल्लेख गर्नुभएको छ, जुन एकदमै झुट्टा छ । विद्यालयले रीतपूर्वक यस कार्यालयबाट प्रतिनिधि माग गरी सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी नियमानुसार परीक्षा सञ्चालन गरी राहत शिक्षक महिला कोटामा नियुक्ति गरेको देखिन्छ भने पि.सि.एफ. अनुदानमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णयानुसार नियुक्ति गरेको देखिन्छ, जुन कानूनसम्मत नै छ । विपक्षीले यस कार्यालयमा दर्ता गराएका द.नं.२१७१ मिति २०६८/०९/२५ को निवेदनअनुसार कारवाही गर्न नसकिने हुनाले निवेदनमा भएको व्यहोरा झुट्टा हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटको लिखित जवाफ ।

निवेदिकाले द.नं.२१७१ मिति २०६८/०९/२५ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटमा दर्ता गरेको निवेदनमा जे जो बुझ्नुपर्ने बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गरी निकास दिनु भनी यस अदालतबाट मिति २०६९/०२/२४ मा निर्णय भएकोमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीबाट पेस भएको लिखित जवाफ (प्र.नं.४) मा "द.नं.२१७१ को निवेदनअनुसार कारवाही गर्न नसकिने" भन्ने उल्लेख भएकोबाट यस अदालतको मिति २०६९/०२/२४ को निर्णयबमोजिम भएको नपाइएकोले के कसो भएको हो? स्पष्ट जवाफ लिई मुद्दा पेसीको दिन आफैँ उपस्थित हुनु भनी मुद्दाको पेसी तौकी जिल्ला शिक्षा अधिकारीलाई सूचित गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९/११/०९ मा

पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी हुँदा निवेदकको मागअनुसार गर्न मिल्ने भए निर्णय गरी दिनुपर्ने नमिल्ने भए यो यस कारणबाट गर्न नमिल्ने भनी निर्णय गर्नुपर्नेमा आदेशको पालन नगरी निवेदकको निवेदनउपर कुनै निर्णय नगरी अदालतको आदेशको समेत वेवास्ता गरी बसेको देखिँदा जिल्ला शिक्षा अधिकारीले अदालतको अवहेलना गरेको देखिएकोले जिल्ला शिक्षा अधिकार दिलिप ठाकुरलाई रु.५००१- जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०/०२/१० को पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको फैसला ।

प्रत्यर्थी निवेदिका चन्द्रा यादवले दायर गरेको ०६८ सालको WO-०२०४ को परमादेशमा निज चन्द्रा यादवले जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटमा गैरकानूनी नियुक्ति बदर गरिपाउँ भनी दर्ता गरेको द.नं. २१७१ मिति २०६८।१।२५ को निवेदनमा जो जे बुझ्नुपर्ने हो बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गरी निकास्या दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको भए पनि प्रत्यर्थी चन्द्रा यादवले बदर गरिपाउँ भनी भनेको नियुक्ति गर्दा कानूनको रीत पुर्याएर नै भएको देखिएकोले सो द.नं. २१७१ को निवेदनमा कुनै कारवाही नगरिएको हो । म जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटमा हाजिर हुनुभन्दा पूर्व नै भएको नियुक्ति जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटले समर्थन गरी सकेको र नियुक्त शिक्षकहरूले काम काज गरी तलब भत्तासमेत खाई राखेको हुँदा सो निवेदनउपर मैले केही नगरेको हुँ । मैले अदालतको आदेशको अवज्ञा गरी अदालतको अपहेलना गरेको छैन । त्यसैले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०७०।२।१० को मलाई अवहेलनामा सजाय गर्ने गरी भएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी दिलिप कुमार ठाकुरको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सुचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान्

वरिष्ठ अधिवक्ता किशोर कुमार अधिकारीले प्रत्यर्थी निवेदिका चन्द्रा यादवले रौतहट जिल्ला, पथरा बुधराम गा.वि.स.वडा नं.१ स्थित श्री उच्च माध्यमिक विद्यालयमा राहत शिक्षक महिला कोटा-१ र P.C.F. कोटा-१ का लागि भएको विज्ञापनअनुसार दरखास्त दिएको हो । उक्त विद्यालयले रीतपूर्वक जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट समेत प्रतिनिधि माग गरी नियमानुसार परीक्षा सञ्चालन गरी राहत महिला शिक्षक कोटामा नियुक्त गरी र पि.सि.एफ. अनुदानमा विद्यालय व्यवस्थापनसमेतको निर्णयानुसार नियुक्ति गरी शिक्षा कार्यालयसमेतबाट समर्थनसमेत भई नियुक्ति रीतपूर्वक नै भएको अवस्थामा परमादेशको आदेशानुसार निवेदक प्रत्यर्थीले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा दिएको निवेदनमा कुनै कारवाही नै गर्नुपर्ने परिस्थिति नभएकोले कारवाही नगरेको हो । सोमा यी पुनरावेदकले अदालतको अवहेलना गरेको मानी सजाय हुनु पर्ने होइन भनी बहस गर्नुभयो ।

यसरी बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको मिति २०७०।२।१० को आदेश मिलेको छ छैन ? तथा पुनरावेदक विपक्षीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन ? भनी निर्णयमा पुग्न निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

१. यी पुनरावेदक विपक्षीले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०६९।२।२४ मा जारी भएको परमादेशअनुसार कार्य गरेको छ, छैन ?
२. यदि सो अनुरूपको कार्य नगरेको भए अदालतको अवहेलना हुन्छ हुँदैन ?

यसमा प्रत्यर्थी चन्द्रा राय यादवले जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पथरा बुधराम वडा नं. १ स्थित श्री उच्च माध्यमिक विद्यालयबाट भएको विज्ञापनअनुसार महिला शिक्षक कोटामा दरखास्त दिएकोमा विद्यालयले

परीक्षाको जानकारी नै नदिई नियुक्ति गरेको बुझिन आएकोले बदर गरिपाउँ भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटमा दर्ता नं. २१७१ मिति २०६१।१।२५ मा निवेदन दिएकोमा सोमा आवश्यक कारवाही नगरेकोले परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निवेदन दर्ता गरेको पाइयो । पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट उक्त द. नं. २१७१ मिति २०६८।१।२५ मा दर्ता गरेको निवेदनमा जो जे बुझ्नु पर्ने हो बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गरी निकास दिनु भनी विपक्षी जिल्ला शिक्षा अधिकारीसमेतको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने गरी मिति २०६९।२।२४ मा फैसला भएको पाइन्छ । उक्त फैसलाअनुसार पनि विपक्षीले उक्त निवेदनमा कुनै कारवाही नगरी अदालतको आदेशको समेत अवज्ञा गरेकोले विपक्षीलाई अदालतको अवहेलनामा कारवाही गरिपाउँ भनी यी प्रत्यर्थी चन्दा यादवले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट जिल्ला शिक्षा अधिकारीले अदालतको आदेशको पालना नगरी अवहेलना गरेको ठहर्याई निजलाई रु. ५००।- जरिवाना हुने गरी आदेश भएको पाइयो । सो आदेशउपर विपक्षी तत्कालीन जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटका जिल्ला शिक्षा अधिकारी दिलिप कुमार ठाकुरको यस अदालतमा पुनरावेदन परी आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

२. अब निर्णयको लागि प्रस्तुत पहिलो प्रश्न यी पुनरावेदक विपक्षीले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६९।२।२४ मा जारी भएको परमादेशअनुसार कार्य गरेको छ छैन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पथरा बुधराम वडा नं. १ स्थित श्री उच्च माध्यामिक विद्यालयमा प्रकाशित विज्ञापनअनुसार प्रत्यर्थी चन्दा राय यादवले दरखास्त दिएको राहत शिक्षक महिला कोटामा शिक्षक नियुक्त भइसकेको कुरा स्वयम् पुनरावेदक विपक्षीहरूले समेत स्वीकार गरी निर्विवाद रहन गएको

छ । त्यस्तै नियुक्ति गर्दा आफूलाई कुनै जानकारी नभएको समेतबाट सो नियुक्ति बदर गरिपाउँ भनी निवेदक प्रत्यर्थीले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा सोउपर यी पुनरावेदकसमेतले कुनै कारवाही नगरेउपर निजले परमादेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको पाइयो । सोमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट उक्त निवेदनमा जो जे बुझ्नु पर्ने हो बुझी निर्णय गरी निकास दिनु भनी परमादेश जारी भएको देखिन्छ । सो आदेशानुसार जिल्ला शिक्षा कार्यालयले विद्यालयले गरेको उक्त शिक्षक नियुक्ति प्रक्रियाका सम्बन्धमा आवश्यक छानबिन गरी सोमा नियमितता वा अनियमितता के भएको छ पत्ता लगाई नियमित नै देखिए सोहीअनुसारको आधार कारण खोली निर्णय गरी र अनियमित देखिए सोहीअनुसारको आधार कारण खोली नियुक्तिसमेत बदर गरी सोको जानकारी यी प्रत्यर्थी निवेदक चन्दा राय यादवलाई समेत दिनु पर्ने हुन्छ । यी प्रत्यर्थी निवेदकले निजले जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा दिएको निवेदनका सम्बन्धमा कुनै कारवाही तथा निर्णय गरेको जानकारी नपाई पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा अदालतको आदेशको समेत पालना नभएको भनी अवहेलनाको मुद्दा दायर गरेको र सोको लिखित जवाफमा विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय तथा ऐ. का जिल्ला शिक्षा अधिकारीले सो निवेदनमा कुनै कारवाही र निर्णय गरेको भनी खुलाउन नसकेकोबाट यी पुनरावेदक विपक्षीले उक्त निवेदनमाथि कुनै कारवाही तथा निर्णय गरेको देखिन आएन । सो कुरा यी पुनरावेदक विपक्षीले बेरीतको भनिएको शिक्षक नियुक्तिको गर्ने कार्य रीतपूर्वक नै भई जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट नियुक्तिसमेत समर्थन भइसकेको अवस्थामा सो निवेदनमा कारवाही अगाडी बढाउनुको औचित्यता नै नरहेकोले कुनै कारवाही नगरेको हो र अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्न खोजेको होइन भनी यस अदालतमा पुनरावेदन जिकिर लिएकोबाट पनि पुष्टि हुन आएको छ ।

३. यसरी निवेदकले रीतपूर्वक कार्य समाप्त भइसकेकोले निवेदनमा कुनै कारवाही तथा निर्णय नगरेको हो भनी जिकिर लिएपनि कार्य समाप्त भएको अवस्थामा पनि बुझ्नु पर्ने कुरा बुझी भए गरेको कार्य कानूनसम्मत तरिकाले भए नभएको पत्ता लगाउन सकिने नै हुन्छ । साथै कार्य सम्पन्न भइसकेको अवस्थामा सोउपर छानबिन नै गर्नु हुँदैन वा छानबिन गर्नु पर्दैन भन्ने पनि हुँदैन । आफूसमक्ष आएको निवेदनउपर र अझ अदालतले समेत आदेश दिइसकेको विषयमा आवश्यक छानबिन गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाई निर्णयसमेत गरी निकास दिनु सार्वजनिक निकाय तथा पदाधिकारीको कर्तव्य नै हो । कार्य रीतपूर्वक भएनभएको केवल मौखिक आधारमा भनेर पुष्ट्याई गर्न सकिने विषय होइन । यसको लागि छानबिन गरी निष्कर्षमा पुगी रीतपूर्वक कार्य गरेको देखिए सोहीअनुसार र बेरीतको देखिए भए गरेको कामसमेत बदर गर्ने निर्णय गरी उपयुक्त निकास दिनुपर्नेमा रीतपूर्वक काम नै सम्पन्न भइसकेकोले आदेशानुसारको काम गर्नुको औचित्यता नरहेको भन्ने जस्ता मनोगत बहाना बनाई अदालतको आदेशानुसार गर्नुपर्ने कार्यबाट पन्छिन खोजेकोलाई उचित मान्न सकिँदैन । यसरी देखाएकै बहानाका आधारमा कानून तथा आदेशानुसारको काम भएको तथा आदेशानुसारको काम गर्नुको औचित्यता नै नभएकोले नगरेको हो भनी मान्न सकिँदैन । त्यसैले यी पुनरावेदक प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६९।२।२४ मा जारी भएको परमादेशअनुसार कार्य नगरेको पुष्टि हुन आउँछ ।

४. अब यसरी अदालतबाट जारी भएको आदेशानुसारको काम गरेको नदेखिएको अवस्थामा सो नगरेबाट अदालतको अवहेलना हुन्छ हुँदैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो । राज्यको सम्पूर्ण न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायपालिकाले गर्दछ । प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था तथा कानूनी राज्यमा जनताको आधारभूत

अधिकारको संरक्षण, संविधान तथा कानूनको अन्तिम व्याख्या र संरक्षण गर्ने अधिकार न्यायपालिकालाई हुन्छ । त्यसैले अदालतले कानूनअनुसार काम गर्न गराउन सबै निकाय, पदाधिकारी र व्यक्तिलाई आफ्नो आदेश वा फैसलामार्फत बाध्य गराउँदछ । अदालतको आदेश वा फैसलालाई सबैले बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्नु पर्दछ । अन्यथा कानूनको शासनको सट्टा स्वइच्छाचारिता हावी भई राज्यमा अराजकता बढ्न गई राज्य व्यवस्थाको औचित्यताको नै अन्त्य हुन जान्छ । यहि मान्यतालाई अंगिकार गर्दै तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११६मा मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतले दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको र वर्तमान नेपालको संविधानको धारा १२६ (२) मा पनि सोही व्यवस्थाले निरन्तरता पाएको छ । उपर्युक्त प्रावधानबाट पनि अदालतले दिएको आदेश र निर्णयहरूको सबैले बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्ने पर्ने गरी संविधानले नै निर्दिष्ट गरेको प्रस्ट हुन्छ ।

५. यसरी सबैको लागि बाध्यात्मक रहने अदालतका आदेश र फैसलाको कार्यान्वयन तथा पालन नहुँदा कानूनको शासनको आधारभूत तत्त्वको रूपमा रहेको स्वतन्त्र र सक्षम न्यायपालिकाको मान्यतामा समेत कुठाराघात हुन जाने हुँदा यस्ता अदालतको आदेश र फैसलाको पालना नगर्ने कार्यलाई अदालतको अवहेलना मानी सजाय गर्ने अवधारणाको विकास भएको पाइन्छ । तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०२ (३) ले सर्वोच्च अदालतलाई अभिलेख अदालतको रूपमा लिई आफू र आफ्नो मातहतको अदालत वा न्यायिक निकायहरूको अवहेलनामा कारवाही चलाई कानूनबमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ भनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यस्तै वर्तमान संविधानको धारा १२८ (४) मा सर्वोच्च अदालतलाई, धारा १३९ (२) मा उच्च अदालतलाई र धारा १५१ (१) मा जिल्ला अदालतलाई आफ्नो

वा मातहतका अदालत वा न्यायिक निकायको न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा कानूनबमोजिम अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा १८ (१) मा जिल्ला अदालतलाई र ऐ. को (२) मा पुनरावेदन अदालतलाई अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । वर्तमान न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १७ मा पनि सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतलाई अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्नसक्ने गरी अधिकार दिइएको छ । सर्वोच्च अदालतले अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्नसक्ने व्यवस्था सर्वोच्च अदालत ऐन, २०४८ मा पनि रहेको पाइन्छ । यसरी हाम्रो संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा सर्वोच्च अदालत, तत्कालीन पुनरावेदन अदालत, तथा हालको उच्च अदालत र जिल्ला अदालतलाई न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने गरी अधिकार रहेको स्पष्ट हुन्छ । अवहेलनामा कारवाही गर्ने विषय अदालतमा कार्यरत न्यायाधीशलगायतका जनशक्तिको मान सम्मान, सुरक्षाका लागि वा कसैको व्यक्तिगत स्वार्थ रक्षार्थ विकास भएको नभई जनताको न्याय प्राप्तिको चाहनाको रक्षार्थ विकास भएको विषय हो । त्यसैले न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा अदालतले दिएको आदेश र फैसलाको कसैले अवज्ञा गरेमा वा सोअनुसार कसैले कार्य नगरेमा अदालतको अवहेलना मानिने गरी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

६. प्रत्येक व्यक्तिलाई सार्वजनिक निकायले गरेको काम कारवाहीको यथार्थ जानकारी पाउने हक हुने र हरेक सार्वजनिक निकायको पनि आफूले गरेको काम कारवाहीको यथार्थ जानकारी दिनुपर्ने,

आफूअन्तर्गतका निकाय वा पदाधिकारीले गरेको कामको नियमितता अनियमितता जाँच गर्नुपर्ने र आफ्नो र मातहतकाको कार्य सम्बन्धमा व्यक्त आशंकासमेतको निवारण गर्नुपर्ने कर्तव्य हुन्छ । यसो नगरे जनताको सेवा सुविधाकै लागि भनी कानूनले वैधता प्रदान गरेको सार्वजनिक निकाय तथा पदाधिकारीको वैधता र औचित्यतामाथि नै प्रश्न चिह्न खडा हुन जान्छ । त्यसै गरी उपर्युक्त उल्लिखित सैद्धान्तिक र कानूनी आधारमा अदालतको आदेश तथा निर्णयको समेत सबैले पालना गर्नुपर्दछ । यसको पालनामा कुनै पनि निहुँमा आलटाल गर्न पाइँदैन । यदि पालना नगर्ने हो भने आदेश, फैसला र अदालतसमेत निष्प्रयोजित हुन जान्छ । त्यसैले न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले बाधा अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा अवहेलनामा कारवाही गर्न सक्ने गरी स्वयम् न्यायपालिकालाई नै संविधान तथा कानूनले अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ ।

७. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा पनि निवेदक चन्दा राय यादवले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रौतहटमा विद्यालयले गरेको शिक्षक नियुक्तिमा अनियमितता भएकोले बदर गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा आवश्यक छानबिन गरी निर्णय गरी निकासा दिनुपर्नेमा सो नगरेकोले निवेदकले रिट दायर गरी पुनरावेदन अदालतबाट जो जे बुझ्नु पर्ने हो बुझी कानूनबमोजिम निर्णय गरी निकासा दिनु भनी विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालय र जिल्ला शिक्षा अधिकारीको नाममा समेत परमादेश जारी भएकोमा सोअनुसार बुझ्नु पर्ने कुरा बुझी निर्णय निकासा दिनु यी पुनरावेदक विपक्षी जिल्ला शिक्षा अधिकारीको संवैधानिक तथा कानूनी कर्तव्य नै हो । तत्कालीन अवस्थामा जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटको प्रमुखको जिम्मेवारीमा रहेका यी पुनरावेदक दिलीपकुमार ठाकुरले उक्त आफ्नो कर्तव्य र दायित्व पूरा नगरेको देखिएबाट अदालतको आदेशको अवज्ञा भई अदालतको अवहेलना भएको नै देखिन आयो । यी पुनरावेदकले शिक्षक नियुक्ति गर्ने कार्य रीतपूर्वकको

नै भई जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट नियुक्तिसमेत समर्थन भइसकेको अवस्थामा अदालतबाट जारी आदेशानुसारको काम कारवाही अगाडी बढाउनुको औचित्यता नै नरहेकोले कुनै कारवाही नगरेको हो र अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्न खोजेको होइन भनी पुनरावेदन जिकिर लिएको देखिएपनि अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्न खोजेको होइन भनी जिकिर लिनु मात्र अवहेलना नगरेको भन्ने पुष्टि हुने आधार हुन सक्दैन। सार्वजनिक निकायले गरेको काम कारवाहीमा कसैले प्रश्न उठाएको र सोउपर बुझ्नु पर्ने बुझी निर्णय गर्नु भनी अदालतबाट परमादेशसमेत जारी भएको अवस्थामा रीतपूर्वक काम सम्पन्न भएकोले छानबिनको औचित्यता नरहेको भनी दायित्वबाट पन्छिन मिल्दैन। यदि त्यसरी आदेशानुसारको काम गर्ने दायित्वबाट पन्छिएमा अदालतको अवहेलना भएको होइन भन्न मिल्दैन।

८. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट तत्कालीन जिल्ला शिक्षा कार्यालय रौतहटका जिल्ला शिक्षा अधिकारीको पदमा कार्यरत यी पुनरावेदक विपक्षी दिलीपकुमार ठाकुरले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट जारी भएको मिति २०७०।२।१० को परमादेशको आदेशको पालना गरेको नदेखिँदा निजले अदालतको अवहेलना गरेको ठहर्याई निजलाई रु.५००।- जरिवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०७०।२।१० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक विपक्षीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत:- यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर २ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १७६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
आदेश मिति : २०७३।८।७
०६६-WO-१०४७

विषय: उत्प्रेषण

निवेदक : ललितपुर जिल्ला, भैंसीपाटी गा.वि.स. वडा
नं. १ घर भई हाल त्रि.वि. पद्मकन्या बहुमुखी
क्याम्पस, बागबजार काठमाडौंमा सि.चौकीदार
पदमा कार्यरत मिनबहादुर थापासमेत
विरुद्ध

विपक्षी : कुलपति, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर
काठमाडौं

- मौद्रिक सुविधा उत्प्रेरणाको महत्त्वपूर्ण तत्व हो। कर्मचारीको इच्छाबेगर उनीहरूको सुविधामा कटौती गर्दा कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणा र मनोबलमा हास आई संगठनको उत्पादकत्वमा नै असर पर्न जाने।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता मेघराज
पोखरेल

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद
खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी
सेवासम्बन्धी नियम, २०५०

आदेश

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छः

हामी निवेदकहरू त्रि.वि. अन्तर्गतका विभिन्न क्याम्पस तथा निकायहरूमा श्रेणीविहीन सि.पियन (ख) चतुर्थ स्तरमा स्तर निर्धारण भई विगत लामो समयदेखि अनवरतरूपमा कार्यरत छौं । जीवनका उर्जावान् क्षणहरू यसै त्रि.वि. सेवामा समर्पण गरेका हामीहरूको सेवा उत्तरार्ध पुगिसकेको छ । हामी निम्नस्तरका श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूले त्रि.वि. को नियमानुसार मिति २०६३ आषाढ महिनासम्म रु. ६,६००/- तलब स्केल खाईपाई आएकोमा त्रि. वि. कार्यकारी परिषद्को निर्णय नं. ३२६ अनुसार २०६३।४।१ गतेदेखि लागू हुने गरी रु. ७,०२०/- खाँदै आएका थियौं । पुनः त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०६४।९।१९ गतेको निर्णय नं. १८८ बमोजिम स्तर निर्धारण भई मिति २०६४।४।१ देखि लागू हुने गरी तलब वृद्धि भई रु.८,३९०/- बुझ्दै आएका थियौं । यस कार्यकारी परिषद्को च.नं. २८५/०६४/०६५ को पत्रानुसार ०६५ आश्विन १ गतेदेखि लागू हुने गरी नेपाल सरकारको निजामती कर्मचारीहरूको तलबमानमा रु.२०००/- का दरले वृद्धि गरिएको हुँदा त्रि.वि. पदाधिकारी, शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई पनि २०६५ आश्विन १ गतेदेखि लागू हुने गरी तत्कालको तलबमानमा रु.२०००/- थप गरी तलबमान जम्मा रु. १०,९३०/- ग्रेड रकम १३० (३) गरी जम्मा रु. ११,३२०/- खाईपाई आएका थियौं ।

यसरी हामी निवेदकहरूले ०६५ आश्विन १ गतेदेखि ग्रेडसमेत गरी रु. ११, ३२०/- खाईपाई आइरहेकै अवस्थामा नेपाल सरकारले २०६६ श्रावण महिनादेखि ६% तलब वृद्धि गरी त्रि.वि. का सम्पूर्ण

पदाधिकारी, शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई नयाँ तलबमान कायम गरिएकोमा हाम्रो तलबमानसमेत उल्लिखित ६% ले वृद्धि भई बैंक खातामा जम्मा गरिदिनु पर्ने, अन्य सबै तह तथा श्रेणीका पदाधिकारी शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको वृद्धि गरी नयाँ तलबमान कायम गरी वृद्धि गरी भुक्तानी गरिएको रहेछ । तर हामी निम्नस्तरका श्रेणीविहीन कर्मचारीको भने खाईपाई आएको भन्दा पनि घटाई जम्मा गरिएको भन्ने औपचारिक रूपबाट आ-आफ्ना कार्यालय तथा क्याम्पसबाट जानकारी भएपछि त्यसको अभिलेख माग गरी हेर्दा उल्लिखित ६% को तलब वृद्धिसमेत जोडी नयाँ तलबमान कायम गरी भुक्तानी गरिदिनुपर्ने सुरु तलबस्केल रु. १०,४९०/- बाट पनि घट्ने गरी रु. ९, ८९०/- र ग्रेडसमेत गरी जम्मा रु. ११,३२०/- बाट रु. ८३०/- घटाई जम्मा रु. १०,४९०/- कायम गरी तलब भुक्तानी दिइएको पाइयो । मिति २०६५।१०।२६ को परिपत्रबाटै यसरी तलब घट्ने गरी कार्यान्वयनमा पठाइएको भए तापनि मिति २०६५।११।२६ को परिपत्रबाट सो निर्णयलाई आफैँले कार्यान्वयनसमेत स्थगित गरेको थियो । उल्लिखित वृद्धि भएको ६% समेत जोडी नयाँ तलबमान कायम गरी जम्मा गरिदिनु पर्नेमा हामीले खाईपाई आएको तलबस्केलसमेत घट्ने गरी भुक्तानी दिएको जानकारी प्राप्त भएपछि के कति कारणबाट सुरुमा सि.पियनसमेतको दरबन्दीमा रहेका हामी निवेदकहरू तह वृद्धि भई चतुर्थ तह र आठौँ तहमा कायम हुँदै जाँदा तलबमान घट्न गएको हो सो जानकारी हामी कार्यरत सम्बन्धित लेखा शाखासँग जानकारी माग गर्दा कहिले मिति २०६५।११।१९ को रजिस्ट्रारको कार्यालय आ.प्र. महाशाखाको परिपत्र त कहिले मिति २०६५।१०।२६ तथा २०६६।८।५ का परिपत्रहरूको आधारमा खाईपाई आएको तलबस्केल कम भएको हो भन्ने मौखिक जानकारी प्राप्त भयो । सो परिपत्रको प्रतिलिपि माग गर्दा गोप्य भनी दिनसमेत इन्कार गर्नुभयो । हामी निम्नस्तरका कर्मचारीहरू

भएको र निर्णय निर्माताहरूको तहसम्म पहुँच नहुने भएको हुँदा हाम्रो कर्मचारी यूनियनमार्फत विपक्षीहरूसँग पटकपटक कारण बुझ्न खोज्दा त्रि.वि.सभा तथा कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६।७।१८ को निर्णयानुसार एकपटक निर्णय भई स्थगित भइसकेको अवस्थामा पुनः हामी निवेदकहरूलाई २०६६ साल श्रावण १ गतेबाट लागू हुनेगरी तोकिएको तलबमानमा खाईपाई आएको तलब भन्दा कम हुने गरी कायम भएको जानकारी हुन आयो । उल्लिखित निर्णयको प्रतिलिपि पनि आन्तरिक निर्णय भनी दिन इन्कार गर्नुभयो ।

यसरी हामीले खाईपाई आएको तलबमानमा प्रतिकूल असर पार्न लागिएको थाहा भएपछि मिति २०६६।३।२१ मा कर्मचारी संघमार्फत ४५ सुत्रिय माग विपक्षीहरू समक्ष पेस गरिएको, मिति २०६६।३।२, र २३ तथा मिति २०६६।९।२३ गतेसमेत पटकपटक विज्ञापि प्रकाशित गरी माग पूरा गर्न दबाव दिइएको थियो । त्यतिले पनि माग पूरा नभएपछि प्रशासनिक प्रयत्नबाटै समस्या समाधान गर्न दबाव दिने आसयस्वरूप क्षेत्राधिकार नभए तापनि पुनरावेदन आयोगसमेतलाई सम्बोधन गरी विपक्षीहरूका नाउँमा मिति २०६६।१२।८ गते हामी निवेदकहरूले निवेदन दिई १५ दिनभित्र समाधान नभए न्यायालयको शरणमा जाने जानकारी दिँदासमेत समस्या समाधान गर्नेतर्फ कुनै कारवाही अगाडि बढाइएन । वैकल्पिक उपचारको रूपमा रहेको पुनरावेदन आयोगको कार्यक्षेत्र नियम ११० मा परिसीमित गरिएको छ । निवेदकहरूको तलबमानमा सकारात्मक तथा प्रतिकूल असर पार्ने गरी गरिने र गरिएको निर्णय त्रि.वि. सभा तथा कार्यकारी परिषद्बाट भएको छ । नियम १०८ अन्तर्गत पुनरावेदन आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरू कार्यकारी परिषद्को सिफारिसमा त्रि.वि. सभाले गर्ने भएको हुँदा आफैँलाई नियुक्त गर्ने निकायका विरुद्ध पुनरावेदन सुन्न सक्ने क्षमता प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतविपरीत हुने हुँदा त्रि.वि. सभा तथा कार्यकारी परिषद्को निर्णय

विरुद्ध पुनरावेदन आयोगमा नियमको परिच्छेद १७ बमोजिमको पुनरावेदन दिनसक्ने अवस्था नरहेको र यसप्रकारको अन्यायका विरुद्ध उजुरी हाल्ने अन्य कुनै प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको बाटो नभएको हुँदा अन्तिम आश्रयको रूपमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) बमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत सम्मानित अदालतसमक्ष प्रवेश गरेका छौं ।

हामी निवेदकहरूको व्यावसायिक हक तथा कर्तव्य तोक्ने कानून त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षक कर्मचारीसम्बन्धी नियम, २०५० को परिच्छेद ३ मा हाम्रो सेवाको सुरक्षाको व्यवस्था गरेको छ । ऐ. को नियम १७ (१) ले त्रि.वि.का कुनैपनि शिक्षक तथा कर्मचारीलाई निज नियुक्ति हुँदा तत्काल लागू रहेको तलब, उपदान, निवृत्तिभरणसम्बन्धी सर्तहरूमा निजलाई प्रतिकूल असर पर्ने परिवर्तन नगरिने व्यवस्था गरी हाम्रो सेवाका सर्तहरूको सुनिश्चितता गरेको छ । त्यस्तै ऐ. नियमको नियम ३९(३) ले प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको स्थितिमा बाहेक कुनै शिक्षक वा कर्मचारीको तलब कट्टा नगरिने हकको प्रत्याभूत गरिएको छ । त्रि.वि. कार्यकारी समितिको मिति २०६४।९।१९ र २०६५।७।२९ को निर्णयहरूको अन्तिम नोट खण्डमा समेत हाल खाईपाई आएको तलब माथि उल्लिखित तलबमानभन्दा कम हुन गएमा खाईपाई आएको तलब नघट्ने प्रस्ट प्रत्याभूति छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूले हामी निवेदकहरूले खाईपाई आएको तलब घटाउने गरी निर्णय गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरी हामीलाई सेवाका सर्तको कानूनी ग्यारेण्टी गरेको छ । प्रचलित ऐन, कानून तथा नियममा भएका व्यवस्थाहरूलाई निस्तेज पार्ने गरी गरिएको कुनै निर्णय वा परिपत्रले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । उल्लेखानुसार हामी निम्नस्तरका श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको मासिक तलबमानमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी घटाई दिँदा हाम्रो संचयकोष, चाडपर्व भत्ता,

पेन्सनलगायत हाम्रो दैनिकीमा समेत गम्भिर असर पर्न जाने सोबाट निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ रोजगारीको हकमा आघात पर्न गएको स्पष्ट छ। नेपालमा प्रचलित विभिन्न कर्मचारी तथा कामदारसम्बन्धी कानूनहरू निजामती सेवा ऐन, नियम, श्रम ऐन, नियम तथा त्रि.वि. जस्ता अन्य विभिन्न संस्थानहरूमा समेत खाईपाई आएको तलबभत्ता घटाउन नमिल्ने गरी कानूनी हककारूपमा ग्यारेन्टि गरिएको पाइन्छ। खाईपाई आएको तलबमान घटाउन मिल्दैन मिल्दैन। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले पनि विभिन्न सेवासम्बन्धी कानूनहरूको व्याख्या गर्दा खाईपाई आएको तलबमान तथा सूविधा घटाउन नमिल्ने भनी विभिन्न मुद्दाहरूमा नजिर सिद्धान्त कायम गरिसकेको अवस्था पनि सादर निवेदन गर्दछौं।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ ले प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको मौलिक हकको प्रत्याभूत गरेको छ। यस्तै धारा १३ ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्। कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भनी समानताको हकको व्यवस्था गरेको छ। अन्य तह र श्रेणीका शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई खाईपाई आएको तलबभत्तामा प्रतिकूल असर पारिएको छैन बरु समयानुकूल वृद्धि गरी नयाँ तलबमान कायम गरी वितरण गरिएको छ। सिनियारिटीका आधारमा हामी योग्य ठहरेमा हामीले पनि नघट्ने गरी मात्र होइन वृद्धि गरिएको तलबमानसमेत थपि नयाँ तलबमानअनुसार वितरण पाउने कानूनी तथा संवैधानिक अधिकार नै हुनजान्छ। सेवा क्षेत्रमा लागू हुने Equal Treatment between the Equals and Unequal Treatment between the Unequal भन्ने सिद्धान्तका आधारमा पनि सोमा आधारित व्यवहार पाउने हक नै समानताको हक हो। धारा १३ को प्रत्याभूति पनि यही नै हो। मेरिटअनुसारको व्यवहार पाउने र सोबमोजिम पेसामा

स्थापित हुनपाउने हक धारा १२ ले प्रत्याभूत गरेको छ। उल्लिखित कानूनहरूले तलबमान नघट्ने प्रत्याभूत गरिरहेकोमा अन्यायपूर्ण, अपारदर्शी तथा पक्षपातपूर्ण व्यवहार गरी विपक्षीहरूले हामी निवेदकहरूलाई तलब वृद्धिसमेतको अवसरबाट वञ्चित गरेको हुँदा उल्लिखित कार्य अन्तरिम संविधानको धारा १२ तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक तथा पेसागत स्वतन्त्रताको हकको विपरीत भएको प्रस्ट छ।

विपक्षीहरूको हामी निवेदकहरूको खाईपाई आएको तलबमानबाट पटकपटक निर्णय गरी स्थगन गर्दै पुनः घट्ने गरी कायम गरेको नयाँ तलब र ६% वृद्धिसमेत नदिने कार्य अविवेकी, अपारदर्शी, अन्यायपूर्ण, लहडवाजीपूर्ण तथा पक्षपातपूर्ण भई गैरकानूनी तथा गैरसंवैधानिकसमेत भएको प्रस्ट छ। उल्लिखित कार्यले निवेदकहरूलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२ द्वारा प्रदत्त पेसागत स्वतन्त्रता तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकबाट वञ्चित गरेको पनि प्रस्ट हुनुका साथै त्रि.वि. शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धीनियम, २०५०कोनियम १७(१), ३९(३) तथा त्रि.वि. कार्यकारी समितिको मिति २०६४।९।१९ र २०६५।७।२९ को निर्णयहरूको अन्तिम नोट खण्डसमेत विपरीत भई हामीलाई सादा जीवनयापन गर्नबाट वञ्चित गर्ने बदनियतपूर्ण मनसायबाट प्रेरित भई पक्षपातपूर्ण भएको पनि प्रमाणित भएको छ। अतः पूर्ण न्याय प्रदान गर्न तथा निवेदकहरूको उल्लिखित हकहरूको संरक्षण गरी त्रि.वि. सेवा क्षेत्रमा न्यायपूर्ण वातावरण कायम गर्न अन्तरिम संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम विपक्षी त्रि.वि.सभा तथा कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६।७।१८ को निर्णय तथा कार्यकारी परिषद्को निर्णयानुसारका मिति २०६५।१०।२६ तथा २०६६।८।५ का परिपत्रहरू लगायतका यससँग सम्बन्धित अन्य कुनै निर्णय तथा व्यवहार भए सो सम्पूर्ण निर्णय तथा व्यवहारहरूलाई समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी खाईपाई आएको

तलब स्केल रु. ११,३२०।- र ६% ले हुने तलब वृद्धिसमेत गरी जम्मा रु. ११,५८५/८० का दरले सुरुदेखिको हिसाब गरी भुक्तानी दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाउँ । तलब स्केल घटाएर दिने हदसम्म विपक्षी त्रि.वि. सभा तथा कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६।८।१८ को निर्णय तथा कार्यकारी परिषद्को निर्णयानुसारका मिति २०६५।१०।२६ तथा २०६६।८।५ का परिपत्रहरू लगायतका निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुननपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनुभनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखि विपक्षीलाई सूचना पठाई दिनु । लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशमा छलफल गर्न विपक्षीहरूलाई मिति २०६७।२।१९ गते उपस्थित हुन सूचना पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।२।२२ को आदेश ।

प्रस्तुत निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी हुने/ नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले खाईपाई आएको तलबमान घटाउने गरी विपक्षीले गरेको निर्णय बदर गर्न माग गरी प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिँदा सो सम्बन्धमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेपछि हुने पूर्ण सुनुवाइमा विचार हुने नै हुँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्नेसम्मको अवस्था विद्यमान नभएकोले मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको

मिति २०६७।२।१९ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले त्रि.वि.को कुलपतिको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकहरूको के कस्तो हक अधिकारमा आघात परेको हो भन्ने कुरा आफ्नो निवेदनमा स्पष्ट उल्लेख गर्न सक्नुभएको छैन । साथै विपक्षीहरूले दाबी लिनुभएको तलब, भत्तालगायतका विषयमा निर्णय गर्न सक्षम निकायबाट भए गरेका काम कारवाही वा निर्णयहरूका सम्बन्धमा मसमेतलाई विपक्षी बनाउनुपर्ने होइन । जहाँसम्म निज विपक्षीहरूले दाबी लिनुभएको मिति २०६६।४।१ मा तोकिएको तलबमान सो अगाडि खाईपाई आएको तलबमानभन्दा थोरै भएको भन्ने दाबी छ तत्सम्बन्धमा विपक्षीहरूले मिति २०६६।४।१ को तलबमानलाई स्वीकार गरी सो मितिदेखि हालसम्म निरन्तर तलब लिई कामकाजसमेत गरी आउनुभएको परिप्रेक्ष्यमा हालआएर सो तलबमानलाई अन्यथा भन्न मिल्ने पनि हुँदैन । अतः उपर्युक्त आधार कारणहरूबाट विपक्षी निवेदकहरूको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नसक्ने भएकोले मेरो हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको त्रिभुवन विश्वविद्यालयका कुलपतिको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष ०६५।६६ मा २०६५ श्रावण १ गतेदेखि लागू हुने गरी कर्मचारीहरूको तलबमानमा एकमुष्ट रु. २०००।- वृद्धि गरेको हुँदा सुरु तलब स्केल रु.८९३०।- र वृद्धि रु.२०००।- गरी सि.पियन वा सोसरहको १०,९३०।- र अन्तिम स्केल खाएकाहरूकोमा रु. १०,४९०।- बाट रु. २०००।- थप गर्दा रु. १२,९२०।- रहेको थियो । त्यसरी सि.पियन वा सोसरहकै सुरु स्केल रु. १०,९३०।- अन्तिम रु. १२,४९०।- कायम हुन जाँदा स.लेखापाल वा सो सरह (खरिदारसरहको) सुरु तलब स्केल ८२८०।- अन्तिम रु. १००४०।- कायम रहेको, श्रेणीसहित र श्रेणीविहीनको तलब स्केलमा श्रेणी विहीनको

तलबस्केल माथि रहेको हुँदा एवं सरकारका श्रेणी विहीन पाँचौं स्तरका भन्दा पनि त्रि.वि.का सि.पियन वा सो सरहका पदको तलबस्केलमा एकरूपता भएको नपाइएकोले तलब समायोजन गर्ने क्रममा त्रि. वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०६५।१०।९ मा बसेको बैठकले सि.पियन (पाँचौं) को सुरु तलबस्केल रु. ७,३३०।- र अन्तिम रु. ८,१७०।- जसमा रु. २०००।- थप गर्दा सुरुस्केल रु. ९,३३०।- रहन गएको थियो।

त्यसैगरी पाँचौं श्रेणीमा कायम गर्ने गरी त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्का मिति २०६५।१०।९ को नि.नं. ८७३ लाई त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६। ७।१८ मा बसेको बैठकले सि.पियन र चौकीदार पदलाई छुट्टै तह कायम गर्ने गरी रु. ९८९०।- मा ग्रेड ५ बराबरको ग्रेड रु. १२० ले रु. ६००।-समेत गरी रु. १०,४९० कायम गर्ने निर्णय गरेअनुसार उक्त मितिदेखि निवेदकहरूले तलब लिँदै आएकोमा अहिले आई त्यसलाई चुनौती दिन मिल्दैन। त्रि.वि. नेपाल सरकारको आर्थिक अनुदानमा सञ्चालित संस्था भएको हुनाले निजामती सेवामा भन्दा कतिपि तलबस्केल घटबढ भयो भने सरकारबाट त्यस्तो बढेको रकम प्राप्त हुन सक्दैन भने तलब समायोजन गर्दा निवेदकहरूलाई असर पर्ने गरी कुनै निर्णय गरेको नभई नेपाल सरकारको अनुसार मिलानसम्म गरेको हो। त्रि.वि. शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम १७ मा उल्लेख भएजस्तै निवेदकहरू नियुक्त हुँदा तत्काल लागू रहेको तलबमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कार्यकारी परिषद्बाट निर्णय भएको छैन सो कुरा कार्यकारी परिषद्को निर्णयबाट स्पष्ट हुन्छ। यदि निवेदकलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गरेको भए निवेदकहरूले त्रि.वि. शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ११० बमोजिम पुनरावेदन आयोगमा पुनरावेदन गर्नुपर्दथ्यो। यसर्थ निवेदकहरूले वैकल्पिक उपचारको बाटोसमेत

अवलम्बन नगरी एकैपटक रिट क्षेत्रमा आएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको त्रि.वि. का उपकुलपति, त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्, त्रि.वि. सभा र रजिस्ट्रारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री मेघराज पोखरेलले निवेदकहरूले २०६५ साल आश्विन १ देखि ग्रेडसमेत गरी रु.११,३२०।- खाई पाई आइरहेकोमा सो बाट घटाई रु.१०,४९०।- तलब कायम गरी भुक्तानी दिएको अवस्था छ। यसरी खाईपाई आएको तलब सुविधा घटाउँदा तलब, उपदान, निवृत्तिभरणसम्बन्धी सर्तहरूमा प्रतिकूल असर परेको छ। यसरी प्रचलित ऐन कानून र नियममा भएका व्यवस्थालाई निस्तेज पारी गरिएको कुनै निर्णय वा परिपत्रले कानूनी मान्यता ग्रहण गर्न मिल्दैन। खाईपाई आएको तलब सुविधा घटाउन नमिल्ने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहेको छ। त्यसैगरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम १७(१) र ३९(३) को विपरीत निर्णय भएको हुँदा विपक्षी त्रि.वि. सभा तथा कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६।७।१८ को निर्णय र मिति २०६५।११।१ को रजिस्ट्रारको कार्यालय आ.प्र. महाशाखाको परिपत्र, कार्यकारी परिषद्को निर्णयअनुसारका मिति २०६५।१०।२६ तथा मिति २०६६।८।५ का परिपत्रलगायतका यससँग सम्बन्धित निर्णय र कार्यलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी खाई पाई आएको तलब स्केल रु.११,३२० र ६% ले हुने वृद्धिसमेत गरी हिसाब गरी निवेदकलाई तलब सुविधा भुक्तानी दिनु भन्ने व्यहोराको विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यसैगरी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनालले त्रि.वि.ले श्रेणीसहित र

श्रेणी विहीनको तलब स्केलमा श्रेणी विहीनको तलब स्केल माथि रहेको हुँदा एवं नेपाल सरकारका श्रेणी विहीन पाँचौं स्तरका भन्दा पनि त्रि.वि.का सि. पियन वा सोसरहका पदको तलब स्केलमा एकरूपता नभएकोले तलब समायोजन गरेको हो। पाँचौं श्रेणीमा कायम गर्ने गरी त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को नि.नं. ८७३ लाई त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०६६।७।१८ को बैठकले सि.पियन र सि. चौकीदार पदलाई छुट्टै तह कायम गर्ने गरी तलब स्केल रु.१०,४९०।- कायम भएको हो। उक्त मितिदेखि निवेदकहरूले तलब लिँदै आएकोमा अहिले आई त्यसलाई चुनौती दिन मिल्दैन। त्रि.वि. नेपाल सरकारको आर्थिक अनुदानमा सञ्चालित संस्था भएकोले तलब समायोजन गर्दा निवेदकलाई असर पर्ने गरी कुनै निर्णय भएको नभई नेपाल सरकारको अनुसार मिलानसम्म गरेको हो। त्रि.वि.लाई बढी व्ययभार पर्ने तथा नेपाल सरकारको स्केलभन्दा बढी दिन सकिँदैन। यदि निवेदकलाई असर परेको भए पुनरावेदन आयोगमा पुनरावेदन गर्नु पर्दथ्यो। यसरी नेपाल सरकारको आधारमा स्केल कायम गरेको र सो सुविधा लिइसकेको तथा निवेदकले वैकल्पिक बाटोसमेत अवलम्बन नगरी एकैपटक रिट क्षेत्रमा आएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उल्लिखित विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतका श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूले साबिकमा तलब, भत्ता, ग्रेडसमेत गरी रु.११,३२०।- खाई पाई आएको र नेपाल सरकारले २०६६ श्रावण महिनादेखि सबै तहका कर्मचारीको ६% वृद्धि गरेको र सो बराबरको तलबमान वृद्धि गरी त्रि.वि.का सम्पूर्ण पदाधिकारी, शिक्षक तथा कर्मचारीहरूलाई

नयाँ तलबमान कायम गरी वृद्धि रकमसमेत भुक्तानी गरिएकोमा निवेदक श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूको खाई पाई आएको तलब भत्ता ग्रेड र बढ तलब ६% (प्रतिशत) समेत नदिई रु.११,३२०।- बाट रु.८३०।- घटाई जम्मा रु.१०,४९०।- तलब कायम गरेको प्रत्यर्थी त्रिभुवन विश्वविद्यालय कार्यकारी परिषद्को २०६६।७।१८ को निर्णय तथा २०६५।१।१९ को रजिस्ट्रारको कार्यालय आर्थिक प्रशासन महाशाखाको परिपत्र, कार्यकारी परिषद्को निर्णयअनुसारको मिति २०६५।१।२६ तथा २०६६।८।५ को परिपत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी खाई पाई आएको तलब स्केल रु.११,३२०।- र ६% ले हुने वृद्धिसमेत गरी जम्मा रु.११,५८५।८० का दरले सुरुदेखिको हिसाब गरी भुक्तानी दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकहरूको मुख्य निवेदन जिकिर रहेको पाइयो। त्यसैगरी निवेदकहरूको विभिन्न मितिमा तलब वृद्धि भएकोमा विवाद देखिँदैन र मिति २०६६।४।१ मा तोकिएको नयाँ तलबमानभन्दा अगाडि रु.११,३२०।- रूपैयाँ निवेदकहरूको तलब भत्ताबापत प्राप्त गरेको कुरालाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयका कुलपति, उपकुलपति, त्रि.वि. कार्यकारी परिषद् एवं त्रि.वि. सभाको तर्फबाट त्रि.वि.का रजिस्ट्रारको कार्यालयबाट प्राप्त लिखित जवाफमा समेत अन्यथा भन्ने सकेको देखिँदैन। यसरी निवेदकहरूले प्राप्त गर्ने गरेको जम्मा तलब रु.११,३२०।- मा तलब समायोजन हुँदा रु.१०,४९०।- हुन गई निवेदकहरूले प्राप्त गर्ने तलबमा रु.८३०।- घट्न गएको देखिन्छ।

३. प्रस्तुत सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम १७(१) मा "कुनै पनि शिक्षक वा कर्मचारीलाई निजको नियुक्ति हुँदा तत्काल लागू रहेको तलब, उपदान, निवृत्तिभरणसम्बन्धी सर्तहरूमा निजलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन गरिने छैन" भन्ने

व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी ऐ. नियमको नियम ३९(२) मा "कुनै शिक्षक वा कर्मचारीले पकाएको तलब भत्ता निज जुनसुकै व्यहोराबाट सेवामा नरहेमा पनि पाउने छन्" भन्ने प्रावधान छ भने नियम ३९(३) मा "प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको स्थितिमाबाहेक कुनै शिक्षक तथा कर्मचारीको तलब कट्टा गरिने छैन" भनी स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूले खाईपाई आएको तलब सुविधा घटाउनु उक्त कानूनी प्रावधानको प्रतिकूल रहेको देखिन्छ । मौद्रिक सुविधा उत्प्रेरणाको महत्वपूर्ण तत्व हो । कर्मचारीको इच्छाबेगर उनीहरूको सुविधामा कटौती गर्दा कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणा र मनोबलमा हास आई संगठनको उत्पादकत्वमा नै असर पर्न जान्छ । त्यसैगरी विपक्षीले लिखित जवाफमा श्रेणीसहित र श्रेणीविहीनको तलब स्केलमा श्रेणीविहीन पाँचौं स्तरका भन्दा पनि त्रि. वि.का. सिनियर पियन वा सो सरहको पदको तलब स्केलमा एकरूपता भएको नहुँदा तलब समायोजन गरेको हो भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । त्यसरी तलब समायोजन गर्ने नाममा जीवनका उर्जावान् क्षणहरू त्रि.बि. सेवामा व्यतित गरेका निवेदक कर्मचारीहरूले खाईपाई आएको तलब सुविधाबाट निवेदकहरूलाई वञ्चित गर्नु उपयुक्त र न्यायोचित देखिएन ।

४. अतः त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गतका श्रेणीविहीन कर्मचारीहरूले खाई पाई आएको तलब भत्ता घटाउन नमिल्ने भन्ने कुरा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम १७(१) र ३९(३) मा स्पष्ट प्रावधान रहेको देखिँदा उक्त प्रावधानको प्रतिकूल हुने गरी खाईपाई आएको निवेदकहरूको तलब सुविधा घटाउने त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्को मिति २०६५।१०।९ को नि.नं. ८७३ तथा मिति २०६६।७।१८ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ । अब निवेदकले खाईपाई आएको सुविधा तथा रकम नघटाई निवेदकहरूलाई प्रदान गर्नु

भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । विपक्षीहरूको जानकारीको लागि यो आदेशको प्रतिलिपि पठाई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिकृत : यज्ञप्रसाद भट्टराई
इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर ७ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७३।०८।२०
०७१-CR-०५२३

मुद्रा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

पुनरावेदक निवेदक : ललितपुर जिल्ला, ठैब गा.वि.स.
वडा नं. ६ घर भई हाल कारागार शाखा
नख्खुमा थुनामा रहेका निमेश लाखे

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : ललितपुर जिल्ला अदालत ललितपुरसमेत

- अदालतले मुद्दाको कारवाहीको क्रममा माग गरेको धरौट राखी मुद्दाको कारवाहीमा रही रहेको अवस्थामा सो मुद्दामा भएको फैसला आफूलाई जानकारी नै नभएको भन्ने भनाइ तर्कसङ्गत देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. २)

- म्याद तामेलीको उद्देश्य भनेको सम्बन्धित व्यक्तिलाई निज विरुद्ध हुन लागेको कामकारवाही बारे जानकारी गराई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्ने मौका प्रदान गर्नु हो । जसले व्यक्तिको स्वच्छ सुनुवाइको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दछ । अदालती कारवाहीमा म्याद तामेल प्रक्रियालाई सरल, सहज तथा वास्तविक बनाउनका लागि कानूनमा नै व्यवस्था गरेको पाइन्छ । म्याद तामेली जस्तो प्रक्रियागत कुरामा कुनै यान्त्रिक नियम लागू भयो भएन भन्ने कुरा भन्दापनि सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो सूचना यथासमयमा प्राप्त गर्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ३)

- फैसलाबमोजिम असुल गर्न कसिएको दण्ड सजाय असुल नभएसम्म सो फैसलाले सार्थकता पाउँदैन । कार्यान्वयन हुन नसकेको फैसलाको वास्तविक महत्त्व पनि नरहने ।

(प्रकरण नं. ४)

- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दा बन्दीलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने मागको आधारमा चल्ने हो । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुख्य उद्देश्य

गैरकानूनी थुनामा रहेको बन्दीलाई सो गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु हो । बन्दी थुनामा नरहेको वा कानूनबमोजिम नै थुनामा रहेको वा थुनाबाट छुटिसकेको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्दैन । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दामा प्रथमदृष्टिमा थुनामा रहेको देखिएमा बन्दीलाई थुनामा राख्नुको कानूनसम्मत आधार र अवस्था नदेखिएको अवस्थामा बन्दीलाई थुनामुक्त गराउन आदेश जारी हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता पुरुषोत्तम ढुङ्गाना, दिलेन्द्रबहादुर श्रेष्ठ र भोजराज सुवेदी

प्रत्यर्थीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री पुष्पराज कोइराला
माननीय न्यायाधीश श्री हेमराज पन्त

आदेश

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत परी पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:

यसमा म निवेदक विरुद्धमा ललितपुर जिल्ला अदालतमा दायर भएको जबरजस्ती करणी उद्योग मुद्दामा रु. २५,०००/- नगद धरौटी राखी मुद्दा पुर्षक्षको लागी तारेखमा रहेकोमा सो मुद्दा २०६६/७/११ मा

फैसला हुँदा मलाई ३ वर्ष कैद सजाय र १०,०००/- दशहजार क्षतिपूर्तिसमेत पीडितलाई बुझाउनु पर्ने फैसला भयो। सो फैसलाबमोजिम मलाई लागेको कैद सजाय ३ वर्षमध्ये मुद्दाको पुर्पक्षको निमित्त थुनामा बसेको २२ दिन कट्टा गरी बाँकी हुन आउने २ वर्ष ११ महिना ८ दिन हुनेमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाको तपसिल खण्डमा २ वर्ष ८ दिन बेरुजु हुँदा लगत कसी असुल गर्नु भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। सो फैसलाबमोजिम म निवेदकका नाउँमा जारी भएको ७० दिने म्याद २०६६/१२/२६ मा तामेल हुँदा छुट्टिभिन्न भएको अनपढ मेरी आमालाई बुझाएको रहेछ। फैसलामा उल्लेख भएको २ वर्ष ८ दिन कैद सजायको सम्बन्धमा संशोधन गरी २ वर्ष ११ महिना ८ दिन हुने गरी फैसला संशोधन गरेको र सोको जनाउ मलाई नदिई पुनरावेदनको म्यादसमेत छुट्टीभिन्न भएको आमालाई बुझाई मेरो अ.बं. १९४ नं. बमोजिम पुनरावेदन गर्ने म्यादसमेत बेतित गराई २०७१ साल भाद्र १९ मा म निवेदकलाई पक्राउ गरी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट थुनामा राख्न पठाइएकोले मेरो संवैधानिक र प्राकृतिक न्यायको हकबाट वञ्चित हुने गरी थुनामा राखिएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) पुनरावेदन अदालत, नियमावली, २०४८ नियम ९ र १० बमोजिम म निवेदकका नाममा जारी भई तामेल भएको म्याद गैरकानूनी घोषित गरी सो गैरकानूनी तामेली म्याद र गैरकानूनीरूपमा भएको कामकारवाही बदर गरी सो गैरकानूनी कार्यको आधारमा मलाई थुनामा राख्ने गरी भएको कार्य गैरकानूनी घोषणा गरी थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पुनरावेदन गर्ने मौका पाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदक निमेश लाखेको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम बन्दीलाई थुनाबाट छाड्नु नपर्ने कुनै आधार, कारण र प्रमाण भए सो सबै खुलाई मिति

२०७१/७/२ मा दिनको ठीक १०:०० बजे पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, पाटनमार्फत लिखित जवाफसहितको निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दाको सक्कलै मिसिल र बन्दीलाई समेत लिई सुनुवाइका लागि उपस्थित हुनुहोला भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत संलग्न गरी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी अविलम्ब तामेल गर्न लगाई उक्त दिन सुनुवाइको लागि नियमानुसार पेस गर्नुहोला भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/६/२९ को आदेश।

रमेश शाहीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी ललितपुर जिल्ला ठैव गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने निमेश लाखे भएको जबरजस्ती करणी मुद्दामा यस अदालतको मिति २०६६/७/११ गतेको फैसलाबमोजिम प्रतिवादी निमेश लाखेलाई ३ वर्ष कैद हुने ठहरी फैसला भई निज प्रतिवादीका नाउँमा जारी भएको पुनरावेदनको म्याद निजको एकासगोलको आमा कमला लाखेले हातैमा बुझी लिई उल्लिखित म्यादभित्र पुनरावेदन दर्ता नगरी म्यादसमेत गुजारी मुद्दा अन्तिम भएपछिको अवस्थामा अदालतमा ल.नं. ९९५ आ. व. ०६७/६८ को लगतमा लगत कसिएकोमा निज प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा थुनामा बसेको अवधि २२ दिन कट्टा गरी बाँकी कैद २ वर्ष ११ महिना ८ दिन प्रतिवादी बेरुजु हुँदा लगत कसी असुल गर्नु भनी लगत कायम भएकोमा निज प्रतिवादीलाई केन्द्रीय अनुसन्धान ब्यूरो र यस अदालतसमेतको संयुक्त टोलीले मिति २०७१/५/१९ मा पक्राउ गरी यस अदालतमा उपस्थित गराएको हुँदा यस अदालतको फैसला र लगतबमोजिम प्रतिवादीका नाउँमा च.नं. ११४५ मिति २०७१/५/१९ को कैदी पुर्जा जारी गरी कैदी पुर्जा दिई कारागार कार्यालय नख्खु ललितपुरमा थुनामा राख्न पठाइएको। अदालतबाट भएको फैसला र लगतबमोजिम प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी लगत फछ्यौट गरिएको हुँदा यस अदालतबाट भएको कामकारवाही

र फैसला कानूनबमोजिम भएको हुँदा निवेदकको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको तहसिल शाखा र ललितपुर जिल्ला अदालतसमेतको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकलाई यस जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयले जबरजस्ती करणी उद्योग गरेको कसुरमा श्री ललितपुर जिल्ला अदालतमा अभियोगपत्र दायर गरिएको र श्री ललितपुर जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दाको सुनुवाइ गरी मिति २०६६/७/११ मा फैसला हुँदा यी प्रतिवादीलाई प्रमाण र कानूनका आधारमा कैद दण्डसहित सजाय गरेको कारण यी प्रतिवादी सक्षम न्यायालयको नै अन्तिम फैसलाको आधारमा कैद दण्ड पाइरहेको हो । निज प्रतिवादीलाई कैदमा राख्ने कार्य जिल्ला अदालतको अन्तिम फैसलाका आधारमा भएकोले प्रस्तुत कार्य यस जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयको क्षेत्राधिकारभित्रको नभएको र यस कार्यालयको के कुन कार्यले निज कैदमा रहन परेको माग दाबीमा उल्लेखसमेत नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । रिट निवेदक अदालतको फैसलाबमोजिम कैद थुनामा रहेकाले निजलाई र सो मुद्दाको सक्कल मिसिल श्री ललितपुर जिल्ला अदालतमा नै भएकोले सम्मानित अदालतबाट लिखित जवाफसाथ पेस हुने नै हुँदा यस कार्यालयको संलग्नता नै नदेखिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, ललितपुरको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई जबरजस्ती करणी उद्योग मुद्दामा ३ वर्ष कैद सजाय भएको कुरामा विवाद देखिन आएन सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्न दिइएको म्याद सूचना निजको आमाले बुझेको र सो बुझेको म्याद समयभित्र प्रतिवादीबाट पुनरावेदन परेको अवस्थासमेत देखिन आएन । उक्त तामेल भएको म्याद अ. ब. ११० नं. को रीत पुगी तामेल भएको छ छैन भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको

निवेदनको रोहबाट हेरी निर्णय गर्नसमेत मिल्ने देखिन आएन साथै सो म्यादको कारणले मात्र थुनामा राखेको अवस्थासमेत देखिएन । जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला संशोधनबाट प्रतिवादीलाई सजाय थपघट भएको नभई ठहर खण्डबमोजिम ३ वर्ष मात्र कैद सजाय भएको अवस्था हुँदा त्यसको जानकारी छुट्टै दिनुपर्नेसमेत देखिन आएन । जिल्ला अदालतमा निजका नाममा कसिएको कैद लगत असुल तहसिल गर्नुपर्ने जिल्ला अदालतको कानूनी कर्तव्य रहे भएको अवस्थामा यी निवेदकले तामेल भएको म्याद यो यसकारणले बेरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ भनी जिल्ला अदालतमा कुनै निवेदनसमेत नदिएको अवस्थामा २०६६/११/२६ मा तामेल भएको म्यादका आधारमा सो म्याद भुक्तान भएपछि पनि पुनरावेदन गर्न पाउने अवधि बाँकी नै रहेको भनी फैसला कार्यान्वयन गर्न परिर्हरनु पर्नेसमेत देखिन आएन ।

यी निवेदकले जिल्ला अदालतमा म्याद बदर तर्फ कुनै निवेदन नै नदिएको कारण तामेली म्यादलाई रीतपूर्वकको मानी सो अवधिभित्र पुनरावेदन नै नपरी फैसला अन्तिम भएको अवस्थामा निवेदकलाई लागेको कैद सजायको लगत असुल गर्न पक्राउ गरी थुनुवा पुर्जी दिई फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा थुनामा राखिएको अवस्थालाई निवेदक मागबमोजिम गैरकानूनी थुना मान्न मिल्ने नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/७/२ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा म निवेदकलाई सजाय हुने गरी फैसला भएपछि कानूनबमोजिम म निवेदकले पुनरावेदन गर्न पाउने पुनरावेदन म्याद ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६/११/२६ मा तामेल हुँदा यो बमोजिमको मेरो छोरा निमेश लाखेको नाममा जारी भएको म्याद निजको आमा म कमला लाखेले एकप्रति हातैमा बुझी लिए भनी साधारण लेखपढसमेत

गर्न नजान्ने, मसँग छुट्टिभिन्न भई बसेको मेरो आमाको नाम लेखी उनाउ अस्तित्व नभएको व्यक्तिलाई साक्षी देखाई सहिष्णु गर्राई मेरो नामको पुनरावेदन म्याद तामेल भएको रहेछ । तामेल गरेको उक्त म्याद मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. ले तोकेको प्रक्रिया नपुर्याई गा.वि.स. को प्रतिनिधिसमेतलाई साक्षीमा नराखी तामेल गरिएको रहेछ । यस प्रकार मेरो नामको म्याद बेरीतपूर्वक तामेल भएकोले मैले थाहा पाउने कुरै भएन । मैले म्याद नै प्राप्त गर्न नसकेपछि मलाई सजाय भएको कुरा थाहा पाई पुनरावेदन गर्नसक्ने अवस्था नै रहेन । मिति २०७१/५/१९ मा मलाई पक्राउ गरी ललितपुर जिल्ला अदालतमा ल्याई उक्त फैसलालाई संशोधन गरी सुरु फैसलाले मलाई लागेको कैद २ वर्ष ८ दिनलाई संशोधन गरी २ वर्ष ११ महिना ८ दिन कायम हुने गरी जिल्ला अदालत नियमावलीविपरीत फैसला संशोधन गरी उक्त संशोधनको जानकारी मलाई नदिई नगराई पुनरावेदनको म्यादसमेत नदिई उक्त दिनमा नै मलाई गैरकानूनीरूपले बन्दी बनाई थुनामा राखेको अवस्थामा उक्त फैसलामा भएको संशोधनको सम्बन्धमा मैले कुनै जानकारी पाउनु पर्ने हो होइन ? के कुन कानून र प्रमाणको आधारमा मैले उक्त संशोधनको जानकारी नपाए पनि हुने हो सो तर्फ पुनरावेदन अदालत, केही बोलेको देखिँदैन ।

जुन म्याद मेरो आमाले बुझेको भन्ने भनिएको छ सो म्याद तामेल हुँदा अ.बं. ११० नं. को रीत पुगेको छैन । अ.ब. ११० मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम कुनैपनि म्याद तामेल गर्दा कम्तीमा पनि २ जना स्थानीय भद्रभलाद्मी र स्थानीय निकायको प्रतिनिधिलाई समेत अनिवार्यरूपमा रोहवरमा राख्नुपर्ने भन्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सो कानूनी व्यवस्थाको विपरीत तामेल भएको कथित म्यादले मेरो हकमा कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था नभई बदरभागी छ । ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मलाई जबरजस्ती करणीमा थुनछेकको क्रममा मसँग रु. २५,०००/-

धरौटी माग भई आदेशबमोजिम मैले उक्त रूपैयाँ धरौटी राखी म रुजु तारेखमा रही मुद्दाको पुर्पक्ष गर्दै आएकोमा ललितपुर जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दा फैसला हुँदा मलाई दोषी ठहर गरी ३ वर्ष कैद सजाय र रु. १०,०००/- क्षतिपूर्तिसमेत हुने गरी फैसला भएको भए तापनि म निवेदकले थुनछेकको क्रममा अदालतको आदेशबमोजिम धरौटी राखी तारेखमा रही आएको हुँदा मलाई सजाय हुने गरी फैसला भएको भएपनि मुलुकी ऐन अ.बं. ११४ नं.बमोजिम मैले सुविधा लिई पुनरावेदन गर्ने मेरो अधिकार हनन् हुने गरी बेरीतपूर्वक म्याद तामेल गरेको कारणले समयमा पुनरावेदन गर्न नपाए तापनि मैले औपचारिकरूपमा थाहा पाएपछि पुनरावेदन गर्ने हक सुरक्षित भई अ.बं. ११४ नं.बमोजिम धरौटी तारेखमा रही मुद्दा पुर्पक्ष गर्न पाउने मेरो कानूनी हक हनन् हुनसक्ने होइन । मैले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्नुपर्ने म्यादको विषयमा कुनै सूचना नै नपाएको कारण नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रदान गरेको कुरा स्पष्ट देखिँदा देखिँदै मैले म्याद बदरको सम्बन्धमा ललितपुर जिल्ला अदालतमा कुनै निवेदन नै नगरेको भनी मलाई गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखेको कुरालाई कानूनसम्मत भनी मेरो रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला र ललितपुर जिल्ला अदालतको उक्त कामकारवाहीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) को खण्ड ड र च, १३(१)(२) धारा १९ र २४(४) र धारा २७ द्वारा प्रदान गरिएको मेरो संवैधानिक हकमा आघात परेकोले प्रत्यर्थी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट गैरकानूनी तरिकारले तामेल भएको भनिएको मेरो नामको उल्लिखित मितिको म्याद र सोही म्यादको आधारमा भएको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा भएका कारवाहीसमेत संविधान तथा मुलुकी ऐन अ.बं. ११० र ११२ नं.समेतको प्रतिकूल प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत गैरकानूनी भएकोले उक्त जारी गरिएको भनिएको म्याद यसै मुद्दाको रोहबाट बदर गर्नुपर्नेमा

सोतर्फ कुनै विवेचना नै नगरी मेरो निवेदन खारेज गर्ने गरी गरिएको फैसला बदर भागी छ बदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निमेश लाखेको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन जिकिर ।

यसमा यी प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणी मुद्दामा भएको सजायसहितको मिसिल झिकाई आएपछि कानूनबमोजिम गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७३/२/३ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चर्दी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री पुरुषोत्तम ढुङ्गानाले पुनरावेदकको नाउँमा जारी भएको पुनरावेदनको म्याद छुट्टिभिन्न भएकी, लेखपढ गर्नसमेत नजान्ने निवेदकको आमा कमला लाखेलाई म्याद बुझाएको कारणले गर्दा जानकारी नपाएकाले पुनरावेदन गर्ने अधिकारबाट वञ्चित भएको हो । फैसलाको तपसिल खण्डमा २ वर्ष ८ दिन कैदको लगत कसी बेरुजु हुँदा असुल गर्नु भनी लेखिएकोमा संशोधनबाट २ वर्ष ११ महिना ८ दिन कायम गरेको कुराको समेत जानकारी दिइएन । मिति २०७१/५/१९ मा पक्राउ गरी थुनामा राखियो । पुनरावेदन गर्न पाउने संवैधानिक हक र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौकाबाट समेत वञ्चित गर्ने गरी गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको हुँदा निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पुनरावेदन गर्नको लागि पुनरावेदनको म्याद बदर गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनले पुनः म्याद जारी गर्ने आदेश गर्नुपर्नेमा सो नगरी पुनरावेदकको निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको आदेश गैरकानूनी भएकोले बदर गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित कानून व्यवसायीको बहस जिकिर तथा मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन

गरी हेर्दा प्रत्यर्थी ललितपुर जिल्ला अदालतबाट मेरो नाममा जारी भएको भनिएको पुनरावेदन म्याद तामेल गर्दा छुट्टिभिन्न भएकी आमालाई बुझाइएको कारण आफूलाई जानकारी नै हुन नसकेको कारण मेरो विरुद्ध फैसला भएको मुद्दामा पुनरावेदन गर्न तथा सुनुवाइको मौका पाउनु पर्नेमा गैरकानूनी तरिकाबाट तामेल भएको मेरो नामको म्याद र सोही म्यादको आधारमा भएको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा भएका कामकारवाहीसमेत संवैधानिक तथा मुलुकी ऐन अ.बं. ११० र ११२ नं.समेतको प्रतिकूल, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको र ललितपुर जिल्ला अदालतबाट फैसला संशोधन गरेकोमा सो संशोधनको जानकारीसमेत नदिई बेरीतपूर्वक तामेल भएको म्यादको आधारमा मलाई थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश, पत्राचार र लगत पुर्जासमेत गैरकानूनी भएकोले बेरीतको म्याद बदर गरी पुनः म्याद जारी गरी निवेदकलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरेर मात्र उक्त मुद्दाको कामकारवाही अघि बढाउनु भनी उपयुक्त आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक निवेदकको मुख्य निवेदन जिकिर रहेकोमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू ललितपुर जिल्ला अदालत, तहसिलदार ललितपुर जिल्ला अदालत र जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, ललितपुरको लिखित जवाफ पेस भई यी निवेदकले जिल्ला अदालतमा म्याद बदरतर्फ कुनै निवेदन नै नदिएको कारण तामेली म्यादलाई रीतपूर्वकको मानी सो अवधिभित्र पुनरावेदन नै नपरी फैसला अन्तिम भएको अवस्थामा निवेदकलाई लागेको कैद सजायको लगत असुल गर्न पक्राउ गरी थुनुवा पुर्जा दिई फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा थुनामा राखिएको अवस्थालाई निवेदक मागबमोजिम गैरकानूनी थुना मान्न मिल्ने नदेखिँदा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई गरेको आदेशउपर चित्त नबुझाई यी पुनरावेदक निवेदकको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको

देखियो।

अब प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७१/७/२ मा भएको आदेश मिलेको छ छैन? र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा रमेश साहीको जाहेरीले नेपाल सरकार वादी र प्रतिवादी यी पुनरावेदक भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा सुरु जिल्ला अदालतमा चली थुनछेक प्रयोजनार्थ इजलाससमक्ष पेस हुँदा मिति २०६५/२/२७ गते यी पुनरावेदक प्रतिवादीसँग रु. २५,०००/- रूपैया धरौटी माग भएबमोजिम उक्त धरौटी राखी तारेखमा रही उक्त मुद्दाको पुर्पक्ष गर्दै आएको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई ३ वर्ष कैद सजाय र रु. १०,०००/- क्षतिपूर्तिसमेत दिलाउने ठहर्याई फैसला भएको र यी पुनरावेदक प्रतिवादी पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको २२ दिनको सजाय कट्टा गरी २ वर्ष ११ महिना ८ दिन बाँकी कैद असुल गर्न लागत राख्नुपर्नेमा फैसलाको तपसिल खण्डमा टाइपको भूलबाट ११ महिना कैद उल्लेख हुन छुट हुन गई २ वर्ष ८ दिन मात्र उल्लेख भएकोले ठहर खण्डबमोजिम तपसिल खण्डमा उल्लेख भएको टाइपको सामान्य त्रुटि सच्याइएको देखियो। यी निवेदक मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा तारेखमा निरन्तर हाजिर भइरहेको र सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा तोकिएको तारेखमा उपस्थित भएको र निजका तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायी विद्वान् अधिवक्ता श्री दिलेन्द्रबहादुर श्रेष्ठ र विद्वान् अधिवक्ता श्री भोजराज सुवेदीले बहससमेत गरेको सुरु फैसलाबाट देखिन्छ। यसरी आफू अदालतले मुद्दाको कारवाहीको क्रममा माग गरेको धरौट राखी मुद्दाको कारवाहीमा रही रहेको अवस्थामा सो मुद्दामा भएको फैसला आफूलाई जानकारी नै नभएको भन्ने निवेदकको भनाइ तर्कसङ्गत देखिन आउँदैन।

३. सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट फैसला भएपछि यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सो मुद्दाको फैसलाउपर चित्त नबुझे ७० दिनभित्र पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गर्न जानुहोला भनी मिति २०६६/८/२९ मा जारी भएको म्याद पुनरावेदक प्रतिवादीको आमाले मिति २०६६/११/२६ मा मेरो छोरा निमेश लाखेको नाममा जारी भएको म्याद म आमा कमला लाखेले एकप्रति हातमै बुझिलिएँ भनी साक्षीहरूको रोहवरमा बुझिलिएको देखियो। यसरी पुनरावेदक प्रतिवादीको आमाले बुझिलिएको म्याद कानूनसम्मत नै तामेल भएको देखियो। जहाँसम्म यी पुनरावेदकको मेरो अनपढ तथा छुट्टिभिन्न भई बसेकी आमाले बुझेको कारणले मैले जानकारी पाइन साथै म्याद तामेल गर्दा गा.वि.स. को प्रतिनिधिसमेत साक्षी राखिनु पर्नेमा नराखिएको कारणले बेरीतको भयो भनेर लिएको जिकिर छ सोतर्फ हेर्दा निजको नाममा तामेल भएको म्याद निजकै एकाघरको आमाले बुझेको देखिन्छ। आमा छुट्टिभिन्न भएकी भन्ने जिकिर समर्थनमा निवेदकले वस्तुनिष्ठ प्रमाण दिन सकेको देखिँदैन। म्याद तामेलीको उद्देश्य भनेको सम्बन्धित व्यक्तिलाई निज विरुद्ध हुन लागेको कामकारवाही बारे जानकारी गराई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्ने मौका प्रदान गर्नु हो। जसले व्यक्तिको स्वच्छ सुनुवाइको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्दछ। अदालती कारवाहीमा म्याद तामेल प्रक्रियालाई सरल, सहज तथा वास्तविक बनाउनका लागि कानूनमा नै व्यवस्था गरेको पाइन्छ। म्याद तामेली जस्तो प्रक्रियागत कुरामा कुनै यान्त्रिक नियम लागू भयो भएन भन्ने कुरा भन्दापनि सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो सूचना यथासमयमा प्राप्त गर्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ। एकाघरको आफ्नै आमाले बुझेको म्यादलाई आमा अनपढ हुनुहुन्थ्यो, छुट्टिभिन्न भई बस्नु भएको हो सोही कारणले मैले जानकारी पाइन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिर विश्वासयोग्य देखिँदैन। यी पुनरावेदकले आफूउपर चलेको मुद्दाको

कामकारवाहीको जानकारी निज स्वयम्ले राख्नुपर्ने हुन्छ । आफूउपर चलेको मुद्दाको बारेमा जानकारी नै नभएको र फैसलापश्चात् जारी भएको पुनरावेदनको म्याद आमाले बुझेकोमा सो म्यादबारे पनि जानकारी नै पाइन भनी लिएको जिकिर कानूनसम्मत देखिएन ।

४. अर्कोतर्फ यी पुनरावेदकले सुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले गरेको फैसलाको संशोधनको जानकारीसमेत नगराएको भनी लिएको जिकिर छ सोतर्फ विचार गर्दा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला संशोधनबाट प्रतिवादीलाई सजाय थपघट भएको नभई ठहर खण्डबमोजिम ३ वर्ष कैद सजाय भई यी प्रतिवादी थुनामा परेको २२ दिनको अवधि कट्टा गरी बाँकी कैद २ वर्ष ११ महिना ८ दिन असुल गर्नु भनी तपसिल खण्डमा उल्लेख हुन पर्नेमा टाइपको भूलबस २ वर्ष ८ दिन लेखिन गएको अवस्थामा ठहर खण्डबमोजिम हुने गरी तपसिल खण्डमा सच्याइएको देखिन्छ । त्यसरी ठहर खण्डबमोजिम तपसिल खण्डमा टाइपमा भएको भूल सुधार गरेको कुराको जानकारी यी निवेदकलाई दिनुपर्ने भन्ने निवेदकको जिकिर मनासिब देखिँदैन । यी पुनरावेदकलाई के कति सजाय भएको भन्ने कुरा निजको नाउँमा जारी भई तामेल भएको पुनरावेदनको म्यादमा नै उल्लेख भइरहेकोले निजलाई जिल्ला अदालतको फैसलाले ३ वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर भएको कुराको जानकारी भइसकेको देखिन्छ । फैसलाबमोजिम असुल गर्न कसिएको दण्ड सजाय असुल नभएसम्म सो फैसलाले सार्थकता पाउँदैन । कार्यान्वयन हुन नसकेको फैसलाको वास्तविक महत्त्व पनि रहँदैन ।

५. बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दा बन्दीलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने मागको आधारमा चल्ने हो । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुख्य उद्देश्य गैरकानूनी थुनामा रहेको बन्दीलाई सो गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु हो । बन्दी थुनामा नरहेको वा कानूनबमोजिम नै थुनामा रहेको वा थुनाबाट

छुटिसकेको अवस्थामा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन सक्दैन । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको मुद्दामा प्रथम दृष्टिमाै थुनामा रहेको देखिएमा बन्दीलाई थुनामा राख्नुको कानूनसम्मत आधार र अवस्था नदेखिएको अवस्थामा बन्दीलाई थुनामुक्त गराउन आदेश जारी हुन सक्ने हो । प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६६/११/२६ मा तामेल भएको म्यादभिन्न पुनरावेदन नगरी बसेका यी निवेदकलाई बाँकी कैद असुल गर्न पक्राउ गरेपछि आफैँ कारवाहीमा रहेको मुद्दाको फैसलाको बारेमा र आमाले बुझेको पुनरावेदनको म्यादका बारेमा जानकारी पाइन, म्याद नै बेरीतको भयो भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको सहारा लिई दायर गरेको निवेदनबाट निवेदक गैरकानूनी थुना रहेको भन्ने नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेशलाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

६. अतः यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम भएको फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा थुनामा राखिएको देखिँदा निवेदकको मागबमोजिमको गैरकानूनी थुना मान्न मिल्ने नदेखिँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७१/७/२ को आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: उदविर नेपाली

इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर २० गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७३।०५।२६
०६६-WO-०५६६

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कञ्चनपुर जिल्ला, पिपलाडी गा.वि.स. वडा
नं.३ बस्ने राजेन्द्र विष्ट

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- कुनै पनि विवाद निरूपण गर्दा आरोपित व्यक्तिलाई दोषी करार गर्नुभन्दा पहिला निज विरुद्ध लागेको आरोप सम्बन्धमा खण्डन गर्न पाउने निजको नैसर्गिक अधिकार हो । त्यस्तो अधिकारको सुनिश्चिता प्रदान गर्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तको रूपमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना गर्नुपर्ने विषयमा विवाद गर्न सकिँदैन । निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने जस्तो गम्भिर विषयमा निर्णय लिनुभन्दा पहिला निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका प्रदान नगरेमा न्यायमा जनताको पहुँच कायम हुन नसक्ने र तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग बढ्न गई कानूनको शासन कमजोर हुन पुग्ने हुन्छ । कानूनले

नै अपवादात्मक अवस्थाको व्यवस्था गरेकोमा बाहेक सामान्यरूपमा सफाइको मौका दिनुपर्ने ।

- सफाइको मौका प्रदान गर्न मनासिब नभएमा सफाइको मौका नदिए पनि हुने भनी गरेको व्यवस्थाले सफाइको मौकाको प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई नै प्रतिस्थापित गरेको भन्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- सेवा संवेदनशील हुने तर सेवा दिने व्यक्तिको गम्भिर अवस्था असंवेदनशील हुने कुरा मान्न मिल्ने देखिँदैन । एकातिर सुनुवाइबाट वञ्चित गर्नु र अर्कोतिर कारवाहीउपर पुनरावेदन दिने व्यक्तिको अधिकार भएकोमा पुनरावेदनको दौरानमा निवेदकबाट पेस गरिएका प्रमाणको कुनै विवेचना नगर्नु उचित कानूनी कार्यविधि (due process) को विपरीत देखिन्छ । निर्णय पर्चामा उल्लिखित आधारहरू मनासिब छन् वा छैन निर्णयकर्ताले न्यायिक विवेकको साथमा हेर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू खम्मबहादुर
खाती र लालबहादुर बस्नेत

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता टिकेन्द्र
दाहाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६५, नि.नं.७९६४

सम्बद्ध कानून :

- सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २९(ग)
- सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६०

आदेश

न्या. सपना प्रधान मल्ल : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ र सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को अधीनमा रही आफ्नो कार्य इमान्दारीका साथ निर्वाह गर्दै आएको प्रहरी कर्मचारी हुँ। मेरो श्रीमती सिकिस्त बिरामी भएको भनी मिति २०६४/०९/२२ मा घरबाट फोन आएकोले मैले सो व्यहोरा कार्यालयका हवलदार मेजर श्री रविन्द्र कँडेललाई जानकारी गराई सोही दिन घर गएको थिएँ । श्रीमतीलाई उपचार गराउन मिति २०६४/०९/२४ मा महाकाली अञ्चल अस्पतालमा भर्ना गराई उपचार गराउने क्रममा अस्पतालमा नै मिति २०६४/१०/१२ गते श्रीमती माया विष्टको निधन भयो । श्रीमतीको निधन भएकोले काज किरिया गर्नुपरेकोले कार्यालयमा उपस्थित हुन नसक्ने भई सोको जानकारी श्री सशस्त्र प्रहरी बल, वैद्यनाथ वाहिनी, धनगढी अत्तरियामा कार्यरत एस.एस.पी. श्री जितबहादुर पुनलाई खबर गरेको थिएँ । श्रीमतीको काज किरिया सकी धनगढीबाट काठमाडौँ आई मिति २०६४/१०/२५ मा कार्यालयमा हाजिर हुन जाँदा मलाई सफाइको मौकासमेत नदिई, स्पष्टीकरण नै नसोध्ने श्री सशस्त्र प्रहरी बल, दक्षिणकाली गण, बलम्बु काठमाडौँमा कार्यरत सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक श्री अजयकुमार सिंहले मिति २०६४/०९/२२ बाट लागू हुने गरी मिति २०६४/१०/१० को निर्णयबाट मलाई नोकरीबाट हटाउने निर्णय गर्नुभएको रहेछ । सो निर्णयमा मेरो चित्त नबुझी पुनरावेदन गरेकोमा उपत्यका सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय, पशुपतिनाथ वाहिनीको वाहिनीपति सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षक

देवेन्द्रकुमार सुब्बाले मिति २०६४/१०/१० को निर्णयलाई सदर गर्ने गरी मिति २०६६/०८/२५ मा फैसला भएको छ ।

म निवेदकले प्रहरी ऐन, २०५८ को प्रतिकूल कुनै कार्य गरेको नहुँदा मलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय मिलेको छैन । मैले कुनै पनि बहाना गरेको वा कर्तव्य पालना गर्न असक्षम भएको वा लापरवाही गरेको वा अनुशासन भङ्ग गरेको नभई कार्यालयको ड्युटीमा रहेको हवलदार मेजरलाई खबर गरी श्रीमतीको उपचारको लागि घर गएको हो । म १५ दिनसम्म लगातार अनुपस्थित रहे पनि सुरुमा घर जाँदाको अवस्थामा नै सूचना गरी गएको र बीचमा पनि सूचना दिएको, श्रीमतीको उपचारमा बसेको र श्रीमतीको मृत्यु भई काज किरियापश्चात् तुरुन्त कार्यालयमा हाजिर हुन आएको थिएँ ।

म निवेदकलाई सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८४(ख)(१) बमोजिम सेवाबाट हटाउने गरी विशेष सजाय दिँदा सोही नियमावलीको नियम ९१ बमोजिम सफाइ पेस गर्ने मौका दिनुपर्नेमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सफाइको मौकाबाट समेत वञ्चित गरी मिति २०६४/१०/१० मा निर्णय पर्चा खडा गरी मलाई सफाइको मौका दिनु नपर्ने कुनै तथ्य, कारण र औचित्यतासमेत नदेखाई मलाई नोकरीबाट हटाउने गरी लिएको निर्णय सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१(ग) तथा सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८४(ख)(१), ८७(१) (छ), ९१(१), ९४, ९५ र ९६ समेतको प्रत्यक्ष त्रुटि हुने गरी मलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको मिति २०६४/१०/१० को निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी भएको मिति २०६६/०८/२५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकको नोकरी पूर्ववत् रूपमा कायम गर्न सेवाबाट हटाएको मितिदेखिको पूरा तलब भत्ता, रासन, तलब वृद्धिसमेत प्राप्त गर्ने गरी परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश

जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन मागदाबी ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदनको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदक बिना सूचना गैरहाजिर रहेको र ब्यारेक लाइन छोडी भागेको तथा हाजिर हुन आउन नसक्नुको कारण एवं बिरामी परेको व्यहोराको लिखित वा मौखिक जानकारीसमेत नगराई नोकरीप्रति बेवास्ता गर्ने कुनै पनि सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीलाई सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८७(१)(छ) बमोजिमको कसुरमा ऐ. नियमावलीको नियम ८४(ख)(१) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट बरखास्त गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम भएको निर्णय कानूनसम्मत रहेको र विपक्षीको हक हनन् हुने गरी यस मन्त्रालयले कुनै कार्य नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक सशस्त्र प्रहरी बल कारागार सुरक्षा बेस, नख्खु, ललितपुरमा कार्यरत रहेको समयमा मिति २०६४/०९/२२ गतेदेखि कोही कसैलाई कुनै किसिमको जानकारी सूचना नदिई सम्पर्कमा नआई लामो समयसम्म गैरहाजिर रहेको र बिदा लिनेतर्फ कहींकतै बिदा पेस गरेको नपाइएको हुँदा रिट निवेदकको खोजतलासको लागि सञ्चारद्वारा सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमार्फत पत्राचार गर्दासमेत हाजिर हुन नगर्ने कुनै सम्पर्कमा नरहेको तथा निज एक जिम्मेवार सशस्त्र प्रहरी कर्मचारी भएर घरायसी समस्या

परी जानुपर्ने भए बिदा स्वीकृत गराई जान सक्ने अवस्था हुँदा हुँदै आफूखुसी हिँडेको देखिएको साथै निवेदकको श्रीमती बिरामी भई उपचार गराएको भए सो सम्बन्धमा आसपासका कुनै सशस्त्र प्रहरी तथा जनपथ प्रहरीको इकाइहरूमा जानकारी गराएको समेत नदेखिएको हुँदा निजलाई सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८७(१)(छ) को कसुरमा ऐ. नियमावलीको नियम ८४(ख)(१) अनुसार अधिकारप्राप्त अधिकारीले मिति २०६४/१०/१० मा नोकरीबाट बरखास्त गर्ने गरी गरेको निर्णय कानूनसम्मत रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने उपत्यका सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय पशुपतिनाथ वाहिनीको तर्फबाट सशस्त्र नायब महानिरीक्षक देवेन्द्रकुमार सुब्बाको लिखित जवाफ ।

निवेदक मिति २०६४/०९/२२ गतेदेखि कोही कसैलाई कुनै जानकारी नगराई आफूखुसी कार्यरत स्थान छोडी भागी लामो समयसम्म गैरहाजिर रहेको र निजको खोजतलासको लागि सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालय, कञ्चनपुरमार्फत पत्राचार गर्दासमेत हाजिर हुन नआई सम्पर्कमा नरहेको हुँदा निजउपर सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८७ (१)(छ) को कसुरमा ऐ. नियमावलीको नियम ८४(ख)(१) बमोजिम नोकरीबाट हटाउने गरी मिति २०६४/१०/१० मा अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट निर्णय भएको र सो निर्णयउपर निवेदकको पुनरावेदन परी कारवाही हुँदा सुरु निर्णय सदर गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत रहेको छ । रिट निवेदक एउटा जिम्मेवार प्रहरी कर्मचारी भएर पनि कार्यालयमा सूचना नगरी बिदासमेत स्वीकृत नगराई आफूखुसी गैरहाजिर रहेको र श्रीमती बिरामी भएको जिकिर लिए तापनि उपचार गराएको अस्पताल आसपासका प्रहरीको कुनै पनि इकाइमा सूचनासमेत दिएको अवस्था नरहेकोले आफूखुसी कार्यालयमा गैरहाजिर रहेकोले नियमानुसार भएको काम कारवाही कानूनसम्मत रहेको हुँदा रिट

निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सशस्त्र प्रहरी बल प्रधान कार्यालयतर्फबाट सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक समुन्द्रप्रसाद भण्डारीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री खम्मबहादुर खाती र लालबहादुर बस्नेतले निवेदकलाई सुनुवाइको मौकासमेत नदिई सामान्य स्पष्टीकरणसमेत नसोधी नोकरीबाट हटाउने गरी विशेष सजाय दिइएको छ । निवेदकको श्रीमती बिरामी भएको अकस्मात् परिस्थितिमा बिदा स्वीकृत गराउन सक्ने अवस्थासमेत नपरेकोले सिनियर अधिकृतलाई मौखिक जानकारी गराई घर गएको र तत्कालै श्रीमतीलाई उपचारको लागि अस्पताल भर्ना गरेको तथा उपचारको क्रममा नै श्रीमतीको निधन भई काज किरिया समाप्त गरी निवेदक इमान्दारिताको साथ आफ्नो ड्युटीमा फर्केको देखिएकोले सुरुबाट निवेदकलाई सुनुवाइको मौकासमेत नदिई नोकरीबाट हटाउने गरी गरेको निर्णयका सम्बन्धमा निवेदकले पेस गरेको प्रमाणलाई स्वीकार नगरी सुरुबाट भएको निर्णय सदर गर्ने गरी पुनरावेदन सुन्ने निकायबाट समेत फैसला भएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी उक्त निर्णयहरू बदर भई निवेदकले नियमानुसार पाउनुपर्ने तलब सुविधासमेत पाउनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टिकेन्द्र दाहालले प्रहरी जस्तो जिम्मेवार कर्मचारीले बिना सूचना लगातार १५ दिनभन्दा बढी कार्यालयमा गैरहाजिर रहेमा नोकरीबाट हटाउन सक्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नै निवेदकलाई विभागीय कारवाहीअन्तर्गत विशेष सजायस्वरूप भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाएको छ । निवेदकले कार्यालयलाई जानकारी नदिई गैरहाजिर रहनुको साथै कार्यालयबाट खोजी गर्दासमेत सम्पर्कमा नआएकोले प्रहरीको सेवा सर्तसम्बन्धी प्रचलित

कानूनबमोजिम निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरी भएको निर्णय एवं काम कारवाहीहरू कानूनसम्मत रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तबमोजिमको बहससमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । अब निवेदन मागबमोजिमको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुने हो, होइन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकलाई स्पष्टीकरण नसोधी सफाइको मौकासमेत नदिई सशस्त्र प्रहरी सेवाबाट हटाएकोले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको काम कारवाही तथा निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दाबी रहेकोमा निवेदक प्रहरी जस्तो संवेदनशील सेवामा रहेको राष्ट्रसेवकले मिति २०६४/०९/२२ देखि कार्यालयलाई कुनै पनि सूचना नदिई भागेको र सम्पर्कविहीन भएको हुँदा लगातार १५ दिनसम्म कार्यालयमा गैरहाजिर रहेमा भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउन सकिने कानूनी व्यवस्था भएकोले सेवाबाट हटाइएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेस भएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदक निजको श्रीमती बिरामी भएकोले मिति २०६४/०९/२२ मा कार्यालयबाट बिदा स्वीकृत नगराई घर गएको र निजको श्रीमती माया विष्टलाई उपचारको लागि मिति २०६४/०९/२४ गते महाकाली अञ्चल अस्पतालमा भर्ना गरी उपचारको क्रममा निज बिरामीको मिति २०६४/१०/१२ मा अस्पतालमा नै मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ । निवेदकले काज किरिया गरी मिति २०६४/१०/२५ मा कार्यालयमा हाजिर हुन जाँदा सोभन्दा अगावै मिति २०६४/१०/१० मा नै बिना सूचना लगातार १५

दिन गैरहाजिर रहेमा सेवाबाट हटाउन सकिने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम निवेदकलाई पर्चा खडा गरी सेवाबाट हटाएको भन्ने देखिन्छ । यसरी हेर्दा निवेदक मिति २०६४/०९/२२ देखि बिदा स्वीकृत नगराई गैरहाजिर रहेको र मिति २०६४/१०/१० को निर्णयबाट निवेदकलाई सेवाबाट हटाएको देखियो । सशस्त्र प्रहरी बलसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा कार्यालयलाई सूचना जानकारी नदिई लगातार १५ दिनसम्म गैरहाजिर रहेमा विशेष सजायअन्तर्गत भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउन सकिने भन्ने देखिँदा निवेदक गैरहाजिर रहेको मिति २०६४/०९/२२ देखि निर्णय मिति २०६४/१०/१० सम्म जम्मा १८ दिन लगातार बिना सूचना गैरहाजिर रहेको भन्ने देखियो । कुनै व्यक्तिले आफ्नो जीवन राज्यको सेवामा समर्पण गर्ने प्रतिबद्धता दिई सेवामा रहेको अवस्थामा जम्मा १८ दिन सेवामा नआएको कारणले मात्र कारवाही गर्दा निज सम्पर्कमा नआएको भन्ने आधारमा मात्र सेवाबाट अवकाश दिनुअघि के कस्तो कारणले सम्पर्कमा आउन नसकेको हो भन्ने अवस्थालाई विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४. कुनै पनि विवाद निरूपण गर्दा आरोपित व्यक्तिलाई दोषी करार गर्नुभन्दा पहिला निज विरुद्ध लागेको आरोप सम्बन्धमा खण्डन गर्न पाउने निजको नैसर्गिक अधिकार हो । त्यस्तो अधिकारको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने न्यायको मान्य सिद्धान्तको रूपमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना गर्नुपर्ने विषयमा विवाद गर्न सकिँदैन । निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने जस्तो गम्भिर विषयमा निर्णय लिनुभन्दा पहिला निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका प्रदान नगरेमा न्यायमा जनताको पहुँच कायम हुन नसक्ने र तजबिजी अधिकारको दुरुपयोग बढ्न गई कानूनको शासन कमजोर हुन पुग्ने हुन्छ । कानूनले नै अपवादात्मक अवस्थाको व्यवस्था गरेकोमा बाहेक सामान्यरूपमा सफाइको मौका दिनुपर्दछ । सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१(ग) अनुसार "सफाइको मौका प्रदान गर्न मनासिब नभएमा.."

भनी गरेको व्यवस्थाले सफाइको मौका नदिइकन कारवाही गर्नलाई मनासिब हुनुपर्ने अधिकारलाई इङ्गित गर्दछ । जसभित्र लामो समयको अनुपस्थिति वा औचित्यपूर्ण आधार प्रमाण पेस नभएको हुन पनि सक्छ । सफाइको मौका प्रदान गर्न मनासिब नभएमा सफाइको मौका नदिए पनि हुने भनी गरेको व्यवस्थाले सफाइको मौकाको प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई नै प्रतिस्थापित गरेको भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

५. निवेदकको श्रीमती बिरामी परी उपचारको लागि महाकाली अञ्चल अस्पतालमा मिति २०६४/०९/२४ मा भर्ना भएको र उपचारकै सिलसिलामा मिति २०६४/१०/१२ मा अस्पतालमा नै बिरामीको मृत्यु भएको कुरा अस्पताल भर्ना भएको दर्ता प्रमाणपत्र तथा मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्रबाट स्पष्ट देखिएको छ । Massive Cardiomegaly attack भई यस्तो गम्भिर मुटुसम्बन्धी बिरामी श्रीमतीसहित तत्काल निवेदक स्वयम् अस्पतालमा रहेको बेलामा सञ्चार सेटबाट घरमा खोजी गर्दा नभेटिएको भन्ने आधारमा निवेदकलाई कारवाही गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ । बिरामी भेरी अस्पतालमा भर्ना भई औषधोपचारमा रहेको बखत बिरामीको मृत्यु भएको भन्ने निवेदकबाट पेस भएका प्रमाणहरूलाई पूर्ण बेवास्ता गरी ती प्रमाणहरूको कुनै विवेचनासमेत नगरी गम्भिर प्रकृतिको बिरामी भई मृत्युसमेत भएको अवस्थालाई न्यूनतम मानवीय संवेदनाका साथ पनि नहेरी सुरु निर्णयलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन तहबाट समेत निर्णय भएको देखिन्छ । सेवा संवेदनशील हुने तर सेवा दिने व्यक्तिको गम्भिर अवस्था असंवेदनशील हुने कुरा मान्न मिल्ने देखिँदैन । एकातिर सुनुवाइबाट वञ्चित गर्नु र अर्कोतिर कारवाहीउपर पुनरावेदन दिने व्यक्तिको अधिकार भएकोमा पुनरावेदनको दौरानमा निवेदकबाट पेस गरिएका प्रमाणको कुनै विवेचना नगर्नु उचित कानूनी कार्यविधि (due process) को विपरीत देखिन्छ । निर्णय पर्चामा उल्लिखित आधारहरू

मनासिब छन् वा छैन निर्णयकर्ताले न्यायिक विवेकको साथमा हेर्नुपर्छ । ने.का.प.२०६५, नि.नं.७९६४ को उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा निर्णय पर्चामा उल्लिखित आधारहरू मनासिब छन् वा छैनन् वा त्यसको आधारमा सफाइको मौका दिन मनासिब नभएमा पनि सम्बन्धित अधिकारप्राप्त अधिकारीले गरेको निर्णय न्यायको रोहमा अदालतले विचार गर्न सक्दछ । निर्णयकर्ताले निर्णयको प्रयोजनको लागि दिने आधारहरू न्यायिक स्वच्छता, व्यवहारिकता र औचित्यतालाई मापदण्ड बनाएर उल्लेख गर्नुपर्ने भनी निर्णय भएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले दिएको वस्तुगत प्रमाणलाई न्यायिक विवेकको आधारमा मुल्याङ्कन गरिएको देखिएन ।

६. सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ तथा सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को कानूनी व्यवस्था हेर्दा बिदा नलिई गैरहाजिर रहने प्रहरी कर्मचारीलाई नियम ८७ बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउन मिल्ने देखिए तापनि त्यस्तो सजायको आदेश दिनुअघि सोही नियमावलीको नियम ९१ अनुसार सफाइ पेस गर्ने मौका दिनुपर्ने र सम्बन्धित प्रहरी कर्मचारीले सफाइ पेस गर्न दिएको म्यादभित्र सफाइ पेस नगरेमा वा पेस हुन आएको सफाइ सन्तोषजनक नभएमा सजायको आदेश दिनुअघि नियम ९४ बमोजिम कुनै पनि सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीलाई लगाइएको आरोप किटान गरी आरोप पुष्टि हुन सक्ने आधार र कारणसमेत खुलाई हुन सक्ने सजायसमेत उल्लेख गरी लिखित स्पष्टीकरण सोध्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्था सजाय गर्नुपूर्व आफ्नो कुरा भन्न पाउने सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तमा आधारित व्यवस्था हो । यस्तै प्रकृतिको विवाद रहेको निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालयसमेत रहेको ०६५-WF-००१३ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा बिदा स्वीकृत नगराई

गैरहाजिर रहने प्रहरी कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउनुपूर्व आरोप किटान गरी सजायसमेत प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोध्नु पर्नेसमेतका कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्ने तथा सुनुवाइको मौका दिनु नपर्ने अवस्थामा पनि पर्चा खडा गर्दा सूचना दिनु नपर्ने कारण खुलाउनुपर्ने हुँदा स्पष्टीकरण नसोधी तथा निर्णय पर्चा खडा गर्दा सफाइको मौका दिन नपर्ने वस्तुगत आधार र कारण नखुलाई सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको काम कारवाही बदर हुने भनी यस अदालतको बृहत इजलासबाट सिद्धान्त कायम भएको छ ।

७. माथि विभिन्न प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रस्तुत रिट निवेदक राजेन्द्र विष्टलाई प्रहरी सेवाबाट हटाउने जस्तो अन्तिम एवं दण्डनीय निर्णय गर्नुअघि निजउपरको आरोप किटान र सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोध्नुपर्नेमा स्पष्टीकरण सोधिएको नपाइएको साथै निवेदक बेपर्ता भएको तथा सम्पर्क स्थापित गर्न नसकिएको भन्ने कुरा यकिन हुन सक्ने अवस्था पनि कारवाही फाइलबाट देखिन नआएको हुँदा सशस्त्र प्रहरीसम्बन्धी नियमावली, २०६० को नियम ९१ तथा नियम ९४ बमोजिमको बाध्यात्मक प्रक्रिया पूरा भएको देखिएन । साथै सेवाबाट हटाउने गरी पर्चा खडा गर्दा सुनुवाइको मौका दिन नपर्ने वस्तुगत आधार कारण उल्लेख गर्नुपर्नेमा सोसमेत निर्णय पर्चामा उल्लेख गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदकलाई भविष्यमा अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने निर्णय गर्दा प्रचलित कानूनी व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गरी निर्णय भएको देखिन आयो ।

८. अतः निवेदक राजेन्द्र विष्टलाई सशस्त्र प्रहरी सेवाबाट हटाउने गरी सशस्त्र प्रहरी बल दक्षिणकाली गण, बलम्बु, काठमाडौँका सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक अजयकुमार सिंहले मिति २०६४/१०/१०

मा गरेको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको उपत्यका सशस्त्र प्रहरी दल मुख्यालय पशुपतिनाथ वाहिनीका वाहिनीपति सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षक देवेन्द्रकुमार सुब्बाले मिति २०६६/०८/२५ मा गरेको पुनरावेदन निर्णयसमेत त्रुटिपूर्ण देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको छ । अब निज राजेन्द्र विष्टलाई पूर्ववत् सेवामा बहाल गराई सेवाबाट हटाइएको मिति २०६४/०९/२२ देखिको नियमानुसार पाउने तलब, भत्तालगायतका सम्पूर्ण सुविधाहरू दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई समेत दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत: तेजबहादुर खड्का
इति संवत् २०७३ साल भाद्र २६ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।११।११
२०७२-WO-०८५३

विषय: परमादेश

रिट निवेदक : ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.२ सानेपा बस्ने
अधिवक्ता डा.चन्द्रकान्त ज्ञवालीसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- लोकतन्त्र भनेको जनताद्वारा निर्वाचित प्रतिनिधिद्वारा शासन व्यवस्था सञ्चालन हुने पद्धति हो । शासन व्यवस्थामा जनताको सहभागिता कायम गरी जनताको सर्वोत्तम हित हुने र जनताप्रति उत्तरदायी रहने पद्धति निर्माण भएमा नै लोकतान्त्रिक पद्धति कायम हुन सक्दछ । शासन व्यवस्थामा जनताको सहभागिता र प्रतिनिधित्व नरहने पद्धतिलाई लोकतान्त्रिक पद्धति मान्न नमिल्ने ।
- आवधिक निर्वाचनको अभावको स्थितिमा लोकतन्त्रको परिकल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । केवल कर्मचारीहरूद्वारा वा राजनीतिक दलको सिफारिसमा तोकिएका पदेन वा तदर्थ किसिमको प्रतिनिधित्वलाई

निर्वाचनको विकल्पको रूपमा हेर्न हुँदैन । लोकतन्त्रको स्थापना र यसको संस्थागत विकासका लागि निर्वाचन निर्विकल्प सर्तको रूपमा रहने ।

- बालिग मताधिकारको प्रयोगसहित निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउनु नागरिक अधिकारको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । आवधिक निर्वाचनमा भाग लिन पाउनु नागरिकको अधिकार हो भने सो अधिकारको प्रत्याभूति दिने गरी आवधिकरूपमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष तवरबाट निर्वाचन गराउनु प्रत्येक लोकतान्त्रिक राज्यको कर्तव्य र दायित्व हुन्छ । नेपालको संविधानले संघ (केन्द्र), प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँडसम्बन्धी प्रावधान व्यवस्थित गरेको पाइन्छ । उल्लिखित प्रत्येक तहमा निर्वाचनको माध्यमबाट छानिएका जनप्रतिनिधिहरूबाट शासन व्यवस्था सञ्चालन हुने र राज्यशक्तिको प्रयोग गरिने व्यवस्था संविधानले गरेको पाइने ।

(प्रकरण नं. २)

- स्थानीय जनताको स्वशासनको प्रत्याभूतिका लागि स्थानीय निर्वाचन वाञ्छनीय हुन्छ । स्थानीय तहमा गरिनु पर्ने स्वास्थ्य, शिक्षा, विकास कार्य, ढल, पानी, मनोरञ्जनलगायत जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने अन्य विविध कार्य र क्रियाकलाप सञ्चालन गरी जनतालाई सरल, सुलभ तवरबाट सेवा प्रदान गर्न स्थानीय जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको व्यवस्था गरिएको हो । स्थानीय तहमा स्वशासन कायम गरी जनताको सहभागितामूलक व्यवस्थापन पद्धति

निर्माण गर्ने अभिप्रायले स्थानीय निकाय (वा तह) को व्यवस्था भएको पाइन्छ । यी निकायहरूले आफ्नो काम कारवाही र क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न कतिपय स्रोत, साधनको परिचालन गर्ने तथा कर, दस्तुर आदि उठाउनु पर्ने हुन्छ । जनताको प्रतिनिधित्व नभई यस्ता कर, दस्तुर आदि उठाउन नहुने ("No taxation without representation") भन्ने मान्यताका दृष्टिले हेर्दासमेत अनिर्वाचित (मनोनित) स्थानीय निकायहरू सञ्चालनमा रहनु उचित देखिँदैन । तर पनि अनिर्वाचित स्थानीय निकायहरूबाट कर, दस्तुर उठाउने कार्य निरन्तर भई आएको देखिन्छ । यसलाई लोकतान्त्रिक पद्धति अनुकूलको कार्य मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- आवधिक निर्वाचन लोकतन्त्रको आधारभूत सर्त र चरित्र हो । निर्वाचन रहित लोकतन्त्रको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । निर्वाचन मानव अधिकार तथा नागरिक अधिकारको विषय पनि हो । नेपालको संविधानले आवधिक निर्वाचन गर्ने, शासन-सत्ता निर्वाचित जनप्रतिनिधिद्वारा सञ्चालन हुने र आफ्ना प्रतिनिधिद्वारा शासन व्यवस्थामा सहभागिता कायम गर्ने कुराहरूलाई संविधानको आधारभूत संरचनाको रूपमा व्यवस्थित गरेको छ । यस प्रकारको महत्त्वपूर्ण विषयलाई यो वा त्यो वहानामा पन्छाउनु वा ढिलाई गर्दै काल-क्षेपण गर्दै जानु कदापी शोभनीय कुरा नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- आवधिक निर्वाचन नहुनुलाई राजनीतिक

ईच्छाशक्तिको कमी, व्यवहारिक प्रतिबद्धताको अभाव वा जनताको लोकतान्त्रिक (नागरिक) हक अधिकार संरक्षणप्रतिको अनुत्तरदायी प्रवृत्तिको परिणामको रूपमा अर्थ लगाउने अवस्थासमेत रहन्छ । निर्वाचनप्रतिको यस प्रकारको उदासिनताले लोकतन्त्रको संस्थागत विकास र लोकतान्त्रिक संस्कारको निर्माणमा गम्भीर अवरोध खडा गर्न पुग्ने देखिन्छ । आवधिकरूपमा निर्वाचन गराउने कार्य लोकतान्त्रिक शासनका मान्यताअनुसार गठित कुनै पनि सरकारको प्राथमिक कर्तव्य तथा दायित्वको विषय हो । लामो (अनुचित) समयसम्म निर्वाचन नै नगराइएको स्थिति रह्यो भने सरकारको वैधतामा प्रश्न उठ्ने सम्भावनाहरू देखा पर्न सक्दछन् । निर्वाचन नगराई केही कर्मचारीको भरमा स्थानीय निकाय सञ्चालन गर्नुलाई "मनोनित लोकतन्त्र" भन्नुपर्दछ । यो अवस्था कायम रहनु न विगतका संविधानहरूको मर्म र भावना अनुकूल थियो, न त वर्तमान संविधानले आत्मसात् गरेका मूल्य, मान्यता, भावना वा मर्म अनुकूल हुन्छ । लोकतन्त्रमा आवधिक निर्वाचन हुनु आवश्यक मात्र होइन, अनिवार्य पनि मानिने ।

- नेपालको संविधानको पूर्ण कार्यान्वयनका लागि २०७४ साल माघ ७ गतेसम्ममा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन वटै तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न गरिसक्नु पर्ने अनिवार्यता रहेको छ । स्थानीय तहको निर्वाचन नभई केन्द्रीय तहको निर्वाचनका लागि निर्वाचक मण्डलले

पूर्णता नपाउने अवस्था रहने भएबाट पनि स्थानीय तहको निर्वाचन थप अपरिहार्य बनेको छ । संविधानको धारा २९६(१) मा रहेको प्रावधानका दृष्टिले हेर्दासमेत संवत् २०७४ साल माघ ७ गते भित्रमा संक्रमणकालको अन्त गरी संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिनु पर्ने संवैधानिक दायित्व रहेको छ । यो भन्दा बाहेक अन्यथा कुनै परिकल्पना गरियो भने त्यो संविधानप्रतिको जालझेल र वेइमानी हुनेछ । अहिले त्यस प्रकारको अनपेक्षित परिकल्पना गर्नु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- संविधानमा व्यवस्थित प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने दृष्टिले विचार गर्दासमेत स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नु, गराउनु संविधानसम्मत देखिन्छ । यसलाई नै स्वाभाविकरूपमा प्राथमिकताको विषय पनि मान्नु पर्ने हुन्छ । संविधानको धारा २९६ को उपधारा (१) मा रूपान्तरित व्यवस्थापिका-संसदको कार्यकाल संवत् २०७४ साल माघ ७ गतेसम्म कायम रहने गरी अवधि निर्धारण गरिएको र यही समयवधिबीच संविधानले गरेका प्रावधानहरूअनुसारका सबै तहका संरचनाहरूको निर्वाचन भइसक्नु पर्ने भएको सन्दर्भमा २०७४ साल माघ ७ गते भित्रै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसहित तीनै तहको निर्वाचन सम्पन्न हुनुपर्ने भएबाट पनि स्थानीय तहको निर्वाचनको औचित्य पुष्टि हुने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू चन्द्रकान्त ज्ञवाली, शशीकुमार कार्की तथा लीलाधर उपाध्याय

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता किरण पौडेल तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता गिताप्रसाद तिमिसिना

सरिक हुन अनुमति प्राप्त विद्वान् अधिवक्ताद्वय सुनिलकुमार पटेल र ईन्दिरा सिलवाल

सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता विश्वकान्त मैनाली

सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् अधिवक्ता शैलेन्द्रकुमार दाहाल

नेपाल बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता सुशिल पन्त
नेपाल बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधानको धारा ३०३
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३(२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छः

हामी निवेदकहरू लामो समयदेखि न्याय तथा कानूनको क्षेत्रमा क्रियाशील हुनुका साथसाथै जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक

शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार र आवधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता तथा स्वतन्त्र निष्पक्ष र सक्षम न्यायापालिका र कानूनी राज्यको अवधारणालगायतका लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यतामा आधारित लोकतान्त्रिक प्रणालीको संस्थागत विकास, कानूनी शासन, जवाफदेही शासन प्रणाली तथा स्थानीय तहको लोकतन्त्र तथा स्वायत्त शासन विषयमा व्यावसायिक सरोकारसमेत राख्ने व्यक्ति हौं। नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा बालिग मताधिकार (Adult Franchise), आवधिक निर्वाचन (Periodic Elections) संविधानका आधारभूत मान्यताकारूपमा रहेका छन्। नेपालको संविधानको धारा १७(२)(क) बमोजिम विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, धारा १७(२)(ग) बमोजिम राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता, धारा ८४ को उपधारा (५) बमोजिम १८ वर्ष उमेर पूरा भएको प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई मतदान गर्ने अधिकार, धारा २७०(१) बमोजिम राजनीतिक दललाई प्रतिबन्ध लगाउन बन्देज गर्ने व्यवस्था, धारा २७१ बमोजिम राजनीतिक दलको रूपमा निर्वाचनको लागि मान्यता प्राप्त गर्न निर्वाचन आयोगमा दर्ता गराउनु पर्ने व्यवस्था, धारा ३०३(१) बमोजिम संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका स्थानीय निकायहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण नभएसम्म कायम रहनेछन् भन्ने व्यवस्था, उक्त धाराको उपधारा (२) मा उपधारा (१) बमोजिम कायम रहेका स्थानीय निकायका पदाधिकारीको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था र उपधारा (३) मा निर्वाचित स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहनेछन् भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय तहको व्यवस्थाको सम्बन्धमा धारा ५६(४) मा स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्लासभा रहनेछन् भन्ने व्यवस्था तथा स्थानीय तहको सम्बन्धमा

धारा २९५ को उपधारा (३) र (४) मा रहेको स्थानीय तहमा निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सिमाना निर्धारण गर्नको लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्न सक्ने प्रावधानबमोजिम एक स्थानीय तहको पुनर्संरचना गर्न आयोग गठन भई एक वर्षसम्ममा संख्या र सिमाना निर्धारण गर्न अध्ययन गरिरहेको अवस्था छ।

यसरी नेपालको संविधानबमोजिम धारा ३०३ ले स्पष्टरूपमा स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण नभएसम्म स्थानीय निकायहरू कायम रहने, स्थानीय निकायको पदाधिकारीहरूको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुने र निर्वाचित स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहनेछन् भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाले धारा २९६ बमोजिम २०७४ साल माघ ७ गतेसम्म संक्रमणकालीन व्यवस्थाभित्रै स्थानीय निकायको निर्वाचन गरिनु पर्ने र स्थानीय तहको व्यवस्था नहुन्जेलसम्म स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू कायम रहने संवैधानिक व्यवस्थाले संक्रमणकालीन अवस्थामा नै स्थानीय निकायको निर्वाचन गरिने संवैधानिक व्यवस्थालाई पुष्टि गरेको छ। नेपालको संविधान लागू भएको मिति २०७२ साल असोज ३ गते देखि रिट दायर गर्दाको अवधिसम्म ७ महिना १७ दिन व्यतित भइसक्दा पनि नेपालको संविधानको धारा ३०३ मा रहेको व्यवस्थाबमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन गरी स्थानीय निकाय गठन गर्नेसम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट हालसम्म कुनै निर्णय भएको छैन। यसबारेमा विपक्षी बनाईएका सरकार तथा राजनीतिक दलहरू बीच कुनै छलफलसमेत भई निर्वाचनको तीथि मितिसमेत घोषणा गर्ने संवैधानिक दायित्व पूरा गरेको देखिँदैन। सरकारले स्थानीय निकायको निर्वाचनका लागि कुनै पनि निर्णयसमेत नगरी विलम्ब गरी सत्ता लम्ब्याउँदै गरेको प्रस्ट छ। नेपालको संविधानको धारा ३०४ बमोजिम

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ खारेज नभएसम्म स्थानीय निकायको निर्वाचनको लागि ती वर्तमान कानून लागू हुने संवैधानिक व्यवस्थासमेत रहेको छ। साथै स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनबमोजिम स्थानीय निकायहरूलाई अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था हुने भन्ने प्रस्ट कानूनी व्यवस्थाको विपरीत स्थानीय निकायमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको कार्यकाल समाप्त भएको मिति २०५९ साल असार मसान्त उपरान्त आजका मितिसम्म १४ वर्ष भन्दा बढी भइसकेको छ। स्थानीय निकायको निर्वाचन हुँदाका बखत २०५४ सालमा जन्मेको व्यक्ति आजको दिनसम्म १९ वर्षको भई बालिग भइसकेको छ भने २०५४ सालमा साबालक तर बालिग नभएको र उमेर १७ वर्ष भएको साबालक ३६ वर्ष भइसकेको छ। स्थानीय निकाय जन प्रतिनिधिमाफत सञ्चालन गर्नुपर्ने स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को भावना र प्रावधानविपरीत कर्मचारीबाट निरन्तर सञ्चालन हुँदै आएको छ। नेपालको संविधानले स्थानीय तहको ब्यवस्था नभइन्जेल स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्व विपक्षीहरूमा रहे भएको छ।

नेपाल सरकारबाट हालसम्म पनि स्थानीय निकायको निर्वाचनको लागि तिथि मिति घोषणा गर्ने गरी निर्णय भएको नहुँदा स्थानीय निकाय कर्मचारीबाट मात्र सञ्चालन गरिँदा विविध संवैधानिक एवम् कानूनी प्रश्न उठेका छन्। हामी निवदेकलगायत नेपाल राज्यभरिका नागरिक तथा बालिगहरू निर्वाचनको माध्यमबाट आफ्नो लागि शासन गर्ने प्रतिनिधि चुन्ने र शासनका लागि चुनिने नागरिकका विश्वव्यापी मानव अधिकार र नैसर्गिक हक अधिकारबाट वञ्चित हुनु परेको, No taxation without representation भन्ने मान्यताविपरीत अनिर्वाचित कर्मचारीबाट अभ्यास भइरहेको, सहभागितामूलक र समावेशी योजना निर्माण, कार्यान्वयनलगायतका विकास निर्माण प्रक्रिया अवरुद्ध भएको समेत कारणबाट स्थानीय

निकायको निर्वाचन हुनु आवश्यक छ ।

जनतासँग प्रत्यक्ष सम्पर्कमा रहने स्थानीय निकायहरूमा हाल राजनीतिक रिक्तता र जवाफदेही-शून्यताको स्थिति रहेकाले स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म स्थानीय निकायहरूलाई जनताप्रति उत्तरदायी बनाउने माध्यम नै स्थानीय निकायको निर्वाचन हो । स्थानीय निकायको निर्वाचनको मिति घोषणा गर्ने गराउनेसम्बन्धमा यसअघि सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा अधिवक्ता चन्द्र कान्त ज्ञवालीसमेत द्वारा दायर रिट निवेदनहरूमा क्रमशः २०५९ सालको रिट नं. १०३, १०६, १०७ र २०६० सालको रिट नं. ३३, ३८, १०३, माधव पौडेलसमेतद्वारा दायर रिट निवेदनहरूका फैसलाहरूमा सम्मानित अदालतबाट शान्ति सुरक्षा र निर्वाचनका लागि सामान्य परिस्थितिको विद्यमानतामा उपयुक्त हुन्छ भनिएकोमा हालको सामान्य राष्ट्रिय परिस्थिति र निर्वाचनका लागि शान्ति सुरक्षाको उपयुक्त वातावरण स्थापित भइसकेकोले नेपालको संविधानको धारा ३०३ ले स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने संवैधानिक दायित्व सरकारको रहेको छ ।

अतः नेपालको संविधानबमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्नेसम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था, नेपाल पक्ष भएका अन्तरराष्ट्रिय कानून, सन्धि-सम्झौताको व्यवस्था, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, नियम, नेपाल सरकारको नीतिगत कार्यक्रम तथा नेपाल सरकारबाट समय समयमा व्यक्त प्रतिबद्धता अनुरूप तत्काल स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्न गराउन प्रस्ट संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । स्थानीय निकायको निर्वाचन गराउनमा शान्तिसुरक्षा, संकटकाल वा चरम आर्थिक संकट जस्ता असहज परिस्थितिसमेत नरहेको, २०६४ साल चैत्र २८ गते संविधानसभा निर्वाचन, २०६५ साल चैत्र २८ गते संविधानसभाको उपनिर्वाचन र २०७० साल मंसिर ४ गते दोस्रो संविधानसभाको निर्वाचन शान्तिपूर्णरूपमा

सम्पन्न भइसकेको अवस्था छ । स्थानीय तहको व्यवस्था नभइन्जेलसम्म स्थानीय तहको सरकारको पुनर्संरचना गर्न बनेको आयोगले स्थानीय निकायको निर्वाचन अपरिहार्य भएको भन्ने कुराको निष्कर्षसमेत निकालेको अवस्था छ । त्यसैले स्थानीय तहको सरकारको निर्वाचन नभएसम्म स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्नुपर्ने र स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म स्थानीय निकायको निर्वाचनको लागि सरकारले मिति तथा तिथि घोषणा गर्नु आवश्यक छ । स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्मका लागि नेपालको संविधान र नेपाल सरकार स्वयम्बाट भएको सार्वजनिक प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन नभएकोले नेपालको संविधानले गरेको संवैधानिक व्यवस्था एवम् कानूनी व्यवस्थाको गम्भीर उल्लङ्घन (A Grave Violation of Law) हुन गएको छ । जनताको निर्वाचित निकायबाट मात्र शासित हुने नैसर्गिक अधिकारको हनन् हुन पुगी यसबाट नागरिकको संवैधानिक एवम् कानूनी हक अधिकारको उपभोगमा अपूरणीय क्षति (Irreparable Loss) व्यहोर्नु परेको छ । तसर्थ तत्काल स्थानीय निकायलाई निर्वाचित जनप्रतिनिधिमाफत सञ्चालनको व्यवस्था गर्न गराउनसमेत नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३(२) र (३) बमोजिम परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिपाउँ । साथै, गम्भीर प्रकृतिको सार्वजनिक सरोकारको विषय समावेश भएको हुनाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५ (क) बमोजिम अग्राधिकार दिई अन्तिम सुनुवाइ हुने पेसी तारिखसमेत तोकी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सोसमेत साथै राखी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी

विपक्षीहरूका नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै निवेदकले अग्राधिकार पाउँ भनी माग गरेको सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तुको गाम्भीर्यतासमेतलाई विचार गरी प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिइएको छ । नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

विपक्षीमध्येको निर्वाचन आयोगको लिखित जवाफ व्यहोरा:

नेपालको संविधानको धारा २४६ मा निर्वाचन आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारमा राष्ट्रपति, उपराष्ट्रपति, संघीय संसदका सदस्य, प्रदेश सभाका सदस्य तथा स्थानीय तहका सदस्यको निर्वाचनको सञ्चालन, रेखदेख, निर्देशन र नियन्त्रण गर्ने भनी तोकिएको छ । सरकारले निर्वाचनको लागि आवश्यक पूर्वाधार र वातावरण तयार गरी दिएको अवस्थामा तदनुरूप हुने कुनै पनि निर्वाचन सम्पन्न गर्न आयोगसक्षम रहेको छ । निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ को दफा २ को खण्ड (घ) को उपखण्ड (१) अनुसार निर्वाचन सञ्चालन गर्न कम्तीमा १२० दिनको अवधि आवश्यक हुन्छ । राजनीतिक सहमति तथा आवश्यक ऐन, कानूनको समसामयिक सुधार भई निर्वाचनको तिथि मितिको घोषणा भएको अवस्थामा आयोग उक्त अवधिभित्रमा जुनसुकै तहको निर्वाचन गरी आफ्नो संवैधानिक दायित्व निर्वाह गर्न तत्पर रहेको छ । निवेदकहरूको जिकिर तथ्ययुक्त नभएकोले रिट निवेदन जिकिर खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी निर्वाचन आयोगको लिखित जवाफ ।

तत्कालीन विपक्षी दलका नेता श्री शेरबहादुर देउवाको लिखित जवाफ:

नेपाली काँग्रेस एक पूर्ण लोकतान्त्रिक पार्टी

भएकाले सदैव सबै तहको निर्वाचन समयमा नै होस् भन्ने मान्यता राख्दछ । कुनै पनि निर्वाचन संविधान तथा कानूनसङ्गत हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता दलको रही आएको छ । तथापि विपक्षीको मागअनुरूप नेपालको संविधानको धारा ५६ को उपधारा ४ बमोजिम गठन हुने स्थानीय निकायको संरचना संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) र (४) बमोजिम संविधान जारी भएका मितिले १ वर्ष ६ महिनाभित्र स्थानीय निकायको संख्या तथा सीमा निर्धारण गरिसक्नु पर्ने बाध्यकारी व्यवस्था रहेको र सोहीबमोजिम नेपाल सरकारले आयोग गठन गरी २०७३ फागुन मसान्तभित्र आयोगले स्थानीय निकायको सिमा निर्धारणसमेत गरिसक्नु पर्ने बाध्यकारी संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । आयोगले संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्ने बित्तिकै संविधानको धारा ३०३ बमोजिम हाल कायम रहेको स्थानीय निकायको संरचनागत अवस्था स्वतः खारेज हुने भएबाट हालकै संरचना अनुरूप निर्वाचन हुन गएको अवस्थामा संविधान अनुरूप हुने पुनसंरचनाको व्यवस्थाले संवैधानिक जटिलता खडा भई हाल निर्वाचित पदाधिकारी तथा जनतामा अन्योलता सिर्जना हुन जाने अवस्था रहन्छ । छोटो अवधिमै तुरुन्तै अर्थात् २०७३ फाल्गुणपछि पुनः स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्ने भएकोले २०७३ फाल्गुण मसान्तभित्र स्थानीय निकाय पुनर्संरचना आयोगले सिमा निर्धारण गरी तय भएका गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष संरक्षित र स्वायत्त क्षेत्रको घोषणा भए लगत्तै निर्वाचनको मिति घोषणा गरी निर्वाचनसमेत गर्न उपयुक्त हुन्छ । सोहीबमोजिम होस् भन्ने म तथा मेरो दलको धारणा रहेको छ । तथापि नेपालको संविधान तथा विद्यमान रहेको निर्वाचनसम्बन्धी ऐन कानूनमा स्थानीय निकायको मिति तोक्ने सम्बन्धमा विपक्षी दलको नेताको कुनै पनि भूमिका नरहेको साथै रिट निवेदकले रिट निवेदनमा समेत विपक्षी दलको नेताका कारणले स्थानीय निकायको निर्वाचनको मिति घोषणा

हुन नसकेको भनी कहीं कतै उल्लेख गर्न नसकेकोले विपक्षीका लागि मात्र विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन मेरो हकमा खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको तत्कालीन विपक्षी दलका नेता श्री शेरबहादुर देउवाको लिखित जवाफ ।

विपक्षीमध्येका तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको लिखित जवाफ:

नेपालको संविधानको धारा ३०३ मा स्थानीय निकायसम्बन्धी व्यवस्था भई उपधारा (१) मा यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका स्थानीय निकायहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण नभएसम्म कायम रहनेछन् भन्ने व्यवस्था छ । यसैगरी सो धाराको उपधारा (२) मा उपधारा (१) बमोजिम कायम रहेका स्थानीय निकायका पदाधिकारीको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको र उपधारा (३) मा उपधारा (२) बमोजिम निर्वाचित स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहनेछन् भन्ने व्यवस्था रहेको हुँदा संविधानको सो व्यवस्थाबमोजिम स्थानीय निकायका पदाधिकारीको निर्वाचन गराउनको लागि आवश्यक कानूनी पूर्वाधार तथा राजनीतिक वातावरण तयार गर्न मुलुकको कार्यकारी प्रमुखको हैसियतमा निरन्तर क्रियाशील रहेको छु । संवत् २०५४ सालमा स्थानीय निकायको निर्वाचन भएपश्चात हालसम्म पनि स्थानीय निकायमा निर्वाचन हुन नसकी निर्वाचित जनप्रतिनिधिको अभावमा स्थानीय विकास, सेवा प्रवाह तथा सुशासनमा परिरहेको प्रतिकूल प्रभावलाई अन्त्य गर्ने विषयलाई मेरो नेतृत्वको वर्तमान सरकारले उच्च प्राथमिकतामा राखी यसै वर्षको मंसिर महिनाभित्र चुनाव गराउने लक्ष्यका साथ सो लक्ष्य प्राप्तिका लागि सो विषयलाई नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम एवं व्यवस्थापिका संसदमा विचाराधीन बजेटमा समेत

समावेश गरिएको छ । स्थानीय निकायको निर्वाचन २०७३ साल मंसिर महिनाभित्र गर्ने सम्बन्धमा वर्तमान सरकारले कार्यविधि बनाई तदनकूल गृह कार्य गरिरहेको छ । यसैगरी स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने प्रयोजनको लागि स्थानीय निकाय (निर्वाचन कार्यविधि) (पहिलो संशोधन) ऐन, २०७३ को विधेयकलाई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को विधेयक समितिको मिति २०७२/२/२४ को बैठकले स्वीकृतिको लागि व्यवस्थापिका संसदमा पेश गरिसकेको छ । यस प्रकार संवत् २०७३ सालको मंसिर महिनाभित्र स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्नको लागि नेपाल सरकारले क्रियाशीलतापूर्वक काम गरिरहेको अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम सम्मानित अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने औचित्य नरहेको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका तत्कालीन सम्माननीय प्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको लिखित जवाफ ।

विपक्षीमध्येका तत्कालीन माननीय स्थानीय विकास मन्त्री श्री कमल थापाको लिखित जवाफ:

स्थानीय निकाय कर्मचारीबाट सञ्चालन हुनुको सट्टा जनप्रतिनिधिबाट सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरामा असहमत राख्नु पर्ने देखिँदैन । सरकार यस विषयप्रति सचेत नभएको पनि होइन । देशको बदलिँदो परिवेशसँगै सरकारले विभिन्न प्रयास गर्दागर्दै पनि सो सफल हुन सकेको छैन । तथापि सरकार यस विषयप्रति संवेदनशीलताका साथ अगाडि बढिरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट जारी गरिरहनुपर्ने देखिँदैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका तत्कालीन माननीय स्थानीय विकास मन्त्री श्री कमल थापाको लिखित जवाफ ।

यसमा संविधानको धारा २९५ को (३) बमोजिम आयोगको गठन भइसकेको छ, छैन ? गठन भइसकेको भए तत् सम्बन्धमा के कस्तो कार्य प्रगती

भएको छ ? सोको साथै संविधानको धारा ३०३ बमोजिम कायम रहेको स्थानीय निकाय निर्वाचन गराउने सम्बन्धमा के कस्तो कार्यक्रम रहेको छ ? तत्सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट जानकारी लिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश । स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको जवाफ संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट जानकारी पठाइएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

यसमा नेपालको संविधानको धारा ३०३ बमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन सम्पन्न गर्न सकिने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको देखिँदा नेपाल बार एसोसिएसनबाट ३ जना र सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनबाट ३ जना वरिष्ठ अधिवक्ता वा अधिवक्ताहरूलाई Amicus Curiae को रूपमा उपस्थित गराउन सम्बन्धित बार एसोसिएसनलाई जानकारी गराई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदन पत्र, लिखित जवाफसहित मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो । निवेदक, अदालतको आदेशानुसार झिकाइएका Amicus curiae तथा सामेल हुन उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले मिति २०७३ साल माघ २६ गतेका दिन देहायबमोजिम बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो:

निवेदक तर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री शशीकुमार कार्की तथा श्री लीलाधर उपाध्यायको बहस:

नेपालको संविधानबमोजिम धारा ३०३ ले स्पष्टरूपमा स्थानीय तहको संख्या र तह निर्धारण

नभएसम्म स्थानीय निकायहरू कायम रहने, स्थानीय निकायको पदाधिकारीहरूको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुने तथा निर्वाचित स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहने छन् भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । संविधानको धारा २९६ बमोजिम २०७४ माघ ७ गतेसम्म संक्रमणकालीन व्यवस्थाभित्रै स्थानीय निकायको निर्वाचन गरिनु पर्ने र स्थानीय तहको निर्वाचन नहुन्जेलसम्म स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू कायम रहने संवैधानिक व्यवस्थाले संक्रमणकालभित्रै स्थानीय निकायको निर्वाचन हुनुपर्ने प्रस्ट छ । स्थानीय निर्वाचन पुरानै संरचनामा मात्र हुन सक्छ, नयाँ संरचनामा निर्वाचन गर्ने पूर्वाधार बनेको छैन । २०५९ सालपश्चात् स्थानीय तह जनप्रतिनिधिविहीनरूपमा सञ्चालित भई आएको अवस्थामा कर्मचारीबाट सञ्चालित स्थानीय निकायले कर उठाउँदै आएकोले No Taxation without representation भन्ने सिद्धान्तको समेत उल्लङ्घन हुन गएको छ । स्थानीय निकायको निर्वाचन नहुँदा राज्यको बजेट खर्च हुन नसकेको भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकबाट समेत प्रतिवेदन प्राप्त भएको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्दछ ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गिताप्रसाद तिमिसनाको बहस:

संविधानको धारा ३०३ बमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन हुन नसक्ने भए मात्र स्थानीय निकायको निर्वाचन हुने हो । सरकार संविधानले तोकेको अवधिभित्र स्थानीय तहको निर्वाचन गर्न प्रतिबद्ध छ । स्थानीय तहको निर्वाचन गर्न आवश्यक पर्ने कतिपय ऐन कानूनको निर्माण भइसकेको छ भने कतिपय निर्माणको

अन्तिम चरणमा रहेका छन्। संविधानको धारा २४६ बमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने अधिकार निर्वाचन आयोगलाई छैन। निवेदकले उठाएको विषय राजनीतिक भएकोले यो न्यायिक निरूपणको विषय होइन। सरकारले मिति २०७४/२/१५ भित्र स्थानीय तहको निर्वाचन गर्छु भन्दाभन्दै स्थानीय निकायको चुनाव गर्नु भनी अहिले परमादेश जारी गर्नु हतार हुन्छ। संविधानको धारा ३०३ (१) बमोजिम स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण भएपछि स्थानीय निकाय रहँदैनन्। हाल आयोगले प्रतिवेदन दिइसकेको अवस्था छ। सबै विवाद अदालतबाट निरूपण हुने विषय हुँदैनन्। विधायिका, कार्यपालिकाको स्पष्ट क्षेत्राधिकार भएको विषयमा अदालतले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ।

सरिक हुन अनुमति प्राप्त विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री सुनिलकुमार पटेल र श्री ईन्दिरा सिलवालको बहस:

निवेदन मागबमोजिम स्थानीय निकायको निर्वाचन भएमा संविधानबमोजिम राष्ट्रिय सभाको गठन हुन सक्दैन। राष्ट्रपतिको निर्वाचन हुन सक्दैन। राष्ट्रिय सभा गठन नभएमा कुनै पनि विधेयक पास हुने अवस्था रहँदैन। स्थानीय निकायको निर्वाचन हुने गरी आदेश भएमा राजनीतिक विवाद उत्पन्न हुन्छ। यसरी विवाद उत्पन्न हुन सक्ने आदेश अदालतबाट गर्नु उचित हुँदैन। प्रस्तुत विवादमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न समावेश भएकोले संवैधानिक इजलासबाट प्रस्तुत विवादको निरूपण हुनुपर्दछ।

सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विश्वकान्त मैनालीको बहस:

रिट निवेदन दर्ता गर्दाको अवस्था हाल परिवर्तन भई स्थानीय तहको निर्वाचनको लागि नयाँ प्रगति भइसकेको अवस्था छ। प्रस्तुत निवेदनमा केही

राजनीतिक र केही संवैधानिक विवादसमेत रहेको छ। सरकार र विपक्षी निर्वाचन आयोगले संविधानले तोकेको समयभित्र निर्वाचन गर्ने प्रतिबद्धतासमेत देखाई सकेको अवस्था छ। रिट निवेदन जारी वा खारेजभन्दा पनि नेपालको संविधानको धारा २९६ समेतको व्याख्या गरी विपक्षीको नाममा निर्वाचन गर्नको लागि निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनु मनासिब देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा जटिल संवैधानिक व्याख्याको प्रश्न समावेश नभएको हुँदा संवैधानिक इजलासबाट हेरिनु आवश्यक छैन।

नेपाल बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशिल पन्तको बहस:

यस इजलास सरहको अर्को इजलासले प्रस्तुत विवादमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न समावेश भएको भनी Amicus Curiae लाई झिकाई सकेपछि समान इजलासले प्रस्तुत विवादको निरूपण गर्न हुँदैन। प्रस्तुत विवाद संविधानको धारा १३७ बमोजिम संवैधानिक इजलासको क्षेत्राधिकारको विषय हो। संविधानको धारा ३०३ मा रहेको व्यवस्था तत्कालको लागि आएको व्यवस्था हो। संविधान जारी भएको १ वर्षपछि आएर उक्त धारा क्रियाशील हुन सक्दैन। अहिले स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने हो भने २०७४ माघ ७ भित्र अर्को स्थानीय तहको निर्वाचन गर्न सम्भव हुँदैन। निर्वाचन आयोगलाई स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने अधिकारसमेत छैन। अदालतले आफ्नो आदेश कार्यान्वयन हुन्छ, हुँदैन सो कुरासमेत हेर्नुपर्छ। कार्यान्वयन नहुने आदेश जारी गर्नु हुँदैन। स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्दा संविधानका धेरै धाराहरूको बाधा अड्काउ फुकाउको आदेश जारी गर्नुपर्ने हुन्छ। अदालतले यो यो विषयमा बाधा अड्काउ फुकाउनु भनी आदेश गर्न मिल्दैन।

नेपाल बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काको बहसः

संविधानको धारा ३०३ बमोजिम स्थानीय निकाय सो संविधान जारी हुँदा कायम रहेको स्थानीय निकाय हो । संविधान जारी हुँदा स्थानीय निकाय नरहेकोले संविधानको उक्त धारा हाल आकर्षित हुँदैन । अदालतले आदेश जारी गर्दा कार्यान्वयन हुन सक्ने आदेश मात्र जारी गर्नुपर्छ । स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने गरी आदेश जारी गर्नु मनासिब हुँदैन । निवेदकले उपयुक्त आज्ञा, आदेश माग गरेकोले संविधानको धारा २९६(१) को म्यादभित्र स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नु भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी हुनु उपयुक्त हुन्छ ।

सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनको तर्फबाट उपस्थित Amicus Curiae विद्वान् अधिवक्ता श्री शैलेन्द्रकुमार दाहालको बहसः

प्रस्तुत विषय अदालतबाट निरूपण हुने विषय होइन । अदालतले आत्मसंयम अपनाउनु पर्दछ । अदालतले गर्ने आदेश कार्यान्वयन हुन सक्ने हुनुपर्दछ । स्थानीय निकाय र स्थानीय तह एकैपटक कायम रहन सक्दैनन् । अदालतले निर्वाचन गर भन्ने आदेश जारी गर्नुको औचित्य छैन । संविधानले पूर्णता पाउन जे कुराले सहयोग पुर्याउँछ सोतर्फ अदालत उन्मुख हुनुपर्दछ ।

रिट निवेदन, लिखित जवाफ तथा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ता तथा विद्वान् नायव महान्यायाधिवक्ता, सहन्यायाधिवक्ताले गर्नु भएको बहस जिकिरसमेतलाई मध्यनजर राखी अब यसमा निम्नानुसारका प्रश्नहरू सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो :-

१. स्थानीय निर्वाचन हुनु पर्ने हो वा होइन ?
२. स्थानीय निकाय वा स्थानीय तह मध्ये के

कुन निकाय वा तहको निर्वाचन हुनु पर्ने हो ?

३. निवेदकको मागबमोजिम परमादेशलगायत कुनै प्रकारको रिट आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ?

२. मिति २०७३ साल माघ २६ गतेको पेसीका दिन बहस सुनी आजका लागि निर्णय सुनाउने गरी तोकिएअनुसार अब निर्णय दिनुपर्ने भएको छ । सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नः स्थानीय निर्वाचन हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा निर्वाचन हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद देखिन आएन । निर्वाचन गराउनु पर्ने आवश्यकता र अनिवार्यता रहेको कुरामा सबै विपक्षीहरू सहमत नै रहेको तथ्य लिखित जवाफ व्यहोरासमेतबाट प्रस्ट हुन्छ । लोकतन्त्र भनेको जनताद्वारा निर्वाचित प्रतिनिधिद्वारा शासन व्यवस्था सञ्चालन हुने पद्धति हो । शासन व्यवस्थामा जनताको सहभागिता कायम गरी जनताको सर्वोत्तम हित हुने र जनताप्रति उत्तरदायी रहने पद्धति निर्माण भएमा नै लोकतान्त्रिक पद्धति कायम हुन सक्दछ । शासन व्यवस्थामा जनताको सहभागिता र प्रतिनिधित्व नरहने पद्धतिलाई लोकतान्त्रिक पद्धति मान्न मिल्दैन । आवधिक निर्वाचनको अभावको स्थितिमा लोकतन्त्रको परिकल्पनासमेत गर्न सकिँदैन । केवल कर्मचारीहरूद्वारा वा राजनीतिक दलको सिफारिसमा तोकिएका पदेन वा तदर्थ किसिमको प्रतिनिधित्वलाई निर्वाचनको विकल्पको रूपमा हेर्न हुँदैन । लोकतन्त्रको स्थापना र यसको संस्थागत विकासका लागि निर्वाचन निर्विकल्प सर्तको रूपमा रहन्छ । नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा **"जनताको प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आवधिक निर्वाचन लगायतका लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यतामा आधारित समाजवादप्रति प्रतिवद्ध रही सम्वृद्ध राष्ट्र**

निर्माण" गर्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । बालिग मताधिकारको प्रयोगसहित निर्वाचनमा सहभागी हुन पाउनु नागरिक अधिकारको महत्वपूर्ण पक्ष हो । आवधिक निर्वाचनमा भाग लिन पाउनु नागरिकको अधिकार हो भने सो अधिकारको प्रत्याभूति दिने गरी आवधिकरूपमा स्वतन्त्र र निष्पक्ष तवरबाट निर्वाचन गराउनु प्रत्येक लोकतान्त्रिक राज्यको कर्तव्य र दायित्व हुन्छ । नेपालको संविधानले संघ (केन्द्र), प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहमा राज्यशक्तिको बाँडफाँडसम्बन्धी प्रावधान व्यवस्थित गरेको पाइन्छ । उल्लिखित प्रत्येक तहमा निर्वाचनको माध्यमबाट छानिएका जनप्रतिनिधिहरूबाट शासन व्यवस्था सञ्चालन हुने र राज्यशक्तिको प्रयोग गरिने व्यवस्था संविधानले गरेको छ ।

३. स्थानीय जनताको स्वशासनको प्रत्याभूतिका लागि स्थानीय निर्वाचन वाञ्छनीय हुन्छ । स्थानीय तहमा गरिनु पर्ने स्वास्थ्य, शिक्षा, विकास कार्य, ढल, पानी, मनोरञ्जनलगायत जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने अन्य विविध कार्य र क्रियाकलाप सञ्चालन गरी जनतालाई सरल, सुलभ तवरबाट सेवा प्रदान गर्न स्थानीय जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको व्यवस्था गरिएको हो । स्थानीय तहमा स्वशासन कायम गरी जनताको सहभागितामूलक व्यवस्थापन पद्धति निर्माण गर्ने अभिप्रायले स्थानीय निकाय (वा तह)को व्यवस्था भएको पाइन्छ । यी निकायहरूले आफ्नो काम कारवाही र क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न कतिपय स्रोत, साधनको परिचालन गर्ने तथा कर, दस्तुर आदि उठाउनु पर्ने हुन्छ । जनताको प्रतिनिधित्व नभई यस्ता कर, दस्तुर आदि उठाउन नहुने ("No taxation without representation") भन्ने मान्यताका दृष्टिले हेर्दासमेत अनिर्वाचित (मनोनित) स्थानीय निकायहरू सञ्चालनमा रहनु उचित देखिँदैन । तर पनि अनिर्वाचित स्थानीय निकायहरूबाट कर, दस्तुर उठाउने कार्य निरन्तर भई आएको

देखिन्छ । यसलाई लोकतान्त्रिक पद्धति अनुकूलको कार्य मान्न सकिँदैन । त्यसैले निर्वाचन हुन पर्ने हो वा होइन भन्ने कुरामा अलमलिनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । आवधिकरूपमा निर्वाचन हुनुपर्दछ र निर्वाचन हुन अनिवार्य देखिन्छ ।

४. आवधिक निर्वाचन लोकतन्त्रको आधारभूत सर्त र चरित्र हो । निर्वाचनरहित लोकतन्त्रको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । निर्वाचन मानव अधिकार तथा नागरिक अधिकारको विषय पनि हो । नेपालको संविधानले आवधिक निर्वाचन गर्ने, शासन-सत्ता निर्वाचित जनप्रतिनिधिद्वारा सञ्चालन हुने र आफ्ना प्रतिनिधिद्वारा शासन व्यवस्थामा सहभागिता कायम गर्ने कुराहरूलाई संविधानको आधारभूत संरचनाको रूपमा व्यवस्थित गरेको छ । यस प्रकारको महत्वपूर्ण विषयलाई यो वा त्यो वहानामा पन्छाउनु वा ढिलाई गर्दै काल-क्षेपण गर्दै जानु कदापि शोभनीय कुरा हुँदैन । पछिल्लो पटक २०५४ सालमा स्थानीय निकायको निर्वाचन भएको देखिन्छ । त्यसपछि हालसम्म अर्को निर्वाचन नहुनु स्वाभाविकरूपमा चिन्ता, चासो र आम जनसरोकारको विषय बन्नु स्वाभाविक छ । यो अवस्थाको औचित्य कुनै अर्थमा पनि प्रमाणित हुन सक्दैन । आवधिकरूपमा २०५९ सालमा नै हुनुपर्ने स्थानीय निकायको निर्वाचन अहिले १४ वर्षको अवधि व्यतित हुँदासम्म पनि नहुनु सन्तोषको विषय हुनै सक्दैन । यसबीच यस अदालतमा निर्वाचन गराउनु पर्ने माग सहित पटक-पटक रिट निवेदनहरू परेका र अदालतले चासो र सरोकार व्यक्त गरेकोसमेत देखिन्छ । निवेदक परशुराम उपाध्यायसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत (२०६६ सालको रिट नं.०६५-wo-०६८८) भएको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।८।१० मा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९ को संशोधित व्यवस्थाअनुसार स्थानीय तहमा निर्वाचित

प्रतिनिधिबाट शासित हुन पाउने स्थानीयवासीहरूको हकको प्रयोग गर्न नपाएकोतर्फ सरकारको ध्यानाकर्षण गराइएको समेत पाइयो । तर यसरी ध्यानाकर्षण गराएको अहिले सात वर्षको अवधि नाघिसक्दासमेत ध्यानाकर्षणले सार्थक रूप लिइसकेको अवस्था देखिँदैन । स्थानीय निकायको निर्वाचन लामो अवधिसम्म पनि प्राथमिकतामा नपरेको यथार्थ स्वयममा प्रस्ट छ । संविधान कार्यान्वयनका लागि सरकारमा वाञ्छित गम्भीरता, संवेदनशीलता तथा प्रतिबद्धता कायम छ भनी जनताले भरोसा गर्ने अवस्था सुनिश्चित गर्न पनि आवधिक निर्वाचनको व्यावहारिक प्रत्याभूति दिइनु वाञ्छनीय ठानिएको छ ।

५. विगत १४ वर्षबीचको अवधिमा २ पटक संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भएको पाइन्छ । यसबाट देशमा निर्वाचन गराउन सकिने स्थिति नभएको कारणबाट निर्वाचन हुन नसकेको भनी मान्न सकिँदैन । स्थानीय निकायको निर्वाचन हुने अवस्था छँदाछँदै पनि निर्वाचन गराइएन भन्ने स्वाभाविक निष्कर्ष निकाल्न सकिने अवस्था रहेको देखिन्छ । यसबीच कानून थियो, निर्वाचन गराउनु पर्ने आवश्यकता थियो, कुनै संवैधानिक अड्चन पनि थिएन; तथापि निर्वाचन गराउने कार्य लामो समयसम्म भएन । कुनै संवैधानिक वा कानूनी जटिलताको कारणबाट निर्वाचन हुन नसकेको भन्ने पनि देखिँदैन । स्थानीय निकायको निर्वाचन गराउने कुरामा तत्-तत् सरकार र राजनीतिक दलहरूको उदासिनता, अकर्मण्यता अथवा संवेदनशीलतामा कमीको कारणबाट नै विगत १४ वर्षदेखि स्थानीय निकायहरू जनप्रतिनिधिविहीन अवस्थामा रहेका देखिन्छन् । लोकतन्त्रका लागि यो अवस्था सुखद र गर्व गर्न लायक विषय हुनै सक्तैन । आवधिक निर्वाचन नहुनुलाई राजनीतिक ईच्छाशक्तिको कमी, व्यावहारिक प्रतिबद्धताको अभाव वा जनताको लोकतान्त्रिक (नागरिक) हक अधिकार संरक्षणप्रतिको अनुतरदायी प्रवृत्तिको परिणामको रूपमा अर्थ

लगाउने अवस्थासमेत रहन्छ । निर्वाचनप्रतिको यस प्रकारको उदासिनताले लोकतन्त्रको संस्थागत विकास र लोकतान्त्रिक संस्कारको निर्माणमा गम्भीर अवरोध खडा गर्न पुग्ने देखिन्छ । आवधिकरूपमा निर्वाचन गराउने कार्य लोकतान्त्रिक शासनका मान्यताअनुसार गठित कुनै पनि सरकारको प्राथमिक कर्तव्य तथा दायित्वको विषय हो । लामो (अनुचित) समयसम्म निर्वाचन नै नगराइएको स्थिति रह्यो भने सरकारको वैधतामा प्रश्न उठ्ने सम्भावनाहरू देखा पर्न सक्दछन् । निर्वाचन नगराई केही कर्मचारीको भरमा स्थानीय निकाय सञ्चालन गर्नुलाई "मनोनित लोकतन्त्र" भन्नु पर्दछ । यो अवस्था कायम रहनु न विगतका संविधानहरूको मर्म र भावनाअनुकूल थियो, न त वर्तमान संविधानले आत्मसात् गरेका मूल्य, मान्यता, भावना वा मर्मअनुकूल हुन्छ । लोकतन्त्रमा आवधिक निर्वाचन हुनु आवश्यक मात्र होइन, अनिवार्य पनि छ । नेपालको संविधानको पूर्ण कार्यान्वयनका लागि २०७४ साल माघ ७ गतेसम्ममा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीनवटै तहका निर्वाचनहरू सम्पन्न गरिसक्नु पर्ने अनिवार्यता रहेको छ । स्थानीय तहको निर्वाचन नभई केन्द्रीय तहको निर्वाचनका लागि निर्वाचक मण्डलले पूर्णता नपाउने अवस्था रहने भएबाट पनि स्थानीय तहको निर्वाचन थप अपरिहार्य बनेको छ । संविधानको धारा २९६(१)मा रहेको प्रावधानका दृष्टिले हेर्दासमेत संवत् २०७४ साल माघ ७ गतेभित्रमा संक्रमणकालको अन्त गरी संविधानको पूर्ण कार्यान्वयन सुनिश्चित गरिनु पर्ने संवैधानिक दायित्व रहेको छ । योभन्दा बाहेक अन्यथा कुनै परिकल्पना गरियो भने त्यो संविधानप्रतिको जालझेल र बेइमानी हुनेछ । अहिले त्यस प्रकारको अनपेक्षित परिकल्पना गर्नु उचित हुँदैन । संविधान निर्माण गर्ने राजनीतिक दलहरूबाट नै सरकार सञ्चालन भइरहेको र संविधान निर्माण अवस्थाका पात्रहरूबाट नै राजनीतिक गतिविधि सञ्चालित रहेको अवस्था

हुँदा संविधानको भावना र मर्मअनुसारका जिम्मेवारी उचित समयमा नै पूरा हुने विश्वास राख्न सकिन्छ । अहिलेको सन्दर्भमा, संविधानद्वारा निर्धारित समय-सीमाभित्र सबै तहको निर्वाचन कार्य सम्पन्न गर्न सघन र सार्थक प्रयास अगाडि बढाउने कुरा नै सर्वाधिक प्राथमिकताको विषय बन्नु पर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी हर-हालतमा पूरा गरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

६. अब स्थानीय निकाय वा स्थानीय तहमध्ये के कुन निकाय वा तहको निर्वाचन हुनुपर्ने हो? भन्ने दोस्रो प्रश्नको समाधानका लागि संविधानमा रहेका प्रावधानतर्फ दृष्टि दिनु आवश्यक देखिन्छ । स्थानीय निकाय सम्बन्धमा नेपालको संविधानको धारा ३०३ मा देहायबमोजिमको प्रावधान रहेको छ:

"३०३. स्थानीय निकायसम्बन्धी व्यवस्था : (१)

यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका स्थानीय निकायहरू यो संविधान बमोजिम स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण नभएसम्म कायम रहनेछन् ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम कायम रहेका स्थानीय निकायका पदाधिकारीको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुनेछ ।

(३) उपधारा (२) बमोजिम निर्वाचित स्थानीय निकायका पदाधिकारीहरू यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको निर्वाचन नभएसम्म कायम रहनेछन् ।"

७. संविधानको उल्लिखित धारा ३०३ को उपधारा (२) मा संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका स्थानीय निकायका पदाधिकारीको निर्वाचन कानूनबमोजिम हुन सक्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । **"संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेका स्थानीय निकाय"** भन्नाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३९ तथा स्थानीय

स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिमको **"स्थानीय निकाय"** सम्झनु पर्ने हुन्छ । संविधानसभाबाट निर्मित नेपालको संविधानको भाग १७ र १८ मा स्थानीय तहको कार्यपालिका र व्यवस्थापिकासम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । संविधानको धारा ५६ को उपधारा (४) मा **"स्थानीय तहअन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा"** रहने र उपधारा (५) मा **"संघीय कानूनबमोजिम सामाजिक, सांस्कृतिक संरक्षण वा आर्थिक विकासका लागि विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्र कायम गर्न सकिने"** व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित **"धारा ५६ को उपधारा (४) र (५) बमोजिम निर्माण हुने गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण गर्नका लागि नेपाल सरकारले एक आयोग गठन गर्नेछ । त्यस्तो आयोगले गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या र सीमाना निर्धारण नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिम गर्नुपर्नेछ"** भन्ने प्रावधान नेपालको संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) मा रहेको देखिन्छ । उपर्युक्तअनुसारको आयोगको गठन संविधान प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र गरिने र त्यस्तो आयोगको कार्यावधि एक वर्षको हुने भन्ने व्यवस्था संविधानको धारा २९५ को उपधारा (४) मा रहेको छ । उल्लिखित प्रावधानहरूको अध्ययनबाट के कुरा प्रस्ट देखिन्छ भने २०७२ साल आश्विन ३ गतेदेखि प्रारम्भ भएको नेपालको संविधानमा उल्लेख भएअनुसारको स्थानीय तहको निर्वाचन (गठन) हुनका लागि करिब डेढ वर्ष समय लाग्न सक्ने भएको र निर्वाचनसम्बन्धी अन्य काम कारवाहीका लागि थप केही अवधि व्यतित हुने देखिएको अवस्थालाई विचार गरी स्थानीय निकाय जनप्रतिनिधिविहीन अवस्थामा नरहोस् भन्ने अभिप्रायले संविधान निर्माताहरूले धारा ३०३ मा स्थानीय निकायको निर्वाचनसम्बन्धी संक्रमणकालीन व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यस

प्रकारको स्थानीय निकायको निर्वाचन संविधान जारी भएपछि यथासम्भव चाँडै गरिन्छ भन्ने मान्यताबाट संविधानमा उपर्युक्त प्रावधान राखिएको कुरा संविधानको धारा ३०३ को बनौटबाट नै प्रस्ट हुन्छ। तर अहिले संविधान जारी भएको करिब डेढ वर्षसम्म पनि स्थानीय निकायको निर्वाचन नभएको स्थिति छ। स्थानीय निकायको निर्वाचनको दृष्टिले हेर्दा समयले अहिले कोल्टो फेरिसकेको अवस्था हुँदा वर्तमान सन्दर्भमा संविधानमा रहेका अन्य व्यवस्थातर्फ पनि दृष्टि दिनु आवश्यक देखिन्छ।

८. नेपालको संविधानको धारा ५६, धारा २१४ देखि २२७ सम्ममा रहेका व्यवस्थाहरू, तथा धारा २९५ को उपधारा (३) र (४)समेतका प्रावधानलाई समष्टिमा दृष्टिगत गर्दा स्थानीय तहको गठन र सञ्चालन नै संविधानको मूल अभिप्राय (main discourse) हो भन्ने देखिन्छ। राज्यशक्तिको बाँडफाँड गर्दा तीन तहमा गरिने र तल्लो संरचनाको रूपमा "स्थानीय तह" रहने गरी संविधानले व्यवस्था गरेको पाइन्छ। संविधानको धारा ३०६ को उपधारा (१) को (ढ) अनुसार "स्थानीय तह" भन्नाले "यस संविधानबमोजिम स्थापना हुने गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभालाई सम्झनुपर्छ"। संविधानको धारा ८६ बमोजिम राष्ट्रिय सभाको गठन हुनको लागि "स्थानीय तहको" निर्वाचन भएको हुन वाञ्छनीय देखिन्छ। अन्यथा राष्ट्रिय सभाको गठनका लागि निर्वाचक मण्डल नै अपूर्ण हुने अवस्था रहन्छ। संक्षेपमा भन्दा नेपालको संविधानलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि अन्य कुराका अतिरिक्त स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नु अनिवार्य देखिन्छ।

९. नेपालको संविधानले गरेको स्थानीय तहको व्यवस्थासम्बन्धी अवधारणा स्थानीय निकायसम्बन्धी अवधारणाभन्दा आधारभूतरूपमा नै फरक देखिन्छ। स्थानीय तहलाई अहिले स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गर्ने अभीष्ट संविधानले

राखेको छ। यसको स्वरूप, संख्या, क्षेत्र, अधिकार, कर्तव्य तथा कार्य-सञ्चालन पद्धति स्थानीय निकायको भन्दा मौलिकरूपमा नै फरक र विस्तारित छ। स्थानीय तह स्वभावतः स्थानीय निकायलाई प्रतिस्थापन गर्ने सामान्य वैकल्पिक व्यवस्था मात्रै होइन। यसको हैसियत नै फरक किसिमको छ। स्थानीय निकायको निर्वाचन गरिएको अवस्थामा पनि संविधानलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नुपर्ने अनिवार्यता कायम नै रहन्छ। स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने कुरा संक्रमणकालीन व्यवस्थाअन्तर्गत रहेको तदर्थ प्रकृतिको व्यवस्था हो। नेपालको संविधानको धारा ३०३ को उपधारा (१) अनुसार "यो संविधानबमोजिम स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण नभएसम्म" स्थानीय निकाय कायम रहने देखिन्छ। "स्थानीय तहको संख्या र क्षेत्र निर्धारण" भएपछि स्थानीय निकायहरू कायम रहँदैनन्। स्थानीय तहको संख्या र सिमाना निर्धारण गर्न समय लाग्ने स्वाभाविक अवस्थालाई दृष्टिगत गरी सो कार्य सम्पन्न नहोउन्जेलसम्मका लागि स्थानीय निकायको निर्वाचन गर्ने र स्थानीय निकाय कायम रहने संक्रमणकालीन व्यवस्था संविधानमा राखिएको हो। स्थानीय निर्वाचनका सन्दर्भमा हेर्दा संविधानको अभिष्ट, गन्तव्य र लक्ष स्थानीय तहको निर्वाचन, गठन एवम् सुसञ्चालन गर्नु भन्ने नै देखिन्छ। तसर्थ स्थानीय तहको संख्या र सिमाना निर्धारण गर्ने कार्य कानूनतः सम्पन्न भएको तथा निर्वाचनका लागि आवश्यक कानूनको निर्माण लगायतका पूर्वावस्थाहरू विद्यमान रहेको स्थितिमा स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नु स्वाभाविक संवैधानिक प्रक्रिया हुन जान्छ। संविधानमा व्यवस्थित प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने दृष्टिले विचार गर्दासमेत स्थानीय तहको निर्वाचन गर्नु, गराउनु संविधानसम्मत देखिन्छ। यसलाई नै स्वाभाविकरूपमा प्राथमिकताको विषय पनि मान्नु पर्ने हुन्छ। संविधानको धारा २९६ को उपधारा (१)

मा रूपान्तरित व्यवस्थापिका-संसद्को कार्यकाल संवत् २०७४ साल माघ ७ गतेसम्म कायम रहने गरी अवधि निर्धारण गरिएको र यही समयवाधिबीच संविधानले गरेका प्रावधानहरू अनुसारका सबै तहका संरचनाहरूको निर्वाचन भइसक्नु पर्ने भएको सन्दर्भमा २०७४ साल माघ ७ गतेभित्रै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसहित तीनै तहको निर्वाचन सम्पन्न हुनुपर्ने भएबाट पनि स्थानीय तहको निर्वाचनको औचित्य पुष्टि हुन्छ ।

१०. स्थानीय निकाय वा स्थानीय तहमध्ये कुन निकाय वा तहको निर्वाचन हुनु पर्ने हो ? भन्ने कुरा मूलतः निर्वाचनका पूर्वावस्था, स्थानीय तहको क्षेत्र र संख्या निर्धारण, निर्वाचनसम्बन्धी कानूनी आधार, निर्वाचन व्यवस्थापन, राजनीतिक तहमा रहेको तयारी आदि विविध कुराको परिप्रेक्ष्यमा मुल्याङ्कन गरी छनौट गर्ने विषय देखिन्छ । संविधानले "स्थानीय निकाय" वा "स्थानीय तह"को निर्वाचन गर्ने सम्बन्धमा केही सर्त वा पूर्वावस्थाहरू निर्धारण गरेको छ । माथि उल्लेख गरिएअनुसार संक्रमणकालीन व्यवस्थापनको रूपमा "स्थानीय निकायको" निर्वाचन गर्ने वा संविधानको एउटा आधारभूत संरचनाको रूपमा समावेश गरिएको "स्थानीय तहको" निर्वाचन गर्ने भन्ने कुरा संविधानको धारा २९५ को उपधारा (३) सपठित धारा ३०३ को उपधारा (१) बमोजिम स्थानीय तहको क्षेत्र, संख्या, सीमाना निर्धारण गर्ने कुरासँग अन्योन्याश्रितरूपमा जोडिएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त निर्वाचनसम्बन्धी आवश्यक कानूनको निर्माण, देशभरी निर्वाचन गराउन सकिने अनुकूल वातावरणको सिर्जना र निर्वाचन व्यवस्थापन जस्ता कुराहरूसमेत विचारणीय र सरोकारका विषय बन्दछन् । यी विविध स्थिति र अवस्थाहरूको राजनीतिक तहबाट नै समुचित मुल्याङ्कन गरी "स्थानीय निकाय" अथवा "स्थानीय तह" मध्ये कुन निर्वाचन गर्ने भनी यकिन गरिनु संविधानसम्मत हुन्छ । न्यायिक व्यवस्थापनको मापदण्ड (judicially

manageable standard) बाट हेर्दासमेत यो विषयमा किटान गरी अदालतबाट आदेश जारी गर्नु उचित देखिँदैन । यो प्रश्न मूलतः राजनीतिक प्रकृतिको देखिन्छ र नेपाल सरकार, निर्वाचन आयोग एवम् राजनीतिक दलहरूले समन्वयात्मक तवरबाट निरूपण गर्नुपर्ने राजनीतिक विषयको रूपमा रहेको पाइन्छ । यस प्रकारको प्रत्यक्षतः राजनीतिक बुद्धिमता (political wisdom) प्रयोग गरी यकिन गर्नुपर्ने विषयमा यस अदालतबाट यही "तह वा निकाय"को निर्वाचन गर्नु भनी किटान गरी आदेश जारी गर्नु मनासिब हुँदैन ।

११. अब तेस्रो प्रश्नः निवेदकको माग बमोजिम परमादेशलगायत कुनै प्रकारको रिट आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन ? भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा माथि विवेचित आधार र कारणबाट यस अदालतबाट यही "तह वा निकाय"को निर्वाचन गर्नु भनी किटान गरी आदेश जारी गर्नु मनासिब नदेखिएको र नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) ले मिति २०७३ साल फाल्गुण ९ गते गरेको निर्णयानुसार संवत् २०७४ साल वैशाख ३१ गते "स्थानीय तहको" निर्वाचन हुने भनी घोषणा भइसकेको देखिन आएको हुँदा निर्वाचन हुने कुराको घोषणा औपचारिकरूपमा भई निर्वाचन प्रक्रिया अगाडि बढिसकेको स्थितिमा अब रिट निवेदकको मागबमोजिम निर्वाचन गराउनु भनी आदेश जारी गरिरहनु परेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृतः रामप्रसाद भट्टराई

इति संवत् २०७३ साल फागुन ११ गते रोज ४ शुभम्

निर्णय नं. ९७७९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७३।०५।०६
०७१-WO-०३४४

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : ललितपुर जिल्ला सेंचु ३, भैसेपाटी स्थित
इभान्सु इशा विल्डर्स का तर्फबाट अख्तियार
प्राप्त व्यक्ति प्रबन्धक निर्देशक विभाकुमारी
यादवसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सार्वजनिक
खरिद अनुगमन कार्यालय मुकाम ताहाचल
काठमाडौंसमेत

- मिति २०७१।३।३१ मा निवेदकको न्यूनतम भनिएको बोलपत्रलाई स्वीकार नगरी निवेदक भन्दा बढी रकम उल्लेख गर्ने अन्य बोलपत्र दातासँग सम्झौता गर्ने आशयको सार्वजनिक सूचना मिति २०७१।३।३१ मा जारी भएको उपर यी निवेदकले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४७ बमोजिम सार्वजनिक निकायको प्रमुखसमक्ष निवेदन दिएको पनि देखिँदैन। त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट कालो सूचीमा राख्ने भनी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयलाई सिफारिस गर्ने प्रयोजनको लागि गरेको निर्णयलाई कालो

सूची भई राखेको समेत अर्थ गर्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ३)

- अदालतसमक्ष न्याय माग गरी आउने हरेक पक्षले आफूले गरे बिराएको व्यहोरासमेत खुलाई तथ्य उजागर गरी सो तथ्यहरू बीच आफ्नो कानूनी अधिकारको संरक्षणको माग गर्नुपर्ने हुन्छ। निवेदकले पेस गरेका कर चुक्तासम्बन्धी प्रमाण कागजमा अंक थप भएको तथ्य आफैँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयसमक्ष पेस गरेको मिति २०७१।२।१९ को पत्र पत्रबाट प्रस्ट हुन्छ, उक्त गलत कागजातको दोष राजस्व कार्यालयमाथि थोपर्ने प्रयत्न गर्न मिल्ने हुँदैन। आफूले प्रचलित कानूनबमोजिम आह्वान गरिएको बोलपत्रमा उल्लेख गरेको विवरण र पेस गरेको कागजातको आधिकारिकताको जिम्मेवारी आफैँले लिनुपर्ने।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता प्रभुकृष्ण कोइराला

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायधिवक्ता गिताप्रसाद तिमिल्सेना, विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६३

फैसला

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर भई यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र

पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः-

हामी निवेदकहरू कानूनबमोजिम दर्ता भई निर्माण व्यवसाय गर्ने इजाजत लिई आन्तरिक राजस्व विभागबाट स्थायी लेखा नं. (PAN) प्राप्त गरी एकलौटी एवं संयुक्त उपक्रम (Joint venture) अन्तर्गत लगानी गरी विभिन्न विकास आयोजनाहरूमा सहभागी भई सफलतापूर्वक निर्माण कार्यहरू सम्पन्न गर्दै राष्ट्रको विकास एवं राजस्व वृद्धिमा समेत महत्त्वपूर्ण योगदान गरी आएको निर्माण व्यवसायी हौं। यसै क्रममा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय परिसर, कीर्तिपुरले मिति २०७१।१।१५ गते कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिकमा टेन्डर नं. ०१/NCB/CDG/२०७०-७१ अन्तर्गत Mineral & Material Testing Laboratory Block, भवन निर्माण कार्यको लागि सूचना प्रकाशन गरी टेन्डर आह्वान गरेकोमा निवेदकहरूसमेत प्रतिस्पर्धीको रूपमा सहभागी हुने प्रयोजनका लागि हामी निवेदकहरू क्रमशः ५१% प्रतिशत, ४९% प्रतिशत सेयर अनुपातमा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम २८(१) बमोजिम संयुक्त उपक्रम सम्झौता (Jount Venture Agreement) गरी कानूनबमोजिम जमानत राखी बोलपत्र फारम रीतपूर्वक भरी टेन्डरको कारवाहीमा सहभागी भएकोमा विपक्षीले मिति २०७१।१।१६ गते प.सं. २२५-०७०।७१ बाट सक्कल प्रति पेस गर्ने भनी पत्र पठाएकोले म्यादभित्रै जाँदा विभिन्न वहाना बनाई सक्कल प्रति बुझ्ने कार्य गरिएन। पुनः मिति २०७१।२।१४ मा सक्कल प्रति पेस गर्न सूचित गरेकाले आफ्नो भएका सम्पूर्ण सक्कल प्रति बुझाई हाम्रो अनुभव, योग्यता, कबुल अंकसमेतका आधारमा उक्त ठेक्का हामीलाई पर्दछ भनी ढुक्क भई बसेकोमा पुनः मिति २०७१।२।१३ गते प.सं. २७६।०७०।७१ बाट सक्कलसहित उपस्थित हुन बारेको पत्र मिति

२०७१।२।१८ मा प्राप्त भएकोले म्यादभित्रै मिति २०७१।२।१९ मा सक्कल बुझाउन जाँदा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. लालुप्रसाद पौडेलले हस्ताक्षर गरी ३ वटा प्रति क्रमशः (१) Tax clearance of IVANSHU ISHA Builders, F/Y २०६६/६७ (Reg No. ४३२१/०६७/०६८, (२) Exp. Letter of construction of Lab. and sps/CODE Building, Babar Mahal Ktm (३) Exp Letter of construction of Lab. Building of Biratnagar बाहेकका कागजातहरू मात्रै बुझ्ने कार्य गरियो। तथापि मिति २०७१।२।१४ मा सम्पूर्ण आवश्यक सक्कल प्रति बुझाई सकेकाले टेन्डर पर्नेमा आशावादी थियौं। यस्तैमा मिति २०७१।७।१७ गते विपक्षीमध्येका सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट हामी निवेदकलाई प.सं. १-३-२-०७१/७२ च.नं. ६४४ को विषयः लिखित स्पष्टीकरण पेस गर्ने बारेको पत्र पठाएकाले व्यहोरा हेर्दा उपयुक्त विषयमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, भूगर्भशास्त्र केन्द्रीय विभाग, विभागीय प्रमुखको कार्यालयको प.सं. ७१-०७१/७२ मिति २०७१।७।१३ को प्राप्त पत्रबाट Mineral & Material Testing Laboratory Block, भवन निर्माण कार्यको लागि इभान्सु इशा/सुमित एण्ड सुदिप जे.भि. ले बोलपत्रमा भाग लिँदा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६२ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) र (ग) आचरणविपरीत कार्य गरेकोले कालो सूचीमा राख्न लेखि आएको हुँदा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १४१(५) बमोजिम कालो सूचीमा राख्न नपर्ने आधार / प्रमाण भए खुलाई सम्बद्ध कागजातसहित यो पत्र प्राप्त भएको मितिले ३० (तीस) दिनभित्र यस कार्यालयमा लिखित स्पष्टीकरण पेस गर्न हुन प्राप्त कागजातको प्रतिलिपि यसै साथ संलग्न गरी निर्णयानुसार पठाइएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु भन्ने रहेछ।

यसरी गर्दै नगरेको हुँदै नभएको कार्य गर्यो भनी यति ठूलो/गहन आरोप लागई पत्र पठाई लिखित

स्पष्टीकरण दिनु भनी सूचना जारी भएकाले म्यादभित्रै आफ्नो भएको सत्य तथ्य व्यहोरा उल्लेख गरी सोको खण्डन गरी मिथ्या आरोपबाट मुक्त हुन हामी निवेदकले पेस गरेका टेन्डर सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरूको नक्कल लिन रीतपूर्वक मिति २०७१।७।२० गते आवश्यक प्रतिलिपि पाउँ भन्ने निवेदन साथ विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा गएकोमा उक्त निवेदन द.नं. ११९ मा दर्ता गरी मागबमोजिमको प्रतिलिपि दिन मिल्दैन भनी नितान्त गैरकानूनी, घोर जवाफदेहिता विहीन मौखिक जवाफ दिएकाले प्रत्यर्थीहरूले उल्लिखित सम्पूर्ण निर्णय एवं कारवाहीबाट हामी निवेदकहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१) द्वारा प्राप्त सम्मानपूर्वक बाँच्ने हक, धारा १२(३)(च) द्वारा प्राप्त पेसा रोजगार गर्ने हक, धारा १३(१) द्वारा प्राप्त समानताको हक धारा १८(१) द्वारा प्राप्त रोजगारीको हक, धारा १९(१) द्वारा प्राप्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक, धारा २४(४) र (९) बमोजिम प्राप्त न्यायसम्बन्धी हक, धारा २७ बमोजिम प्राप्त सूचनाको हक र धारा २८ बमोजिम प्राप्त गोपनियताको हकमा समेत गम्भीर आघात पुगेको हुँदा, सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्न विवश भएका छौं।

विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौंले मिति २०७१।७।१३ गते प.सं. ७१-०७१।७२ को अर्का विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयलाई पठाएको पत्र साथ रहेको विवरणको प्रकरण नं. ३ मा बोलपत्र मुल्याङ्कन गर्ने क्रममा आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुरको करचुक्ता पत्रलाई कित्ते गरी पेस गरेको पाइएकाले निजको बोलपत्र रद्द र जमानत रकम जफत गरी कारवाहीको लागि सम्बन्धित कार्यालयमा मिति २०७१।३।१२ च.नं. ३३२ को पत्रबाट लेखि पठाएको भन्ने उल्लेख छ। सर्वप्रथम विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान

तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौंले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २३ अनुसार हामी निवेदकले टेन्डर फारामसँगै पेस गरेका कागजातहरूको परीक्षण एवं मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ। त्यसमा कुनै दुविधा भए ऐ. दफा २३(४) बमोजिम आवश्यक जानकारी माग गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै सोको पालना भएको छैन। हामी मर्यादित र पारदर्शी व्यवसायीलाई यसरी कर चुक्ता पत्रलाई कित्ते गरी पेस गर्यो भनी संगिन कपोलकल्पित आरोप लगाइएको छ सो लगाउनु अघि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार गरेको कसुर वा दोषको जानकारी दिनुपर्दछ र सोसम्बन्धमा सुनुवाइको मौका पाउनु पर्दथ्यो यो मान्य सिद्धान्त हो। कथित ऐ. प्रकरण नं. ३ मा "च.नं. ३३२ को पत्रबाट मिति २०७१।३।१२ मा कारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायमा पठाइएको" भन्ने छ सो तथ्य मिति २०७१।७।१७ मा आएर विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमनको कार्यालयबाट प्रेषित च.नं. ६४४ को पत्रबाट मात्रै जानकारी पाउनु र ऐ. प्रकरण नं. ६ मा स्वयम् विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौंले "कालो सूचीमा राख्ने सिलसिलामा निजसँग पत्राचार नगरिएको" भन्ने वाक्यांशले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौका नदिएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुन्छ। उक्त व्यवहार एवं क्रियाकलापले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६५ र ऐ. नियमावली, २०६४ को नियम १४४ को विरुद्ध एवं कानूनी शासनको ठाडो उल्लङ्घन भएको तथ्य पुष्टि हुन्छ। अर्कोतर्फ कर चुक्ता पत्रलाई कित्ते गरी पेस गरेको पाइएकोले हाम्रो बोलपत्र रद्द गरी जमानत जफत गरी कालो सूचीमा राख्ने भनी मिति २०७१।२।३० मा नै निर्णय गरिसकेको भन्ने कथित विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको पत्रसँग रहेको कागजातहरूबाट देखिन्छ। उक्त आरोप सरासर झूट्टा एवं कपोलकल्पित

भन्ने कुरा उक्त सालको यस इभांशु इशा विल्डर्सको अडिट रिपोर्टबाट पुष्टि हुन्छ। अडिट रिपोर्टसमेत टेन्डर फारामसँगै हामीले बुझाएका छौं। प्रत्येक सालको अडिट रिपोर्टको आधारमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयले कर लिने र सोको आधारमा नै कर चुक्ता प्रमाणपत्र जारी गर्ने गर्दछ। यसलाई कित्ते गर्यो भन्नु मिथ्या एवं कपोलकल्पित आरोप मात्रै हो। प्रचलित कानूनले तोकेबमोजिमको मात्रै कार्य गरी आएको र गर्ने प्रतिबद्धतासमेत हामी निवेदकहरू गर्दछौं। मौजुदा कानूनले जुन कार्य गरेबापत कालो सूचीमा राख्ने, जमानत जफत गर्ने व्यवस्था गरेको छ उक्त कार्य हामीले गरेको छैनौं भन्ने पुष्टि माथि वर्णित आधारका साथै सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २१, २२, २३, २४, २५, ६१ र ६५ का साथै ऐ. नियमावली २०६४ को नियम ४० ले स्वयम्पुष्टि गर्दछ भन्ने कायम सिद्धान्तको हामी निवेदकहरूलाई सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा ऐ. नियमावली, २०६४ द्वारा प्रदान गरिएको उल्लिखित प्रकरणहरूमा अभिव्यक्त कानूनी हक तथा मौजुदा संविधानले प्रदान गरेको धारा १२, १३, १८, १९, २४, २७ र २८ समेतका संवैधानिक मौलिक हकहरूको हनन भएकाले ऐ. धारा १०७(२) अन्तर्गत उपचारार्थ ऐ. धारा ३२ द्वारा निर्दिष्ट सम्मानित यसै अदालतको असाधारण क्षेत्र अन्तर्गत यो निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं। तसर्थ विपक्षीहरूको उल्लिखित निर्णय, सिफारिस, काम कारवाही पत्राचार एवं सूचना उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी हामी निवेदकहरूलाई अनाधिकृत रूपमा कालो सूचीमा राख्ने एवं राखेको जमानत जफत गर्नेसम्बन्धी कुनै काम कारवाही नगर्नु नगराउनु फिर्ता दिनु भनी परमादेश प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरी न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदकको मिति २०७१।७।२४ मा यस अदालतमा दर्ता हुन आएको रिट निवेदन व्यहोरा।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको

मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए सोको आधार र कारण खुलाई आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १ लाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र विपक्षी नं. २ लाई आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी म्याद सूचना जारी गरी म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु।

अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्ष राखी छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्न वाञ्छनीय भएकोले प्रत्यर्थीहरूलाई सूचना दिई २०७१।८।९ गते नियमबमोजिम पेस गर्नु र सो अवधिसम्म २०७१।७।१७ को स्पष्टीकरण माग गरेबमोजिम कालो सूचीमा राख्ने निर्णय नगर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम तात्कालिक अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ। सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०७१।७।२८ को आदेश।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय भूगर्भशास्त्र केन्द्रीय विभाग विभागीय प्रमुखको कार्यालयको Mineral & Material Testing Laboratory Block, भवन निर्माण कार्यको लागि पेस हुन आएको बोलपत्रहरू मुल्याङ्कन गर्दा पेस हुन आएको बोलपत्रहरू मुल्याङ्कन गर्दा रिट निवेदकले पेस गरेको आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुरबाट इभांसु इशा विल्डर्सको नाममा जारी भएको प.सं. ०६७/६८ च.नं. ४३२१ मिति २०६७।१।११ को विषय करचुक्ता प्रमाणपत्र भनी आ.व. ०६६/६७ को आय विवरणमा कारोबार भएको अंक र दाखिला गरेको कर रूपैयाँ छुट्टाछुट्टै व्यहोरा भएको पेस गरेकोले शंका लागि निजलाई सक्कल कागजातसहित उपस्थित

गराउँदा राजस्व कार्यालयको उक्त पत्रलाई रंगिन स्क्यान गरी कम्प्युटरबाट अंक सच्याई हुबहु रंगिन नै प्रिन्ट गरी सक्कल हो भनी पेस गरेको। जुन तथ्य आन्तरिक राजस्व कार्यालयको च.नं. ९६७८ मिति २०७१।२।२२ को प्राप्त पत्रले स्पष्ट पारिसकेको हुँदा रिट निवेदकले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६२ उपदफा (२) को खण्ड (ख) र (ग) बमोजिम तथ्य बड्याई झुक्याई तथा जालसाजीपूर्ण कार्य गरेकोमा कुनै शंका गर्नुपर्ने ठाउँ नरहेकोले कालो सूचीमा राख्न सार्वजनिक निकायले यस कार्यालयमा लेखी पठाउने कार्य कानूनबमोजिम नै रहेको। रिट निवेदकले रिट निवेदनको बुदा नं. (५) मा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले टेन्डरसम्बन्धी सम्पूर्ण कागजातको नक्कल माग गर्दा प्रतिलिपि दिन मिल्दैन भनी नितान्त गैरकानूनी घोर जवाफदेहिता विहीन मौखिक जवाफ दिएको भनी कपोलकल्पित भ्रामक कुरा गरी सम्मानित अदालतको महत्त्वपूर्ण समय नष्ट गरिरहेको छ। निज स्वयम्ले पेस गरेको टेन्डरसम्बन्धी सम्पूर्ण कागजातको नक्कल यस कार्यालयसँग नहुने यस कार्यालयमा प्राप्त कागजात निजलाई स्पष्टीकरण पेस गर्न भनी लेखिएको पत्र साथ उपलब्ध गराइएको जुन प्राप्त भयो भनी रिट निवेदनको बुँदा नं. (४) मा निज स्वयम्ले लेखेकोबाट समेत निजको कपोलकल्पित भ्रामक कुरा गरेको स्पष्ट हुन्छ। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६३ तथा नियमावली, २०६४ को नियम १४१ बमोजिमको प्रावधानअनुरूप कालो सूचीमा राख्न सार्वजनिक निकायबाट लेखी आएबमोजिम कारवाही प्रक्रियाको क्रममा रहेको हुँदा यस कारवाही प्रक्रियालाई प्रभावित गर्ने गरी कुनै अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय ताहाचलको मिति २०७१।८।१५ को लिखित जवाफ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग,

कीर्तिपुरको लागि आवश्यक पर्ने Mineral & Material Testing Laboratory भवन निर्माण गर्नको लागि मिति २०७१।१२।१४, १६ र १८ गते गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएकोमा प्रकाशित सूचनाअनुसार तोकिएको म्यादभित्र सिधै Bidding document र E-Tender मार्फत पनि बोलपत्र पेस गर्न सक्ने प्रावधानअनुरूप ७ वटा बोलपत्र सिधै र E-Bidding मार्फत सुनौला खिम्ती कन्स्ट्रक्शन प्रा.लि. र इभान्सु इशा, सुमित एण्ड सुदिप जे.भि. सँबु-३ ले बोलपत्र पेस गरेका थिए। E-Bidding मार्फत बोलपत्र पेस गर्ने सुनौला खिम्ती र इभान्सु इशा, सुमित एण्ड सुदिप जे.भि. लाई बोलपत्रमा पेस गरेको सक्कल प्रतिसहित पूर्ण Bid document ७ दिनभित्र पेस गर्नु हुन भनी दुवै कम्पनीलाई मिति २०७१।१।१६ मा पत्राचार गरिएको र दुवै कम्पनीले E-Bidding मार्फत पेस गरेको बोलपत्रमा उल्लिखित Contact Address मा e-mail तथा टेलिफोनसमेत गरिएको थियो। त्यसरी e-mail र पत्राचार गरिएकोमा यी निवेदकले सक्कल document पेस नगरेको र E-Bidding मार्फत पेस गरेको document मा शंका लागि निवेदकले Bid गर्दा राखेको Bank Guarantee रोक्का राख्नको लागि ०८-०५-२०१४ अर्थात् २०७१।१।२४ मा पत्राचार गरिएको थियो। सक्कल कागजपत्रहरू पेस गर्न मिति २०७१।१।१६ मा पत्राचार गर्दा पनि पेस नगरेको हुँदा ३ दिनभित्र पेस गर्न भनी पुनः सूचित गरिएको छ। यदि सो समयभित्र कागजातहरू पेस नगरेकोमा Bidding document को section ITB २१.१ (b) को B को क मा लेखिएअनुसार हुनेछ भनी Contact Address मा नाम उल्लिखित इन्द्रनारायण यादवले मिति २०७१।२।१४ मा बुझी लिनुभएकोमा मिति छल्ने उद्देश्यले मिति २०७१।१।१६ को सात दिनभित्र पार्ने नियतले मिति २०७१।१।२२ को मिति राखी मिति २०७१।२।७ मा Hard copy निवेदकतर्फबाट पेस भएको थियो। सक्कल कागजातहरू पेस गर्न भनी

मिति २०७१।२।१४ मा पत्राचार गरिएकोमा निवेदकबाट पेस गरेका इभान्सु इशा विल्डर्सको आ.व. ०६६।०६७ (च.नं. ४३२१), आ.व. २०६७।०६८ (प.सं. ०७०।०७१ च.नं. ९५७), आ.व. २०६८।०६९ (प.सं. २०७०।०७१, च.नं. ९५६), र आ.व. २०६९।०७० (प.सं. २०७०।०७१, च.नं. ५१०) का कर चुक्ता प्रमाणपत्रहरू, इभान्सु इशा विल्डर्सको Experience को प्रमाणपत्रहरू (२०६५।०६६, ०६६।०६७ को), सुमित एण्ड सुदिप कन्स्ट्रक्सनको आ.व. २०६५।०६६(प.सं. १८९७), आ.व. २०६६।०६७ (प.सं. ३३१३), आ.व. २०६७।०६८ (प.सं. ३३४६), आ.व. २०६८।०६९ (प.सं. १७७३) का कर चुक्ता प्रमाणहरू सक्कल तथा नोटरी पब्लिकबाट प्रमाणित गराई लिई तीन दिनभित्र विभागमा उपस्थित हुन अन्यथा Bid document को Section ITB 211(b) को B को छ मा लेखिएबमोजिम हुनेछ भनी निवेदकको नाममा मिति २०७१।२।१३ मा पत्र पठाइएको र निवेदकले मिति २०७१।२।१८ मा पत्र बुझी सकेपछि पनि २०६७।०६८ को च.नं. ४३२१ को कारोबार अंक ५८,१९,३०८।- सहितका तीन वटा कागजातबाहेक अन्य कागजात मिति २०७१।२।१९ मा पेस गरेको। पेस गरेका कागजातहरू मध्ये नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हरिहरभवन ललितपुरको च.नं. ४३२१ मिति २०६७।१।११ उल्लिखित पत्रमा स्थायी लेखा नं. ३०३४ ३१४१७ का सैबु ललितपुर स्थित करदाता श्री इभान्सु इशा विल्डर्सले २०६६।०६७ को आय विवरण मिति २०६७।१।०४ मा दाखिला गर्दा कारोबार अंक रु.१,५८,१९,३०८।- दाखिला गरेको कर रु.१,२९,२१।- आ.व. ०६६।०६७ उल्लेख गरेको कागजात Tax office को Mistake को कारणले Uncorrected documents पेस हुन गएको भनी निवेदकले मिति २०७१।१।११ को कारोबार अंक रु.५८,१९,३०८।- दाखिला गरेको कर रु.२९२१।-

को कागजात e-mail मार्फत attachment गरेको। यसरी एउटै कम्पनीबाट एउटै मितिका एउटै च.नं. का तीन किसिमका सरकारी कागजातहरू पेस भएको देखिएको र सरकारी कागजात कसैले कित्ते वा जालसाजीपूर्वक पेस गरेको भएमा सोउपर कारवाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउन सहयोग गर्ने दायित्व र कर्तव्य त्रि.वि.वि. को पनि हुने हुँदा निवेदकबाट पेस भएका कागजातउपर शंका लागि ती कागजातहरू मध्ये कुन पत्र र रकम आधिकारिक हो स्पष्ट गरी पठाई दिनु हुन भनी विभागबाट च.नं. २८२ मिति २०७१।२।२१ मा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, हरिहरभवनमा अनुरोध गरी पठाइएकोमा निवेदक कम्पनीको तर्फबाट E-mail र Hard copy साथ संलग्न भएका आ.व. ०६६।०६७ च.नं. ४३२१ कारोबार अंक रु.१,५८,१९,३०८।००, दाखिला कर रु.१,२९२१।०० को पत्र जारी नभएको, ०६६।०६७ च.नं. ४३२१ कारोबार अंक रु.१,५८,१९,३०८।०० दाखिला कर रकम रु.१२,९२१।०० जारी नभएको र ०६६।०६७ च.नं. ४३२१ कारोबार अंक रु.५८,१९,३०८।०० दाखिला कर रु.२९२१। जारी भएको भनी राजस्व कार्यालयले च.नं. ९६७८ मिति २०७१।२।२२ मा विभागलाई लेखी पठाएको थियो।

निवेदकले पेस गरेको Bidding document मुल्याङ्कन गर्ने क्रममा निवेदकलाई सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २३(४) मा उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम नै सक्कल कागजातहरू ७ दिनभित्र पेस गर्न मिति २०७१।१।१६ मा अनुरोध गरिएकोमा निवेदकले पेस नगरेको हुँदा ३ दिनभित्र पेस गर्न भनी २०७१।२।१४ मा पुनः पत्राचार गरिएबमोजिम निवेदकले सो पत्र बुझिसकेपछि मिति २०७१।१।२२ को मिति राखी मिति २०७१।२।१७ मा आवश्यक पर्ने कागजात नै पेस नगर्ने निवेदकले म्यादभित्र बुझाउन जाँदा नबुझेको भन्ने कुरा निवेदकले मिति २०७१।२।१४ को पत्र मिति २०७१।२।१४ मा बुझिलिएबाट निवेदकले असत्य

कुराको भूमिका बनाई अदालत प्रवेश गरेको स्पष्ट देखिन्छ। टेन्डर आह्वान कर्ताले माग गरेको document पेस नगरेकोमा सो Bid Guarantee राखेको रकम जफत हुने भन्ने व्यवस्था Bidding document को दफा ५ मा रहेको अवस्था छ भने सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६२ को विपरीत हुने गरी बोलपत्र दाताले कार्य गरेमा त्यस्तो बोलपत्र दाताले पेस गरेको जमानत जफत हुने व्यवस्था ऐनको दफा २१(२)(च) मा कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा उक्त ऐनको प्रावधानबमोजिम निवेदकले दाखिला गरेको जमानत जफत गरी कालो सूचीमा राख्नको लागि सिफारिस गरिएको हो। निवेदकले Bidding document र खरिद ऐनको विपरीत हुने गरी जालसाजीपूर्ण कार्य गरेको हुँदा जमानत जफत गरी कालो सूचीमा राख्नको लागि सिफारिस गरेबमोजिम सार्वजनिक खरिद अनुगमनको कार्यालयबाट कालोसूचीमा किन नराख्ने भनी स्पष्टीकरण माग गरेको आधारमा र कालोसूचीमा राख्ने निर्णय नभइसकेको अवस्थामा निवेदक अदालत प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर काठमाडौंको मिति २०७१।८।१९ को लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको अध्ययन गरियो।

निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रभुकृष्ण कोइरालाले त्रिभुवन विश्वविद्यालय विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान, भूगर्भशास्त्र, केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरले मिति २०७१।१।१५ गते आह्वान गरेको टेन्डरअन्तर्गतको भवन निर्माण कार्यको लागि प्रकाशित सूचनाअनुरूप बोलपत्र फाराम रीतपूर्वक भरी टेन्डर कारवाहीमा सहभागी भएकोमा विपक्षीले मिति २०७१।१।१६ गते प.सं. २२५ ०७०।०७१ को सक्कल प्रति पेस गर्ने भनी

पत्र पठाएकोले म्यादभित्र जाँदा विभिन्न वहाना बनाई सक्कल प्रति बुझ्ने कार्य नगरी उल्टै कर चुक्तापत्र कित्ते गरेको भनी जमानत जफत गरी कालो सूचीमा राख्ने भनी मिति २०७१।२।३० मा नै निर्णय गरिसकेको भन्ने सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको निर्णयबाट निवेदक अन्यायमा परेको अवस्था छ। मौजुदा कानूनले जुन कार्य गरेबापत कालो सूचीमा राख्ने, जमानत जफत गर्ने व्यवस्था गरेको छ उक्त कार्य निवेदकहरूबाट नभएको हुँदा निवेदकहरूलाई अनाधिकृत रूपमा कालो सूचीमा राख्ने एवं राखेको जमानत जफत गर्नेसम्बन्धी कुनै काम नगर्नु नगराउनु भनी आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनालले त्रिभुवन विश्वविद्यालयले भूगर्भशास्त्रले E-bidding बाट मात्र टेन्डर फर्म भर्ने निवेदकहरूलाई सक्कल कागजसहित पेस गर्न अनुरोध गर्दा समयमा पेस नगर्ने तथा सरकारी निकायबाट जारी नै नभएका कागजपत्रहरू कित्ते गरी पेस गरेको हुँदा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६२ को विपरीतको कार्य गरेको अवस्थामा कानूनबमोजिम जमानत जफत गरी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६३ बमोजिम कालो सूचीमा राख्नको लागि सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयमा लेखि पठाइएको कार्य कानूनसम्मत नै हुँदा निवेदकहरूको निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी जिकिर लिनुभयो। विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायधिवक्ता श्री गिताप्रसाद तिमिल्सेनाले निवेदकहरूले पेस गरेको Tax Clearance कर चुक्ता प्रमाण पत्रमा फरक देखिएपछि प्रत्राचार गरिएको सार्वजनिक खरिद ऐन अनुरूप कारवाहीको लागि निर्णय गरेर कालो सूचीमा राख्नु सिफारिस गरी पठाएकोसम्म छ। उक्त कार्यबाट निवेदकहरूलाई कुनै कानून प्रतिकूल अपूरणीय क्षति

पुगेको अवस्था छैन। निवेदक दाबी कपोलकल्पित हुँदा आदेश जारी हुनुपर्ने होइन, निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

२. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्नेसम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा, निवेदक कम्पनी इभान्सु इशा विल्डेसले त्रिभुवन विश्वविद्यालय विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान भूगर्भशास्त्र केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरको मिति २०७१।१।१५ मा कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित सूचनाअनुसार भवन निर्माण कार्यको लागि प्रकाशित टेन्डर आह्वानमा रीतपूर्वकको बोलपत्र भरी टेन्डरमा सहभागी भएकोमा उल्टै विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट हामीले बैंकमार्फत राखेको जमानत रकम रु.२,५५,०००।- (दुई लाख पचपन्न हजार) रुपैयाँ जफत गर्नको लागि गैरकानूनी निर्णय एवं सिफारिस र पत्राचार गरेको र विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट हामी निवेदकलाई किन कालो सूचीमा नराख्ने भनी ३० दिनभित्र लिखित स्पष्टीकरण दिनु भनी प्रेषित मिति २०७१।७।१७ को पत्रबाट हामी निवेदकहरूलाई अनाधिकृत रूपमा कालो सूचीमा राख्ने र जमानत जफत गर्ने सम्भावना हुँदा उक्त काम कारवाही नगर्नु, नगराउनु भनी परमादेश प्रतिषेधलगायतका आदेश जारी होस भनी निवेदन जिकिर देखिन्छ। विपक्षी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६३ तथा नियमावलीको नियम १४१ को प्रावधानअनुरूप कालो सूचीमा राख्न सार्वजनिक निकायबाट लेखी आएबमोजिम कारवाही प्रक्रियाको क्रममा रहेको हुँदा अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी र विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय विज्ञान तथा प्रविधि अध्ययन संस्थान भूगर्भशास्त्र केन्द्रीय विभागले निवेदकले Bidding document र खरिद ऐनको विपरीत हुने गरी जालसाजी पूर्ण कार्य गरेको हुँदा जमानत जफत गरी कालो सूचीमा राख्नको लागि सिफारिस गरेबमोजिम

सार्वजनिक खरिद अनुगमनको कार्यालयबाट कालो सूचीमा किन नराख्ने भनी स्पष्टीकरण माग गरेको र निर्णय भई नसकेको हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ।

३. निवेदकहरूले बोलपत्र साथ पेस गरेको कर चुक्ता सम्बन्धित कागजातहरूमा कुनै कैफियत नभएको भन्ने दाबी गरेको भएतापनि बोलपत्रसाथ मिति २०६७।१।११ को प.सं. ०६७।६८ च.नं. ४३२१ को पत्रको भनी फोटोकपीहरू पेस भएकोमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयको २०७१।२।२२ को पत्रबाट च.नं. ४३२१ लेखिएको पत्रका ३ थान फोटोकपीमध्ये कारोबार अंक रु.१,५८,१९,३०८।०० दाखिला कर रकम रु.१,२९२१।०० लेखिएको र कारोबार अंक रु.१,५८,१९,३०८।०० दाखिला कर रकम रु.१२,९२१।- लेखिएको कर चुक्ता प्रमाणपत्रहरू भनिएका पत्रको त्यस कार्यालयबाट जारी नभएको सोही चलानीनं. ४३२१ कारोबारअंक रु.५८,१९,३०८।०० दाखिला कर रकम रु.२९२१।०० लेखिएको पत्र उक्त कार्यालयबाट जारी भएको भन्ने उल्लेख भई आएको पाइन्छ। यिनै निवेदकबाट विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयलाई लेखिएको मिति २०७१।२।११ को पत्रको फोटोकपी बहसका क्रममा इजलाससमक्ष पेस हुन आएको हेर्दा "Due to hand written mistake from Tax office, we have substituted the uncorrected documents ..." भनी बोलपत्र साथ गलत कागजातसमेत पेस हुन आएको स्वीकार गरेको पाइन्छ। मिति २०७१।३।३१ मा निवेदकको न्यूनतम भनिएको बोलपत्रलाई स्वीकार नगरी निवेदकभन्दा बढी रकम उल्लेख गर्ने अन्य बोलपत्र दातासँग सम्झौता गर्ने आशयको सार्वजनिक सूचना मिति २०७१।३।३१ मा जारी भएको उपर यी निवेदकले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४७ बमोजिम सार्वजनिक निकायको प्रमुखसमक्ष निवेदन दिएको पनि

देखिँदैन । त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट कालो सूचीमा राख्ने भनी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयलाई सिफारिस गर्ने प्रयोजनको लागि गरेको निर्णयलाई कालो सूची भई राखेकोसमेत अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट कालो सूचीमा राख्ने नराख्ने बारे मिति २०७१।७।१७ मा स्पष्टीकरण माग गरेकोमा त्यस्तो स्पष्टीकरणसमेत पेस नगरेको अवस्था देखिन्छ ।

४. अदालतसमक्ष न्याय माग गरी आउने हरेक पक्षले आफूले गरे बिराएको व्यहोरासमेत खुलाई तथ्य उजागर गरी सो तथ्यहरूबीच आफ्नो कानूनी अधिकारको संरक्षणको माग गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदकले पेस गरेका कर चुक्तासम्बन्धी प्रमाण कागजमा अंक थप भएको तथ्य आफैँले त्रिभुवन विश्वविद्यालयसमक्ष पेस गरेको मिति २०७१।२।१ को पत्र पत्रबाट प्रस्ट हुन्छ, उक्त गलत कागजातको दोष राजस्व कार्यालयमाथि थोपने प्रयत्न गर्न मिल्ने हुँदैन । आफूले प्रचलित कानूनबमोजिम आह्वान गरिएको बोलपत्रमा उल्लेख गरेको विवरण र पेस गरेको कागजातको आधिकारिकताको जिम्मेवारी आफैँले लिनुपर्ने हुन्छ । यसरी सफा हात नलिई निवेदक अदालतमा आएको देखियो । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६२(२)(ख) मा "तथ्य बङ्ग्याई झुक्याई पेस गर्न" गराउन नहुने व्यवस्था भएको र त्यस्तो पूर्वावस्था देखिएमा दफा २१(२)(च) बमोजिम जमानत जफत हुने किटानी कानूनी व्यवस्था रहे भएको देखिँदा जमानत जफत गरिएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने ।

५. अब निवेदकलाई कालो सूचीमा राख्ने भन्ने सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा सार्वजनिक खरिद ऐन,

२०६३ को दफा ६३(१)(क)अनुसार दफा ६२(२) को अवस्था विद्यमान भएमा १ वर्ष देखि ३ वर्षसम्म कालो सूचीमा राख्न सक्ने नै देखिन्छ । दफा ६२(२) को देहाय (ख) मा तथ्य बङ्ग्याई वा झुक्याई पेस गर्न र (ग) मा जालसाजीपूर्ण कार्य गर्न वा त्यस्तो कार्यमा संलग्न हुन नहुने व्यवस्था रहेको छ । निवेदकले पेस गरेको बोलपत्र संलग्न कागजमध्ये आन्तरिक राजस्व कार्यालयका पत्रमा कारोबार अंकसमेत फरक पारिएको पाइन्छ । निवेदकले पेस गरेको कागजमा त्रुटि भएको स्वीकार गरेपनि त्यस्तो क्रियाको जिम्मेवारी कर अधिकृततर्फ पन्छाउने कोसिस मिति ०७१।२।१९ को पत्रबाट गरिएको कारणबाट मात्र निवेदक दफा ६२(२) (ख) र (ग) को पूर्वावस्थाबाट अलगिन रहन सक्ने देखिँदैन । सार्वजनिक निकायको ठेक्कापट्टा जुनसुकै तवरबाट प्राप्त गर्न अस्वाभाविक एवं गैरकानूनी कार्य गर्ने छुट कानूनले दिएको छैन, यस्तो क्रिया निरुत्साहित हुनै पर्छ । यस अवस्थामा प्रस्तुत विषयमा ऐनको दफा ६३ आकर्षित हुने नै देखियो ।

६. अतः उपर्युक्त आधार र कारणहरूबाट निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत: मुकुन्द आचार्य

इति संवत् २०७३ साल भदौ ६ गते रोज २ शुभम् ।

